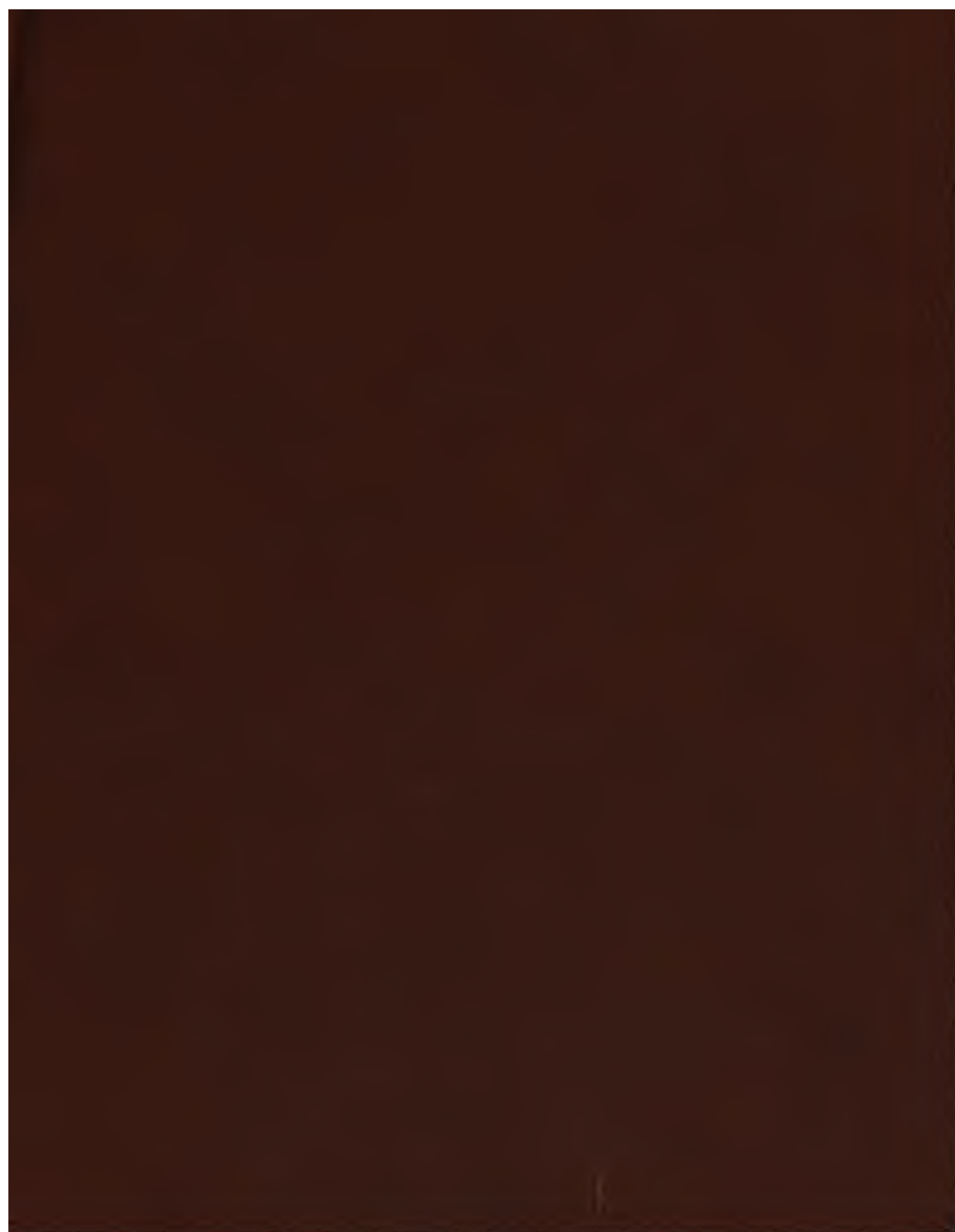
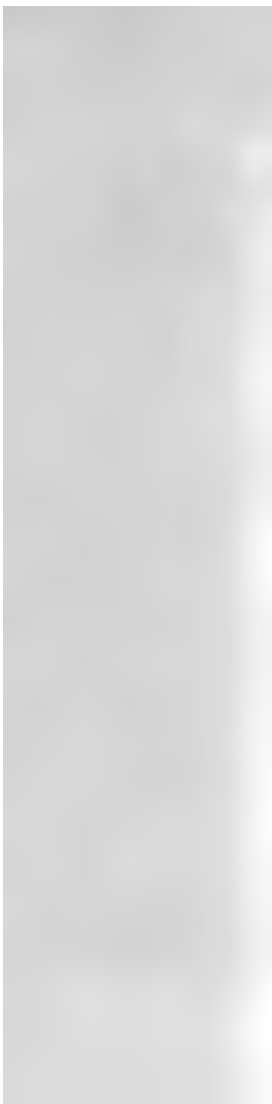

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

XI. DEEL.

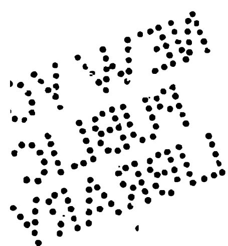

TE HAARLEM

bij { JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ.

MDCCXCI.

VOORBERIGT.

In eene Eeuw, die op redelyk vry denken, met zo veel gronds, roem draagt, als zy, met regt, wegens losbandigheid in deezen gelaakt wordt; in een Protestantsch *Land; in een Genootschap, 't welk ten Zinspreuk voert,* WAARE GODSDIENSTKENNIS BLOEIT DOOR VRYHEID, *zou eene schraale, of middelbaare, inoogsting van Antwoorden, op de Vraag,* Hoe zal men den Grondregel der Protestanten, dat ieder Christen, zyns verstands magtig, geregtigd, en naar vermogen verpligt is, in zaaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen, best verklaaren, en deszelfs aanneemelykheid bondigst bewyzen? *een zeer vreemd verschynsel opgeleverd, en wy ons, in onze verwagting, by het ophangen van dezelve, tot het behaalen van den jaarlykschen Eerprys, ten uitersten bedroogen gevonden hebben.*

Een meer dan gewoon aantal Antwoorden op dit Vraagstuk, het weezen van het Protestantendom, *en de rechtschaape* Godsdienst-Vryheid, *zo zeer van naby be-*

betreffende, kwam ons ter hand. —— *Meer dan de helft verdiende overweeging; deeze helft moest weder gesmaldeeld, en de ons best voorkomende van de overige afgezonderd worden, tot 'er een vyftal overschoot, die meer dan alle overige in aanmerking kwamen. Onder deeze verdiende, by verre en buiten tegenspraak, den voorrang een Vertoog, ten Opschrift voerende;* Oportet in eâ re maxime, in quâ vitæ ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio, ac propriis sensibus niti. —— *De opening van 't Billet wees uit, dat de Wel Eerw.* PAULUS VAN HEMERT, *toen zich tekenende voorheen Predikant te* Wyk by Duurstede, *thans Hoogleeraar in de Wysbegeerte en Voorbereidende Weetenschappen by de* Remonstranten *te* Amsterdam, *den Gouden Eerprys hadt weggedraagen.*

Vier Verhandelingen hadden verdiensten te over om, nevens de bekroonde, het licht te zien; derzelver uitgebreidheid schrikte ons niet af. En hadden de Heeren Directeuren van TEYLERS *Naalaatenschap de goedheid om aan elk der Schryveren, indien zy zich, binnen eenen bepaalden tyd, ontdekten, een Zilveren Eerpenning uit te looven.* —— *De Eerwaardige Heeren* JACOB KUIPER, *Leeraar der* Doopsgezinden *te* Deventer, *die meermaalen by ons Genootschap een Zilveren Eerprys wegdroeg; de Eerw.* WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA, *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te* Weidum *in* Friesland; *en de Eerw.* WILLEM DE VOS, *Leeraar der* Doopsgezinden *te* Amsterdam;

en

en PETRUS WEILAND, *Leeraar der* Remonſtranten *te* Rotterdam, *ontdekten zich eerlang als Schryvers dier Stukken, waar in bondige redeneertrant, kragt van voorſtelling, diepdenkenheid en juist oordeel niet zullen naalaaten den Leezer in 't oog te loopen en te treffen.*

Dit zwaare Boekdeel, over dezelfde Stoffe, bevat verſcheidenheids genoeg om de aandagt op te wekken, uit te lokken, en leevendig te houden.

Mogt de arbeid deezer Mannen, die zo zeer aan ons oogmerk voldeeden, ſchoon wy, gelyk nimmer, alle Gevoelens of Gezegden der Beantwoorderen onzer Vraagen voor onze rekening neemen, dienen, tot uitbreiding van het Ryk der Waarheid en der Deugd, tot handhaving van het onbetwist- en onvervreemdbaar Regt, *dat elk als* Mensch, *als* Christen, *toekomt.*

Mogten, althans in ons Vaderland, deeze recht Proteſtantſche *denkbeelden meer en meer veld winnen, en een heerlyken hoogstwenschbaaren zegen bevegten op vooroordeelen, wanbegrippen, en gedraagingen, die de onbeſtaanbaarheid zelve zyn, met een erkend, maar zo dikwyls verzaakt, Grondbeginzel. Dan zal zich de Heer* CAMPE, *en zeker tot zyn genoegen, bedroogen vinden in de gewaagde voorſpelling:* „ *De Kerklyke* „ *Regeering ligt in* Frankryk *te zieltoogen, het alleen* „ *zaligmaakend* Katholyk Geloof *ſchynt 'er op zwakke* „ *voeten te ſtaan. Men zal eene ſoort van* Katholyk

† 2 „ Pro-

„ Protestantendom *invoeren*, *dat is*; *men zal eenige* „ Roomsch - Katholyke Leerstukken en Gebruiken „ *voor de Liefhebbers behouden*, *maar*, *meer* Protes- „ tantsch *dan wy*, *allen dwang van Geloof en Gewee- „ ten bannen*, *en alle Ketenen des Geests*, *zy mogen* „ *door Symbolische Boeken of Kerkvergaderingen*, *of* „ *door Pausfen gesmeed zyn*, *even zo kloekmoedig ver- „ breeken*, *als men de Politieke Ketenen verbrooken* „ *heeft. Dan zullen wy* Luterfche *en* Gereformeerde „ Protestanten *na* Frankryk *moeten gaan*, *om van die* „ Katholyke Protestanten *te leeren wat het waare* „ Protestantendom *is*, *naamlyk* Tegenkanting tegen „ allen Geloofsdwang en uitfluitende aanneeming der „ Rede en der Heilige Schrift, als de eenige Bron- „ nen der Geloofsleeringe" (*).

(*) J. H. CAMPE *over de Staatsomwenteling in Frankryk*, bl. 210.

AANWYZING
DER
ANTWOORDEN
IN DIT DEEL.

OVER DE VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNS VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR VERMOGEN VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZIGZELVEN TE OORDEELEN, BEST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMELYKHEID BONDIGST BEWYZEN?

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICH ZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

DOOR

PAULUS VAN HEMERT,

VOORMAALS PREDIKANT TE WYK BY DUURSTEDE.

Aan welke Verhandeling, door TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT YDER KRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID VERPLIGT IS, OM, IN ZAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICH ZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

Ik waag het, myne overdenkingen, belangende dit onderwerp, welk zich, uit hoofde van deszelfs gewigt, by yder verstandig mensch moet aanpryzen, aan Ulieden, Myne Heeren, by deze gelegenheid, voortedragen. Dit doe ik te meerder; naardien ik van de waarheid, zoo wel als van het aanbelang, dezes regels volkomenlyk overtuigd ben, en, tot heil myner waarde medemenschen, niets zoo vuuriglyk wensch, als dat yder een daar van eene niet minder leevendige overtuiging bezitten mogt, dan die, waar mede ik zelf geheel doortrokken ben.

Met oogmerk, om ter bevordering dezer alleszins heilzame overtuiging misſchien iets toetebrengen, ſchik ik my ter beandwoording der Prysvrage, welke Gy, Heeren, Beſturers van een onzer loflykſte, Vaderlandſche, Genootſchappen, hebt uitgeſchreven; in het vaste vertrouwen, dat myne welgemeende pogingen, offchoon dezelven in waarde veel minder zyn mogten, dan die van ſommigen myner Mededingeren, U Lieden nogthands niet geheel ongevallig wezen zullen.

Dikwyls heeft men aangemerkt, en waarſchynlyk nog meermalen ondervonden, dat het voor eenen Schryver, die vol is van zyn onderwerp, lastig valt, zich met vooräfſpraken, voorredenen, of hoe men dergelyke voorbereidſels noemen moge, optehouden. Het is de gegrondheid dezer aanmerking, waar op ik my veröorloof, om zonder omwegen, ter zake te treden; te meerder, daar het onderwerp, vooräl in dien zin, waar in ik gemeend heb hetzelve *thands* te moeten behandelen (*), eene groote overvloedigheid van ſtoffe oplevert.

Om

(*) Ik heb den regel der *Protestanten* in alle deszelfs ruimte genomen, en my derhalve niet ſlegts bepaald by de vryheid en de verpligting tot onderzoek en beoordeeling van de byzondere leerſtukken des geloofs; maar tevens myn gevoelen gezegd, omtrend de vryheid en den pligt, om zyne begrippen aan anderen mededeelen. Ik ontken niet, dat de Hervormers het eerſte inzonderheid bedoeld hebben. Doch ik houde het laatſte voor een natuurlyk gevolg van het eerſte, en meen, dat de vryheid,

Om met order te ſchryven, zal ik tragten

Voor eerst, den *Protestantſchen* grondregel duidelyk te verklaaren;

Ten tweeden, de aanneemlykheid van denzelven, uit onbetwistbaare beginſelen, te bewyzen;

Ten derden, de voornaamſte tegenbedenkingen uit den weg te ruimen.

EER-

heid, welker grondſlagen door de Hervormers gelegd zyn, zonder het laatſte onmooglyk beſtaan kan. Ook hebben, denk ik, de Hervormers, door hun eigen voorbeeld, ons best geleerd, hoe zy den bedoelden regel wilden opgevat hebben, daar zy niet alleen vryelyk dachten, maar ook ſpraken en ſchreven, over zaken van den Godsdienst. Van hier, dat zy, die over dit onderwerp gehandeld hebben, en welker namen in deze Verhandeling meermalen genoemd worden, den grondregel, met my, in dezelfde ruimte opvatten.

EERSTE HOOFDSTUK.

Verklaring van dezen regel.

In de Vrage wordt verönderſteld, dat de *Protestantſche* Kerk beweert, en voor eenen grondregel aanneemt, dat *yder Kristen, zynes verſtands magtig, geregtigd, en, naar zyne bekwaamheid, verpligt is, om, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen.* Het zal niet onvoegzaam zyn, vooräf aantetoonen, dat deze verönderſtelling zeker, en dat de gezegde regel de voorname grondzuil is, waar op de *Protestantſche* Kerk, en het door haar begonnen werk der *Hervorming*, rusten.

EERSTE AFDEELING.

Gegrondheid der verönderſtelling.

Welke toch was de reden, waaröm onze Vaders de Kerk van *Rome* verlaten hebben, anders dan om dat zy zich van hunne natuurlyke en Kristlyke vryheid niet langer wilden verſtoken zien, en den gewetensdwang dier Kerke, welke geen verſchil van gevoelens,

lens,, geen vry onderzoek, omtrend zaken van den Godsdienst, dulden wilde, ten eenen male moede waren'?

Het is waar, toen naderhand de burgerlyke vryheid, door den *Spaanſchen* Dwingland, zoo deerlyk vertreden werd, werkte dit, by veelen onzer Landgenoten, niet weinig mede, om hen, naar meerdere vryheid in den Godsdienst, zonder welke het gebrek aan burgerlyke vryheid niet genoegzaam konde verholpen worden, begeeriger te maaken. Doch het is tevens waar, dat althands den meesten, die van tyd tot tyd *Rome's* Kerk verlieten, de 'godsdienſtige ſlaverny nog banger viel, dan de burgerlyke onderdrukking. Ik kan niet nalaten, de woorden hier aantehaalen, welken de Heeren Staten van *Holland*, in den jare MDLXXIII, aan de Staten der andere *Nederlanden* ſchreven. *De Spanjaardeu*, zeggen zy, *willen ons, onze vrouwen, en kinders, tot hunne lyfeigenen en ſlaven maken; en*, WELK HET ALLERZWAARSTE IS, *zy willen, dat wy hun rekening van onze zielen en conſciëntiën geven, om daar over naar hun goedvinden te heerſchen* (*). Laat ik hier byvoegen het gene in zekeren brief, ten zelfden tyde, by wyze van een ſmeekſchrift, aan den Koning van *Spanje*, van wegen den Heere Prins van *Oranje*, en de Staten van *Holland* en *Zeeland*, gevonden wordt (†). Daar lezen

(*) Zie BRANDT, Historie der Reformatie, I. Deel, bl. 544.
(†) Ibid. bl. 545.

zen wy, onder anderen: *Wy verzoeken niet, van uwe geboorzaambeid ontſlagen te worden; maar alleenlyk, dat onze conſciëntiën voor God den Heere mogen bevryd blyven, dat wy zyn beilig woord booren mogen, en bet zelve naarvolgen, om den alleröpperſten Regter, ten jongſten dage, rekening van onze zielen te mogen geven.*

De *Roomſcbe* Kerk, gewoon, aan zich zelve, met uitſluitinge van alle anderen, de gaaf der onfeilbaarheid toeteëigenen, drong, eer het licht der Hervorming, in het begin der XVI. eeuwe, aanbrak, hare vastſtellingen en overleveringen, als regels van geloof en wandel, aan de geheele waereld der Kristenen, op: zy verbood, op de allergeſtrengſte wyze, den Godsdienst, welke zyne oorſpronglyke ſchoonheid nu helaas! geheel verloren had, volgends de leiding van het gezonde verſtand en van de heilige Schrift, onpartydiglyk te onderzoeken; en deed alles, wat haar mooglyk was, om het ligtgelovige volk in zyne onwetendheid te houden: de zwaarſte vervloekingen donderde zy uit over de genen, die, zelfs maar in het allerminſte opzigt, aan de waarheid harer vastgeſtelde lere, of aan de rigtigheid harer plegtigheden en gebruiken, durfden twyfelen; terwyl zy tevens zich het regt aanmatigde, om de zoogenoemde Ketters met den zwaarde te ſtraffen, en op de wreedſte wyze te vervolgen. Hoe verre de dwinglandy ging, welke de Bisſchoppen, en mindere Geestelyken, in die ſtikdonkere dagen van domheid en onkunde, over de gewetens,

tens, ja, over geheel de perſonen, en de bezittingen, der menſchen, oefenden, en door welke godloze middelen zy hunne heerschzchtige oogmerken wisten te bevorderen, en de eenvoudige menigte in yzeren ketens gekluisterd te houden, leeren ons de geſchiedenisſen van dien tyd, welken in aller handen zyn, of immers behooren te wezen.

Was het vreemd, dat de halzen onzer brave Vaderen dit harde juk niet langer dragen konden? De waarheid kan zich wel eenigen tyd ſchuil houden, en ſchynen van de aarde verbannen te zyn: eindelyk echter ſchiet zy wederom eenige ſtralen van haren godlyken glans. Het hoogklimmend misbruik, welk de Geestlyken nu van hunne willekeurige magt maakten, ter uitzuiging en volſlagen onderdrukking der menſchen, gevoegd by den haatlyken zwynengang, welken de meeste *Monniken* gingen, ontſtak den yvergeest der Hervormeren, maakte het ſluimerend gevoel van hunne eigen waarde, en van de vryheid, waar toe zy, als menſchen, inzonderheid als *Kristenen*, geroepen waren, wakker, deed hen de handen daadlyk aan het werk ſlaan, en de ſlaafſche boeijen allengskens verbreken.

Niet was 'er, waar voor zy toen meer yverden, dan vryheid in den Godsdienst. Geen wonder! De onderdrukking van deze had de Kerk van KRISTUS in zulk eenen zieltogenden ſtaat gebragt. Hier moest

men derhalve beginnen, zoude 'er van het Hervormingswerk immer iets goeds worden. De mensch, die naar het beeld van zynen God geschapen is, de *Kristen*, die, door den Afgezant des Hemels, naar dit beeld herschapen is, moest zyne heerlyke waarde kennen, en zyn regt, wat zeg ik? zyne verpligting, gevoelen, om, in zaken van den Godsdienst, niet naar de voorschriften van anderen, maar volgends de uitspraken van zyn verstand, te oordeelen. Dit was het groote verschilpunt, tusschen de Kerk van *Rome*, en hen, die zich verpligt rekenden dezelve te verlaten. Nadruklyke gezegden vinden wy, hier omtrend, in de schriften van ERASMUS, MELANCHTON, LUTHER, KALVYN, en andere voorname Mannen, welker namen gezegend zyn, in de jaarboeken der Hervorminge. Allen kwamen zy hier in met elkander overëen, dat, gelyk Koning JAKOBUS het uitdrukte (*), *de leerstukken des geloofs, en alles, wat ter zaligheid noodzaaklyk moet geloofd worden, uit de heilige Schrift alleen te haalen is; dat het zelve van geen gezag van menschen, wie zy ook wezen mogen, maar alleen van Gods woord, waar Hy ons zelf zynen wil verklaard heeft, moet afhangen; dat voords de Oudvaders, en de oude Kerk, het regt wel hadden, om voor zich zelven geloofsärtikels uit de Schrifture te trekken, en dezelven te verklaaren; maar niet, om nieuwe artikels te smeeden, en het geweten der menschen daar aan te binden.* Allen leerden

(*) Zie BRANDT, t. a. p. 1. D. aanteek. bl. 6.

den zy dus eenpariglyk, dat de heilige Schrift de eenige regel is, naar welken de *Kristenen* hun geloof en hunnen wandel moeten inrigten; dat deze Schrift van eene genoegzame klaarheid voorzien is, ten aanzien van alles, wat men, ter zaligheid, nodig heeft te weten en te betragten; daa yder *Kristen* vryheid heeft, ja, verpligt is, dezelve te onderzoeken, en dat wyders elk een, na gedaan onderzoek, zyn eigen oordeel en geweten, in zaken van den Godsdienst, behoort te volgen.

Dezen zyn de heerlyke, en wel zamenhangende, grondregels, waar op de Hervormers bouwden, en welken zy, zoo ſchriftlyk, als mondlyk, overäl, waar het voegde, en by alle gelegenheden, rondborſtiglyk beleden, en yverig voordplantten. Deze grondregels zyn het, welken de moedige LUTHER, door KAREL *den vyfden*, op den Ryksdag, te *Worms*, ontboden, in tegenwoordigheid van den Keizer, de Ryksvorſten, en de overige Stenden, met eene zeldzame onverſchrokkenheid, en eene zonderlinge kracht en bondigheid van redenkaveling, op de treffelykſte wyze, verdadigde. Dezen zyn het, voor welker waarheid veelen zoo veel geleden, en hun lieve leven geöfferd hebben.

Men denke nogthands niet, dat deze regels nieuwigheden zyn, welken door de *Protestanten* eerst zyn uitgevonden; gelyk de *Roomſche* Kerk aan onze Va-

 deren

deren ten laste legde. In het vervolg zal ons blyken, dat de leer van JESUS eene teder gezusterde vriendin der gulden vryheid is, met wier geest alle dwang en eigendunklyke bepaalingen ten eenenmale ſtrydig zyn. Deze waarheid is zoo duidelyk, dat ook de Kerkvaders, in hunne ſchriften, aan dezelve hulde gedaan hebben. *Yder mensch heeft regt en magt van nature*, zegt TERTULLIANUS (*), *om te eerbiedigen het gene hy oordeelt te moeten verëeren. De Godsdienst van den eenen mensch baat, noch ſchaadt, den anderen. Ook voegt het den Godsdienst niet, iemand door dwang tot zich te trekken; naardien alleen vrywillige, en niet door geweld afgeperste, offeränden, Gode aangenaam kunnen wezen.* Niet minder ſterk ſpreekt AUGUSTINUS op veele plaatſen. Onder anderen, zegt hy ergends (†): *het geen met het duidelyke gezag der godlyke ſchriften bevestigd wordt, moet zonder eenige twyfeling geloofd worden. Maar andere getuigen, of getuigenisſen, waar mede men iets aanraadt om te gelooven, moeten u worden vrygelaten, om aantenemen, of niet, naar dat gy zelf zult bevonden hebben, dat dezelven*

(*) TERTULLIAN. ad *Scapulam.* C. II. p. 69. Ed. Rig.

(†) AUGUSTIN. Ep. 112, vel ſecundum recentiorem Epistolarum dispoſitionem, Ed. Bened. Ep. 147. §. 4. Opp. T. II. p. m. 475. Add. Ep. 82. ad HIERONYMUM, T. II, p. 190. §. 3. *alios autem* (libros) *ita lego, ut quantalibet ſanctitate, doctrinaque praepolleant, non ideo verum putem, quia ipſi ita ſenſerunt, ſed quia mihi vel per auctores canonicos, vel probabili ratione, quod a vero non abhorreat, perſuadere potuerunt.*

ven meerder of minder gewigts hebben, om geloof te verdienen. Heerlyke regels ! Hadden de Kerkvaders maar altyd dezelven in acht genomen !

Ik zoude verscheiden dergelyke plaatsen, uit de schriften der Kerkvaderen, kunnen aanvoeren, indien ik nodig had, my hier by langer optehouden (*). Doch het is my genoeg, in het voorbygaan, te hebben aangewezen, dat de Hervormers, wanneer zy aan een' yder de vryheid gaven, om, in zaken van den Godsdienst, voor gich zelven te oordeelen, geene nieuwigheid leerden.

Dan, hoe zeer de godlyke leer van *Jesus*, onzen Meester, met den aard der menschlyke vryheid volkomenlyk overëenstemme, en, op de uitmuntendste wyze, geschikt zy, om den mensch het juk van menschlyk gezag te doen afschudden, en van die vryheid gebruik te doen maaken, welke met de heerlykheid van kinderen des Allerhoogsten strookt; hoe zeer ook de belyders van het Kristendom, in de eerste eeuwen, deze vryheid alöm verdadigden; taande nogthands deze glansryke zon, binnen korten tyd, en begon reeds verdonkerd te worden, zoo haast de Vorsten der aarde tusschen den *Heidenschen*, en den *Kristlyken*,

(*) Die meer plaatsen, hier toe betreklyk, begeert inteزien, leze GROTIUS, *de jure belli ac pacis*, L. II. c. 20. §. 48 seqq. en P. CABELJAU, Catholyk memoryboek, bl. 119 en vervolgends.

lyken, Godsdienst party gekozen, en, uit ſtaatzucht, de gewone ſpringveder van de bedryven der Grooten, den laatstgenoemden aangenomen hadden (*). Zoo haast althands begonnen *de Bisſchoppen van Rome, de ſteden van Aſie en Egypte, ook Konſtantinopole, welke naar dezelve hoogheid ſtak, aan eenen kant zynde, met een zeker geestlyk ryk opteregten, het hoogſte gebied aan zich te trekken, de Kardinalen tot byzitters of raadsluiden te ſtellen, en daar op de langdurige orde hunner mogendheid te bevestigen* (†), of men gevoelde, hoe veel hindernis deze godsdienſtige vryheid aan de heerschzucht veröorzaakte, en vond goed, de heilige Schrift het gemeene volk afhandig te maaken, en eigendunklyke kerkwetten in de plaatſe te geven, waar aan men de *conſciëntien* der menſchen, als waren het onfeilbare Godſpraken, op de geſtrengſte wyze, verbond. Het was, in het begin der zestiende eeuwe, dat *de waereld* (het zyn de woorden van den verreziende ERASMUS (§),) *overladen was met menschlyke inſtellingen, bezwaard met ſchoolſche gevoelens, en met de tiranny der bedelmonniken, waar van veelen de conſciëntien der menſchen met opzet verſtrikten, terwyl zy*

(*) Zie het Vertoog wegens de vryheid van Godsdienst, te vinden voor de ſchoone Verhandelingen, over dit onderwerp, te *Amſterdam*, by J. DOLL uitgegeven, 1774. bl. 50 en verv.

(†) Het zyn de woorden van den voortreffelyken BRANDT, t. a. p. In het begin.

(§) *Epiſtolarum*, p. 585.

zy alle schaamte , en Kristus , ter zyde zettende , niet , dan hunne nieuwigheden , en dikwyls onbeschaamde leerstukken , predikten. In dezen akeligen toestand van zaken , verkondigden de Hervormers de vryheid van het *Euangeli* , — eene leer , welke , hoe oud ook in de daad , uit hoofde der toenmalige verbastering , al het voorkomen van nieuwigheid had.

Zy , die de waarde der godsdienstige vryheid eenigzins weten te berekenen , zullen met my den naam des Eeuwiglevenden gaarn zegenen , dat , onder alle de omwentelingen der ondermaansche dingen , deze leer der vryheid , ook nog thands , onzer dagen , geöordeeld wordt de grondregel der *Protestanten* te moeten wezen. Het is waar , 'er zyn , zedert dien tyd , waar op wy de grondlegging onzer Godsdienstige vryheid dagteekenen , inzonderheid by ons te Lande , in de Kerk van KRISTUS, zaken voorgevallen, welken, naar het oordeel van sommigen , met den waren geest der Hervorming , en den gemelden grondregel , niet gemaklyk kunnen verzoend worden. Doch , wat hier van moge wezen , zeker is het , dat alle *Protestanten* , van welk eene belydenisse zy zyn , dezen regel , immers met hunnen mond , belyden en veréeren. Zelfs maakt hy een gedeelte uit van die *bekendtenisse* , welke , omtrend het jaar MDLXII, door GUIDO DE BRES , en eenige andere Leeräars , opgesteld , en daar na , door de Gereformeerde Kerken dezer Landen , die de denkwyze van KALVYN volgen , aangenomen

nomen is. „ *Men mag*, zoo leest men daar, onder anderen (*), *geener menschen schriften, hoe heilig zy geweest zyn, gelyken by de godlyke schriften, noch de gewoonte by de waarheid Gods, (want de waarheid is boven al), noch de groote menigte, noch de oudheid, noch de succesfie van tyden of perfonen, noch de concilien, decreten, of besluiten; want alle menschen zyn uit zich zelven leugenaars, en ydeler, dan de ydelheid zelve. Daaröm verwerpen wy van ganscher harte al wat met dezen onfeilbaren regel niet overëenkomt, gelyk ons de Apostels geleerd hebben, zeggende:* beproeft de geesten, of ze uit Gode zyn." Hier wordt voorzeker alle menschlyk gezag verworpen, en het geweten van yderen *Kristen*, in de beöordeelinge van godsdienstige zaken, vrygelaten. Niet minder duidelyk, en met den geest der hervorming rymende, is het gene daar elders (†) voorkomt: *daaröm verwerpen wy alle menschlyke vonden, en alle wetten, welken men zoude willen invoeren, om God te dienen, en door dezelven de consciëntie te binden en te dwingen, in wat manier het zoude mogen wezen.* (§). Zy derhalve, die hun eigen

(*) Art. VII.

(†) Art. XXXII.

(§) Misschien verwondert men zich, dat in eene belydenis, waar in dit heerlyk grondbeginsel der Hervorming zoo duidelyk en onbewimpeld wordt vastgesteld, nogthands verscheiden zaken voorkomen, welken in de heilige Schrift niet beslist, en derhalve, volgends den eigen grondregel, aan het oordeel van yderen *Kristen* best gelaten worden. Dan, deze ver-

eigen geloof aan anderen opdringen, of hunne Medekristenen, op eenigerleie wyze, onder welk voorwendsel het zy, de vryheid van onderzoek en oordeelvelling, in zaken van den Godsdienst, ontzeggen, moeten gerekend worden, tegen deze hunne eigen belydenis, zoo wel, als tegen den waren geest der Hervorminge, te zondigen.

verwondering zal ophouden, wanneer men overweegt, het gene SARAVIA, een der genen, die GUIDO, in het opstellen dezer artikelen, behulpzaam geweest is; getuigt. GUIDO, zegt hy; *gaf die belydenis, eer ze aan den dag werd gebragt; eenigen Dienaren des woords te lezen., en stelde het aan hun te verbeteren, zo hun iets mishaagde, en ook toe–, of aftedoen; zoo, dat men het niet voor het werk van éénen man moet houden. Ook heeft niemand der genen, die 'er de hand sloegen, ooit gedacht, eene regelmaet des geloofs uittegeven, maar alleenlyk zyn geloof uit de Kanonike schriften te bevestigen.* Zie BRANDT, t. a. p. bl. 253. De algemeenheid van den ouden *nederduitschen* titel wederlegt geenzins de waarheid van dit berigt; naardien deze van lateren tyd is, en in het oorspronglyke *Walsch* of *Fransch* niet gevonden wordt. Het is dus slegts de belydenis van eenige byzondere Leeraren, die, niet alleen over de *wezenlyke* waarheden van het *Kristendom*, maar ook over de *beschouwlyke* leerstukken, waaromtrent het *Euangeli* niets beslist, en welken gevolglyk, overeenkomstig den grondregel der Hervorming, aan het vrye oordeel van yderen *Kristen* behooren gelaten te worden, hun gevoelen hebben willen verklaaren, en gemeend hebben, in de *Kanonike* boeken, redenen voor hetzelve te vinden. Maar, naardien de *Gereformeerden* deze belydenis, welke met de gevoelens van den *Geneefschen* Leeraar, JAN KALVYN, overeenkomt, voor eene regelmaat van hun geloof hebben aangenomen, is het althands zeker, dat zy, willen zy anders tegen hunne eigen belydenis niet aangaan, hunne Medekristenen aan geene menschlyke voorschriften binden moeten, noch hen beletten, hun eigen oordeel te volgen, in alle zulke zaken, welken in de heilige Schrifture niet klaarlyk geleerd worden.

TWEEDE AFDEELING.

Nadere verklaring van den Regel.

Laat ons, na dit vooraf te hebben aangemerkt, den grondregel der *Protestanten* nader overwegen. Dezelve schynt, by den eersten opslag, aan eenige bedenklykheid onderworpen te zyn, welke eene duidelyke toelichting noodzaaklyk maakt.

Hoe kan *yder Kristen* geregtigd en verpligt wezen, om, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen; daar ondertusschen *yder een* geene genoegzame bekwaamheid, noch ook gelegenheid heeft, om alles, wat daar toe betrekiyk is, regt te verstaan, en behoorlyk te onderzoeken? Deze aanmerking, gis ik, zal men, omtrend dezen Grondregel maaken. Ook heeft het niet ontbroken aan de zoodanigen, die zich van dezelve bediend hebben, om alle vryheid van onderzoek, in zaken, welken den Godsdienst betreffen, te ondermynen.

Ik beken, de aanmerking is niet ten eenenmaale van allen schyn ontbloot. Behalve de krankzinnigen, en de kinders, welker verstand nog niet ryp is, vindt men immers menschen, die, gelyk LUCIANUS zich uit-

uitdrukt (*), *van de kinderen alleen verschillen, in hunne gryze hairen en lange baarden*, en die, daar zy zich tot eene oppervlakkige kennis van de zaken dezer waereld naauwlyks verheffen kunnen, althands niet in staat zyn, om zaken van den Godsdienst behoorlyk te overwegen, *alles te beproeven*, *en het goede te behouden.*

Groot is daarboven het aantal der zulken, wier natuurlyke verstandsvermogens, ja, wel gesteld zyn, doch wien de gelegenheid volstrektlyk ontbreekt, om zich behoorlyk te beschaaven, en den Godsdienst, met die naauwkeurigheid, te onderzoeken, welke nodig is, om alles, wat daar toe behoort, of als zoodanig voorkomt, zelf te kunnen beöordeelen. Zal men den Landman, en den Handwerkman, die in het loon hunnes noestigen arbeids ter naauwer nood een toereikend onderhoud, voor zich, en voor hunne, dikwyls kinderzalige, huisgezinnen, vinden kunnen, — zal men den bezigen Winkelier, den dienstbaren, en dergelyke andere menschen, waar uit de grootste menigte eenes Volks bestaat, vergen, dat zy zich op het onderzoek van den Godsdienst, met dien yver, toeleggen, als nodig is, om, in eene zoo groote verscheidenheid van gevoelens, het ware van het valsche voorzigtiglyk te kunnen scheiden? De Landman moge dan zynen ploeg, de Handwerkman zyne gereedschappen, wegwerpen, om de heilige talen, de Wysbegeerte, de Oudheden, en de Geschie-

(*) Philop. opp. vol. II. p. 342. edit. Amstel.

schiedenissen der waereld, aanteleeren: de Winkelier moge zyne waaren verruilen tegen de boeken der Kerkvaderen en der Schoolgeleerden; — met dit onvermydlyk gevolg, dat veele huisgezinnen van honger sterven, of tot den bedelzak hunne toevlugt nemen.

Ik zal, in het derde deel dezer Verhandeling, gelegenheid hebben, om, ter oplossing dezer zwarigheid, het een en ander te zeggen. Thands vergenoeg ik my alleenlyk, met de welberaden, *tweeledige*, bepaling, welke ik zie, dat Gy L., Myne Heeren, wyslyk by de Vrage gevoegd hebt, eenigzins te ontwikkelen, met oogmerk, om de duidelykheid van het voorstel daar door te bevorderen.

De voorwaarde, zonder welke men geen *regt* kan hebben, om zaken van den Godsdienst zelf te beöordeelen, is *het gebruik der verstandlyke vermogens*. Met regt schreef daaröm *Paulus* aan de Kristenen te *Korinthe* (*): *als tot verstandigen spreek ik, beöordeelt gy het gene ik zeg.* De natuur der zake billykt deze aanmerking volkomenlyk. Het regt van den mensch, om, in de heilige zaak van den Godsdienst, zyn eigen oordeel te volgen, is gegrond in de *Rede zelve*, waar mede de Schepper, die tot in eeuwigheid te pryzen is, den mensch, boven andere schepselen, bevoorraad heeft. *De mensch is*, zegt CICERO (†), *een*

(*) 1 *Kor.* X: 15.

(†) CICERO, de Legibus, L. 1. c. 7. *Animal hoc providum, sagax, mul-*

een vooruitziend, schrander, veelvoudig, scherpzinnig, dier, vol van rede, overleg, en geheugen. Hy alleen, onder zoo veele en verschillende soorten en naturen van dieren, is rede en denkvermogen deelachtig. Door de *Rede*, welke God den mensche geschonken heeft, schonk Hy hem tevens het regt, waar van ik spreek: even gelyk Hy, door den mensch van ogen en voeten te voorzien, hem daar door te gelyk het onbetwistbaar regt van zien en gaan gaf. Mist iemand ondertusschen ongelukkiglyk het gebruik zyner ogen of voeten; wie zal dan vragen, of hy, in dit geval, regt hebbe om te zien of te gaan: dewyl hy het eenige middel mist, waar door dit geschieden moet? Even zoo min kan de mensch, die het gebruik van zyn verstand, of oordeel, mist, gezegd worden, regt te hebben, om te oordeelen; naardien hy ongelukkig genoeg is, om het eenige middel, waar door dit geschieden kan, te missen, en, naardien het denkbeeld van *regt* of *vryheid*, om iets te verrigten, het *natuurlyk vermogen* altyd veronderstelt.

Uit het gezegde volgt, dat 'smenschen *regt*, in dit opzigt, aan de mate van zyn oordeel, en van zyne vatbaarheid, juist geëvenredigd is.

Niet

multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum est a supremo Deo. Solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis & cogitationis, cum cetera sint omnia expertia.

Niet alleen is 's menſchen *regt*, maar ook zyne *verpligting*, evenredig aan zyne *bekwaamheid*, en aan de gelegenheid, welke hy heeft, om zich te beſchaaven, en zaken van den Godsdienst naarteſpooren. Deze bekwaamheid hangt niet alleen veel af van 's menſchen geestvermogens, maar ook van zyne omſtandigheden, van zynen tyd, van de hulpmiddelen, en van de meerdere, of mindere, aanleiding, welke hy heeft. De welopgevoede ſtedeling *ſchynt*, wat zyne beſchaving en uiterlyke omſtandigheden belangt, geſchikter te zyn, om de waarheden van den Godsdienst behoorlyk te onderzoeken, dan de arme Landman, en zich nimmer heeft kunnen beſchaaven, en daar by, van den vroegen morgen tot den laten avond toe, met den bouw zynes akkers bezig is (*). Van den laatſten voorzeker kan nimmer zoo veel, als van den eerſten, geëischt worden; dewyl het met de algemeenlyk erkende regtvaardigheid van den hemelſchen Regter ſtryden zoude, eenigen ſterfling tot het onmooglyke te verpligten, of ook te willen, dat eenig mensch de belangen van zyn huisgezin verönächtzaamen, en aan zyne betrekkingen ontrouw worden zoude, om, op deze wyze, meer

(*) Dit ſtrydt geenzins met het gene ik, in vervolgends zal aanmerken, dat naamlyk *de Gemeene man doorgaands* geſchikter is, dan de *Geleerde*, tot een behoorlyk onderzoek van den Godsdienst: want ik ſpreek hier thands niet van *een' Geleerden*, maar van een' mensch, die gelegenheid gehad heeft, om zyn natuurlyk, gezond, verſtand eenigzins te beſchaaven, en wiens uiterlyke omſtandigheden hem meer ledigen tyd en gelegenheid laten, dan de Landbouwer meestäl vinden kan.

meer tyds voor de naarſporing van den Godsdienst te winnen. Het is, in tegendeel, uit de beſchouwing der volmaaktheid van God, die zoo wel de uitdeeler is der verſchillende bekwaamheden onder de menſchen, als de beſtierer van den loop der zaken, en der gelegenheden, waar in wy ons bevinden, volkomenlyk zeker, dat de verpligting van eenen *Kristen*, ten dezen aanzien, juist geëvenredigd is aan zyne bekwaamheid, of aan de vermogens, met welken hy begiftigd is, en aan de bekwaame gelegenheden, welken hem te beurte vallen.

Wyders verdient de zaak zelve, waar toe een *Kristen*, volgends den *Protestantſchen* grondregel, verpligt is, vooräf nog eenigzins te worden toegelicht. De bedenkingen, welken ſommigen omtrend dezen regel ter bane gebragt hebben, bewyzen klaarlyk, dat zy denzelven of niet begrepen hebben, of niet hebben willen begrypen. Ik kan, dunkt my, de zaak niet duidelyker voorſtellen, dan door de aanhaling van die veelbeteekenende woorden, welken de *Souverainen* van onze *Provincien*, *Hare Edele Hoog Mogendheden*, in den jare MDCCXXV, aan den Keizer, en de *Republiek* van *Venetie*, ſchreven. *De onverbreeklyke grond-maximen van deze Republiek zyn*, zeggen zy, *dat, in zaken van religie en kerklyke tugt, de enkele overtuiging plaats moet hebben; dat het aan eenen yder vryſtaat, in zaken van religie, te gelooven, het gene hy oordeelt bekwaam te zyn, om het heil te bekomen*,

waar

waar van yder, naar de verlichting, welke hy heeft, Gode rekenschap zal moeten geven; dat Hare Hoog Mogendheden, oordeelende, dat de Religie, welke zy belyden, de beste, en meest overëenkomende is met den wil van God, welken Hy ons geöpenbaard heeft, wel wenschten, dat yder van hare onderdanen zich met dezelve mogt gelyk stellen; doch dat Zy, in gevolge van hare voorschreven grondregelen, niemand daarömtrend zoeken te dwingen, maar in tegendeel aan allen en een' yder de vryheid laten; om zoodanigen Godsdienst te belyden, als hy in zyn geweten zal achten de beste te zyn: mits dat zy zich nogthands gedragen, als goede en getrouwe onderdanen, en niets, het zy met woorden, het zy met daden, ondernemen, het gene het gezag van — en den éerbied voor de Regeering, het welzyn van de burgerlyke Societeit, de goede zeden, en de algemeene rust, zoude kunnen krenken, of strekken ter verdrukking van den naasten.

Deze allervoortreffelykste woorden stellen, mynes dunkends, de meening der *Protestanten* in het ware licht; en ik twyfel schier, of men wel in staat zoude zyn, iets bytebrengen, waar door de bedoeling van den gezegden regel beter zoude ontzwagteld worden.

Wil men ondertusschen in eenige byzonderheden komen, men overwege het volgende:

I. De *Protestanten* houden de heilige Schrift voor den regel van hunnen Godsdienst. Aan de lere van

JESUS,

JESUS, welke in dezelve begrepen is, ſchryven zy eenen godlyken oorſprong toe, en gelooven, dat deze JESUS van Gode zelven tot het afgedwaalde menschdom gezonden, en dat zyne leer met de onfeilbare waarheid overëenkomſtig is. Schoon nu de *Protestanten* niemand willen dwingen, om dezen achtbaren regel met hun te verëeren, ja zelfs de *burgerlyke* verdraagzaamheid gaarne ook tot die genen uitſtrekken, die meenen een' anderen regel te moeten volgen, of zich met de voorſchriften der bloote Natuur vergenoegen; willen zy nogthands, dat yder *Kristen* aan de lere van KRISTUS geloove, en aan deszelfs bevelen zich onderwerpe (*). Dit geloof, en deze onderwerping, vorderen zy, met alle regt, van yder eenen, *die den naam van* KRISTUS *noemt*, en met wien zy *kerklyke* verëeniging houden willen.

2. De *Protestanten* houden de leer van JESUS, en van

(*) Men waane niet, dat de *Protestanten* iemand zouden willen verpligen, om de godlyke achtbaarheid der Kristlyke oorkonden, en der lere van JESUS, daar in voor handen, voorüitteſtellen, en daar aan een *blinde* toeſtemming te geven. Neen, ook in dit opzigt, verdedigen zy een *redelyk* geloof, en willen, dat yder de gronden onderzoeke, waar op zy hun geloof aan het *Euangeli der heerlykheid van Jeſus Kristus* vestigen. In ſommige der oude zamenſtelſels van Godgeleerdheid, welken door *Protestanten* ontworpen zyn, wordt, ja, dit gewigtige artikel wel eens geheel overgeſlagen, of verönderſteld: doch de reden hier van is eenvoudiglyk deze, om dat de *Roomſche* kerk, tegen wier leerbegrippen die zamenſtelſels doorgaands meest zyn ingerigt, deze grondwaarheid des Kristendoms, zoo wel, als de *Protestanten*, belyden.

van zyne *Apostelen*, voor den *eenigen onfeilbaren regel* van hun geloof en van hunne betragting. Dit is het vooräl, waar door zy zich, als *Protestanten*, van de *Roomschgezinde* Kristenen, die by het onderwys van JESUS, en van zyne *Apostelen*, in de Schrift des nieuwen *Testaments* vervat, nog overleveringen en kerklyke besluiten voegen, van den beginne af onderscheiden hebben. JESUS is, volgends hun oordeel, de eenigste Heer en Koning, de eenigste Meester, het eenige Hoofd zyner Kerke, gelyk, in de schriften van het nieuwe *Testament*, op verscheiden plaatsen, duidelyk geleerd wordt. Alle wetgevende, alle regterlyke, magt, strydt, meenen zy, tegen de natuur van het ryk des Heeren, en tegen de regten zyner Kerke (*).

3. Dit is echter niet zoo te verstaan, als of de *Protestanten* de Rede, of het gezond verstand, wilden uitsluiten, en alleenlyk de letter van de H. Schriftuur, en van het gene JESUS, en deszelfs *Apostels*, geleerd hebben, volgen. In tegendeel zyn zy yverige voorstanders van een' *redelyken* Godsdienst, en hebben van hunne hoogächting voor de heilige regten der menschlyke Rede de sterkste proeven gegeven, in de twisten, welken zy met de *Roomsche* Kerk, over dit onderwerp, voorheen gevoerd hebben. Wanneer zy derhalve de leer van JESUS, en deszelfs *Apostelen*, als hunnen *eenigen*

(*) Men leze den welmeenenden brief: *aan myne Protestantsche Medekristenen in Frankryk*, te Amsterd. by *Schalekamp*, 1789. bl. 35 en verv.

nigen regel, aanmerken, sluiten zy daar mede *alleenlyk* de overleveringen en eigendunklyke bepalingen der *Roomsche* Kerke buiten, zonder het gezag der Rede, het eenigste middel om te oordeelen *over*, of overtuigd te worden aangaande de waarheid van eenig geloofsstuk, daar mede in het allerminsten te krenken (†).

4. De *Protestanten* verwerpen zoo wel het gene met den onfeilbaaren regel van het *Euangeli* niet overeenkomt, als het gene de beginselen der Rede baarblyklyk wederspreekt.

5. Wyders, gelyk de *Protestanten* al het gene JESUS en zyne *Apostels* geleerd hebben, en het gene in de heilige Schrift duidelyk gelezen wordt, gereedlyk aannemen; zoo willen zy, van den anderen kant, zich niets laten opdringen, of als eene regelmaat van geloof en gedrag voorschryven, 't welk JESUS en zyne *Apostelschaar* onbeslist gelaten, of niet duidelyk verklaard hebben. Alles, wat van deezen aard is, moet, volgends hunne beginselen, en uitdruklyke betuigingen, aan de onpartydige beöordeeling van iederen *Kristen* gelaten worden; en geene menschen, hoe geleerd, hoe eerwaardig, hoe godvruchtig, of in hoe grooten getale by elkander vergaderd, hebben eenig regt, daaromtrend beslissende uitspraken te doen, veel minder, anderen aan dezelven te onderwerpen.

Die

(†) Men zie de *Predikaatsiën* en *Godgeleerde Verhandelingen* van den beroemden Aartsbisschop J. SHARP, III. D. bl. 424 en verv.

Die weinige waarheden, welken in de heilige Schrift duidelyk verklaard en bepaald worden, erkent de *Protestantsche* Kristen voor zich, en anderen, die van dezelven kundschap bekomen, *alleen* te zyn van een gewetenverbindend gezag. Dezen gelooft hy, op grond zyner eigen overtuiging, welke hem, van de achtbaarheid der Schrifture, als eene godlyke getuigenis, verzekert, en hy oordeelt wyders, met opzigt op de overige leerstukken, welken aan verschillende uitleggingen onderworpen zyn, en meer tot de Godgeleerdheid, dan tot de gronden van Godsdienst, behooren, naar de mate van licht en wysheid, welke de Voorzienigheid hem geschonken heeft. *De eenige, alleen onbeweeglyke, en onveranderlyke geloofsregel is, dat men gelooft in den eenigen God, den Almagtigen, den Schepper der waereld, en in deszelfs Zoon, Jesus Kristus, geboren uit de Maagd Maria, gekruist onder Pontius Pilatus, ten derden dage uit de dooden opgewekt, opgenomen* [illegible]

[illegible]

Zoo deede TERTULLIANUS (*); zoo deede-

(*) [illegible]

dachten anderen onder de oude *Kristenen;* zoo moeten regtgeäarde *Protestanten*, volgends hunne eigen beginſelen, denken.

Dezen grondregel der hervorming hielden de Hervormers ten ſterkſten vast, gelyk ook hunne verlating der *Roomſche* kerke, alleen op dezen voet, kan verdedigd worden. KALVYN, hoe zeer hy naderhand, door menschlyke drift vervoerd, al te veel aanleiding gegeven heeft, om hem van onbeſtaanbaarheid met zyne eigen beginſelen te beſchuldigen, laat zich echter, ten dezen aanzien, niet minder ſterk, dan de andere Hervormers, hooren. Ik zoude verſcheiden plaatſen, uit 's Mans geleerde werken, kunnen bybrengen; doch vergenoege my met den Lezer te wyzen naar het geheele *negende* hoofdſtuk van het *vierde* boek, uit zyne *onderwyzingen in den Kristlyken Godsdienst* (*).

Het

tum ex Virgine Mariâ, crucifixum ſub Pontio Pilato, tertiâ die reſuscitatum a mortuis, receptum in coelis, ſedentem nunc ad dextram Patris, venturum judicare vivos & mortuos, per carnis etiam reſurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam disciplinae & converſationis, admittunt novitatem correctionis, operante ſcilicet & proficiente usque ad finem gratiâ Dei.

(*) Voeg 'er by de woorden van AUGUSTINUS, waar op KALVYN wyst, in het 8. hoofdſtuk van het vierde boek, §. 14. *Quum Dominus tacuerit, quis noſtrum dicat, illa vel illa ſunt? aut, ſi dicere audeat, unde probat?* en het gene hy ſchryft, in de volgende 15. ſnede. *Eccleſia audienda eſt, inquiunt. Quis negat? Quandoquidem nihil pronunciat, niſi ex verbo Domini. Si plus aliquid poſtulant, ſciant nihil ſibi in eo ſuffragari haec Christi verba. Nec videri debeo nimis contentioſus, quod adeo vehementer in hoc inſiſto, non licere eccleſiae condere ullam novam doctrinam, hoc eſt, plus docere & pro ora-*

Het is waar, de Hervormers ſtelden al vroeg breedvoeriger geloofsbelydenisſen op; doch met oogmerk alleen, om daar door te verklaaren, wat *zy* voor waarheden van den Kristlyken Godsdienst hielden, en hoe *zy* omtrend de ſtukken der Godgeleerdheid dachten; ook, om den eenvoudigen *Kristen* behulpzaam te zyn, en hem tot eigen onderzoek aanteſpooren (*). Dan, hoe loflyk het oogmerk der Hervormeren geweest zy, heeft het zelve echter aanleiding gegeven, dat men den geest der hervorming niet dan al te veel uitgebluscht heeft, door aan die menschlyke ſchriften naderhand meer gezags toetewyzen, dan behoorlyk was, en de natuur van het koningryk onzes Heeren gehengde (†). Immers het leed niet lang, of ſommigen der *Protestanten* begonnen te beweeren, dat men de uitleggingen van Menſchen, of van Vergaderingen, voor zoogenoemde *tweede regels des geloofs* mag aannemen, wanneer dezen naamlyk met de heilige Schrift overëenſtemmen, of uit dezelve wettiglyk getrokken zyn. Doch an-

culo tradere, quam quod Dominus verbo ſuo revelarit. Vident enim ſani homines, quantum ſit periculum, ſi hominibus ſemel conceſſum fuerit tantum juris. Vident etiam, quanta fenestra aperiatur impiorum ſannis & cavillis, ſi dicamus id pro oraculo habendum eſſe inter Christianos, quod homines conjuerint. Opp. T. VIII. p. 311. *Edit. Amſtel.*

(*) Zie den Brief: *aan myne Protest. Medekrist. in Frankryk*, bl. 91. en den zeer Eerw. ZOLLIKOFER, *Leerredenen*, III. ſt. bl. 175 en verv.

(†) Hoe dwaaslyk dit gehandeld zy, en tegen de gronden der Hervorminge aanlope, is meermalen aangetoond. Zie, onder anderen, ZOLLIKOFER, *Leerredenen*, V. ſt. bl. 221. en ter reeds aangeh. plaatſe.

andere *Protestanten* merken te regt hier tegen aan, dat men, op deze wyze, het gezag, welk aan JESUS en deszelfs *Apostelen* alleen toekomt, verdeelt tusſchen hen en feilbare menſchen, en met de daad toont, wyzer te willen zyn, dan onze eenige Meester, die nogthands, op de beste wyze, voor de ware belangen zyner Gemeente heeft kunnen en willen zorgen. Voords merken zy aan, dat het gene den eenen mensch voorkomt met de Schrift overëentekomen, ja zelfs daar uit getrokken te zyn, eenen anderen dikwyls toeſchynt met de Schrift ten eenenmale te ſtryden: weshalve zy oordeelen, dat eene invoering van dergelyke tweede geloofsregelen of overtollig is, ingeval naamlyk dezelven, met uitdruklyke woorden, in de Schrift voorhanden zyn, of ook aanleiding geven kan tot verdeeldheden en ſcheuringen, wanneer dezelven, met zoo veele woorden, in de Schrift niet voorkomen (*).

6. Uit het gezegde volgt van zelf, dat de *Protestanten* aan ieder' mensch volkomen vryheid geven, om den Godsdienst te onderzoeken, volgends den onfeilbaren regel der Rede en der Kristlyke Openbaring, en alles, wat men als een leerſtuk des geloofs opgeeft, daar

(*) Het is der moeite waardig natelezen het gene de beroemde LOCKE, in zyn' *eerſte brief over de Verdraagzaamheid*, bl. 79, ten dezen aanzien, ſchryft. Zie de reeds aangehaalde *Verhandelingen over de vryheid van Godsdienst*. Vergelyk de Voorreden van de *Belydenisſe der Remonſtranten*, bl. 26 en verv. en de *Apolog. pro Confesſione Rem.* bl. 6. en UITENBOGAART, *Kerk. Geſch.* bl. 394.

daar aan te toetzen: terwyl zy daarboven oordeelen, dat een *Kristen* niet alleen *mag*, maar ook *moet* verwerpen het gene met dien regel niet overeenkomt, en zyn oordeel vry behouden, met opzigt op al, wat JESUS en zyne *Apostels* niet beslist, of niet genoegzaam verklaard hebben. De Hervormers leerden, dat God den mensch de ogen des verstands, tot geen ander einde, gegeven heeft, dan op dat hy zich van dezelven bedienen, en wat waar, of wat valsch, zy, beöordeelen zoude, zonder zich aan het oordeel van andere menschen, die hunne voorgewende onfeilbaarheid nimmer hebben kunnen bewyzen, eenigzins te verslaaven. Gode alleen, leerden zy, dat de heerschappy en het oordeel over het verstand en het geweten der menschen toekomen. De Godsdienst, in het gemeen, en die van JESUS, in het byzonder, was, naar hun gevoelen, voor yder' mensch geschikt, en niemand, hoe wys en verlicht hy ook waane te wezen, had, meenden zy, eenig regt, om zich de heerschappy over het geweten van zynen broeder aantematigen, hem de zuivere en eenvoudige leer van KRISTUS en de *Apostelen*, of den *Bibel*, waar in dezelve vervat is, te ontnemen, en eigendunklyke bepalingen, of meesterächtige beslissingen van zaken, welken door JESUS niet beslist zyn, daar voor in de hand te stoppen. *Laat de Kristenen*, zegt KALVYN (*), *hunnen eenigen Koning*, KRISTUS, *die*

(*) *Instit.* L. IV. c. X. § 1. *Hoc unum contendo, necessitatem imponi conscientiis non debere, in quibus rebus a Christo liberantur, nec nisi liberatae, ut* mi

die hen heeft vrygemaakt, erkennen; laat ze door de eenige wet der vryheid, het heilige Euangeliwoord, geregeerd worden, gelyk betaamlyk is, indien zy de genade, welke zy door Kristus eenmaal deelächtig zyn geworden, behouden willen. Laat ze door geenerhande slaverny, door geene boeijen en banden, gedrukt en gekneld worden.

7. Deze vryheid, om zelf te onderzoeken, Gods woord zelf te lezen, zyn eigen verstand te gebruiken, door middel van het zelve alles aan de heilige Schrift te toetzen, en over de byzondere leerstukken des geloofs onpartydiglyk te oordeelen, zoude den *Kristen* weinig baaten, ter uitbreidinge van het Koningryk der kennisse en der waarheid, zo het hem tevens niet vrystond, om het gene hy voor waarheid houdt, en meent met het gezonde verstand en de lere van JESUS te rymen, op eene voegzame wyze, te verbreiden, openlyk te belyden, en tegen de bedenkingen der genen, die anders gevoelen, op eene bescheiden wyze, te verdedigen. De *Protestanten* geven, volgends hunne grondbeginselen, aan alle *Kristenen*, hoe zeer zy van elkander in gevoelens verschillen, hier toe het volkomenste regt. Op deze wyze gingen ons de Hervormers voor. Zy zeiden, schreeven, verdedigden hunne gedachten openlyk. Zy wederlegden de genen, die van hun

antea docuimus; quiescere apud Deum possunt. Unicum Regem agnoscant, suum liberatorem Christum, & una libertatis lege, nempe sacro Euangelii verbo regantur oportet, si gratiam, quam in Christo semel obtinuerunt, retinere volunt: nullâ servitute teneantur, nullis vinculis adstringantur.

hun verschilden; zy vergenoegden zich niet, hunne denkbeelden, omtrend den Godsdienst, te beschaaven, en met de waarheid, welke in KRISTUS is, nader overeentebrengen, maar rekenden zich te gelyk verpligt, om hunne medebroeders te verlichten, derzelver bygeloof te verdryven, en, ter bevordering van de waarheid, hunne ontdekkingen aan het licht te brengen. Hebben de Hervormers regt gehad, om dit te doen, gelyk ons, uit het vervolg dezer Verhandeling, blyken zal; zyn zy daarom onzen lof en onze hoogachting waardig, om dat zy niet laagzielig genoeg waren, om anders te denken en anders te leeren, en eene leer te belyden, welke zy niet geloofden, maar voor schadelyk hielden; pryzen wy hunne opregtheid en edelmoedigheid, welken, door beloften en geschenken, zoo min te koop, als door bedreigingen en straffen, te onderdrukken waren; verheffen wy hunne menschenliefde, waar door zy *hun licht voor de menschen* wilden *laten schynen*, boven het verwaten karakter van die oude Wyzen, die voor zich zelven alleen wilden wys zyn, en het volk in zyne drieste domheid lieten, ja, deszelfs onkunde en bygeloof, door hunne staatlyke deelnemingen aan de godsdienstige beuzelaryën van hun Land, styfden: dan moet ook yder *Kristen*, nog heden ten dage, dit zelfde regt bezitten, in dezelfde uitgestrektheid. Niemand immers kan beweeren, dat de Hervormers eenigzins meer regts hier toe hadden, dan andere menschen; dewyl het zeker is, dat zy even feilbare menschen, als alle de overigen, geweest zyn,

en

en dat de gronden, waar op hun regt steunde, ten aanzien van alle anderen, op dezelfde wyze, gelden. Indien derhalve dat regt aan eenig *Kristen* van lateren tyd konde ontzegd worden, dan zoude hetzelve mede, ten aanzien der Hervormeren, verdwynen, en men zoude het geheele werk der Hervorming als wederregtlyk beschouwen, en zich haasten moeten, om hoe eerder zoo beter weder te keeren tot eene Kerk, tot welker grondstellingen behoort, dit regt ten eenenmale te loogchenen.

Ondertusschen behoef ik naauwlyks te herinneren, dat dit eigendomlyk regt, welk de *Protestanten*, volgends hunne beginselen, aan yderen *Kristen* moeten toestaan, altyd de verpligting insluit, om, in de openlyke voorstelling en verdediging van godsdienstige gevoelens, met alle bescheidenheid en kristlyke liefde, te werk te gaan. Zyne gedachten, met onbescheid en bitsheid, voortedragen, zoude het hart verraden van eenen, die geheel vreemd is in den waren aard van onzen gezegenden Godsdienst, welks zagtmoedige en verdraagzame geest, door de Hervorming, geenzins verzwakt, maar, in tegendeel, in all' zynen luister wederöm hersteld is. Wy, *Protestanten*, oordeelen het van onzen pligt te zyn, de Hervormers, in het openlyk belyden en verdedigen van onze gevoelens, naartevolgen; doch in zoo verre *alleen*, als zy dit, met bescheidenheid, deden, en leerlingen toonden te wezen van dien uitmuntenden Leeraar, die de waarheid, op de zagtmoedigste, zoo wel als op de ver-

 stan-

ſtandigſte, wyze, onder de menſchen voordplantte, en zynen zwakken en dwalenden broederen liefderyk te gemoete kwam. Al het onſtuimige en liefdeloze, welk ſommigen Hervormeren helaas! te veel aankleefde, en tot ſlegte daden, welken men nimmer behoord had te bewimpelen, aanleiding gaf, moeten wy voor rekening laten van hun, die, zoo wel als wy, aan gebreken en zwakheden waren blootgeſteld.

Even weinig behoef ik veele woorden te gebruiken, om het onderſcheid te doen opmerken, welk 'er plaats heeft tusſchen het belyden, handhaven en openlyk verdedigen van godsdienſtige gevoelens, en tusſchen het opdringen van dezelven aan anderen, als noodzaaklyke leerſtukken des geloofs. Gelyk de *Protestanten* het regt van yderen *Kristen* tot het eerſte erkennen, en hem, zo hy daar toe bekwaam is, verpligt oordeelen, zoo houden zy het laatſte voor eene allergeweldigſte ſchennis der in de natuur van den mensch gegronde beginſelen, waar op de Hervorming rust. Het zelfde regt, welk de *Protestantſche Kristen*, in zaken van den Godsdienst, gelooft te bezitten, wyst hy ook, op denzelfden grond, aan alle anderen toe, en doet hun derhalve, volgends de les van onzen eenigen Meester, het gene hy begeert dat zy aan hem doen zullen. Ziet hier den grondſlag van die edele verdraagzaamheid, welke de ziel is van den *Protestantſchen* Godsdienst, en zonder welke de verlating der *Roomſche* Kerk in de daad weinig voordeels

zoude

zoude aangebragt, noch onzen Vaderen tot ere verstrekt hebben!

Laat my hier by nog aanmerken, dat, schoon de *Protestanten* aan yder *Kristen regt* geven, om openlyk uittekomen voor het gene hy gelooft waar te zyn, met opzigt op den Godsdienst, zy nogthands de *verpligting* van den *Kristen*, ten dezen aanzien, bepaalen tot alle zoodanige leerstukken, welken schynen invloed te hebben op de deugd, de rust, en de gelukzaligheid, der menschen. Zy willen derhalve niet, dat elk *Kristen* verpligt zoude zyn, om het gene hy denkt, aangaande sommige blootlyk bespiegelende leerstukken, hoogvliegende verborgenheden, of *schoolsche* twistvragen, openlyk te verklaaren. Onze verpligting kan zich gewislyk niet verder uitstrekken, dan tot het ryk der *heilzame* waarheden, welken ons voorkomen eenen onbetwistbaren invloed te hebben op het gedrag der menschen. Ten aanzien der overige zaken, is het genoeg, wanneer een *Kristen* niets zegt, of doet, 't welk met zyne gevoelens strydig is; schoon hy tevens, van Gods zyde, buiten eenige bedenking, volkomenlyk *geregtigd* zy, om, met opzigt op *alles*, wat den Godsdienst betreft, zyne gedachten, met zedige vrymoedigheid, aan anderen voortedragen, en met den geest der gematigdheid te handhaaven.

Uit al het gezegde blykt, vertrouw ik, de meening der *Protestanten* klaar genoeg. Tevens ziet men dui-

delyk, niet alleen, hoe wel de grondregels, naar welken de Hervormers te werk gingen, te zamen hangen, maar ook waar in de *Protestantsche* Kerk van de *Roomsche* verschilt. Beide deze Kerken stemmen hier in overëen, dat yder mensch regt heeft, ja, verpligt is, om den Kristlyken Godsdienst *in zoo verre* te onderzoeken, dat hy wete, wat dezelve zy, en waar hy gevonden worde. Doch daar in verschillen zy van elkander, dat de *Roomsche* Kerk leert, dat men den Godsdienst onderzoeken moet, tot dat men de ware Kerk gevonden heeft, en, deze eenmaal gevonden hebbende, niet verder in het onderzoek behoeft voordtegaan, maar zich geheel moet overgeven aan het bestuur dier Kerke, en alles gelooven, wat zy leert, om dat de ware Kerk onfeilbaar is, en noch bedriegen, noch bedrogen worden kan: terwyl de *Protestanten* in tegendeel leeren, dat men de ware Kerk niet kan kennen, dan door haare leerstellingen te onderzoeken, en dezelven aan den toetssteen der rede, en der Kristlyke Openbaring, te beproeven, waar uit van zelven volgt, dat yder *Kristen* regt heeft, om alles, wat den Godsdienst raakt, naartespooren en openlyk te belyden, ja, verpligt is niet alleen tot een vrymoedig onderzoek, maar ook om, zo zyne bekwaamheid het gehengt, en zo, naar zyne ernstige meening, het gewigt der zaken het vordert, zyne nasporingen, tot heil van het menschdom, aan anderen medetedeelen (*).

(*) Zie wyders den Aartsbisschop SHARP, t. a. p. bl. 444 en verv.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Aanneemlykheid van dezen Protestantschen Grondregel.

Laat ons nu tot de groote hoofdzaak komen, en onderzoeken, of deze regel verdiene algemeenlyk te worden aangenomen. Indien ik bewezen heb, dat dezelve volkomen waarächtig is, en op onömstootlyke beginsels rust, als mede, dat dezelve het waar geluk van den mensch, en van de Maatschappy, bevordert, dan dunkt my, kan 'er, aangaande deszelfs aanneemlykheid, geen twyfel vallen.

EERSTE AFDEELING.

De regel verdient algemeenlyk te worden aangenomen, dewyl dezelve volkomen waar is, en op onwederleglyke beginsels rust.

Ter vollediger beschouwinge dezer zake, wil ik eerst van het *regt*, en daarna van de *verpligting* eenes *Kristens* spreken.

I. Yder

I. Yder *Kristen* heeft *regt*, om, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen.

Om den Lezer, nopends deze gewigtige waarheid, volkomenlyk te overtuigen, zal ik, in de eerfte plaats, ftil ftaan by het regt, welk de Natuur aan den mensch geeft, en vervolgends bewyzen, dat dit regt onvervreemdbaar, en door den mensch nimmer afgeftaan is.

De Natuur zelve wyst den mensch dit regt toe. Wanneer ik hier van de *Natuur* fpreek, verfta ik daar door de order der waereld, of de inrigting en aanëenfchakeling van oorzaken en gewrogten, waar uit yder aandachtig befchouwer duidelyk kan zien, hoe verre zich zyne zedelyke vryheid uitftrekt, en waar toe hy verpligt is.

Als men de menfchen, in derzelver oorfpronglyken natuurftaat, befchouwt, valt geene grondwaarheid ons blykbarer in het oog, dan deze, *dat zy allen volftrekt even gelyk zyn.* Hier is geen onderfcheid tusfchen den eenen en den anderen mensch. Niemand heeft hier eenig regt over een' anderen. Allen zyn zy fchepfels van dezelfde waardigheid, met dezelfde grondvermogens en neigingen voorzien, tot dezelfde voordeelen der Nature, en tot een gelyk gebruik hunner ontvangen vermogens, geboren. Het is waar, de een was, in dien ftaat, zoo wel als thands, fchranderer dan de ander, en konde derhalve, in zaken van den Godsdienst, zoo wel als in andere opzigten, op eene betere

tere wyze , oordeelen. Doch dit gaf den genen , die ſchranderer was , geen regt , om het oordeel van een' ander' te bepaalen. Hy mogt, ja, zynen medemensch raden en onderrigten : maar deze mogt dit, met gelyk regt , op zyne beurt, aan hem doen ; en niemand was verpligt , den raad , of het onderrigt , van eenen anderen verder intevolgen , dan hy konde rekenen , dat zyne belangen vorderden. Yder een had gevolglyk het volkomenſte regt , om , gelyk in alle andere zaken , zoo ook in die , welken. den Godsdienst betreffen , zyn eigen oordeel volgen , zyne geestlyke belangen , op zulk eene wyze , waartenemen , als hy voor zich zelven voegzaamst oordeelde.

Zoodanig was de geſteldheid der zaken , eer de menſchen eene burgerlyke Maatſchappy oprigtten , en een gedeelte hunner natuurlyke regten moesten afſtaan, ter verzekering hunner veiligheid. Dan , of zy veröndérſteld mogen worden , toen , ook dit regt, waar van wy thands handelen , afgeſtaan te hebben , zal in het vervolg van dit geſchrift nader onderzogt worden.

Ik wil vooräf de *tegenwoordige* order der waereld raadplegen , en 's menſchen natuur , 's menſchen neiging , het oogmerk , waar toe hy geſchapen is, en andere gronden , overwegen , welken den mensch de eigendomlyke bezitting van dit regt ten ſterkſten verzekeren.

De mensch alleen is , gelyk wy CICERO boven

hoor-

hoorden aanmerken, onder zoo veele verſchillende ſoorten van dieren, met rede en denkvermogen begaafd. Hier door is hy, buiten twyfel, in ſtaat, om zynen Schepper, uit de beſchouwing van het Geheeläl, eenigzins te leeren kennen, en Deszelfs volmaaktheden te verëeren, door een gedrag, welk overëenkomt met de byzondere betrekkingen van zyn ſtandpunt tot de order en den zamenhang der waereld. Zal iemand nu dwaas genoeg zyn, om te beweeren, dat de hoogstwyze Schepper den menſche te vergeefsch deze bekwaamheden heeft ingelegd? Is het oogmerk van God niet kenbaar uit den aard der dingen? Beſluit men niet ten regte, dat Hy, die onze ogen formeerde, onze oren plantte, en ons het ſpraakvermogen ſchonk, ons even daar door het volkomenſte regt gegeven heeft, om ons van deze werktuigen tot ons nut te bedienen? En zouden dan onze redelyke vermogens, het kostlykſte geſchenk der Almagt, ons voor niets zyn gegeven, en wy geen regt hebben, om, middelende dezelven, God en godlyke zaken, te beſchouwen, te beöordeelen, en te onderſcheiden?

De mensch heeft eene aangeboren neiging tot onderzoek van waarheid, in alle zoodanige zaken, waar in hy eenig belang ſtelt. Hoe fyner en edeler 's menſchen gevoel is, hoe ſterker deze neiging by hem werkt. Dezelve zoude, in den Godsdienst, zoo ſterk, en zoo algemeenlyk, werken, als zy werkt, ten aanzien van andere zaken, indien de zinlyke voorwerpen dezer

zer waereld de aandacht der meeste menschen niet geduriglyk bezig hielden, en indien niet veelen te onkundig waren, om eenig belang te vinden in de kennisse van den Godsdienst, of ook van de naarsporing der godsdienstige voorwerpen, door het Vooröordeel, daadlyk wierden te rug gehouden. De waarheid vertoont zich altyd in eene beminlyke gedaante: zy verheft, zy verädelt, zy versiert, zy verbetert, onze menschlyke natuur. De mensch, hoe redelyker hy is, hoe minder onverschillig hy wezen kan omtrend waarheid en valschheid. Altyd zal de waarheid hem welkom zyn, en de ontdekking aan eene voorgaande dwaling eene stof van blydschap. Ondertusschen zal niemand beweeren, dat de opvolging dezer neiging ongeöorloofd is. In tegendeel, zal men de zoodanigen pryzen, die hunne pogingen in het werk stellen, om waarheid te vinden, en aan anderen te ontdekken, al is het zelfs, dat het belang der menschen met de uitvinding en de openbaring dier waarheid in geen naauw verband staat. En zouden dan de naarsporing en de openbaring van het gene waar is, met opzigt op den Godsdienst, misdadig wezen? *De waarheid schaadt nimmer iemand, maar hy, die in zyne dwaling en onkunde volhardt, lydt schade*, zegt de beroemde Keizer ANTONINUS (*). Dit is althands waar, ten aanzien van den Godsdienst. Waaröm zoude

(*) M. ANTONINUS, L. VI. §. 21. Ζητω την αληθειαν, υφ' ης ουδεις πωποτε εβλαβη· βλαπτεται δε ο επιμενων επι της εαυτου απατης και αγνοιας.

de het dan den mensch niet vryſtaan, in dit opzigt, de waarheid naartevorſchen, en zyne naarvorſchingen medetedeelen; daar 'er niets kan bedacht worden, waar in de belangen des menschdoms met de waarheid in een meer onmiddelyk verband ſtaan?

Wyders, wie zal den mensch het regt ontzeggen, om voor de belangen van het tydlyke leven, op eene wyze, welke hy de voegzaamſte oordeelt te zyn, naauwkeurige zorg te dragen, en dien weg tot geluk inteſlaan, welken hy voor den besten keurt? 'Er is trouwens, door de hand des Scheppers, den mensch niet alleen, maar ook zelfs den dieren, eene neiging ingeplant, om het gene hun voorkomt goed te zyn, en hunnen ſtaat te verbeteren, optevolgen, en alles te vermyden, wat hun toeſchynt kwaad te zyn (*). Deze neiging is by den mensch, die door de rede, boven de dieren, uitmunt, veel ſterker en levendiger, dan by dezen. Zy is de ſpringveder en het beweegrad van alle de handelingen en verbindtenisſen, welken onder de menſchen plaats hebben, de hoogſte wet, naar welke de geheele waereld zich ſchikt, waar op, immers ten aanzien van de belangen dezes levens, geene uitzondering kan vallen, en welke algemeenlyk ge-

ëer-

(*) CICERO, de Finibus boni & mali, L. III. c. 5. *Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, ſimul atque natum ſit animal (hinc enim eſt ordiendum) ipſum ſibi conciliari, & commendari ad ſe conſervandum, & ad ſuum ſtatum, & ad ea, quae conſervantia ſunt ejus ſtatus, diligenda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur adferre.*

eerbiedigd wordt (*). En zoude dan dit overál erkende regt, welk by *Barbaren* zoo heilig is, als by beschaafde Volken, niet geldig zyn, in de heilige zaak van den Godsdienst? Zoude de mensch, wien het alleszins vrystaat, om zyn geluk, in deze waereld, door allerleie eerlyke middelen, te bevorderen, geene vryheid hebben, om zyn geluk, voor de volgende waerelden, te behartigen, en, daar hy voor het genot van een gering, verganglyk, goed zorgen mag, zyne zorg niet uitstrekken mogen tot dat goed, welk bestendig en kostlyker dan robynen is? Voorzeker, de mensch moet of geen regt hoe genoemd bezitten, om voor zich en zyne belangen te zorgen: of, zo hy hier toe het regt heeft, moet zich het zelve inzonderheid ook tot den Godsdienst uitstrekken; dewyl deze het is, waar aan zyne dierbaarste belangen, voor den korten tyd van zyn verblyf op aarde niet slegts, maar voor de eeuwigheid, verstrengeld zyn.

Leert ons daarboven de Rede niet, dat het oogmerk van God, in de scheppinge van den mensch, geweest is, denzelven, in zoodanige mate, te begelukzaligen, waar voor zyne natuur vatbaar is? Maar

hoe

(*) *Hoe wreed is het*, zegt Keizer ANTONINUS, *den menschen niet toetelaten, dat zy met heeten yver die dingen naarjaagen, welken zy meenen dat hun toekomen, en hun nuttig zyn.* Πως ωμον εςι μη επιτρεπειν τοις ανθρωποις ὁρμαν επι τα φαινομενα αυτοις οικεια και συμφεροντα. L. VI. Των εις ἑαυτον §. 27.

hoe zal de mensch zyne gelukzaligheid bevorderen, zo hy geene vryheid bezit, om zyne eigen rede, in zaken van den Godsdienst, raad te plegen, den wil van God, in Deszelfs Openbaringen uitgedrukt, zelf te onderzoeken, de leer der waarheid van de byvoegselen der menschen, het ware van het valsche, te onderscheiden; door de voorlichting aan zynen Medebroeder niet te weigeren, zoo wel als door andere daden, de liefde tot den naasten uitteöefenen, en volgends het licht van zyn geweten te leeven? Hoe zal hy zoo goed en gelukzalig worden, als hy kan en behoort te zyn, indien hy veroordeeld is, om in zyne onkunde te blyven, nimmer tot verzekering van zyn geloof, op vaste gronden, te geraaken, zich steeds met bedrieglyke hoop te vleijen, of met ongegronde vrees te plagen? Kortom: één van drieën is zeker; of God heeft dit oogmerk, in de scheppinge van den mensch niet gehad: of Hy mist in deze zyne bedoeling: of Hy zal den mensch, op eene wyze, zoo wel met zyne eigen, als met des menschen nature, strydig, in het bezit stellen eener gelukzaligheid, welker grondslagen hy wel had kunnen, maar nimmer mogen leggen. Ik behoef deze zaken slegts te noemen, om eenen yder derzelver ongerymdheid te doen gevoelen.

De meeste Wysgeeren komen *thands* hier in overeen, dat het oordeel van den mensch niet onder de heerschappy van zynen wil staat. Wanneer ik de overeenkomst, of de strydigheid van een onderwerp met

een

een gezegde begrepen heb, dan hangt het van mynen wil niet af, te oordeelen of niet te oordeelen, op deze, of op eene andere wyze, te oordeelen. Ziet hier een nieuw bewys voor de gegrondheid van dat regt, welk de *Protestanten* aan yderen *Kristen* toewyzen. Ik moet of geene vryheid hebben, om te onderzoeken, ja zelfs verpligt zyn, om alle onderzoek, en de gelegenheden, welken daar heen leiden, zorgvuldiglyk te ontvlugten; of, indien ik hier toe niet verpligt ben, en in tegendeel regt heb, om te onderzoeken, dan moet ik mede regt hebben, om, na gedaan onderzoek, voor my zelven te oordeelen. De *Roomſche* Kerk is zich zelve, in dit opzigt, gelyk. Zy ontzegt den mensch niet alleen de vryheid van zelf te oordeelen, maar ook van naauwkeurig onderzoek der byzondere leerſtukken, en der gronden, op welke de Kerk dezelven gebiedt te gelooven. Volgends haar begrip, moet de mensch onderzoeken, tot zoo lang dat hy de ware Kerk gevonden heeft, maar deze gevonden hebbende, moet zyn onderzoek ophouden, en hy zich aan deze onfeilbare Leidsvrouw gerustlyk overgeven. De *Protestanten* gelooven, dat yder mensch regt heeft, om alle de byzondere leerſtukken van den Godsdienst, en de gronden, welken men voor dezelven bybrengt, te onderzoeken, en dit onderzoek niet eerder te ſtaaken, voor dat hy overtuigd zy geworden, wat waar, en wat valsch zy. Zy moeten derhalve, uit hoofde van dit, zoo wel als van andere beginſelen, welken zy eerbiedigen, den mensch

het

het regt toewyzen, om, over zaken van den Godsdienst, vryelyk te oordeelen, en naar zyn geweten te werk te gaan; naardien het éene regt het andere insluit en bevestigt.

Maar, zegt men my moogłyk, schoon ons oordeel de bevatting van zaken noodwendig volge, kan men echter immers zyn oordeel opschorten, of hetzelve onderwerpen aan het oordeel van anderen.

Wat belangt de opschorting van het oordeel; wanneer men met de woorden dezer spreekwyze niet speelen wil, dan bestaat dezelve hier in, dat wy erkennen, het verband tusschen het onderwerp en het gezegde niet te verstaan. Hy, die zyn oordeel opschort, oordeelt derhalve niet over de zaak zelve, maar slegts over den staat van zyn eigen verstand, in betrekkinge tot die zaak. Zoo haast iemand de betrekking van eenig onderwerp tot een gezegde, welk daar aan wordt toegeschreven, bevat, komt 'er geene opschorting van het oordeel meer te pas; naardien hy reeds daadlyk bezig is met oordeelen, tusschen het welke en het niet oordeelen geen middenweg kan plaats hebben. De vraag is dan, of iemand in staat zy, om voor te komen, dat hy niet oordeele? Volgends het beredeneerde, is iemand hier toe niet in staat, ten zy hy voorkome, dat hy niet bevatte; want, zoo haast hy bevat, moet hy by zich zelven oordeelen. Zelfs is onzen geest eene zekere voorbarigheid eigen, uit hoof-

de

de van welke wy, de betrekking eener zake tot het gene daar omtrend gezegd wordt, nog niet eens *genoegzaam* bevattende, *reeds geneigd zyn* om te oordeelen. Wy hebben eenen zoo zeer onzekerheidſchuwenden, en rustzoekenden aard, en gevolglyk eenen zoo werkzamen trek om te oordeelen, wat 'er van voorkomende zaken zy, dat wy, ook dan zelfs, wanneer wy ons oordeel willen opſchorten, en het behoorden te doen, echter heimlyk by ons zelven, over de zaken, oordeelen, en ſlegts naar bekwame gelegenheid wachten, om of beter onderrigt, of in ons oordeel verſterkt, te worden, terwyl wy ons ondertusſchen met minder of meerder waarſchynlyke gisſingen behelpen (*).

Zegt men, de mensch kan zyn oordeel aan dat van anderen onderwerpen; dan vraag ik, wat men daar door verſta? Wil men, door deze onderwerping van my aftevorderen, dat ik gelooven zal, dat myn oordeel dwaalt, offchoon ik de zaak klaarlyk bevatte, en van de wettigheid mynes oordeels overtuigd ben? Dit is onmooglyk, zelfs geſteld zynde, dat myn oordeel waarlyk dwaalt: want dan nog moet ik hetzelve noodzaak-

(*) *Vel enim nihil cognoscit & percipit intellectus de re, de quâ judicium ferendum, & tum nullum habet argumentum, nec ſuſpicionem quidem levisſimam cogitandi, rem talem exiſtere: vel non ſatis perſpicue rem cognoscit, ſed probabilibus tantum conjecturis, quas tales agnoscit, nititur*, zegt HEIDANUS, de orig. err. L. I. c. v. §. 5.

zaaklyk voor waar houden. Beſtaat de onderwerping dan hier in, dat ik, door het gezag van anderen, my bewegen late, om myn eigen oordeel in twyfel te trekken? Ook dit is niet altyd mooglyk; naardien de zaak my zoo klaar kan zyn, dat ze geene tegenſpraak lyde, en derzelver ontkenning tegen de beginſelen der rede of der ondervinding zoude aanlopen. Maar verſtaat men, door de onderwerping van het oordeel, de onderdrukking van hetzelve, in zoo verre, dat men zyn oordeel voor zich zelven houde, en aan anderen niet mededeele? Dit, beken ik, is my mooglyk. Dit raakt niet myn inblyvend, maar myn uitwendig, oordeel, of de openbaring myner gevoelens. Doch ik beweer, uit andere gronden, regt te hebben, om myn oordeel, omtrend zaken van den Godsdienst, even gelyk omtrend alle andere dingen, wanneer ik het goed vind, aan de waereld medetedeelen; ſchoon de voorzigtigheid my kunne raden, myn gevoelen niet aan yder eenen bekend te maaken. Waaröm zoude ik dit regt, omtrend zaken van den Godsdienst, minder bezitten, dan omtrend zaken van het gemeene leven? Wie zal den mensch het regt betwisten, om het gene hy heeft uitgedacht, ten beste van het Algemeen bekend te maaken? Zal een yder niet de pogingen der genen goedkeuren, die hunne uitvindingen niet voor zich zelven houden, maar ten gemeenen beste mededeelen? Waaröm zoude men den mensch dan laaken, die hetzelfde doet, met opzigt op zaken van den Godsdienst, welke voor elk mensch

veel

veel dierbarer behoort te wezen, dan de zaken dezer waereld, en de allernuttigſte uitvindingen? Waaröm zou hy, in deze zeer aangelegen zaken, geen regt hebben, om zyn oordeel openlyk bekend te maaken? Komt zyn oordeel anderen voor eene dwaling te zyn; laaten zy hem met redenen beſcheidenlyk overtuigen. Van deze gelegenheid is hy verſtoken, zo hy zyne godsdienſtige gevoelens voor zich zelven moet houden. Is zyn oordeel waarächtig; anderen kunnen daar mede hun voordeel doen, waar van zy, zo hy gezwegen had, verſtoken zouden geweest zyn. De waarheid, gelyk wy reeds hebben aangemerkt, ſchaadt nimmer; maar wel het volharden in doling en onkunde. Nog eens: waaröm zou, ten aanzien van den Godsdienst, ongeöorloofd zyn, het gene, in alle andere zaken, voor geöorloofd niet ſlegts, maar ook voor goed en pryslyk gehouden wordt? Waaröm moet het, met den Godsdienst, als eene wetenſchap beſchouwd, in dit opzigt, anders dan met alle andere wetenſchappen, geſteld zyn? Is dan deze heerlyke wetenſchap voor geene verdere beſchaving, verfyning, en volmaaking, vatbaar, daar alle anderen door den tyd tot meerdere volkomenheid gebragt worden? Rampzalig denkbeeld! De natuur van de zaak, de verwandſchap der Godgeleerdheid met andere wetenſchappen, en de ondervinding zelve, logenſtraffen dit vermoeden. Hadden onze Hervormers in dezen waan geſtaan, nimmer ware dan, toen althands, de waarheid aan den dag gelegd. Hadden zy aan hun regt getwyfeld,

 nim-

nimmer zouden wy met hunne ontdekkingen ons voordeel gedaan hebben. Of is nu, na de Hervorming, de kennis van den Godsdient zoo volmaakt, als zy worden kan? Is 'er niets overgebleven, welk nader beſchaafd en verbeterd verdient te worden? Helaas! welk een ongerymd vermoeden! Nimmer denk ik aan de Hervormers, de *Zwitzerſche*, zoo wel als de *Saxiſche*, of myne geheele ziel zegent die brave, verlichte, edelmoedige, Mannen. Maar echter waren zy eindige, feilbare, menſchen, die onmooglyk al het kaf van het koorn ſcheiden konden. Hier toe was het veld te groot, en hunne leeftyd te kort. Veele leerſtukken lieten zy, gelyk zy dezelven vonden; niet, om dat zy *overtuigd* waren, dat dezelven waarlyk inſtemmen met de Natuur, en met het oorſpronglyke Kristendom; maar om dat of — derzelver verbetering te veel aanſtoot zou gegeven, en de goede zaak der waarheid waarſchynlyk benadeeld hebben: of — om dat dezelven de aandacht der Hervormeren niet *byzonder* tot zich trokken, en in geen onmiddellyk verband ſtonden tot die zaken, welken hun voorkwamen ongerymd te zyn: of — om dat die leerſtukken niet binnen hunnen gezigtëinder beſloten waren, en zy dezelven met geene, door zuivere Wysgeerte en grondige Schriftkennis, gewapende, ogen, bezien konden: of — om dat zy nog niet konden beſluiten, om zich van alle diep gewortelde vooroordeelen des gezags van ſommige hooggeſchatte Kerkvaderen te ontdoen. In de daad, hier geldt het zeggen van SENECA

-NECA (*) : *'er is nog veel werks overig, en 'er zal nog altyd veel overschieten. Zy, die eeuwen na ons komen, zullen nog wel gelegenheid vinden, om iets meer te zeggen. —— Zy, die voor ons geweest zyn, hebben veel gedaan, maar nogthands niet zoo, dat alles zoude afgedaan zyn.* Is dit zoo; waarom zoude dan de *Kristen* geene vryheid hebben, om het geen hy opregtlyk gelooft, waar te zyn, aan anderen voortestellen? Om welke reden zoude hy verpligt zyn, om de natuurlyke neiging, welke hy heeft tot mededeeling van zyne gedachten, en welke, inzonderheid met opzigt op Godsdienstige voorwerpen, sterk werkt, tegentegaan; daar de waarheid, langs dien weg, op eene voegzame wyze, aan het licht kan komen, en niemand daar by noodzaaklyk benadeeld wordt?

Wyders, indien ik dit regt niet bezit, om, in zaken van den Godsdienst, voor my zelven te oordeelen, en te zeggen, wat ik denk, dan bezit een ander dit regt even weinig, als ik. Yder een, zonder onderscheid, moet dan tot volslagen domheid en onkunde veröordeeld, en de kennis geheel en al uit de waereld gebannen, worden. De laatste gevolgtrekking behoeft geen betoog. Indien niemand onderzoeken, oordeelen, of zyne gedachten voorstellen mag, dan is

(*) SENECA, Epist. L. VIII. Ep. 7. *Multum adhuc restat operis, multumque restabit; nec ulli nato post mille secula praecludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi. — Multum egerunt, qui ante nos fuerunt, sed non peregerunt.*

is het gedaan met het ryk der kennisſe, en driest onverſtand overſtroomt, binnen korten tyd, de ganſche waereld. Maar gaat de eerſte gevolgtrekking mede door? Ja, zeker! Hoe voortreffelyk de menschlyke natuur zy, blyft dezelve echter altyd aan veelerleie dwalingen blootgeſteld. Deze waarheid, door welke de trotsheid van den zoon der aarde blykbaar vernederd wordt, lydt zoo min uitzondering, als tegenſpraak. Wy allen, de wysten der ſterflingen niet uitgenomen, zyn aan misvattingen onderworpen. SENECA noemt dit *eene duisternis van ons verſtand*, en zegt (*), dat het *eene der zwakheden van onze ſterſlyke natuur is, aan dwalingen niet alleen noodzaaklyk blootgeſteld te zyn, maar daar boven zyne dwalingen lieftehebben.* Gelyk dit waar is, met opzigt op zaken, welken tot het gemeene leven behooren, en binnen den kring onzer zintuigen beſloten liggen; zoo is dit ook inzonderheid waar, ten aanzien van zaken, welken tot den Godsdienst behooren, en welken, uit haren aard, met betrekking tot ons, zwakke ſterflingen, met veel grootere donkerheid omgeven zyn, dan andere zaken. Yder verſtandig mensch immers zal wel toeſtemmen willen, dat het, in zaken van den Godsdienst, meestal *gemakklyker valt, te bepaalen, wat valsch, dan uittevinden, wat waar zy* (†). Hier moet derhalve of in

(*) *Inter cetera mortalitatis incommoda et haec eſt caligo mentium: nec tantum necesſitas errandi, ſed errorum amor.* De Irâ, L. II. c. 9.

(†) *Utinam tam facile vera invenire posſem, quam falſa convincere*, zegt CICERO, de nat. Deorum, L. I. c. 32.

in het geheel niet onderzogt, en het oordeel tot eene volkomen werkloosheid, en een eeuwig stilzwygen; veroordeeld worden; of yder mensch moet het regt bezitten, om zelf te onderzoeken, te beöordeelen, en zyn oordeel, op eene voegzame en bescheiden wyze, aan anderen voortestellen. Niets valt zoo ligtlyk in het oog, als de ongerymdheid van het eerste: want, zo niemand den Godsdienst, in deszelfs heiligdom, mag naderen, en deszelfs eerwaardigen sluier opligten, zal dezelve van alle zyne nuttigheid, ten aanzien der waereld, ontbloot worden, en de kennis geheel verlooren gaan. Men moet dan het algemeene menschenregt hulde doen. Een derde weg is hier niet open; ten ware men rede meende te hebben, om, in weêrwil der blykbaare algemeene zwakheid van de menschlyke natuur, de gaaf der onfeilbaarheid, door eene byzondere mededeeling, of onmiddellyke tusschenkomst, des Hemels, aan dit of dat mensch, aan deze of gene Vergadering van menschen, toetewyzen.

Deze is de meening der *Roomsche* Kerk, welke ik niet kan nalaten, by deze gelegenheid, kortlyk te vermelden, en bescheidenlyk te wederleggen. Zy is, volgends haar voorgeven, met uitsluiting van alle anderen, in de bepaling en verklaring van alle de leerstukken des geloofs, volkomenlyk onfeilbaar. Het gene zy zegt, leert, besluit, en gebiedt, is zoo waar, en moet zoo zeer gelden, als of God zelf, en zyn Zoon JESUS KRISTUS, het gezegd en bevolen hadden.

den. Het ſtaat gevolglyk geenen *Kristen* vry, om, in zaken des geloofs, voor zich zelven te oordeelen; naardien hy feilbaar, en aan dwalingen onderworpen zynde, den regten weg ligtlyk zoude kunnen verliezen. Al wat hy, in dit opzigt, te doen heeft, is de Kerk getrouwlyk te volgen, en in haar oordeel gelovig te berusten.

Onder de ſchriften der *Protestantſche* Godgeleerden, mangelt het geenzins aan goede en zeer uitvoerige wederleggingen van dit gevoelen. Ik zal dus, in de behandeling dezer zake, zeer kort mogen zyn; te meer, dewyl dezelve my altyd is voorgekomen, voor één onbeneveld verſtand, vry klaar te zyn. Laat de volgende aanmerkingen, waar by nog veel te voegen ware, thands genoeg wezen.

1. Indien 'er eene onfeilbare Kerk op aarde plaats had, zoude KRISTUS, of zyne *Apostels*, ons hier van, buiten twyfel, berigt gegeven hebben. Wy zouden, ten minſten ergends, in de Kristlyke oorkonden, aangaande deze zeer belangryke zaak, eenig genoegzaam verſlag vinden, ten einde dat yder nadenkend *Kristen*, in dit opzigt, ten vollen gerust konde wezen, en met zekerheid weten, waar hy zich vervoegen moest, om die onfeilbare Kerk aantetreffen. Dan, wanneer wy de Schriften van het nieuwe *Testament*, met onpartydigheid en oordeel, doorlezen, ontmoeten wy nergends eenigen ſchyn van bewys voor deze

deze ſtelling. De plaatſen, waar op men zich, in de *Roomſche* Kerk, pleegt te beroepen, bewyzen, in de daad, niets minder, dan het gene men daar mede bewyzen wil. Sommigen derzelven leeren ſlegts (*), dat de Kerk van KRISTUS nimmer ophouden zal te beſtaan: anderen zien ſlegts op de *Apostelen*, aan welken de Heilland der waereld den Geest der waarheid had toegezegd (†): en anderen raaken den ſtaat des geſchils nog veel minder (§).

2. Niet alleen vinden wy, in de heilige Schrift, van deze zaak, nergends, eenige melding gemaakt: maar ook heeft, voor zoo veel wy, volgends echte beſcheiden, oordeelen kunnen, niet ééne Kerk der eerſte Kristenheid zulk eene onfeilbaarheid immer beweerd. Ware dit gevoelen waarächtig; wy zouden eenige blyken vinden, dat die onfeilbare Kerk, in het beöordeelen van geſchillen, waar aan het nimmer ontbroken heeft, zich op hare onfeilbaarheid beroepen heeft, en, als onfeilbaar, door de andere Kerken, is erkend geworden. Zelfs heeft de oude Kerk van *Rome* zich deze eigenſchap nooit aangematigd, en hebben de andere Kerken nimmer eenige zwarigheid ge-

(*) By voorbeeld, *Matth.* XVI: 18. en *Matth.* XXVIII: 20.

(†) *Joän.* XVI: 13. en 1 *Tim*: III. 15.

(§) *Matth* XVIII: 15. 16. 17. Zie wyders den Aartsbisſchop SHARP, wiens bewyzen ik hier, voor een gedeelte, overneem, t. a. p. bladz. 160 volg.

gemaaks, om, wanneer zy het nodig vonden, het gevoelen dier Kerke, even als dat van anderen, tegentespreken.

3. Al konde men, uit de heilige Schriften, duidelyk betoogen, dat de Kerk van KRISTUS onfeilbaar is, zoude nog geenzins bewezen zyn, dat de *Roomsche* Kerk onfeilbaar is; ten ware men tevens bewyzen konde, dat de Kerk van KRISTUS zich niet verder uitstrekt, dan tot de *Roomsche* Kerk. Het zoude, in tegendeel, niet moeilyk zyn, aantetoonen, dat die Kerk, welke zich alleen de onfeilbaarheid toeëigent, in de bepaling en verklaring van geloofszaken, werklyk gefeild heeft, en wel, op eene zoo tastbare wyze, dat hare yverige Voorstanders daar mede, niet zonder reden, ten hoogsten verlegen zyn.

4. Konde de voorgewende onfeilbaarheid, in eenige Kerk, gevonden worden; of had dezelve ergends daadlyk plaats; het zoude moeten wezen, of by het Hoofd der Kerke, of by de Kerklyke Vergaderingen, of by de byzondere Opzieners en zoogenoemde Geestlyken, of by de gezamentlyke leden der Kerke. Maar noch het een, noch het ander, heeft hier plaats; en de *Roomsche* Kerk is het, ten dezen aanzien, met zich zelve niet eens. De *Paus*, wien zy voor haar zigtbaar Hoofd erkent, kan niet voor onfeilbaar gehouden worden, naardien de waarheid maar één is, en de *Roomsche Pausen*, in de bepalinge van de leerstukken

 en

en gebruiken, niet altoos van dezelfde gedachten geweest zyn. Het zelfde moet gezegd worden, aangaande de Kerklyke Vergaderingen, en de byzondere Geestlyken, die, over sommige leerstukken, zelfs heviglyk, onder elkander getwist hebben. En, wat de Leken belangt; dezen kunnen althands niet voor onfeilbaar doorgaan, en worden, door de *Roomsche* Kerk, ook geenzins in dat vleijende licht beschouwd; dewyl derzelver feilbaarheid, met de onfeilbaarheid der Kerke vergeleken, geöordeeld wordt hen te doen vervallen van het regt, om de leerstukken van den Godsdienst zelf te onderzoeken, en in dit gewigtig opzigt, met hun eigen verstand en geweten te werk te gaan.

Laat my eindelyk hier nog byvoegen, dat, al konde men de onfeilbaarheid van eenige Kerk, met onwederleglyke bewyzen, staaven, het regt van ydereen *Kristen*, om voor zich zelven te oordeelen, nogthands even zeer zoude blyven gelden. Deze aanmerking is, in het tegenwoordige geval, van het uiterste gewigt; dewyl dezelve de geheele redeneering van de *Roomsche* Kerk omverwerpt, en haar het voordeel doet verliezen, welk zy zich verbeeldt, uit hare voorgewende, maar kwalyk bewezen, onfeilbaarheid, in deze zaak, te kunnen trekken.

Wy staan het eens, voor een ogenblik, toe, dat 'er eene onfeilbare Kerk, op aarde, gevonden wordt. Zelfs zy eens de *Roomsche* alleen die gelukkige, en

boven anderen bevoorregte, Kerk! Wel nu, hoe zal ik nu die ware, onfeilbare, Kerk vinden; onderfteld zynde, dat ik van dezelve nog geen Lidmaat ben? Men zegt my, dat ik zoo lang moet onderzoeken, waar deze Kerk zy, tot dat ik dezelve gevonden heb. Goed! maar wat moet ik onderzoeken? Ik behoor bepaaldlyk te weten, wat my hier te doen fta, om niet mis te lopen. Wie is nu in ftaat, my een' anderen weg te wyzen, dan dien van onderzoek der byzondere leerftukken, welken die Kerk vastftelt, en der toetzinge van deze allen aan den proefsteen der Rede en der Schrifture? Gy moet, roept my de *Roomfche* Kerk toe, de kenteekens maar naargaan, welke de Kerk opgeeft. Het zy zoo! maar wat is dit anders te zeggen, dan dat ik dezelven vergelyken moet met die, welken in de heilige Schrift voor handen zyn; en hoe kan dit gefchieden, zonder een bepaald en naauwkeurig onderzoek van alle de leerftukken des geloofs? Te meer, daar de heiligheid, of zuiverheid, der lere, welker geloof de Kerk voorfchryft, een der kenmerken is, welk my wordt voorgehouden. Ik moet derhalve, hoe men zich draaijen wil, regt hebben, om de byzondere ftellingen eener Kerke te onderzoeken, te vergelyken, en te beöordeelen, eer ik overtuigd kan worden, dat eene Kerk de ware, de onfeilbare, is.

Heb ik dit regt nu, eer ik de ware Kerk gevonden heb, dan moet ik hetzelve ook daar na behouden, wanneer ik lid dier Kerke geworden ben. Waarom toch

toch zoude ik myne ogen ſluiten moeten, nu ik eene leidsvrouw gevonden heb, daar ik, voor dien tyd, dezelven *mogt* en *moest* openen? Myne ogen zyn zoo goed als te voren: ik kan dezelven dus nu niet mistrouwen. Ook is het my niet genoeg, *eenmaal*, in myn leven, met overtuiging te weten, dat ik de ware Kerk gevonden heb. Ik moet deze overtuiging *levendig houden*, om tegen de aanvallen van ongelovigheid en twyfeling beveiligd te blyven, en in vrede met my zelven te leven: ten welken einde ik telkens den zelfden weg moet inſlaan, dien ik eerstmaal bewandelde, den weg, meen ik, van eigen onderzoek en onpartydige beoordeeling.

Nog eens: laat de Kerk, in alles, wat zy leert, onfeilbaar zyn! Wat baat my deze onfeilbaarheid, zoo lang ik niet zeker wete, deels, wat de Kerk leert, deels, dat ik *juist hetzelfde* geloof bezit, als de Kerk, in alle de *artikelen*, welken zy vastſtelt. Wat het eerſte belangt; hoe zal ik weten, wat de Kerk leert, ten zy ik onderzoeke, en met myn verſtand, in alles, te rade ga? De byzondere Leidslieden, die my in het geloof van de Kerk onderwyzen, zyn, zoo wel als ik, feilbaar, en kunnen dus my, wanneer ik my blindling aan hun vertrouwde, misleiden. Ja, al waren dezen ook onfeilbaar, hoe weet ik dan nog, dat ik de meening myner Leidslieden wel begryp, daar de ondervinding my leert, dat leerlingen dikwyls eenen geheel verkeerden zin hegten aan het gene door

hunne leeräars gezegd wordt, al is het zelfs, dat dezen de gaaf bezitten, van zich met eene aanmerklyke klaarheid te kunnen uitdrukken? En, ten opzigte van het anderen, hoe weet ik, dat ik, *in alles*, *het zelfde* geloof, met de Kerk, heb, en *alle hare artikelen*, op dezelfde wyze, erken, als zy dezelven heeft voorgeschreven? In de daad, noch het een, noch het ander, kan, myns inziens, zonder onderzoek, vergelyking, en oordeelvelling, plaats hebben.

Deze aanmerkingen komen my voor genoegzaam te wezen, ter wederlegging van het gevoelen der *Roomsche* Kerk, omtrend dit stuk. Het besluit, welk ik, uit het beredeneerde, thands trekken wil, komt hier op neder: „ de een heeft, in den Godsdienst, geen „ meer regt, om vryelyk te oordeelen, dan de ander; „ allen hebben zy hier toe een gelyk regt; naardien „ alle menschen feilbaar zyn. Ja, al waren sommige „ personen, of zelfs geheele Vergaderingen, onfeilbaar, „ zoude nog yder mensch, ten aanzien van den Gods„ dienst, het zelfde regt hebben en behouden (*).”

Ik zoude dit regt nog uit andere gronden bepleiten, en my beroepen kunnen op den aard van den Godsdienst, in het algemeen, welke zonder overtuiging eene niets beteekenende klank is, en op het wezen van het

(*) Zie hier over verder na eene Verhandeling van den schranderen J. VAN EFFEN, bewaard in de *Vaderl. Letteroefeningen*, van het jaar 1764. IV. D. II. stuk, bl. 426 verv.

het Kristendom, in het byzonder. Doch, daar ik naderhand, by het beschouwen der verpligting van yderen *Kristen*, gelegenheid hebben zal, om hier van te spreken, zal ik, ter vermyding van onnodige wydloopigheid, hier by nog niet stilstaan. Ook zullen de aangevoerde bewysredenen, zoo ik vertrouw, den onpartydigen genoegzaam overtuigen kunnen, aangaande het volkomen regt van yder' mensch, om, in den Godsdienst, even als in alle andere zaken, zyn eigen oordeel te volgen; en hetzelve, met zedige vrymoedigheid, aan anderen voortestellen.

Maar misschien komt by iemand de bedenking op, of de mensch, by de oprigting der burgerlyke Maatschappy, dit regt ook hebbe afgestaan? —— Dat de Natuur hem dit regt toewyst, en dat hy zich van het zelve bediend heeft, in dien staat, welke men verönderstelt, dat de daadlyke oprigting der burgerlyke zamenleving is voorgegaan, schynt, volgends het gene wy beredeneerd hebben, vry klaar te zyn: doch de geöpperde vraag is, by den eersten opslag, zoo klaar niet, en verdient nader te worden overwogen.

Men kan niet twyfelen, of de menschen hebben, toen zy zich nader verëenigden, en eene maatschappy oprigtten, waarlyk eenigen afstand moeten doen van een gedeelte hunner natuurlyke, aangeboren, vryheid. Dit lydt geene bedenking, zoo haast men den oorsprong en het oogmerk dier oprigting in overweginge neemt.

neemt. Waren alle menschen wys en goed; behartigden zy allen hun waar belang, volgends de voorschriften der zuivere Rede; hadden zy dit altyd gedaan, en niet, in wederwil van alle regt en billykheid, zich meesters willen maaken van de persoonen en bezittingen hunner medemenschen: de burgerlyke maatschappy ware niet noodzaaklyk, noch immer nodig geweest. Doch de kwaadwilligheid en het geweld van sommigen, die hunne natuurlyke vryheid misbruikten, ter onderdrukking van anderen, die niet minder vry waren, dan zy zelven, bragten de overigen op het denkbeeld, om zich in bondgenootschappen nader te vereenigen, en elkander tegen het geweld en de overmagt der bozen te beschermen.

Hoewel de Digters, in het schilderen van 's menschen natuurstaat, hunner verbeelding waarschynlyk wat veel bot gevierd hebben, is het echter, volgends de oudste oorkonden, zeker, dat ongeregeldheden en geweld de overhand hadden. Om dan hier aan palen te stellen, en door onderlinge bescherming veiligheid te bekomen, rigtte men, al vroeg, in den uchtenstond der waereld, eene maatschappy op, en stelde, door de omtuiningen der wetten, en der bygevoegde straffen, welken men, met gemeen genoegen, of immers met goedvinden der meerderheid, bepaalde, den euvelmoed perken:

Oppida

Oppida coeperunt munire, & ponere leges,
Ne quis fur esfet, neu latro, neu quis adulter.
Jura inventa metu injusti, fateare necesse est,
Tempora si fastosque velis evolvere mundi (*).

Deze onderlinge vereëniging, ter verzekering der algemeene vryheid en veiligheid, konde niet geschieden, ten zy de menschen een gedeelte hunner natuurlyke vryheid afstonden. Daar te voren yder slegts verpligt was geweest, om voor zich zelven te zorgen, moest nu yder lid der maatschappy tot het algemeene welzyn bydragen, en zich aan de wetten onderwerpen, waar in niet het byzonder voordeel van dezen of genen, maar het belang der geheele maatschappy, in het oog gehouden was; beledigd zynde, moest men nu te vreden zyn met die voldoening, welke de wet bepaald had (†); en zelf schuldig zynde aan eenigerhande misdaad, of overtreding der wetten, moest men zich gewillig, ten gemeenen beste, aan de bepaalde straffen, onderwerpen. In zoo verre was de opöffering der natuurlyke vryheid nodig, wilde men de vruchten plukken van het maatschaplyke leven, en veilig zyn tegen geweld en mishandeling (§).

De

(*) HORAT. *Sermonum*, L. I. Sat. III. verf. 105. 106. 111. 112. Vergelyk LUCRETIUS, *de rerum naturâ*, L. V. sect. 17. 18. 19.

(*) *Acrius ex irâ quod enim se quisque parabat*
Ulcisci, quam nunc concessum est legibus aequis, zegt LUCRETIUS L. V. verf. 1148 seq.

(†) De voordeelen van het maatschaplyke leven, overgesteld tegen

de

De beſchouwing van den oorſprong en het oogmerk der maatſchaplyke vereëniging toont ons, hoe noodzaaklyk het ware, dat de menſchen een gedeelte hunner natuurlyke vryheid afſtonden, en leert ons tevens, *in hoe verre* zy deze vryheid *moesten* afſtaan. Het was geenzins de onderdrukking der godsdienſtige gevoelens, en der betragtingen, welken daar uit voordvloeijen, welke den menſchen aanried, om zich met elkander te vereënigen: maar het was alleen de begeerte, om hunne tydlyke belangen, hunne perſonen, hunne goederen, en bezittingen, tegen de overmagt van onregtvaardigen, in veiligheid te ſtellen. Het was derhalve niet noodzaaklyk, dat zy hun regt, om, ten aanzien van den Godsdienst, vryëlyk te oordeelen, en te ſpreken, in het allerminſten, verkortten. Daar de Godsdienst eene zaak is, welke alleenlyk tusſchen God en het geweten van den mensch plaats heeft, heeft dezelve met de burgerlyke maatſchappye eigenlyk niets te doen, dan alleen in zoo verre de een of ander, onder voorwendſel van Godsdienst, iets mogt willen *verrigten*, waar door de algemeene rust en veiligheid zouden verſtoord worden. Hier kwam dus geen afſtand

de ongemakken van den natuurſtaat, drukt HOBBES zeer bondiglyk uit, *de Cive*, C. X. §. 1. *Extra civitatem, propriis tantum viribus protegimur; in civitate, omnium. Extra civitatem, fructus ab induſtriâ nemini certus; in civitate, omnibus. Denique extra civitatem, imperium adfectuum, bellum, metus, paupertas, foeditas, ſolitudo, barbaries, ignorantia, feritas; in civitate, imperium rationis, pax, ſecuritas, divitiae, ornatus, ſocietas, elegantia, ſcientiae, benevolentia.*

ſtand van natuurlyk regt, met opzigt op den Godsdienst, te pas; want, in den ſtaat der natuur, had de een mensch geen regt op den anderen. Wanneer dan nu de burgerlyke wet iemand bepaalt, die het in zyn hoofd mogt krygen, om, uit godsdienſtige oogmerken, zynen naasten te benadeelen, door, by voorbeeld, zyne kinders opteöfferen, of de bezittingen zyner naburen te verwoesten, lydt de zoodanige, in dit geval, echter geen ſchade aan zyn natuurlyk regt; naardien men nimmer, in welk eenen ſtaat men zy, regt hebben kan, om zynen naasten ſchade toetebrengen, welke hy niet verdiend heeft.

Het is waar, zy die den ſtaat der natuur beſchouwen, als eenen ſtaat van algemeenen oorlog aller menſchen tegen elkander, en het regt der natuur zoo wyd uitſtrekken, dat yder, volgends hetzelve, ſlegts voor zich zelven te zorgen heeft, en zyn eigen welzyn te behartigen, al ware de bezorging van hetzelve met het onherſtelbare nadeel, ja, met de vernieling, van anderen, verbonden, zullen hierömtrend van tegengeſtelde gedachten zyn, en het daar voor houden, dat de mensch, by de oprigting der burgerlyke maatſchappy, zoo veel van zyn godsdienſtig regt, of van zyne vryheid, om, in den Godsdienst, zyn geweten te volgen, heeft moeten afſtaan, als de veiligheid van anderen vorderde. Doch het is, mynes achtends, verkeerd, zich het regt der natuur zoo onbepaaldlyk voorteſtellen. Men verwart, dus doende, de natuurlyke

en de zedenlyke magt der menſchen, gelyk SPINOSA deed; men verwart losbandigheid met ware vryheid, welke laatſte, zonder rede, niet beſtaan kan (*). De mensch, in welk eenen ſtaat gy hem beſchouwt, is altyd een *redelyk* ſchepſel, en dus verpligt, om naar de ſtemme dezer onfeilbare Leidsvrouw te luisteren. Hoe kan hy dan immer regt gehad hebben, om een' ander te benadeelen, wanneer hy meende, dat zyn eigen belang en tydlyk voordeel dit vorderden, of dat hy daar door de gunst der Godheid zoude naar zich trekken? *Regt* ſluit altyd, van den anderen kant, *verpligting* in: maar wie zal dwaas genoeg zyn, om te beweeren, dat, in den ſtaat der natuur, de een mensch verpligt was, zich door den anderen te laten omhalsbrengen, of van zyne bezittingen berooven, wanneer deze dit tot zyn tydlyk, of eeuwig, belang mogt geraden vinden?

Wy houden het dan daar voor, dat de menſchen geenzins nodig hadden, van hun aangeboren regt, met opzigt op den Godsdienst, eenigen afſtand te doen. Hier uit mogen wy, mynes oordeels, al verder beſluiten, dat zy dit regt nimmer hebben afgeſtaan. Niemand immers zal van zyne aangeboren regten, waar boven den menſche op aarde niets dierbarer kan wezen, meer afgeven, dan door hem, ter bereikinge van gewigtige oogmerken, geöordeeld wordt noodzaaklyk

(*) Conf. PUFENDORFIUS, *de jure naturae & gentium*, L. II. c. 1. §. 8. & c. 2.

lyk te zyn. In tegendeel mag men onderſtellen, dat de menſchen, indien zy kans hadden gezien, om het oogmerk der maatſchaplyke verëeniging deelächtig te worden, zonder *iets* van hunne regten afteſtaan, geenen afſtand, hoe genoemd, zouden gedaan hebben (*); daar zy met eene ingeſchapen zucht bezield zyn, om hunne eigendomlyke regten te bewaaren, en, ter betere handhaving van dezelven, maatſchaplyke verbindtenisſen hebben aangegaan. En zouden dan redelyke menſchen verönderſteld kunnen worden, met eene zoo ſchandelyke loszinnigheid, zoodanige regten verwaarloosd en weggegeven te hebben, welken allen, wien de waardy van den Godsdienst eenigzins bekend is, en ter harte gaat, ten hoogſten heilig wezen moeten?

Te minder kunnen wy dit onderſtellen, wanneer wy overwegen, dat zy, by den afſtand van dit regt, geen voordeel altoos, maar allerlei in het oog lopend nadeel, zouden gehad hebben. Of zouden zy dit nadeel niet hebben kunnen voorüitzien en berekenen? Dan voorzeker ware de mensch dat verheven wezen niet, welk, gelyk de onſterflyke CICERO (†) ſpreekt, *de*

(*) Zie de *Aanmerkingen over de Verdraagzaamheid*, van den Hooggel. BARBEYRAC, in de *Verhand. over de Vryheid van Godsdienst*, bl. 321.

(†) De Offic. L. I *Homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia & cauſas rerum videt, earumque progreſſus & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebusque praeſentibus adjungit atque adnectit futuras, facile totius vitae curſum vidit, ad eamque degendam praeparat res neceſſarias.*

de beginſels, de oorzaken, den voordgang, den loop, der dingen, door zyne rede, weet naartegaan, niet onbewust is van het gene vooräfgaat, zaken te zamen vergelykt, tegenwoordigen met toekomenden zamenvoegt, den geheelen loop zynes levens, gemaklyk, overziet, en zich van de nodige behoeften bevoorraadt, om het leven te kunnen doorbrengen.

Voordeel, zeg ik, konden de menſchen zich uit dezen afſtand onmooglyk belooven. Zo men hier aan eenig voordeel konde denken, zoude hetzelve moeten gezogt worden in de meerdere veiligheid hunner perſonen en eigendommen, tegen de overmagt der kwaadwilligen, of in den gunſtigen invloed dezer dierre offerände op den bloei en de welvaart der geheele Maatſchappy. Maar noch het een, noch het ander, kan hier in aanmerking komen.

Wat de veiligheid der Maatſchappy aangaat; deze vindt, ja, in de godsdienſtige beginſelen van derzelver leden eenen gewigtigen ruggeſteun; naardien men op eene Maatſchappy, welke van Godsdienst geheel ontbloot is, en geloof noch eerbied koestert omtrend eene waakzame en regtvaardiglyk vergeldende Voorzienigheid, ter waereld geenen ſtaat kan maaken (*): doch

(*) Ik voor my houde het met de genen, die meenen, dat eene Maatſchappy van menſchen, zonder eenige beginſelen van Godsdienst, geenzins, eenen aanmerklyken tyd lang, in goede order ſtand kan houden.

doch deze veiligheid hangt echter in 't geheel niet af van de verſchillende byzondere begrippen, welken men, omtrend godsdienſtige leerſtukken, kan koesteren. Het is waar, men kan gevoelens omhelzen, welken aanleiding geven tot *daden*, welken den naasten *werklyk benadeelen*. Maar, in dit geval, weet de Regter, in eene welgeſtelde Maatſchappy, den voordgang en loop *van zulke daden* altoos wel tydiglyk te ſtuiten, door eene billyke, en volgends verſtandige wetten uitgewezen, ſtrafóefening, zonder de vryheid der begrippen, met eenig geweld, te onderdrukken. Alle de betrekking van den Godsdienst tot de leden der Maatſchappy, in zoo verre zy zich, *ten dezen aanzien*, met elkanders belangen te bemoeijen hebben, komt, mynes oordeels, hier op neder, dat de Maatſchappy, zoo veel zy kan, zorge dragen, dat godsdienſtige beginſels aangekweekt, erkendtenis van — en eerbied jegens een Opperwezen, als Regeerer der waereld, *op eene redelyke wyze*, aangemoedigd en onderhouden worden, op dat het getal der *Ongodisten*, of ook der genen, die zich inbeelden (*), dat God zich met

den. *Goede ſtaatkundige wetten*, zeggen de *Ongodisten* hier tegen, onder anderen, *kunnen even veel, ja, meer doen, dan wetten van Godsdienst.* Dit is het oude geroep, welk men, in alle *Athëistiſche* ſchriften, herhaald vindt. Doch laat ze ons eenmaal zoodanig een wetboek toonen, of dit hun ydel geſchreeuw ſtaaken! Zie *de Bydragen tot het menſchlyk Geluk*, voor de maand *July*, 1789. bl. 81. 82.

(*) Menſchen, die aan Gods voorzienigheid niet gelooven, zyn, mynes inziens, gelyk te ſtellen met de genen, die het aanwezen van God ont-

met de zaken der waereld geenzins bemoeit, niet te zeer vermeerdere, maar in tegendeel, zonder geweld, of onderdrukking der natuurlyke vryheid, door de *grondige tegenredenen* van Godsdienſtige Wysgeeren, beſchaamd en geſtuit worde.

En hoe zoude wyders de afſtand van dit regt onderſteld kunnen worden, tot bloei en welvaart der maatſchappy te verſtrekken, daar zich, in tegendeel, het akeligſte tooneel van allerleie onheilen aan ons oog vertoont, welken deze offerände ten gevolge zoude gehad hebben?

Nadeel, anders niet dan het grootſte nadeel, was het gene de menſchen moesten te gemoete zien, uit den afſtand van hun regt, om, in zaken van den Godsdienst, hun eigen oordeel te volgen, en naar hun geweten te werk te gaan.

Zy zouden dan hunne vryheid, het dierbaarſte pand, het welk men bezitten kan, in het allerëdelſte opzigt, verloren hebben, en zich blootgeſteld vinden aan de

ver-

ontkennen. Beide deze gevoelens zyn even ſchadelyk voor de Maatſchappy; en het is haar belang, dezelven, op eene redelyke wyze, behoudends de vryheid der leden, tegentewerken. *Sunt Philoſophi*, zegt CICERO, *& fuerunt, qui nullam habere cenſerent humanarum rerum procurationem Deos, quorum ſi vera ſententia eſt, quae poteſt eſſe pietas, quae ſanctitas, quae religio? Haec enim omnia pure ac caſte tribuenda Deorum ita numini ſunt, ſi animadvertuntur ab his, & ſi eſt aliquid a Diis immortalibus humano generi tributum.* De nat. Deorum, L. I. c. 2.

verächtlykſte naarvolging, en de droevigſte gevolgen der allerlaagſte ſlaverny. De genen, aan wien het ſtaan zoude, bepalingen, omtrend den Godsdienst, te maaken, zouden hun alles, wat zy goedvonden, kunnen voorſchryven. Geene leer kan zoo ongerymd, geene gewoonte zoo belagchelyk en kinderächtig zyn, of dezen zouden hun dezelve kunnen, en met ſchyn van regt, mogen opdringen. Meermalen zouden zy, in hun leven, verpligt kunnen worden, tegenſtrydige Godsdiensten te belyden! Kan de waarde van een' redelyk mensch lager daalen?

Denkt wyders aan de gruwelen der verwoesting, welken de burgerlyke onverdraagzaamheid, met opzigt op de genen, die zich naar de voorgeſchreven ſtellingen niet ſchikken kunnen, zoude aanrigten. Denkt aan de moordſchavotten, en de brandſtapels. Vertegenwoordigt u die ſchoone Landen, welken thands in huilende woestynen herſchapen zyn, om dat het monſterdier, by den naam van *inquiſitie* bekend, aldaar zynen alvernielenden ſtandaard had opgerigt; en oordeelt dan over de grootheid van het nadeel, welk de menſchen, uit zoodanigen afſtand, verwachten konden. In de daad, de Godsdienst zoude, in dit geval, anders niet zyn, dan eene ſpeelpop der onwetendheid, eene geesſelroede der heerschzucht, voor een verächtlyk en rampzalig menschdom.

Verbeeldt u voords, hoe alle de dryfraders van werk-

 zaam-

zaamheid, kennisse, en onderzoek van den Godsdienst, ten eenenmaale verlamd zyn, ja, stilstaan zouden. *Alle moeite zal toch vergeefsch zyn, welke ik aanwende in letteröefeningen, waar omtrend ik niets veränderen, en niets uitvinden mag, welk het vorige overtreft* (*). De verschillende begrippen der menschen, omtrend andere wetenschappen, brengen der waereld een onberekenbaar groot nut toe, verdryven den geest der vadzigheid, welke uit al te groote eenvormigheid geboren wordt, brengen vuur en leven in wezens, die anderzins veel gelyken zouden op de doodsbeenderen, welken *Ezechiel* zag (§), wekken den geest van onderzoek en naaryver op, en brengen de waarheid aan het heldere licht. Met den Godsdienst is het, op dezelfde wyze, gelegen. Verschillende begrippen, daaromtrend, zyn van eene uitgebreide nuttigheid, eene nuttigheid, welke des te uitstekender is, naar mate dit onderwerp alle anderen in gewigt te boven gaat. Het is waar, men heeft dikwyls gezegd, dat de verscheidenheid van Godsdiensten verwarring en verdeeldheid voordbrengt. Maar zy, die dit zeggen, en, onder dit voorwendsel, de vryheid van eigen onderzoek en zelfbeöordeeling tegenwerken, verraden duidelyk hun gebrek aan genoegzame waereld- en menschenkennis. De ondervinding leert het tegendeel. Men wende

slegts

(*) *Supervacuus foret in studiis labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis*, zegt QUINTILIANUS, *Instit. orat.* L. III. c. 6.

(§) *Ezech.* H. XXXVII.

flegts zyne ogen naar die gewesten, waar men aan yder eenen toeftaat, God, op zyne wyze, te dienen, en dien Godsdienst openlyk te belyden en te verdadigen, welken hy voor den besten houdt, en men zal bevinden, dat waar de meeste vryheid en verdraagzaamheid woonen, ook daar de meeste vrede en order huisvesten, onäangezien de verfcheidenheid van Godsdienftige begrippen (*). Het is geenzins het verfchil van Godsdienftige gevoelens, maar alleen die haatlyke onverdraagzaamheid, waar door de ééne gezindheid zich op de puinhoopen van de andere bouwen wil; het is de verkeerde eigenliefde, de overdreven eerzucht, het *esprit de corps* van fommige heethoofdige Godgeleerden, en kerklyke perfonen: deze dingen zyn het, waar uit wanörde, verwarring, en verdeeldheden ontftaan. Waren alle Godgeleerden mannen van verftand, regtfchapenheid, en eenen gematigden, verdraagzamen, geest, yverden zy allen meer voor de waarheid, dan wel voor hun eigen belang, en voor de ere van hunne order en van hun genootfchap; de menigte des Volks zoude niet nalaten hen naartevolgen, en men zoude geenen fchyn van reden meer vinden, om het verfchil van godsdienftige gevoelens voor de baarmoeder van tweedragt en verdeeldheid uittekryten (§). In tegendeel, zoude men den lieven vrede, te midden

(*) Zie BARBEYRAC, t. a. p. bl. 325.

(§) Vergelyk de aanmerking van den Heer STEINBART, *Wysgerige Ophelderingen*, III. D. bl. 42 verv.

den der grootſte verſcheidenheid van begrippen, zien heerſchen, en de waarheid van tyd tot tyd meer veld winnen. Domheid, ſtyfhoofdigheid, vooröordeel, en onverſtand, zouden hare plaatſen inruimen aan ſchranderheid en kennis. Kortöm, alle de dryfraders der nuttigſte werkzaamheid zouden den geest der menſchen in de heilzaamſte beweging houden, en niet alleen de kennis van godlyke, maar ook van andere, zaken ten ſterkſten bevorderen en opklaaren. Van alle deze voordeelen nu zouden de menſchen ten eenenmale verſtoken zyn, en alle de daar tegen ſtaande nadeelen ondervinden moeten, byaldien zy van hun regt, omtrend den Godsdienst, afſtand gedaan hadden.

Laat my hier nog byvoegen, dat de menſchen, van dit regt afſtaande, zich zelven van den Godsdienst, daar door, bykans geheel ontbloot zouden hebben. Wat blyft 'er, bid ik, van den Godsdienst overig, wanneer men deszelfs allerwezenlykſte beginſel wegneemt, de vaste overtuiging naamlyk, aangaande God, en die waarheden, welken ons, als zyne ſchepſelen, betreffen? *Godsdienst* is immers anders niet, dan de aanwending van welmeenende pogingen, welken men, op goede gronden, meent, dat aan het Wezen, welk men voor God houdt, welbehaaglyk zyn zullen, om, langs dezen weg, in Deszelfs gunſte te deelen, en zyn eigen geluk te bevorderen. De beöefening van het gene men meent Gode te zullen behaagen, onderſtelt niet alleen kennis, maar ook overtuiging, aangaande ze-

zekere waarheden, welken op den Godsdienst betrekking hebben (*). Gelyk de kennis het onderzoek onderstelt; zoo onderstelt de overtuiging het daadlyk beoordeelen van de voorwerpen der beschouwing: want, wat is overtuiging anders, als erkentenis, dat men overëenkomstiglyk met de waarheid geöordeeld heeft? Hadden de menschen hun regt, omtrend den Godsdienst, derhalve afgestaan, dan zouden zy zich van den Godsdienst zelven geheel ontdaan hebben; dewyl deze, zoo haast de overtuiging geene plaats meer heeft, ook noodzaaklyk moet ophouden te bestaan, en niet meer zyn kan, dan eene blote vertoning, waar aan het hart geen deel kan nemen, en welke by gevolg den God der waarheid niet gevallig kan zyn. De mensch moge met zynen mond zeggen, dat hy van deze of die stelling zyner kerke overtuigd is, of, door de woorden van anderen naartepraaten, zich zelven inbeelden, dat hy, aangaande zekere waarheden, overtuigd is: ware overtuiging echter, welke *alleen* de grondslag zyn kan van een gedrag, welk den naam van *Godsdienst* verdient, kan geene plaats vinden, dan by hem, die de zaken, met zyne eigen verstandsögen ingezien, en zich aan geene menschlyke voorschriften verslaafd heeft. Hoe beklaaglyk ware dan de mensch niet, indien hy dit regt had weggegeven! De Godsdienst

(*) *Primus est Deorum cultus, Deos credere, deinde reddere illis majestatem suam, reddere bonitatem, sine quâ nulla majestas est*, zegt SENECA, Ep. 95. LACTANTIUS zegt, *Divin. Instit.* L. IV. c. 4. *prius est, Deum scire, consequens colere.*

dienst zoude, by die weggave, groote ſchade lyden; en de mensch, om wiens wille alleen de Godsdienst nuttig en noodzaaklyk is, zoude alle die beginſelen misſen, met welker vaste overtuiging doordrongen, hy nu, gerust en getroost, zyn pad bewandelen, en de zwarigheden dezes wisſelvalligen levens blymoedig kan doorworſtelen. En hoe los en wankel zoude, over het geheel genomen, de deugd des menſchen ſtaan, daar deze, van den Godsdienst, haar voedſel, hare ſterkte, en aanmoediging ontvangt (*)! Onbereken-baar nadeel derhalve voor yder mensch, ja, voor de geheele maatſchappy, zo dit het geval ware! —— Genoeg! de afſtand van dit regt, waar voor ik thands pleit, konde niet anders, dan tot groote ſchade uitvallen, — ſchade, welke den ſterfling, hoe kortzigtig hy ook zy, noodzaaklyk onder het oog moest komen.

Dan, al waren de menſchen dwaas en verblind genoeg geweest, om, met uitzigt op eenig voordeel, hun regt, in den Godsdienst, wegtegeven, zouden zy echter dit niet hebben kunnen doen; en zy, aan welken zy hetzelve hadden afgeſtaan, zouden, daar door, geen gegrond regt over hen bekomen hebben. Het gene wy reeds beredeneerd hebben, bevestigt de waarheid dezer aanmerking. Ons oordeel ſtaat niet onder

(*) *Haut ſcio, an pietate adverſus Deos ſublatâ, fides etiam, & ſocietas humani generis, & una excellentiſſima juſtitia tollatur*, zegt CICERO, *de natura Deorum*, L. I. cap. 2.

onder de heerschappy van onzen wil, hoe veel minder staat hetzelve dan onder den wil van andere menschen! Hoe kan ik, by gevolg, myn regt, om te oordeelen, gelyk myn verstand my bepalen zal, aan anderen afstaan? Dit is even onmooglyk, als dat ik myn regt om te zien, te hooren, te gevoelen, zoude kunnen weggeven. Ik kan my, dit beken ik, van *opzetlyk* onderzoek onthouden. Doch, al onderzoek ik niet, *met opzet*, kan ik nogthands alle de gelegenheden niet vermyden, waar in myn oordeel zich werkzaam betoont. Ik zoude de waereld uitvlugten, of immers, aangaande godsdienstige zaken, nooit iets hooren moeten, wilde ik my aan het oordeelen geheel onttrekken. Daarboven, ik ben zoo min meester van myn geweten, als van myn oordeel. De regeering van hetzelve komt Gode alleen toe. Zoo weinig ik regt heb, om aan anderen eene willekeurige magt over myn leven optedragen, en zoo weinig zy regt zouden hebben, om deze magt aantenemen, indien ik dezelve hun dwaaslyk aanbood; even zoo min heb ik regt, van anderen tot meesters over myn geweten aantestellen, en even min hebben zy regt, om zich die magt aantematigen. Wanneer myn geweten my myn pligt duidelyk doet inzien, om den Godsdienst zelf te onderzoeken, mynen medemensch waarheden te ontdekken, welken hem niet onverschillig zyn kunnen, en, over het geheel, volgends myne overreding, te handelen; wie is dan de verwaande sterfling, die zich in de plaatse van God zoude durven stellen, en my tot

werk-

werkloosheid en ſtilzwygen doemen? In één woord: de afſtand van dit regt is eene zaak, welke, hoe men dezelve beſchouwe, het zy van haren natuurlyken, het zy van haren zedenlyken, kant, onmooglyk is. Meer bewys heb ik niet nodig, om yder eenen te doen gevoelen, dat het regt, om, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen, in de daad, onvervreemdbaar, en, gevolglyk, by de oprigting der maatſchappy, geenzins afgeſtaan is, ja, dat yder mensch dit zelfde regt altyd bezit en behoudt.

II. De uitvoerige behandeling van het algemeene menſchenregt, met opzigt op den Godsdienst, zal ons nu gelegenheid geven, om, in de beſchouwing van 's menſchen *verpligting*, en van de gronden, waar op de *Protestanten* dezelve bouwen, meerdere kortheid in acht te nemen, dan anders mooglyk zyn zoude; naardien de aangevoerde bewyzen, voor het grootſte gedeelte, van dien aard zyn, dat dezelven niet alleenlyk het *regt*, maar ook tevens de onſlaakbare *verpligting*, van den mensch, in den helderen dag ſtellen.

De ſtelling, welke wy nu te beſchouwen hebben, is dan deze: *yder Kristen is ten ſterkſten verpligt, om, van zyn regt, welk wy nu bewezen hebben, gebruik te maaken, en, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen, ja, van zyne vrye en vrymoedige onderzoekingen, wanneer hy waarlyk gelooft, dat het*

belang

belang van zyn' medemensch daar mede verbonden is, anderen deelgenoten te maaken.

De *Roomſche* Kerk loogchent zoo wel de verpligting van yderen *Kristen* tot onderzoek en beöordeeling van alle de onderſcheiden leerſtukken des geloofs, als tot mededeeling van het gene men, na bedaard onderzoek, bevonden heeft eene heilzame waarheid te zyn. In zoo verre is deze Kerk zich zelve gelyk: want, wanneer men toegeeft, dat de mensch verpligt is, den Godsdienst zelf te onderzoeken, heeft men reeds te veel toegeſtaan, om te ontkennen, dat hy mede verpligt is, om het gene hy waar, en heilzaam voor anderen bevonden heeft, openlyk te belyden; en ten gemeenen beste voortedragen. De *Protestanten* zyn, volgends hunne oorſpronglyke bekentenisſen, en de grondwetten van hun Genootſchap, gehouden, beide deze verpligtingen ten vollen toeteſtaan. De Hervormers rekenden zich tot het een, zoo wel als tot het ander, verpligt; en het was de gegronde overtuiging dezer duure verpligting, welke hen dezelve, ook met gevaar van hunne tydlyke welvaart, ja van hun lieve leven, deed vervullen, en yder eenen opwekken, om hunnen loflyken en moedigen voorgang te volgen. Dan, in wederwil dezer naakte waarheid, hebben ſommige *Protestanten* eenige nadere bepalingen ten voorſchyn gebragt, waar door de Kristlyke vryheid min of meer besnoeid, en den *Kristen*, ja, wel het regt, en de verpligting zelf, om den Godsdienst onpartydiglyk

L te

te onderzoeken, worden toegewezen (*): maar waardoor echter zyne verpligting wordt opgeheven, ja zelfs hem het regt eenigzins ontzegd, om dat gene openlyk te belyden, 't welk hy voor waarheid houdt (†). Ik oor-

(*) *Ik weet my niet te herinneren*, zegt de Hoogleeraar G. F. MEIER, *dat een Godgeleerde, in de Protestantsche Kerke, de vryheid van te denken zou verboden hebben. Men durft niet ondernemen, de vryheid van te denken, in de bespiegeling, te verwerpen: doch ziet men op de beoefening van dezelve, en op de daadlyke wyze van denken der meeste Protestantsche Leeraaren; dan kan men niet anders, of men moet van hen gelooven, dat zy het vrye denken aanmerken, als eene zaak, welke tegen de natuur van den Kristlyken Godsdienst aanloopt. De waarheid behoeft voor geen vry onderzoek te schroomen. Neen! zy blinkt daar door te meerder uit. De dwaling moet het licht ontzien.* Philosophische Aanmerkingen, I. D. bl. 7.

(†) Ik zal my thands alleen beroepen, op het bekende *Religions Edikt* des tegenwoordigen Konings van *Pruisen*. Het zy verre, dat ik my veroorlooven zoude, aanmerkingen op hetzelve te maaken. Ik wil alleenlyk daar uit doen zien, hoe sommige *Protestanten*, die wel het regt, ja, de verpligting, tot een vry onderzoek van den Godsdienst schynen te erkennen, nogthands zwarigheid maaken, om het regt en de verpligting, om voor zyne gevoelens vryelyk uittekomen, en dezelve openlyk voortestaan, aan yderen Kristen toetewyzen. In het gemelde *Edikt*, wordt aan alle de Gezindheden in den Godsdienst, die 'er, behalve de *Gereformeerde*, *Luthersche*, en *Roomsch Katholyke*, in de *Pruisische* Landen, gevonden worden, volkomen verdraagzaamheid toegezegd, en yder aanklever van eenen der drie Hoofdgodsdiensten wordt uitdruklyk gelast, niemand der genen, die anders denken, en tot eene andere gezindheid behooren, eenigen overlast aantedoen, of met gewetensdwang te plaagen. Dit is, in de daad, zeer goed, en met het regt der natuur, met den aard van de menschheid, en van den Godsdienst, volkomenlyk overëenstemmende. Maar wat volgt nu? Ik zal de eigen woorden opgeven: *so lange ein jeder ruhig als ein guter Bürger des Staats seine Pflichten erfüllet*, SEINE JEDESMALIGE BESONDERE MEINUNG ABER FÜR SICH BEHÄLT, UND SICH SORGFÄLTIG HUTET, SOLCHE

oordeel het derhalve, om deze reden, niet onvoegzaam, eerst de verpligting van yderen *Kristen* tot eigen onderzoek en beoordeeling van de leerſtukken des geloofs, en daarna zyne verpligting, om, tot heil van anderen, zyne ontdekkingen medetedeelen, met eene zedige vrymoedigheid, aantetoonen.

Laat ons, met opzigt op dit eerſte ſtuk, de natuur en de beſtemming van den mensch overwegen, en dan onze aandacht tot den aard van den Kristlyken Godsdienst, in het byzonder, bepaalen.

De mensch is, gelyk wy boven opmerkten, een *redelyk* wezen, en hier door vatbaar voor de kennisſe van God en godlyke zaken. Even dit, meen ik, bewyst niet ſlegts, dat de mensch *regt* heeft, maar ook, dat hy *verpligt* is, zyne rede zoo te beoefenen en te beſchaaven, dat hy, door dezelve, God leere kennen, en eene gegronde overtuiging verkryge, aangaande die waarheden van den Godsdienst, welken voor den ſterfling van een onbetwistbaar belang zyn. Het denkbeeld, welk wy van Gods wysheid hebben, verbiedt ons

SOLCHE NICHT AUSZUBREITEN, ODER ANDRE DAZU ZU ÜBERREDEN, UND IN IHREM GLAUBEN IRRE ODER WANKEND ZU MACHEN. Men ziet hier uit, dat de ſteller van dit *Edikt* het regt en de verpligting ontkent, om het gene men voor eene nuttige waarheid houdt, aan anderen voortedragen, ſchoon hy zeer ſchynt te yveren voor de vryheid van onderzoek. En deze was de eenige aanmerking, welke ik, raakende dit ſtuk, hier maaken wilde.

ons te denken, dat Hy ons met zulke heerlyke vermogens, als van welken wy door zyne milde goedheid bezitters zyn, tot een ander oogmerk zoude begiftigd hebben, als om ons van dezelven tot ons nut te bedienen. Een onëindiglyk wys Wezen deelt wel mildelyk, maar met verstandige oogmerken, zyne gaven uit. *Heeft God ons geleerder gemaakt, dan de beesten der aarde, en wyzer, dan het gevogelte des hemels* (*); het was, om zich door ons te doen kennen, in zulk eene mate immers, als ons nodig is, om deugdzaam en blymoedig te leeven. Het geweten van yder mensch geeft getuigenis aan deze waarheid. Niemand heeft dezelve immer ontkend, onder de Volken, die geene byzondere Openbaring hebben. In tegendeel, leerden alle de leerlingen der bloote Rede zelf, dat wy, yder voor ons zelven, verpligt zyn, onze redelyke vermogens, ter verkryginge van godsdienstige kennisse, aantewenden. Zal dit nu geschieden kunnen, wanneer wy anderen voor ons laten denken, oordeelen, en beslissen, ten aanzien van den Godsdienst, en in hun oordeel blindling berusten? Voorwaar, niets kan meer regelregt met onzen pligt strydig zyn. Hier door zouden wy ons gelyk maaken aan rentmeesters, die het geld hunner Heeren onder de aarde verbergen, in plaatse van hetzelve op winst uittezetten: hier door zouden wy onze vermogens, om zoo te spreeken, doen verroesten, dezelven bederven, stompen, en ten

(*) *Job* XXXV: 11.

ten laatften geheel ongefchikt maaken voor die redelyke werkzaamheden, tot welken onze Schepper ons gefchikt, en, op eene heerlyke wyze, in ftaat gefteld heeft.

Wy merkten wyders op, dat de mensch eene zucht tot waarheid, en tot onderzoek van dezelve heeft. Deze zucht is ons natuurlyk, zoo haast wy eene zaak voor ons van belang befchouwen. Dezelve behoort tot onze voortreflyke natuur, en maakt een gedeelte uit van derzelver waren adeldom. Ik zeg dit, met opzet, op dat niemand dwaas genoeg zyn zoude, om te denken, dat onze natuur, in zoo verre dezelve aan sommigen voorkomt bedorven te zyn, deze zucht koestert. Neen! hoe veel te edeler en voortreflyker onze natuur is, zoo veel te meer zyn wy op waarheid en zekerheid gefteld, en zoo veel te minder rusten wy, eer wy dezelven bekomen hebben, dan vooräl, wanneer wy eene zaak voor ons van aangelegenheid rekenen. Deze zucht is algemeen, en door den Schepper zelven, tot de weldadigfte oogmerken, ons in het harte gelegd. Niemand is 'er, die de opvolging dezer neiging wraaken, of beweeren durft, dat de mensch verpligt zoude zyn, dezelve te verdooven. In tegendeel, zal elk den vadzigen luiäard, wien het te veel moeite is, de waarheid naartevorfchen, openlyk verachten, en tot lof van den onvermoeiden onderzoeker fpreken, offchoon de zaak zelve niet eens van het uiterfte aanbelang wezen mogt. Yder een erkent den

 pligt

pligt van den mensch, om de waarheid te onderzoeken, en naar zekerheid te tragten, wanneer de zaak geöordeeld wordt van gewigt te zyn. Yder een gevoelt het schandelyke van pligtverzuim, in dit opzigt. Hoe onverândwoordlyk stelt zich dan die mensch niet, voor de ogen van God, en van het weldenkende gedeelte der waereld, die een stelsel van Godsdienst, op goed geluk, zonder hetzelve behoorlyk onderzogt te hebben, aanneemt, en anderen naarpraat (*)! Dit is in de daad, zich zelven, in de allergewigtigste zaak, welke men bedenken kan, hoedanig de Godsdienst is, op de onvoorzigtigste en loszinnigste wyze gedragen, en zich aan eene dwaasheid schuldig maaken, welke men van geen mensch, die gezond verstand bezit, met opzigt op de verganglyke zaken dezes levens, verwachten kan.

Ons oordeel staat niet onder onzen wil; nog minder derhalve onder dien van anderen. Eene nieuwe aanwyzing van den duidelyken wil onzes Scheppers, dat wy, yder voor ons hoofd, zelven onderzoeken, en ons, in den Godsdienst vooräl, nimmer blindling aan vreemde Leidslieden vertrouwen moeten! Het is ons, eigenlyk gesproken, niet mooglyk, te gelooven, zonder zelf te onderzoeken en te oordeelen. Wy kunnen wel naarpraten het gene wy anderen hooren zeggen; ook kunnen wy voorwenden eene voorstelling te ge-

(*) Zie MEIER, t. a. p. bl. 11 en 12.

gelooven, welke wy nooit onderzogt hebben; of ons inbeelden, dat wy, aangaande eene voorſtelling, overtuigd zyn, om dat wy gewoon zyn, dezelve geduriglyk te herhaalen, of dezelve door anderen te hooren herhaalen, maar daadlyk te *gelooven*, zonder overtuigd te zyn, en gevolglyk zonder zelf te onderzoeken en te oordeelen, is de grootſte tegenzeglykheid. *Gelooven* is eene daad van ons verſtand, of van ons redelyk beginſel; en dit kan zich niet overgeven, dan aan de kracht van overtuigende bewyzen. Wanneer men, in de zamenleving, zegt, eene zaak wel te willen gelooven, kan zoodanig een gezegde nimmer zien op ſtukken, welken door het verſtand moeten beſlist worden; maar alleenlyk op gebeurde zaken. Men geeft dan, door zulk eene uitdrukking, niet te kennen, dat men in de zaak zelve eene overtuigende blykbaarheid vindt, maar alleen, dat men zeer gunſtige gevoelens koestert, zoo wel van de opregtheid des genen, die de zaak verhaalt, als van de zorg, met welke hy dezelve onderzogt heeft (*). Indien wy, menſchen, derhalve gelooven moeten, dan moeten wy zelf de voorwerpen van ons geloof onderzoeken, leeren kennen, en beöordeelen. Even zoo verre zich de verpligting tot het eerſte uitſtrekt; even zoo verre ſtrekt zich ook de verpligting tot het laatſte uit. 'Hy, die een' ander gebiedt eene zaak te gelooven, zonder dezelve te onderzoeken, gebiedt hem, om een voorſtel,

(*) Zie VAN EFFEN, t. a. p. bl. 371.

ſtel, zonder op deszelfs blykbaarheid acht te geven, als blykbaar waar of valsch te beſchouwen, en maakt zich, by gevolg, aan de ongerymdſte wartaal ſchuldig; en zy, die geen ander geloof hebben, dan dat hunner Kerke, gelooven in de daad niet met al: ten minſten bepaalt hun geloof zich blootlyk tot deze twee nietsbeteekenende punten, dat hunne Kerk een zeker geloof hebbe, en dat dit geloof volkomen goed zy. Rampzalige vastſtelling voorzeker, den redelyken mensch niet waardig!

De algemeene feilbaarheid van alle menſchen geeft ons eenen nieuwen grond van verpligting tot eigen onderzoek en beöordeeling van den Godsdienst aan de hand. Wanneer wy alle de andere bewyzen laten ſtaan, zoude dit alleen de zaak echter voldingen. Zo ik verpligt ben, my aan myne Leidsvrouw, de Kerk, geheel overtegeven, en in hare oordeelvellingen, omtrend ſtukken van den Godsdienst, eerbiedig te berusten; dan moet ik althands wel verzekerd zyn, dat zy, in den volſtrektſten zin des woords, onfeilbaar is. Het tegendeel ondertusſchen hebben wy reeds bewezen waar te zyn. Volgends de oorkonden des Kristendoms, was het JESUS alleen, op wien de geest van onfeilbaarheid rustte. Voor het overige, geldt het zeggen van *Paulus* (*), ook ten dezen opzigte: *God zy waaráchtig, maar alle menſchen leugenáchtig.* Aan welk een onver-

(*) *Rom.* III: 4.

onverschoonlyk pligtverzuim en dwaze onvoorzigtigheid maaken zy zich derhalve niet schuldig, die de ogen van hun eigen verstand niet gebruiken willen, om zelf te zien, en naartevorschen, wat waar, en wat valsch zy; en dat, in eene zaak van het grootste aanbelang (*)! De *Roomsche* Kerk kan, hier omtrend, de beschuldigingen geenzins ontgaan; maar nog veel minder, die *Protestanten*, die, daar zy de algemeene feilbaarheid aller menschen grlooven, anderen, en zich zelven, van een vrymoedig onderzoek der waarheid, als ware dit ten minsten eene zaak vol gevaar, met allerleie soorten van redenen, afschrikken, en aan feilbaare sterslingen toebetrouwen. *Hoe, traage Kristen, gy verlaat u blindling op eenen anderen! En deze andere is mooglyk een huigchelaar, die het gene hy u leert, zelf niet gelooft; die blootlyk door vrees voor schande en straf, of door hoop op gewin, aangedreven wordt, om u het onderrigt, en de voorschriften te geven, welken hy u geeft. Hoe, gy verlaat u blindling op eenen anderen! En deze andere verlaat zich mooglyk even zoo blindling op het gezag en de uitspraak van een' derden; en deze derde volgt, zonder onderzoek, eenen vierden, die even zoo zorgloos en onverschillig was, als gy zyt; en dus leidt steeds de eene*

blinde

(*) Vid. S. WERENFELS, T. I. Dissert. apologet. pro Plebe Christianâ, adversus Doctores, judicium de dogmatibus fidei illi auferentes, inprimis cap. IX, cui titulus, *quam periculosum sit, in causâ salutis aeternae, alienae scientiae confidere.*

blinde den anderen, en het is een louter geluk, wanneer zy allen niet in de graft vallen (*).

Men zegt my mooglyk: daar yder een feilbaar is, kan niemand het wraaken, wanneer ik my aan anderen, die *wyzer*, en *geleerder*, *dan ik*, zyn, toebetrouw: immers heb ik dan minder gevaar, om te dwaalen, dan wanneer ik myn eigen verſtand gebruikte, en myn eigen oordeel volgde. —— Het is waar, gy kunt dwaalen, zelfs in wederwil van het geſtrengſte onderzoek. Doch ſtaat my toe, dat ik u kortlyk eenige dingen aan de aandacht brenge.

1. Eerstlyk merk ik aan, dat de weg van eigen onderzoek veel veiliger is, om dwalingen te vermyden, dan de weg van een blind geloof (†). De waarheid kan maar één zyn; en ondertusſchen beweeren alle Godsdienſtige Gezindheden, hoe zeer zy van elkander in gevoelens verſchillen, dat zy, met uitſluiting van anderen, de waarheid bezitten: ook voert ydere Gezindheid redenen aan voor hare byzondere gevoelens, welken, naar haare begrippen, onömſtootlyk zyn. Wie handelt dan nu voorzigtiger, en loopt minder gevaar, om te dwaalen, hy, die onpartydiglyk, en, zoo veel hy kan, met aflegging van alle vooroordeelen des gezags, aan het onderzoeken gaat, en geen

(*) ZOLLIKOFER, II. D. bl. 460.

(†) Zie MEIER, t. a. p. bl. 14 en verv. en bl. 31 en verv.

geen leerstuk eerder aanneemt, voor dat hy hetzelve, met alle mooglyke vryheid, onderzogt, en waar bevonden heeft; of hy, die, zonder eigen onderzoek, alles blindling vaststelt, wat anderen, die hy gelooft meer, dan hy zelf, te weten, verklaaren waar te zyn?

2. Merk ik aan, dat geleerdheid geheel geen waarborg is tegen de dwaling. 'Er is niet ééne Godsdienstige Gezindheid, of zy is in staat, zich op groote Mannen, als hare Voorstanders en Verdedigers, te beroepen (*). Zelfs durf ik gerust beweeren, dat geleerde lieden dikwyls minder veilig zyn tegen de besmetting der dwalingen, dan die genen, die men doorgaands met den naam van *den gemeenen man* bestempelt. Hoe kan het anders wezen; dewyl de waarheid in het gemeen altyd zeer eenvoudig is, uit haren aard, en de waarheden van den Kristlyken Godsdienst, gelyk dezelve oorspronglyk, door hare eerste Verkondigers, geleerd werd, zich inzonderheid door eene beminnelyke eenvoudigheid, by de menschen aanprezen? Ware zoo wel eenvoudigheid de gezellinne der geleerdheid; dan zeker zouden onze geleerde koppen meer kans, dan de overigen, hebben, om het gouden kleinood der waarheid deelächtig te worden. Maar het tegendeel is doorgaands waar. Zy zyn meestäl menschen, die het hoofd vol hebben met allerleie spitsvindigheden, en schoolsche bespiegelingen, welken

(*) Vid. WERENFELS, l. l. en VAN EFFEN, t. a. p.

ken der kennisſe van eenen hoogsteenvoudigen Godsdienst geweldiglyk in den weg ſtaan, en de bronnen zyn van zeer veele nutteloozе twisten, en ydele hairkloveryën. By geene ſoorten van menſchen, werkt gemeenlyk de kracht van het vooroordeel des gezags ſterker, dan by dezen. Geene menſchen zyn zoo ongeneeslyk, als dezen; naardien de hoogmoed hen ten eenenmale beheerscht, en hen, met den heetſten yver, niet zoo zeer voor de waarheid, als wel voor hunne eenmaal aangenomen en verdedigde gevoelens, doet ſtryden. Dit was het geval der geleerde *Joden*, tot wien JESUS, met veel nadruks, zeide (*): *hoe kunt gy gelooven, die gy ere van elkanderen neemt, en de ere, welke Gode alleen toekomt, niet zoekt?* En, op dezelfde wyze, is het met de meesten van onze geleerden gelegen. De ere, welke zy van elkander nemen, dat is, hunne hoogmoed, door verdienſten (gelyk zy ſpreken (†)) verkregen; *de hoogte, welke zich verheft tegen de eenvoudige kennis van God* (§); de daar uit volgende minächting van alles, wat niet geleerd, niet hoogvliegend, niet ſpitsvondig, en vol van geheimenisſen is; — dit alles maakt den toegang der naakte waarheid tot hun hart zeer moeilyk.

3. Nog moet ik, met opzigt op *dwaling*, aanmerken, dat dezelve, als zoodanig, dat is, als *dwaling*,

(*) *Joän.* V: 44.
(†) *Superbia meritis acquiſita.*
(§) 2 *Korinth.* X: 5.

ling, aangemerkt, nimmer ſtrafbaar is, of den mensch voor God verdoemlyk maaken kan. Straf onderſtelt altyd misdaad, en misdaad ſchuilt nooit in het verſtand, maar in den wil (*). Het is zoo; hy, die dwaalt, kan ſchuldig zyn, en is het daadlyk, zoo dikwyls hy, door zyne eigen verkeerdheid, zich onvermydlyk in dwaling geſtort heeft. Hy is ſchuldig, by voorbeeld, wanneer hy omtrend de waarheid achteloos en onverſchillig verkeert, dezelve als eene kleenigheid, als een kinderſpel, behandelt, zyne eigen rede verwaarloost, uit luiheid alle onderzoek vermydt, anderen ſlegts naarpraat, of zyne aandacht geheel geeft aan ſchoolſche twisten, en daar door eindelyk verbysterd, de onderſcheiden kenmerken van waar en valsch ten laatſten verliest. Maar ſtelt, dat iemand, van deze gebreken vry, zich, ten aanzien zelfs der allergewigtigſte ſtukken van den Godsdienst, in zyn onderzoek, bedriegt: hoe zoude het regtvaardig Opperwezen den zoodanigen, in dit geval, kunnen ſtraffen; daar zyne dwaling onvermydlyk was, en geenzins van zyne vrye willekeur afhing? Zelfs zoude zulk een meer achting verdienen, dan een ander, die, by geluk, nader aan de waarheid komt, zonder dezelve gezogt te hebben, en wiens geloof aan de waarheid niets is dan een louter vooröordeel en ydele aankleving aan de begrippen zyner Voorgangeren. —— Het een en ander bewyst genoegzaam, dat

(*) *Quis nomen unquam ſceleris errori dedit?* SENECA Herc. fur. verſ. 1237.

dat de algemeene feilbaarheid ons geenzins ontſlaat van de verpligting, om de waarheid zelf naarteſpooren, maar, in tegendeel, dezelve aanklemt en verſterkt.

Laat ik wyders, tot ſtavinge van deze onze verpligting, my beroepen op het oogmerk, welk onze Schepper noodzaaklyk moet gehad hebben, in het voordbrengen der menſchen. De onëindige algenoegzaamheid, ja alle de volmaaktheid, welke wy in de Godlyke Nature verëeren, laat ons niet toe aan een ander *eindoogmerk* te denken, dan de begelukzaliging der menſchen, in die mate, waar voor yder, naar zynen aard, vatbaar is. Zal dit heerlyk oogmerk bevorderd worden, dan moet de mensch middelen aan de hand hebben ter beöefening van deugd, zonder welke men zich geen geluk verbeelden kan. Zal zyne deugd toereikende zyn, om hem, in eene waereld, als deze is, waar geluk te doen genieten, zy moet Godsdienst tot haren grondſlag, raadsman, en geleider hebben (*). De mensch moet dus, volgends het oogmerk van zynen Schepper, tot Godsdienst en deugd verpligt zyn. Niemand, die daarboven de afhanglykheid der menſchen van God erkent, zal deze ſtelling betwisten. Naardien nu, gelyk wy reeds gezien hebben, Godsdienst zonder overtuiging, noch deze zonder eigen onderzoek en beöordeeling, kan plaats hebben, lydt het tevens geen tegenſpraak, dat yder mensch gehouden

(*) Zie boven, bl. 76 — 78.

den is, om, in zaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen. Zy, die den mensch van deze verpligting ontslaan, ja zelfs, hem het vrymoedig onderzoek der waarheid ontraden, ontslaan hem tevens van de verpligting tot Godsdienst, of hegten, zo zy deze verpligting willen staande houden, aan dit woord een allerbespottelykst denkbeeld, welk zich zelve verwoest, en den mensch zelven geenzins voordeel, maar allerlei nadeel toebrengt.

Men voege hier nog by, dat de Godsdienst, in het gemeen, uit zynen aard, voor alle menschen geschikt is, en dat de middelen om tot de nodige kennisse, en het wezenlyke van den Godsdienst, te geraaken, aan alle menschen gegeeven zyn. Niet dan al te veel verwart men, helaas! den Godsdienst met een zamenstel van menschlyke Godgeleerdheid, welk, door zyne duistere spitsvondigheid, schoolsche waanwysheid, ydele hairkloveryen, en verveelende langdradigheid, zeer zeker niet voor het verstand van yder mensch geschikt, maar in tegendeel de hoofdbron van bederf, dwaling, ongeloof, en bygeloof, is. Zy, die ogen in het hoofd hebben, en het met den Godsdienst, en de ware belangen der menschheid, wel meenen, kunnen niet nalaten, deze verwarring te betreuren en tegentegaan. De Godsdienst, als eene wetenschap voor het verstand beschouwd, kan slegts eenige weinige, zeer duidelyke, en zeer gewigtige, waarheden bevatten, welken voor *den gemeenen*

man

man zoo gewigtig en eerwaardig zyn, als voor den geleerden. Dezelve heeft niets gemeens met alle die ydele vragen en nietige twisten, welken den lediggan-ger eene onvruchtbare bezigheid geven, het hoofd warm, en het hart koud maaken. Neen: dezelve is eene duidelyke zaak, welke op het geluk van yderen mensch eenen kennelyken invloed heeft, en met onze deugd en troost in deze, zoo wel als met onze hoop op eene volgende waereld, in het naauwste verband staat. Een gezond menschenverstand, eene opregte liefde tot de waarheid, een ootmoedig hart, eene ge-zindheid om alle vooröordeelen, welken men ontdek-ken mogt, hoe streelende dezelven zyn, aan de waar-heid gewillig opteöfferen, een ernstig voornemen, om de waarheid in liefde te betragten; dezen zyn de voor-naamste middelen, om den Godsdienst te leeren ken-nen. Deze middelen hebben wy allen by de hand. God, die in de uitdeeling zyner geschenken, zich nimmer, door eenige partydigheid, laat verblinden, schonk dezelven aan allen, en *beveelt* hier door *aan allen*, op de ontegenzeglykste wyze (*), zich van deze middelen te bedienen, om tot de kennisse der waarheid, welke *een algemeen goed* is, te geraaken.

Men

(*) Wél zegt AUGUSTINUS, Confesf. L. II. c. 25. *Veritas tua, Domine, nec mea est, sed omnium, quos ad ejus communionem publice vocas, terribiliter admonens nos, ut nolimus eam habere privatam, ne privemur eâ: nam quisquis id, quod tu fruendum omnibus proponis, sibi proprie vindicat, & suum esse vult, quod omnium est, a communi propellitur ad sua, id est, a veritate ad mendacium.*

Men waane niet, dat de Godsdienst van JESUS deze natuurlyke verpligting der menſchen, welke wy bepleiten; in het allerminſte opzigt, zoude verzwakt hebben. In tegendeel, wordt dezelve, door het onderwys van onzen gezegenden Meester, en van deszelfs Ryksboden, uitnemende bekrachtigd.

Het oogmerk, waar toe JESUS door den Allerhoogſten gezonden werd, was geenzins om de verpligtingen opteheffen, waar onder de eeuwige natuurwet de menſchen gebragt heeft. Dit getuigt Hy zelf (*); en de leer, welke Hy verkundigde, bevestigt de waarheid van deze zyne getuigenis. Hy vergunde den mensch niet ſlegts, maar hy eischte van hem, de waarheden van den Godsdienst zelf te onderzoeken. Tot dit einde wees Hy de *Joden* uitdruklyk naar hunne gewyde Schriften, met bevel, om dezelven *te onderzoeken*, en met zoo veel naauwkeurigheid gadeteſlaan, als waar mede de Myndelvers de Zilveräderen, de Goudbeddingen, en de plaatſen der Saffiren, plegen optesſpeuren (†). In de gelykenis van *Lazarus* en *den ryken Man* (§), beveelt Hy wederom, *naar Moſes en de Profeten te hooren.* Geheel zyn leertrant was juist geſchikt, om de menſchen zelf te doen denken;

(*) *Matth.* V: 17.

(†) *Joän.* V: 39. Het woord ἐρευνᾶν beteekent *een allernaauwkeurigst onderzoek doen.*

(*) *Luk.* XVI: 29.

ken, en aan het slaafsche juk des vooröordeels te ontrekken. Dan eens opperde Hy vragen, waar op Hy antwoord begeerde, *naar de meening* der genen, die Hy onderhield; dan eens maakte Hy tegenwerpingen; dan eens toonde Hy de nietigheid van het gezag, welk de Hoop der geleerde *Joden* zich aanmatigde; en zeide hun uitdruklyk, dat zy *blinde leidslieden der blinden* waren. Wel verre van den *gemeenen man* niet bevoegd te rekenen, om over den Godsdienst te oordeelen, vervoegde Hy zich juist tot dezen, en sprak met yder een', by wien hy gezond menschenverstand en een braaf hart vond, over de aangelegenste stukken van den Godsdienst. Op dezelfde wyze handelde de *Apostelschaar*. Niet slegts aan Geleerden, aan Opzieners, en Leidslieden, maar aan den gemeenen hoop van Kristenen te *Thessalonike*, beveelt PAULUS (*): *beproeft alle dingen, en behoudt het goede.* Desgelyks vermaant JOANNES zyne Medekristenen (†): *Geliefden, gelooft eenen yderen geeste niet, maar beproeft de geesten, of zy uit Gode zyn; want veele valsche Profeten zyn in de waereld uitgegaan.* Hier mede komt overëen het gene PETRUS zegt (§): *zyt altyd bereid, om verändwoording te doen, aan een yder, die u rekenschap afvordert, van de hope, welke in u is.* Kortöm, de *Apostels* wilden, zoo min, als JESUS, hunne

(*) 1 *Thess.* V: 21.

(†) 1 *Joan.* IV: 1.

(§) 1 *Petr.* III: 15.

hunne Meester, dat de menschen hunne leer in het blinde, uit louter vooröordeel, zouden aannemen; maar eischten in tegendeel, dat yder, naar de mate van zyn verstand, zoude *beöordeelen het gene zy zeiden* (*), en prezen de genen, die de Leer, welke zy predikten, op de naauwkeurigste wyze, onderzogten (†).

Het gene ik zoo even aanmerkte, aangaande den Godsdienst, in het algemeen, geldt inzonderheid, met opzigt op den Godsdienst van JESUS. Dezelve is hoogst eenvoudig, en hier door voor elk menschenverstand juist berekend. Het is waar; wanneer men denzelven naar de Godgeleerde zamenstelsels beöordeelen moest, zoude men eene tegengestelde getuigenis geven moeten. Doch wy hebben reeds opgemerkt, dat de Godsdienst en de Godgeleerdheid twee verschillende zaken zyn. Men moet den Godsdienst van JESUS, uit de gewyde Schriften des *Nieuwen Testaments alleen*, beöordeelen, om deszelfs beminnelyke eenvoudigheid, het groote kenmerk der waarheid, door de twisten der Schoolgeleerden en Stelselmakeren geweldiglyk verdonkerd, wederöm te herkennen: dan, en dan alleen, is hy zuiver, gelyk de Zonne, en eenvoudig, gelyk de geheele Natuur. *In die dingen, welken duidelyk in de Schrift gesteld zyn, vindt men alles,*

(*) 1 *Korinth.* X: 15.

(†) *Hand.* XVII: 11.

alles, wat men weten en betragten moet, zegt AUGUSTINUS (*). Hoe zeer ware het te wenschen, dat men nimmer *wys geweest ware boven het gene geschreven is* (†), en daar door aanleiding gegeven hadde, om de menschen, met eenigen schyn van regt, van hunne verpligting tot eigen onderzoek der waarheid, te ontheffen! Zonder eene angstvallige bepaling der Grondwaarheden, welken tot het wezen van den *Kristlyken* Godsdienst behooren, hier te waagen, zeg ik alleenlyk, dat, zo men zich aan het gezegde van AUGUSTINUS houdt, de Grondwaarheden zeer weinig in getal, zeer bevattelyk, en zeer gewigtig, voor yder mensch, zullen bevonden worden te wezen (§). Yder mensch is gevolglyk, naar het oogmerk van den Insteller van onzen Godsdienst, ten sterksten verpligt, denzelven te onderzoeken en te beöordeelen. Te meerder regt heb ik, om dit besluit te trekken, naardien KRISTUS zelf geene byzondere schranderheid, of ook geleerdheid, maar slegts gezond menschenverstand,

(*) *In iis, quae aperte in scirpturâ posita sunt, inveniantur illa omnia, quae continent fidem moresque vivendi.* L. II. de doctrinâ Christ. c. 6. en elders zegt hy, *dat 'er niets, van het gene men weten en betragten moet, in de Schrift, duisterlyk wordt voorgesteld, of het wordt, op andere plaatsen, allerduidelykst verklaard. Nihil in scripturis obscure dictum est, quod spectet ad fidem & mores, quod non planissime dictum sit in aliis locis.* Vid. BELLARMIN. L. I. *de Eucharist.* c. 9. ubi haec AUGUSTINI verba laudat.

(†) *Rom.* XII. 3.

(§) Zie hier over breeder den *Brief aan de Protestanten in Frankryk*, N. 12 en verv.

ftand, liefde tot de waarheid, en deugdgezindheid, in zyne leerlingen vorderde. *Een yder*, zegt Hy (*), *die uit de waarheid is, hoort myne ftemme*; en wederom (†): *zo iemand den wil van God wil doen, die zal van deze leer bekennen, of dezelve uit Gode zy; dan of ik van my zelven fpreke.* Hoe eenvoudiger, en minder door vooröordeelen befmet de menfchen waren, hoe gefchikter Hy hen keurde voor zynen Godsdienst. *Indien gy u niet verändert, en den kinderkens gelyk wordt, gy zult in het koningryk der hemelen geenzins ingaan. Zo wie dan zich zelven, gelyk dit kindeken, zal vernederen, deze is de meeste in het ryk der hemelen* (§). Daar dan zyn Godsdienst voor alle verftanden gefchikt is, en yder een de middelen by de hand heeft, om tot de regte kennis van denzelven te komen, zo vorderden JESUS, en zyne *Apostels*, met regt, dat yder een hunne leer naauwkeuriglyk onderzoeken, en aan de regels der baarblyklykheid toetzen zoude.

Laat my wyders hier nog aanmerken, dat de natuur van het ryk onzes Heeren, of de gefteldheid zyner Kerke, de vryheid van onderzoek en beöordeeling, in den Godsdienst, ten hoogften begunftigt, en dat niets daar tegen meer ftrydig is, dan, in het blinde,

(*) *Joän.* XVIII: 37.
(†) *Joän.* VII: 17.
(§) *Matth.* XVIII: 3 en 4, verg. *Matth.* XI: 25.

de, het gevoelen van anderen aantenemen, of aan eenige menschen, wie zy zyn, eenig gezag, ten dezen aanzien, toetekennen. JESUS *alleen* is de *Heer*, die zyner Kerke gebieden mag. *Gy noemt my*, zeide Hy (*), *Meester en Heer*, *en gy zegt wel*, *want ik ben het*. Gelyk wy *maar éénen God hebben*, *den Vader*, naamlyk, *uit wien alle dingen zyn*, *zoo hebben wy ook maar éénen Heer*, *Jesus* Kristus (†). *Eén Heer*, *één geloof*, *één doop*, *één God en Vader van allen is 'er* (§). Hy *alleen* heeft regt, om ons voorteschryven, wat wy gelooven en doen moeten; want Hy is *de overste leidsman en voleinder des geloofs* (**). Deze eer is voor Hem alleen bewaard, die door God met den geest der onfeilbaarheid voorzien, en, na zynen last volbragt te hebben, *tot eenen Heer en Kristus gemaakt* (††), *en uitermaten zeer verhoogd is* (§§). Daaröm yverde Hy zoo zeer, volgends den last van God, zynen Vader, tegen de genen, die aan zich zelven, of andere menschen eenig gezag, omtrend de bepaling van geloofsstukken, of gebruiken, in den Godsdienst, geven wilden. Dezen waren het trouwens, die Hem de kroon van het hoofd stalen, en de ere, welke Hem alleen toekomt, onder anderen ver-

deel-

(*) *Joh.* XIII. 13.
(†) 1 *Korinth.* VIII: 6.
(§) *Ephes.* IV: 5 en 6.
(**) *Hebr.* XII; 2.
(††) *Hand.* II; 36.
(§§) *Philip.* II: 9.

deelden. *Laatze vaaren*, zeide Hy (*), ten aanzien der *Farizeen* en *Schriftgeleerden*, die over de *consciëntiën* der menschen wilden heerschen, *laatze vaaren; zy zyn blinde leidslieden der blinden. Indien de blinde den blinden leidt, zullen zy beiden in de gragt vallen.* Dezen *lieten zich van de menschen gaarn Rabbi noemen; maar gy*, myne leerlingen, zeide Hy (†), *zult niet Rabbi genoemd worden; want één is uw Meester, naamlyk Kristus; en gy zyt allen broeders; de meeste van u zal uw dienaar zyn.* Alle heerschappy, hoe ook genoemd, verbood Hy zyne leerlingen uitdruklyk (§); en alle menschlyke geboden en voorschriften, omtrend den Godsdienst, verklaarde Hy ten eenenmale ydel en krachteloos (**). Op dezelfde wyze dachten en spraken de *Apostels*. PAULUS berispte daarom de *Korintbiers*, dat zy zich naar de namen van menschen, van Hem, PAULUS, van APOLLOS, en van CEPHAS, noemden (††). JAKOBUS zegt uitdruklyk (§§): *'er is één eenig Wetgever, die behouden en verderven kan: doch wie zyt gy, die een' anderen oordeelt?* PETRUS vermaant de Ouderlingen der Gemeenten (***), dat zy toch *geene heerschappy zouden voeren over het erfdeel.*

Uit

(*) *Matth.* XV: 14.
(†) *Matth.* XXIII: 8—11.
(§) *Matth.* XX: 25—27. *Luk.* XXII: 25—27.
(**) *Matth.* XV: 9.
(††) 1 *Kor.* I: 12. 13.
(§§) *Jak.* IV: 12.
(***) 1 *Petr.* V: 3.

Uit het gene wy hier over aangemerkt hebben, volgt van zelf, dat yder *Kristen* niet slegts regt heeft, maar ook, naar de mate van zyne bekwaamheid, verpligt is, om, in zaken van den Godsdienst, met zyn eigen verstand te rade te gaan, en het gene hy door JESUS, of deszelfs *Apostelen*, duidelyk verklaard en beslist vindt, voor waar aanteneemen, doch te gelyk, omtrend al het andere, waar over altyd zal kunnen getwist worden, naardien het niet uitdruklyk bepaald is, vryelyk te denken, en zich nimmer aan eenig menschlyk oordeel of gezag te verslaaven. In de daad, dit is een gedeelte van die vryheid, waar toe KRISTUS ons geroepen, en waar door Hy ons vrygemaakt heeft (*). Ook in dit opzigt, vereeren wy Hem, als onzen Verlosser; die ons van het juk des gezags, des vooroordeels, en des bygeloofs bevryd heeft; en het is onze pligt, *te staan in de vryheid, waar mede Kristus ons heeft vrygemaakt, en niet wederom met het juk der dienstbaarheid bevangen te worden* (†).

Dan, dit is het alleen niet, waar toe de pligt van een' *Kristen* zich uitstrekt. Wy beweeren daarboven, overëenkomstig den waren geest van den *Protestantschen* Godsdienst, dat yder *Kristen* verpligt is, om zyne ontdekkingen en naarvorschingen, voor zo verre hy oordeelt, dat dezelven nuttige waarheden bevatten,

(*) *Gal.* V: 1 en 13.

(†) *Gal.* V: 1. *Koloss.* II: 18.

ten, op eene voegzame wyze, met befcheidenheid, aan anderen, ter overweginge, medetedeelen, wanneer naamlyk zyne bekwaamheid en omftandigheden hem dit toelaten.

Veelen maaken zwarigheid, om hunne toeftemming aan deze ftelling te geven. Zelfs zyn 'er, onder de Voorftanders van de vryheid in het denken, niet weinigen, die dezelve regelregt ontkennen, en allerleie bedenkingen daar tegen opperen. Doch alles, wat men tegen deze ftelling, met eenigen grond, kan inbrengen, wordt, mynes inziens, genoegzaam opgelost, wanneer men dezelve, op de gezegde wyze, voordraagt; gelyk de verftandige Lezer gemaklyk bevroeden kan, en uit het vervolg nader zal blyken.

Ik heb boven (*) reeds aangemerkt, dat *de Hervormers onderfteld hebben*, dat de *Kristen*, zo hy anders bekwaamheid genoeg heeft, geregtigd en verpligt is, om, tot nut van anderen, zyne godsdienftige gevoelens befcheidenlyk medetedeelen. Ook meen ik bewezen te hebben, dat het *regt* van den mensch zich daadlyk zoo verre uitftrekt. De vraag is nu alleen maar, of de *Kristen verpligt* zy, zich van dit regt, op de gezegde wyze, te bedienen? Myns oordeels, moet de vraag met *ja* beäntwoord worden, mits men de reeds aangehaalde bepalingen onder het oog houde, en

(*) Boven, bl. 32. 33, 49. 50 en 51.

en deze verpligting zoo min tot *alle* perſonen, als tot *alle* leerſtukken, betreklyk maake, en daarboven nog tyd en wyze in acht neeme. Yder mensch is hier toe niet bekwaam. Veelen zyn 'er, die nog wel in ſtaat zyn, om zelf te onderzoeken, en te beoordeelen, wat waar, en wat valsch zy; maar die noch genoegzaame bekwaamheid, noch tyd en gelegenheid hebben, om hunne overdenkingen, ten gemeenen beste, bekend te maaken. Anderen bevinden zich in omſtandigheden, welken hun de bekendmaking hunner gevoelens, omtrend den Godsdienst, om gewigtige redenen, ontraden, offchoon zy meer dan genoegzame bekwaamheden bezitten. Ook zyn alle leerſtukken niet even nuttig voor het menschdom. Nuttige leerſtukken kunnen zelfs niet voor yder een', niet op alle tyden, noch by alle gelegenheden, even nuttig zyn. *De verſtandige moet*, inzonderheid ook in dit opzigt, *tyd en wyze kennen.*

De nodige bepaling dan verſtandiglyk onder het oog gehouden wordende, beweer ik, dat de *Kristen* verpligt zy, ten aanzien van zyne gedachten, omtrend den Godsdienst, mededeelzaam aan anderen te wezen. De Rede en het Kristendom, meen ik, leggen hem dezen pligt op.

Deze voorwaardelyke pligt van den mensch vloeit reeds van zelf voord uit den pligt tot onderzoek. Onze natuur, onze beſtemming, ons geluk, brengen ons, gelyk wy gezien hebben, onder de onſlaakbare ver-

verpligting, om den Godsdienst zelf te onderzoeken, met die naauwkeurigheid, welke het belang der zake vordert, en om, langs dezen weg, onze godsdienstige kennis, en onze deugd, te vermeerderen. Om in de volbrenging van dezen gewigtigen pligt gelukkiglyk te slaagen, en in de kennisse der waarheid toetenemen, is niets zo dienstig, als de openlyke voorstelling van zyne eigen overdenkingen, het zy in gemeenzame gesprekken, het zy in geschriften (*). Hier door heeft men gelegenheid, om zyne dwalingen, door de overtuigende tegenspraak van anderen, te leeren kennen, en daadlyk te verbeteren; daar men door zyne gedachten altyd voor zich zelven te houden, gevaar loopt, om in schadelyke dwalingen, tot zynen dood toe, te blyven volharden. Het is eene door de ondervinding beproefde aanmerking, dat 'er geen beter middel is, om de waarheid aan den dag te brengen, dan wanneer men zyne gevoelens openlyk voorstelt, en aan het oordeel van yder een' onderwerpt. *Dwaal ik; laat een ander my, zo hy kan, onderrigten. Kan hy dit niet doen*, en oordeelt hy echter, dat ik dwaal; *hy herinnere zich dan, dat hy my langmoediglyk moet behandelen, en de Goden naarvolgen, die de dwalenden*

(*) Het is, naar het oordeel van sommigen, beter, aangaande den Godsdienst, vryëlyk te schryven, dan in de gemeene zamenleving, daar over, vryëlyk te spreken; naardien men zich, in gesprekken, doorgaands zoo behoedzaam en uitvoeriglyk niet kan uitdrukken, als in geschriften; en de Lezer het geschrevene naauwkeuriger kan nagaan. Zie MEIER, t. a. p. bl. 40.

den goedertierenlyk verdragen (*). Ja, dit is zelfs het *eenige* middel, om de dwaling op de vlugt te ſlaan, en de waarheid te doen zegepraalen. Ben ik derhalve verpligt, zonder aanzien van eenig menschlyk gezag, my op het onderzoek der waarheid toeteleggen, en myne Godsdienſtige kennis zoo veel te bevorderen, als ik kan; dan ben ik te gelyk verpligt, dit heilzame middel te bate te neemen, en niet alleenlyk vry te denken, omtrend den Godsdienst, maar ook, by bekwame gelegenheden, myne gedachten openlyk te uiten.

Deze verpligting wordt ſterker, wanneer men zelf de zaak van aanbelang oordeelt te wezen, en de gelegenheid, om zyne gevoelens voortedragen, gunſtig vindt. Want, ſchoon dwaling, op zich zelve, nimmer eene misdaad zy, en geen verſtandig mensch een' ander', die hy gelooft dat dwaalt, daaröm haaten zal (†), kan nogthands, gelyk wy gezien hebben, de dwalende, voor het Opperwezen, ſchuldig zyn, wanneer hy, naamlyk, van die middelen, welken de Voorzienigheid hem doet ontmoeten, geen gebruik maakt, om de waarheid te ontdekken, in eene zaak, waar by hy zelf gelooft veel belang te hebben.

Maar

(*) M. ANTONINUS, L. IX. §. 11. Ει μεν δυνασαι, μεταδιδασκε. Ει δε μη, μεμνησο, οτι προς τουτο η ευμενεια σοι δεδοται. Και οι Θεοι δε ευμενεις τοις τοιουτοις εισιν.

(*) *Non eſt prudentis errantes odiſſe: alioquin ipſe ſibi odio erit.* SENECA, de Irâ, L. I. c. 14.

Maar behalve dit beginſel van verſtandige eigenliefde, is 'er nog een ander beginſel, aan dit ondergeſchikt, waar uit wy deze verpligting ook gemaklyk kunnen afleiden. Ik bedoel het beginſel van liefde tot den naasten. De natuurwet legt ons dezen pligt op, en beveelt, dat wy elkanders wezenlyk welzyn bevorderen, elkanders verſtand verlichten, en hier door elkanders deugd, troost, en gelukzaligheid, waar wy kunnen, vermeerderen. Wanneer ik dan meen, eene waarheid te doorgronden, waar aan het menschdom ten uiterſten gelegen ligt, beveelt my de natuurwet, dezelve te openbaaren, ja zelfs, myne rust, myne veiligheid, en belangen, aan het welzyn myner medemenſchen edelmoediglyk opteofferen, en, ſchoon gehaat en vervolgd, de weldoener van myn geſlacht te worden. Offchoon ik my zelfs, wegens de gewaande waarheid, en het nut myner ontdekkingen, grovelyk vergiste, zoude ik nogthands yders achting verdienen, wanneer ik my betoon vatbaar te wezen voor zulke edelmoedige beginſelen.

Niet te vergeefsch voorzeker heeft onze goedertieren Schepper, die, in de voordbrenging en ſchikking van het Geheeläl, het geluk der redelyke wezens voornaamlyk op het oog had, ons eene neiging tot gezelligheid ingeplant, en ons zoo geſchapen, dat wy vermaak vinden, in elkanderen onze gedachten mededeelen, en ons van deze vryheid tot geen' pryze willen laaten berooven. Hoe veel vermaaks zoude de

mensch missen, en hoe flaauw zyne naarvorsching der waarheid zyn, *indien hy niet geneigd ware, om te hooren, zelf te spreeken, van anderen te leeren, en anderen te onderwyzen* (*)! Is nu het oogmerk van God uit den aard der dingen kenbaar; en is het de allereerste regel van alle onze zedenlyke daden: *rigt geheel uw gedrag naar de eindöogmerken van God, welken de order der waereld u vertoont:* dan kan, ook uit dezen hoofde, yder een gemaklyk zyne verpligting, ten dezen aanzien, gewaar worden.

En wenden wy onze aandacht naar het onderwys van den Kristlyken Godsdienst, daar vinden wy deze onze verpligting, op eene wyze, welke geen tegenspraak lydt, voorgesteld en aangedrongen. Het *Euangeli* leert ons, dat wy de geschikste middelen gebruiken moeten, om ter kennisse van de waarheid te komen, en hier toe is geen beter middel, dan de openlyke voorstelling, van het gene men denkt, aan anderen. Wy moeten, naar de vermaning van PAULUS (†), *geene kinders, maar volwassenen, in het verstand zyn, naar de beste gaven yveren* (§), en ons *voor de dwaling,*

(*) CICERO, de Offic. L. I. *Quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut ajunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quaereret, tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere.*

(†) 1 *Kor* XIV: 20.

(§) 1 *Kor.* XII: 31.

ling, zoo veel wy kunnen, *hoeden* (*). Wy moeten, tot dit einde, niet alleen *altyd bereid zyn, ter verändwoording, aan een yder, die van ons rekenschap afvordert van onze hope* (†); maar ook *elkander leeren en vermaanen* (§), *met* elkander *nuttige zamenspraken houden, om den wil des Heeren te verstaan, op dat het woord van* KRISTUS *ryklyk in ons woone, in alle wysheid* (**). Wyders leert ons het *Evangeli*, dat wy *het licht onzer kennisse en deugd moeten laten schynen voor de menschen, en onze kaarse, wel verre van die te zetten onder eene koornmate, op eene kandelaar plaatzen, om daar mede allen, die in het huis* der Kerke *zyn, te verlichten* (††). Het zelve leert ons, dat het Gods oogmerk en wil is, dat *allerleie menschen tot kennisse der waarheid komen* (§§), en dat wy daaröm Gods oogmerk bevorderen, KRISTUS *voor de menschen belyden* (***), *een yder' mensch in alle wysheid, leeren, vermaanen, en volmaakt moeten tragten te stellen, in Kristus Jesus* (†††). Zelfs maaken wy ons, volgends de leer van het *Evangeli*, onverändwoordlyk schuldig, wanneer wy onzen broeder, die, naar onze

(*) *Ephes.* IV: 14.
(†) 1 *Petr.* III: 15.
(§) *Ephes.* V: 19. *Koloss.* III. 16.
(**) Ibid.
(††) *Matth.* V: 15 en 16.
(§§) 1 *Tim.* II: 4.
(***) *Matth.* X: 32
(†††) *Koloss.* I: 28.

onze meening, in eene *gevaarlyke* doling ſteekt, daar uit niet tragten te redden, en door den geest der zagtmoedigheid te regt te brengen (*).

Hoe heerlyk hebben JESUS en zyne *Apostels* dezen gewigtigen pligt vervult! Niets was in ſtaat, om hen hunne tydlyke belangen boven die van het Ryk der waarheid te doen ſtellen. Kan men het oog ſlaan op deze doorlugtige voorbeelden, en nog twyfelen aan de verpligting, om het gene men voor eene nuttige waarheid houdt, aan anderen mededeelen? Zy waagden alles, hun leven zelf, om de kennis der waarheid, onder de menſchen, te verbreiden, en de weldoeners van hun volk te worden, ſchoon hetzelve de waarheid roekeloos veräichtte. Hoe zeer de *Apostels*, in naarvolging van hunnen grooten Meester, jegens de Overheden allen eerbied lieten blyken, en anderen tot gehoorzaamheid aan derzelver bevelen opwekten, lieten zy zich nogthands, door geweldige middelen, zoo min als door listen, der heerschzuchtige en vervolgzieke Geestlyken, van de uitöefening dezes pligts afſchrikken. *Gode moet men meer gehoorzaamen, dan den menſchen* (†): dit was het moedig antwoord, welk zy den genen gaven, die hen tot zwygen wilden doemen. Volgends dezen welberaden, maar thands by veelen helaas! in onbruik geraakten, regel, gingen die groote

(*) *Gal.* VI: 1.

(†) *Hand.* IV: 19 en V: 29.

groote Mannen te werk, en ſpraken altyd, gelyk zy dachten, zelfs te midden der dreigendſte gevaren.

Wanneer ik dit alles by my zelven nadenk, beſluit ik, dat de Godsdienst van JESUS met de volſtrekſte vryheid niet ſlegts naauw verbonden is, maar ook zonder deze niet beſtaan kan. Gy, bekrompen wezens, die aan myne verpligting twyfelt, om het gene ik voor waar en nuttig houde, onder myne medemenſchen, openlyk te verbreiden, gy kent de grondſlagen niet van de Stad mynes Gods, noch den geest van het ryk der kennisſe en der waarheid! En gy, die my onbeſchaamdlyk myn regt zelf, ten dezen aanzien, durft betwisten, gy werpt daar door, onwetende, eene blaam op JESUS en deszelfs *Apostelen*; naardien zy my niet alleen zyn voorgegaan, maar daarboven nog uitdruklyk bevel gegeven hebben. —— Hadden de Hervormers gedacht, gelyk gy; hadden zy zelfs niet geöordeeld, zich te *moeten* bedienen van het recht, om anderen voortelichten, en het ryk der waarheid voordteplanten; hadden zy de ſtemme der menſchen, der geestlyke en waereldſche Gezagvoerderen, meer gehoorzaamd, dan de ſtemme van hun eigen geweten (*); wy zouden nog zitten in denzelfden nacht van

(*) *Cum Dominus carnis a Domino Spiritus diverſum imperat, non eſt obediendum*, zegt HIERONYMUS, aangehaald door den voortreffelyken GROTIUS. *De Jure belli & pacis*, L. II. c. 26. §. 3. waar men meer dergelyke gezegden der oude Christenen verzameld vindt.

van dwaling en bygeloof. Maar, dank zy der Voorzienigheid! zy kenden het *Euangeli* beter, dan gy, en hadden van PETRUS (*) geleerd, *dat een yder de gaaf, gelyk hy ze ontfangen heeft, aan anderen moet toedienen, als een goed uitdeeler van Gods menigerleie genade.*

Ik meen genoeg gezegd te hebben, tot betoog, dat de grondregel der *Protestanten*, zoo ten aanzien van het *regt*, als van de *verpligting*, eenes *Kristens*, volkomen waar is, en op onwederleglyke redenen fteunt. Verdient de waarheid, uit haren eigen aard, den byval en de hulde van yder' redelyk mensch; dan heb ik nu mede genoeg gezegd, om *de aanneemlykheid dezes regels* te bewyzen. Doch, daar de mensch dwaas genoeg is, om de waarheid, wanneer hy dezelve met zyne tydlyke belangen ftrydig keurt, op allerleie wyzen, te verdonkeren, zoo laat my nog kortlyk het voordeel opgeven, welk de Maatfchappy, uit de betragting van dezen gouden grondregel, onvermydlyk oogften moet.

(*) 1 *Petr.* IV: 10.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

De Regel verdient algemeenlyk te worden aangenomen, dewyl dezelve het geluk van den mensch, en van de geheele Maatſchappy, bevordert.

Dat eene Maatſchappy dan eerst regt gelukkig is, wanneer in dezelve volſtrekte vryheid in den Godsdienst heerscht, is ons reeds eenigzins van ter zyde gebleken, toen wy, in een kort tafereel, eenigen der voornaamſte nadeelen geſchetst hebben, welken de menſchen zich zouden hebben moeten getroosten, indien zy dwaas genoeg geweest waren, om hun aangeboren regt, omtrend den Godsdienst, by de oprigting der burgerlyke Maatſchappye, afteſtaan. Hier uit immers kan yder oplettend Lezer gemaklyk bevroeden, welken de voordeelen zyn, die de Maatſchappy te wachten heeft, wanneer de gulden Vryheid haren ſtandaard in dezelve geplant heeft. Ondertusſchen ſchynt het gewigt der zake te vorderen, dat wy onze aandacht, nog eenige oogenblikken, vestigen op de verbindtenis, welke 'er plaats heeft tusſchen de Godsdienſtige vryheid en het geluk des menschdoms.

Het zy wy den mensch, op zich zelven, het zy wy de geheele Maatſchappy beſchouwen, wy kunnen niet nalaten, de Godsdienſtige vryheid, in dien wyd-

uitgeſtrekten zin, waar in wy dezelve behandelen, als eene bron van waar geluk aantemerken. Ik zeg, met opzet, van *waar* geluk. Overäl immers vindt men laagzielige menſchen, die door eigen belang gedreven, deze edele vryheid, onder allerlei voorwendſel, beperken willen, en dezelve daaröm als een vreeslyk kwaad doen voorkomen; of die, uit luiheid, verkiezen, in den boezem der onkunde zorgeloos voordteſluimeren. Deze veräclıtlyke ſlaven van hunne heerschzucht, of van hun gemak, kennen het *waar* geluk van den *redelyken* mensch niet, en zyn derhalve anders niet, dan ongelukkige beöordeelaars van het gewigt en de waarde der Godsdienſtige vryheid.

De redelyke mensch kan dan eerst regt gelukkig zyn, wanneer hy, ook met opzigt op den Godsdienst, de volkomenſte vryheid geniet, wanneer het hem niet alleen vryſtaat, om alles, wat op den Godsdienst eenige betrekking heeft, te beproeven, alle leerſtellingen, welken hem voorkomen, alle bewysredenen, en gevolgen, zelf te onderzoeken, en onpartydiglyk te beoordeelen; maar ook tevens, om zyne eigen gevoelens aan anderen voorteſtellen, en beſcheidenlyk te handhaaven. De minſte inbreuk op deze vryheid is eene kennelyke vermindering van 's menſchen wezenlyk geluk. Het heil, welk deze vryheid uitwerkt, gaat elk toevallig kwaad, welk daar uit, by dwaze ſterflingen, kan voordkomen, zeer verre te boven.

Hoe

Hoe zeer de menſchen, in hunne denkbeelden, omtrend het geluk, van elkander verſchillen, en hoe zeer men zich vergeefsch vermoeije, om het geluk van den mensch in *één vast punct* te doen beſtaan (*), daar hetzelve een zamenweefzel en gevolg is van menigvuldige beginſelen en handelingen; wordt echter, volgends het eenparig begrip des menschdoms, tot het geluk, zoodanig een toeſtand vereischt, waar in de mensch meer volmaaktheid, dan onvolmaaktheid, ontwaar wordt, en in ſtaat is, om het gene hy gevoelt te misſen, van tyd tot tyd, te verkrygen, en het gebrekige te verhelpen.

Wanneer wy nu dit denkbeeld vasthouden, zonder ons in afgetrokken, en voor het Gemeen onverſtaanlyke, redeneeringen te verdiepen, dan begrypt elk ligtlyk, dat een redelyk mensch, zonder het genot van Godsdienſtige vryheid, niet regt gelukkig is, en dat zyn geluk, gelyk van andere zaken, zoo ook van deze vryheid, afhangt.

Gelyk de vryheid des menſchen natuurlykſte toeſtand is; zoo is ook aan yder' mensch eene onwederſtaanlyke begeerte naar dezelve ingeſchapen. Naar vry-

(*) Dit is de reden van eene zoo groote verſcheidenheid van gevoelens, als 'er, omtrend het geluk des menſchen, reeds by de oude, en ook by de hedendaagſche, Wysgeren, plaats heeft. Zie de *Bydragen tot het menſchlyk geluk*, *October* 1789, bl. 348 en verv.

vryheid haakt de geheele levende Schepping. Het redeloos dier zelf draagt, niet zonder dwang, het juk, welk de menſchen hetzelve opleggen. De redelyke wezens, hoe meer zelfgevoel zy boven de dieren bezitten, hoe ondraaglyker hun de kluisters vallen. De aanleg, de vermogens, de bekwaamheden, van den mensch, en de bewustheid, welke hy van alle deze gaven heeft, bewyzen duidelyk, dat hy, in het ééne opzigt, zo wel als in het andere, *tot vryheid geboren is*. Hier van moet yder een by zich zelven overtuigd zyn; en gwoonte alleen kan dit edel gevoel in ſlaap wiegen. Het is derhalve eene vernedering der menschlyke natuur, eene misdaad van beledigde menschlykheid, wanneer men haar, in welk opzigt het zy, tegen haren wil, van hare aangeboren regten, berooft, en haar belet, zich zelve te bepaalen, hare vermogens te beöefenen, naar eigen inzigten te handelen. Hoe groot is deze misdaad niet, wanneer men den mensch, in de allerheiligſte zaak van den Godsdienst, welke zonder vryheid niet beſtaan kan, van deze zyne aangeboren regten berooft, en zyn verſtand, door allerlei ſoort van willekeurige voorſchriften, tot ſlaverny veroordeelt! De mensch, die ongelukkig genoeg is van zyn' hals onder dit wreede juk van menschlyk gezag te moeten krommen, is dan niet meer dat edele ſchepſel, om het welk te zyn, de Schepper hem verordend heeft! Hy is de ſlaaf zyner medemenſchen, door wien hy zich beſtieren laat, in eene zaak, waar aan hem alles gelegen ligt, en waar in hy zynen

Opper-

Opperheer alleen ſtaat of valt. Zyn geloof is ſlegts dat van zyne leidsleiden, die hem overheerſchen, en voor hem denken: zyne overtuiging is ydel: geheel zyn Godsdienst werktuiglyk. De mensch, die naar het beeld van God geſchapen is, heeft dan alle zyne waarde, alle zyne oorſpronglyke heerlykheid, verloren. Door valsch gevoel bedrogen, moge hy waanen gelukkig te zyn: door de gewoonte, moge hy den drukkenden last van het juk, welke hy dragen moet, niet meer ontwaar worden: hy is nogthands een ſlaaf, — een veräChtlyke ſlaaf van nietige aardwormen, die niet voortreffelyker zyn, dan hy zelf is, en mist in de daad het gewigtigſte gedeelte der menschlyke grootheid.

Om vergenoegd en gelukkig te leeven, moet de mensch zyne werkvermogens vryëlyk oefenen, en aan dezelven bezigheid verſchaffen kunnen. Zy, wien de gelegenheid hier toe ontbreekt, zyn, naar mate van de veelheid en ſterkte hunner vermogens, ongelukkig. Naar mate onze belangen ons gewigtiger voorkomen, naar die mate is by ons de aandrang ſterk, om onze werkvermogens daaromtrend bezig te houden, dezelven te ontwikkelen, onze gedachten aan anderen mededeelen, en onze kennis, langs dezen weg, te volmaaken. En wat kan den nadenkenden mensch gewigtiger zyn, dan de belangen van den Godsdienst? Beneemt men nu den zoodanigen de gelegenheid, om zelf te denken, te onderzoeken, te oordeelen, te ſpreken, te ſchryven; men veroorzaakt eene geweldige

dige gaping tusfchen zyne vermogens en derzelver beoefening, tusfchen zyne begeerte en derzelver verzadiging: men veroordeelt hem, om zynen geest het leven te benemen, zyne vermogens door ledigheid, zyne dagen in onvergenoegdheid, te flyten: met dit gevolg, dat men hem eindelyk, omtrend den Godsdienst, geheel onverfchillig ziet worden, alle onderzoek myden, alle opkomende twyfelingen onderdrukken, en werkloos henenfluimeren; of ook, zyne vermogens alleen befteden, om, het gene zyne overheerfchers hem voorfchryven, zich zelven eigen te maaken, in allerleie *vormen* te gieten, en onder zyne medemenfchen yverig te verbreiden. Dan in tegendeel leeft de mensch regt, die zyne Godsdienftige belangen kent, wanneer hy aan zyne gedachten den vryën loop mag geven, ydere opmerking, ydere twyfeling, ydere fchynbaare waarheid, aan anderen kan mededeelen, en hier in door geenerleie hinderpalen belet, maar, op alle wyzen, daar toe aangemoedigd wordt. Dan gevoelt de mensch zyne eigen waarde, en de verhevenheid zyner nature; dan verhoogt en verëdelt hy zyne bekwaamheden, en verkrygt, of verfterkt, hebbelykheden, welken hem in ftaat ftellen, om zyne rol, op het tooneel dezer waereld, wel uittevoeren, en hem voorbereiden tot een hogeren kring van werkzaamheden.

Wyders, om vergenoegd te leeven, moet de mensch zyn *karakter* door deugd gevormd hebben, en deze deugd

deugd moet, in eene waereld, zoo vol van dwaasheid, ondeugd, en onheil, als de onze is, zal zy onwankelbaar vast staan, op den Godsdienst rusten. Zal de Godsdienst den mensche dezen gewigtigen dienst doen, en deszelfs wankele deugd schraagen, sterken, en voor den val bewaren; de mensch moet met den Godsdienst van naby bekend zyn. En hoe kan men zich verbeelden, dat dit mooglyk is, ten zy Godsdienstige vryheid het scepter zwaaije? Waar deze ontbreekt, staat de deur voor de ondeugd, voor de heillooze kunst van huigchelen, liegen, en vleijen, open. Waar deze ontbreekt, is de mensch een slaaf; en de slaaf, als zoodanig, kan niet deugdzaam zyn. Waar deze ontbreekt, kent de mensch den Godsdienst niet, in deszelfs ware, en beminlyke, gedaante. Gelyk dezelve zyner deugd geen voordeel, maar in tegendeel veeleer nadeel doet; zoo verschaft dezelve hem ook geen' troost, in de ongelegenheden dezes levens, maar vervult zyn hart dikwyls met eene slaafsche vrees voor God, en met zielgrievende angsten voor de schrikbeelden van het Bygeloof. *Daar alleen, waar Godsdienstige vryheid heerscht, daar wordt de Godsdienst voor 's menschen verstand en hart regt gewigtig; daar houdt hy beiden onledig; daar hangt hy met het gansche zamenstel zyner gedachten en gevoelens te zamen; daar brengt hy licht en leven in de eene en de andere; daar kan hy de bestendige bestuurer en leidsman van den mensch wezen, wyl rede en vryheid zyne gezellinnen zyn; daar spreidt hy geene vrees noch schrik, maar moed en ver-*

trouwen om zich henen; daar verheft hy 's menschen geest, verwydt en bevredigt deszelfs hart; daar daalt hy binnen den kring van deszelfs bevatting, is niet onbestaanbaar met de daadlyke waereld, met 's menschen natuurlyke gevoelens en bevindingen, eischt van hem niets, 't welk hy niet verrigten kan, en verbiedt hem niets, 't gene onschuldig en goed is; daar verëdelt hy alles in zyne ogen; boezemt hem troostryke, kinderlyke; gevoelens in jegens God, en maakt hem elken pligt tot vermaak (*).

Niet minder gewigtig is het voordeel, welk de Godsdienstige vryheid aan de Maatschappy der menschen toebrengt. Dit vorderde eigenlyk geen nader betoog, naardien hetzelve klaar genoeg blykt uit het gene reeds gezegd is. Al het voordeel immers, welk de mensch, als een op zich zelf staand wezen beschouwd, uit de velden der Vryheid oogst, loopt noodzaaklyk uit ten besten van het Algemeen. De Maatschappy maait de vruchten der deugden, welken de byzondere Leden zaaijen; en naar evenredigheid yder Lid afzonderlyk beter wordt, moet het geheele lighaam bloeijen en welvaarend zyn.

Doch, behalve deze gezegende uitwerking, heeft de Godsdienstige Vryheid eene regelregte strekking, om het algemeene welzyn der menschlyke maatschappy krachtdadiglyk te bevorderen, en zulke deugden tot stand

(*) Zie den zeer eerwaardigen ZOLLIKOFER, VIII. D. bl. 257.

stand te brengen, van welker beoefening de maatschappelyke welvaart onmiddellyk afhangt.

Godsdienstige Vryheid brengt ware kennis van den Godsdienst voord, en bevordert, langs dezen weg, allerleie gezellige deugd. Godsdienstige bepalingen zyn, uit haren aard, altyd schadelyk voor de volmaaking der menschlyke kennis. Dezelven zyn beletsels, welken het doordringen van het licht verhinderen, en aan de oefening der Rede palen stellen. Neem welk eene wetenschap gy wilt, nimmer vindt dezelve grootere vyanden, dan in de genen, die, op een' beslissenden toon, zekere aangenomen begrippen vaststellen, en de menschen daar aan verbinden. Men weet, welk eenen invloed het αὐτὸς ἔφα van ARISTOTELES, en de vastgestelde beuzelaryën der Schoolen, in de vorige eeuwen van duisternisse, op de voordduring der domheid en onkunde, gehad hebben. Met Godsdienstige bepalingen is het althands niet beter gelegen. Men wende zyn oog slegts naar die Volken, waar menschlyke voorschriften en Geloofsformulieren de Vryheid, welke den mensch, en vooräl den *Kristen*, toekomt, ondermynen. Midden onder alle de veränderingen der algemeene gevoelens, en in wederwil van al het licht, welk van alle kanten begint doortebreken, blyven deze voorschriften, dikwyls eeuwen agter elkander, in denzelfden akeligen staat (*), en strekken ten

(*) Zie Dr. R. PRICE, *Aanmerkingen over de gewigtigheid der Staatsomwenteling in Noord-Amerika*, bl. 47 en verv.

ten ſteun van dwaling, bygeloof, geveinsdheid, menſchenhaat, vervolging, onverdraagzaamheid, en kleenachting van dat gene, welk eigenlyk alleen den naam van *Godsdienst* verdient. Daar alleen, waar Godsdienſtige vryheid heerscht, en men denken, ſpreken, en ſchryven mag, wat men wil, wordt de waarheid aan den dag gebragt, de kennis allengskens gezuiverd, en het *nationaal karakter* van een Volk verbeterd.

Onkunde is door de ondervinding van alle tyden bewezen te zyn de voorname bron van onverdraagzaamheid (*), die haatlyke ondeugd, welke tegen de Rede en het Kristendom zoo geweldiglyk indruischt, en de grootſte verwoestingen in de Maatſchappy heeft aangerigt. Menſchen, die de gevoelens van het Kerkgenootſchap, waar in zy zyn opgewiegd, *alleen* met den blinkenden naam van *regtzinnig* beſtempelen, dezelven aan yder een' voorſchryven, en de genen, die van hun verſchillen, als *Ketters* veröordeelen, haaten, en, zo zy kunnen, ſtraffen, en vervolgen, zyn, ten ware Staatkunde hen dezen veráchtlyken rol doe ſpeelen, lieden van eene zeer bekrompen kenniſſe, en een zeer ſlaafsch verſtand, ja, gemeenlyk, volſlagen domkoppen, die niets weten, dan hunne *Katechismus-vragen*, en de klanken, welken zy uit de monden hunner Onderwyzeren gewoon zyn te hooren. Wat kan men van de zoodanigen anders verwachten, dan onver-

(*) Dit wordt bondiglyk betoogd in de *Vaderlandſche Bibliotheek van wetenſchap, kunst en ſmaak*, I. D. 4. N. bl. 149 en verv.

verſtand, drift, ſtugheid, broederhaat, wraak, en vervolgzucht? Zy hebben zoo weinig kennis aan het menschlyk hart, als aan den waren Godsdienst. De leer van hunne Kerk is, meenen zy, de eenige leer, waar in men kan zalig worden. Hune *Formulieren* zyn by hun, als Godſpraken, geächt, welken niemand mag tegenſpreken. Nimmer hebben zy de waarheid onpartydiglyk naargevorscht, nooit hebben zy getwyfeld, nooit zelfs regt, met overtuiging, hunne eigen Kerkleer geloofd. De gevoelens van anderen kennen zy niet verder, dan uit het gebrekige onderrigt hunner Leermeesteren, wien het genoeg was, hen tegen de *onregtzinnigen* te waarſchouwen, hun de lezing van *ketterſche* boeken, en den omgang met zulke menſchen, te verbieden. Geen wonder, dat zy dezen derhalve als voorwerpen van de Godlyke gramſchap beſchouwen, en den bliksem waanen geſchapen te zyn, niet zoo zeer, om de lucht te zuiveren, als wel, om dezen eindelyk te verpletteren! Geen wonder, dat zy Gode meenen dienst te doen, met de *Ketters* te vervolgen, en den akker der Kerke van dit onkruid te zuiveren!

Dan, zoo haast verlichte kennis van den Godsdienst ten voorſchyn treedt, ziet men vrede, liefde, onbepaalde verdraagzaamheid, en allerlei regtſchapenheid, de baniere planten. Menſchen van verſchillende gevoelens, omtrend beſchouwlyke leerſtukken, gevoelen dan het vuur der liefde op de outers hunner harten

 bran-

branden, en omhelzen elkander, als broeders en zusters, als kinders van éénen Vader, die in de hemelen is. Verlichte kennis, de vrucht van een vry en onbelemmerd onderzoek, leert dan den vriend der waarheid het onderscheid kennen tusschen waren Godsdienst, spitsvondigheden en onderstellingen van menschen; dezelve leert hem den Godsdienst kennen, in deszelfs ware, en godlyk schoone, gedaante, als eene bron van de uitgestrektste goedwilligheid, en de opregtste liefde, jegens alle menschen, ook zulken, die, naar zyn inzien, dwaalen. Dwaling, weet hy, is geene straf, maar veelëer medelyden, waardig; en de weg, om tot volkomen zekerheid te geraaken, aangaande alles, wat een weetgierige verlangt te weten, zeer steil en moeilyk. —— Vol waarheid en digterlyke schoonheid is de plaats, welke wy, betreklyk het verband tusschen ware kennis van den Godsdienst, en algemeene verdraagzaamheid, vrede, en liefde, by den verheven JESAIA (*) vinden, wanneer hy ons, met de grootsche klanken der *Oostersche* Digtkunde, eene schets geeft van den gelukkigen staat der waereld, als een' staat van wederkeerende onschuld, waar in de geheele Natuur in vrede en voorspoed bloeit, de fierheid der menschlyke driften getemd, de ruuwheid beschaafd, twist, tweedragt, vyändschappen, en misdaden, vernietigd zyn; terwyl hy de verlichte kennis van den Godsdienst, *waar van*, naar zyne voorspelling,

(*) *Jesaia*, Hoofdst. XI: 9.

ling (*) ; *de aarde zoo vol zal zyn*, *als de zee van water*, als de *oorzaak* dezer heuglyke omwenteling voorstelt.

Onder andere, voor de Maatschappy gewigtige, deugden, welken door de Godsdienstige Vryheid bevorderd worden, verdient de opregtheid eene voorname plaats. De *nationale* opregtheid lydt zeker schade, zoo haast 'er, door vastgestelde Geloofsbelydenissen, en daar aan gehegte voordeelen, eenige inbreuk geschiedt op de Vryheid. Het is waar, regtschapen mannen zullen hun geweten nimmer verkrachten, om tydlyk voordeel van geldmiddelen of eerämbten. Maar hoe veelen zullen 'er hier tegen niet gevonden worden, die hierömtrend geene zwarigheid maken, of ten minsten allerlleie listige zinsbehoudingen, draaijeryen, en vonden, te bate neemen zullen, inzonderheid, wanneer zy het prangend juk des armoeds, by het afzien van de voordeelen hunner belydenisse, te ondergaan hebben! Den Hemel is bekend, hoe veelen 'er, vooral onder de achtingwaardigste Geestlyken, schuilen, die in een' eeuwigen tweestryd met zich zelven leeven, dewyl zy gehouden zyn, een leerstelsel aantepryzen, het welk zy niet kunnen goedkeuren, of hunne huisgezinnen van honger te doen omkomen, en zich zel-

ven

(*) Onder anderen leest men daar: *men zal nergends leed doen, noch verderven, op den ganschen berg myner heiligheid; want de aarde zal vol kennisse des Heeren zyn, gelyk de wateren de zee vervullen*: zoo vertaalt de regt Eerw. STINSTRA de laatste woorden, *Oude Voorspellingen*, II. D. bl. 120

ven aan de wraak, en aan het bygeloof van het Gemeen te waagen! *De burgerlyke inſtelling van de kerk van Engeland*, zegt Dr. PRICE (*), *is eene der gematigdſten, welken men ergends vindt, en welke lagen heeft echter niet zelfs deze aan de eerlykheid gelegd? Welke zelfsſtryden heeft zy niet verwekt by de Geestlyken, om hunne gevoelens te ſchikken en te draaijen naar de onderwerping en den eed, welken zy afvordert?* Hoe naauwer de *Geloofsformulieren* bepaald zyn, hoe meer de vryheid in ketenen geſlagen, en de onöpregtheid bevorderd wordt. Wie bevroedt niet, hoe zeer het *nationaal karakter* hier door ſchade lydt, en hoe zeer, door het verminderen der goede trouwe, de welvaart der Maatſchappye verminderd wordt?

Godsdienſtige Vryheid bevordert niet alleen ware kennis van den Godsdient, gelyk wy gezien hebben, maar ook ware Godsdienſtigheid. Deze kan zonder eigen onderzoek, en daadlyke overtuiging, geene plaats hebben. Godsdienst is een belang, welk niemand aangaat, dan God en ons gemoed. Dit belang kan geen byſtand trekken van menschlyke inſtellingen: het wordt in tegendeel bevlekt en verzwakt, zoo haast menschlyke voorſchriften en waereldſche beweegredenen daarmede vermengd worden. De verdedigers der byzondere *Geloofsformulieren* komen my voor, ook in dit opzigt, den Godsdienst en der ware Godzaligheid, eenen

(*) PRICE, t. a. p. bl. 39.

nen zeer slegten dienst te doen; naardien het Algemeen, door dergelyke voorschriften, aanleiding krygt, om allen Godsdienst voor een Staatslist en guichelspel te houden. *Het is algemeen bekend*, zegt Dr. PRICE (*), *dat in sommige Roomsche Landen zeer weinig Kristenen, onder luiden van den eersten rang, gevonden worden. In deze Landen verwart men den Godsdienst van den Staat met dien van het Evangeli.* Men kent slegts de menschlyke voorschriften van *regtzinnigheid*, en naar dezen beöordeelt men den schoonen Godsdienst van JESUS, welken men nimmer onpartydiglyk heeft mogen onderzoeken; en het gevolg is, dat men geheel ongelovig wordt, en daar by dikwyls alle Godsdienstigheid verliest, schoon men zich uiterlyk houde by het Kerkgenootschap zyner Vooroudeten. Daar in tegendeel, waar vryheid op den troon zit, daar woont tevens de geest van ware Godsdienstigheid. *Vryheid is de grondslag, de ziel, van alle ware deugd, van alle groote en moeilyke deugdzame pogingen en verrigtingen. Dan, wanneer ik dat gene, wat ik doen of laten; wat ik denken en gelooven, wat ik hoopen en waar voor ik vreezen moet, zelf onderzoeken en beöordeelen mag; wanneer ik my, door redelyke, vryë, nasporingen, wegens de waarheid van myn geloof, wegens de wettigheid en billykheid myner pligten, wegens de gronden myner hope of myner vreeze, overtuigen, en als dan myne eigen inzigten en overtuiging alleszins volgen kan: dan spoort myn eigen hart my daar toe aan; dan*

houde

(*) *Ibid.* bl. 49.

houde ik my sterk verkleefd aan het gene ik voor waarheid erken; dan doe ik, wat ik behoor te doen, gewillig en gaarn, naar myn beste vermogen; dan ontstaat 'er werklyk haat tegen het kwade, en ware, innerlyke, liefde tot alles, wat schoon en goed is, in my; dan schuuw ik hindernissen noch zwarigheden, by het opvolgen van myn geweten, en by de vervulling myner pligten; dan doe ik niet enkel, wat ik moet doen, maar alles, wat ik in staat ben te verrigten; dan denk en handel ik in het verborgene, gelyk voor het oog der waereld; dan heerscht 'er overeenstemming tusschen alles, wat ik denk, en wil, en doe; dan streef ik naar eene zuiverer, verhevener, volmaaktheid; en slegts dan ben, en handel, ik wezenlyk deugdzaam (*). Inzonderheid is deze aanmerking waar, met opzigt op die edele Godsdienstigheid, welke het *Euangeli* vordert; dewyl deze van de vryheid alle haare waarde ontvangt; en daar alleen, waar zy derzelver weldadigen invloed geniet, zich in hare regte sterkte vertoonen kan.

Zoo heeft dan de Godsdienstige Vryheid eene regelregte strekking, om het algemeene welzyn der Maatschappye krachtdadiglyk te bewerken; naardien dezelve zulke deugden bevordert, welken de Maatschappy doen bloeijen, en zulke ondeugden hindert, welken haren welvaart daadlyk ondermynen.

Deze heilzame strekking der Godsdienstige Vryheid blykt wyders, wanneer men hare vermaagschapping met de

(*) ZOLLIKOFER, VIII. D. bl. 274.

de geleerdheid, konsten, en wetenschappen, gadeslaat. De ondervinding bewyst genoegzaam, dat dezen, *alleen* onder den invloed van Godsdienstige Vryheid, bloeijen kunnen. Ook leert de aard der zake dit; dewyl alle wetenschappen met den Godsdienst, en met elkander, in eenig verband staan. Hoe menigmalen is het gebeurd, dat de een of ander onderzoeker der natuur eene gewigtige ontdekking voor zich zelven houden, of de gemeenmaking van dezelve, met daadlyke straffen, boeten moest, om geene andere reden, dan om dat de voorschriften van het *regtzinnige* geloof der Kerke daar mede kwalyk te rymen waren? Wat verhinderde KOPERNIKUS, om zyne gedachten, aangaande het Waereldgestel, by zyn leven, te openbaaren, anders dan de vrees voor de vervolging der Geestlyken? Werd niet GALILEO GALILEI gedwongen, zyne stelling, aangaande de beweging der Aarde rondöm de Zon, te herroepen, en daar voor eene jarige gevangenis te ondergaan? Heeft men de *Grondbeginzelen van* NEWTON, te *Rome*, in het jaar MDCCXLII, niet zien verbieden, om dat daar in dezelfde stelling geleerd wordt? Ik zwyg van gebeurdtenissen, welken nog jonger zyn. —— Welke misbruiken van geleerdheid hebben de geloofsbepalingen niet ten voorschyn gebragt, om *geloofsärtikels* te verdedigen, welke naderhand, uit hoofde hunner tastlyke ongerymdheid, wederöm verworpen werden? Hoe dikwyls ziet men de natuurlyke beteekenis van de woorden der Heilige Schrift geweld aandoen, om een geliefkoosd leerstuk zyner geloofsbelydenisse,

 waar

waar aan de heilige Schryvers waarschynlyk niet eens gedacht hebben, vasttezetten? Ik kan my hier over thands niet verder uitbreiden. Het is genoeg! Uitlegkunde der gewyde bladen, taalgeleerdheid, natuurkunde, en allerleie wetenschap, moeten noodwendiglyk onderdrukt worden, wanneer menschlyke voorschriften de Vryheid, welke den mensch, inzonderheid den *Kristen*, toekomt, verdringen. Daar, in tegendeel, waar deze heerscht, daar bloeijen onvermydlyk konsten en wetenschappen. Geen wonder! want daar vindt de geest van onderzoek geene hinderpalen, welken den mensch in het denken, spreken, schryven, en verdedigen zyner gevoelens, stremmen zouden. Daar vindt de waarheid een' vryën loop, en zegeviert eindelyk over de dwaling. Daar vindt eene onverhinderde mededeling van ydere gedachte, twyfeling, waarneming, ontdekking, welke eenigzins gewigtig schynt, plaats, en elke lichtstraal kaatst op honderden, die licht behoeven, te rug. Daar vraagt men, niet, welke stelling best overëenkomt met de bejaarde gevoelens van dit of dat *geloofsformulier*, maar, wat *waarheid zy*, en door het gezond verstand, of door de ondervinding, worde goedgekeurd? Zulk eener Maatschappy, derhalve, moet het noodzaaklyk welgaan, ten ware men hardnekkiglyk beweeren wil, dat duisternis boven licht, dwaling boven waarheid, te schatten zy.

Laat my hier eindelyk nog byvoegen, dat Godsdienstige Vryheid den mensch een' regtmatigen afkeer inboezemt van allerleie soort van slaverny, en de zucht voor

bur-

burgerlyke vryheid, zonder welke geene Maatschappy regt gelukkig wezen kan, ten kragtigsten aanmoedigt. Willekeurige *Regeeringsformen* hebben doorgaands de diepste wortels geschoten, onder Volken, waar de troon des gewelds door Godsdienstige slaverny, onkunde, en bygeloof, onderschraagd werd. Van hier, dat men de *Monarchen* der waereld, niet zelden bezig gezien heeft, om de Godsdienstige Vryheid tegen te werken, en het aanflikkerend licht te verdonkeren. Het is, meenden zy, hun belang niet, dat de mensch, door eigen naarsporing van den Godsdienst, zyne waarde, den grond zyner verpligtingen, den aard, den oorsprong, de strekking der wetten, het regt der nature, zyne aangeboren vryheid, zyne oorspronglyke gelykheid met anderen, leere kennen, en uit zyne sluimering ontwake; welke door de vastgestelde geloofsbelydenissen des Lands niet weinig dikwerf gekoesterd wordt. Voorzeker, die de waarde zyner Godsdienstige Vryheid gevoelt, en zynes regts daar op bewust is, zal nimmer verkiezen, in het burgerlyke, een slaaf te zyn. Waar Godsdienstige Vryheid, in alle die uitgestrektheid, welke het Natuurregt en het Kristendom eischen, op den troon zit, kan het niet anders, of daar heerschen tevens manlyke, edele, vaderlandsche, gevoelens; daar kent en bevordert yder, naar vermogen, het algemeene best, offert daar aan volgaarn zyn persoonlyk voordeel en gemak op, handelt naar vaste, wel doordachte, grondbeginsels, gehoorzaamt wyze en billyke wetten, en neemt deel in alles, wat 'er gebeurt, en het welzyn der Maatschappy aangaat.

De Godsdienst van JESUS geeft het denkbeeld van regelmatige onderwerping aan de hand, boezemt den pligt in van ondergeschiktheid aan de wettige Overheid, en beteugelt den geest van losbandigheid en oproer: maar, aan den anderen kant, is deze verheven Godsdienst ten eenenmale afkeerig van alle onderdrukking en dwinglandy, en wil niet, dat menschen, die het beeld der Godheid dragen, dat *Kristenen*, die door het bloed van JESUS verlost zyn, als slaven voor de voeten van menschen, hoe hoog ook derzelver rangen wezen mogen, immer kruipen zullen, of hun meer, dan Gode, gehoorzaam zyn. —— Godsdienstige en burgerlyke Vryheid staan derhalve in eene naauwe betrekking tot elkander; en de ééne kan zonder de andere niet bestaan. Oordeelt men nu de burgerlyke Vryheid van het grootste gewigt voor het waar geluk der Maatschappye; men zy dan ook edelmoedig genoeg, om toeteftemmen, dat Godsdienstige Vryheid, die de burgerlyke ter gezellinne heeft, de welvaart der Maatschappy bevordert.

Uit het gene wy gezegt hebben, volgt van zelf, dat de grondregel der *Protestanten* aller aanneeming waardig is; naardien dezelve niet alleen op onwederleglyke gronden rust, maar zich daarboven ook, door zyne uitgebreide nuttigheid, zoo ten aanzien van yder mensch op zich zelven, als ten aanzien der gansche Maatschappy, ten krachtigsten aanpryst.

DERDE

DERDE HOOFDSTUK.

Oplosſing van eenigen der voornaamſte Tegenbedenkingen.

Om ten vollen regt te doen aan ons onderwerp, en de aanneemlykheid van dezen *Protestantſchen* Grondregel in het helderſte daglicht te ſtellen, zal het niet onvoegzaam kunnen geoordeeld worden, dat wy de voornaamſte tegenbedenkingen trachten wegteruimen, welken men tegen denzelven heeft aangevoerd. Ik zoude in de daad nog geen einde aan deze Verhandeling voorzien kunnen, indien ik *alle* de bedenkingen wilde toetzen, welken men tegen het regt, en tegen de verpligting, van yderen *Kristen*, om zaken van den Godsdienst zelf te onderzoeken, te beproeven, en te beöordeelen, ter bane gebragt heeft; en indien ik my daarboven nog wilde ophouden by alle die zwarigheden en hindernisſen, waar door de ondervinding my geleerd heeft, dat veele welmeenende menſchen zelf, zich en anderen, van een vrymoedig onderzoek, en eene onpartydige beöordeeling, van Godsdienſtige leerſtukken, afſchrikken.

Eene

Eene der gewigtigste bedenkingen, welken men tegen de gemelde verpligting van yderen *Kristen* heeft ingebragt, is zekerlyk deze: *het onderzoek van den Godsdienst is voor den gemeenen man onmooglyk, zo al niet, by gebrek van nodige geschiktheid en natuurlyke bekwaamheden, althands by gebrek van tyd.* Dan, ik heb reeds te voren (*) gelegenheid gehad, om deze tegenwerping eenigzins optelossen. Ik zal hier derhalve slegts kortlyk de volgende aanmerkingen voorstellen.

1. De verpligting strekt zich niet wyder uit, dan de vermogens, bekwaamheden, en gelegenheid. Dezelve moet geächt worden hier aan juist evenredig te zyn; gelyk Gy, Myne Heeren, in de wyze, waar op Gy de Vraag hebt voorgesteld, genoegzaam doet blyken, en boven door my is aangewezen.

2. Om den Godsdienst van JESUS te onderzoeken, en deszelfs waarheden te onderscheiden van de byvoegselen der menschen, is geenzins eene byzondere schranderheid, of uitmuntende geleerdheid, maar slegts gezond menschenverstand, gepaard met liefde tot de waarheid, nodig. *Geleerdheid* is hier *dikwerf* meer schadelyk, dan voordeelig; gelyk wy boven hebben aangemerkt (†).

(*) Zie boven, bl. 18 — 20.

(†) Bl. 91. 95. 99.

3. Een gevolg der vorige aanmerking is, dat men reden heeft, om *den gemeenen man*, in veele opzigten, geſchikter te keuren voor het onbeneveld onderzoek van den Godsdienst, dan den Geleerden, die het hoofd vol heeft met allerleie ſchoolſche beuzelaryën, of wiens geest met allerhande verſchillende taalklanken, oude opſchriften, gryze gedenkſtukken, ydele twisten, onderſcheiden gisſingen, over weinig beteekenende onderwerpen, vervuld is.

4. Wanneer men den Godsdienst daadlyk *wil* onderzoeken, kan men altyd; ten minſten *doorgaands*, in ons Land, en in alle Staten, waar men de menſchen niet als ſlaven behandelt, vooräl, waar men met zynen mond belydt, het onderzoek voor den *eenigen grond* van geloof en overtuiging te houden, tyds genoeg vinden voor die edele bezigheid. *Ik durf zeggen*, ſchryft VAN EFFEN (*), *dat 'er, voornaamlyk in ons Gemeenebest, verſcheiden lieden van een' geringen ſtaat zyn, die, terwyl zy hun ligchaam de nodige rust geven, hunnen geest oefſenen, en het vermogen van redeneeren, door lezen en denken, buiten verroesting weten te houden, en zelfs aantekweeken. Ik ken 'er, die door bondige en juiste vragen, over de eerſte beginſelen der waarheid, zekere Leeräars, wier geheele Godgeleerdheid in het Syſthema hunner Profesſoren beſtaat, meer dan eens in verwarring gebragt, en verlegen gemaakt*

(*) T. a. p. bl. 466.

maakt hebben. Ik schroom zelfs niet, te vermoeden, dat eene der groote redenen, die de Godgeleerden noopt, om niet sterk op het onderzoek van den Gemeenen man te dringen, is, om voor dergelyke ongemakken niet bloot te staan, en in het vreedzaam genot hunner onkunde, werkloosheid, en blinden eerbied der menigte, niet gestoord te worden. Het getal dier lieden zou merklyk vermeerderen, zo men, naar evenredigheid van de zucht, welke zy voor de waarheid hebben, hun genoegzamen tyd, en behoorlyk onderwys, verschaffen konde en wilde; zo de Godgeleerden zelf, door een redelyk onderzoek van hunnen Godsdienst overtuigd, dit stuk met den vereischten yver aandrongen; zo zy er eindelyk eene ernstige bezigheid van maakten, om de natuur der overtuiging aan hunne Leeken voortedragen, en hun te toonen, dat het onmoogelyk is, te gelooven, zonder vooräf onderzogt te hebben.

5. Eene behoorlyke onderscheiding tusschen die Godgeleerdheid, welke helaas! nog op de Schoolen onderwezen wordt, en de eenvoudige leer van JESUS kan ook hier zeer te stade komen. De *Gemeene man* heeft zekerlyk *doorgaands* geen tyd genoeg, om het Godgeleerd zamenstel, welk onze Hoogleeraars hunnen Toehorers jaarlyks voorlezen, en op hunne wyze betoogen, en verdedigen, geheel te onderzoeken, noch is ook geschikt genoeg, om hetzelve, in alle opzigten, te doorgronden. Tot het eerste behoort zeer veel tyds en schoolsche wysheid: tot het

laat-

laatste, het doorgronden naamlyk, behoort nog meer, naardien de aangenomen zamenstelsels vol zyn van ondoorgrondlyke verborgenheden. In geen opzigt derhalve is deze Godgeleerdheid voor den *Gemeenen man* berekend: doch tot zynen trooste strekke, dat hy ook geenzins verpligt is, om zyne naarvorschingen tot alle de schoolsche vraagstukken, twisten, en hairkloveryën, uittestrekken, hoewel niemand hem het *regt* hier toe betwisten kan. Zyne verpligting bepaalt zich tot den Godsdienst van JESUS, en voords tot alles, wat men hem, als een nodig *geloofsärtikel*, zoude mogen willen voorstellen. Wilde men de verpligting verder uitstrekken; men zoude geen' genoegzamen grond kunnen aanwyzen, en in het ongerymde vallen: want het ware eene onvruchtbare, lastige, en in de daad schier eindeloze, bezigheid, wanneer men alle de verschillende zamenstelsels der Schoolen, welken men nog in het oneindige zou zou kunnen vermenigvuldigen, gehouden was naauwkeuriglyk te onderzoeken. Is nu de *Gemeene man* niet bevoorraad van schoolsche geleerdheid; des te gelukkiger is hy in veele opzigten, en des te geschikter, om den *eenvoudigen* Godsdienst van onzen eenigen Meester, wiens gezag, door alle de verbindende formulieren, en de bepalingen der Godgeleerden, zoo jammerlyk geschonden wordt, met de vereischte helderheid, naartegaan, en aan den proefsteen der gezonde Rede, en der Openbaring van JESUS, dat alles te toetzen, wat de Godgeleerden hem mogten willen voorschryven. *Waarlyk*,

indien ik kiezen mogt, zegt Dr. PRICE (*), *tusschen de eenvoudige gezonde rede van een mensch, die niets aan de opvoeding te danken had, en de diepe geleerdheid der Hoogleeräaren van onze Hoogeschoolen, zoude ik, zonder eenig bedenken, de eerste kiezen, als wel verzekerd zynde, dat ik met dezelve minst verre van de ware wysheid af zou zyn. Een eenvoudig en bloot verstand komt my veel verkieslyker voor, dan een verstand, welk doortrokken is met zyne aangenomen stelsels, en het gebrek aan wetenschap beter, dan het grootste gedeelte van die soort van wetenschap, welke tot hier toe het voorwerp van onze bewondering en nasporingen geweest is, welke het hart opgeblazen maakt, en, in den grond beschouwd, echter niets anders is, dan eene diepe onkunde, en een ingeworteld vooröordeel* (†).

Waaröm zou dan de *Gemeene man* niet in staat zyn, om den Godsdienst te onderzoeken, en het gene daar toe betrekking heeft, en hem wordt voorgesteld, zelf te beöordeelen? Als men, in een' gewonen geest, de eerste stralen van gezond verstand ontzwagteld heeft, is het dan zoo moeilyk, aan dit verstand de bewyzen eener gebeurde zaak te doen gevoelen, en hetzelve in staat te stellen, om zich zelf te overtuigen,

(*) T. a. p. bl. 59.

(†) Ik behoef, denk ik, den Lezer niet te waarschouwen, van hier uit geenzins te besluiten, dat ik een vyand van *ware geleerdheid* ben. Derzelver waarde schat ik zeer hoog, derzelver diep verval betreur ik hartlyk; maar nog meer betreur ik het misbruik der geleerdheid, tot verbastering van den Godsdienst.

gen, dat, van alle gebeurde zaken, 'er geenen beter bewezen zyn, dan die, waar op de waarheid van onzen Kristlyken Godsdienst rust? *Wanneer nu zulk een mensch de achtbaarheid van het Euangeli, op eene redelyke wyze, hebbende waargenomen, vervolgends de heilige Schryvers, met dezelfde geestgesteldheid gaat lezen, waar mede een mensch van gezond verstand alle andere Schryvers leest, en den natuurlykften en duidelykften zin der uitdrukkingen eenvoudig aanneemt, twyfel ik niet, of hy zal 'er de gewigtigste leerstukken van den Godsdienst zeer gemaklyk in ontdekken; die leerstukken, meen ik, welken ons denkbeelden van de Godheid geven, die derzelver waardig zyn, en ons tevens de klaarste voorschriften opleveren, wegens het gene wy haar verschuldigd zyn, en het gene wy, in alle andere opzigten, hebben waartenemen, met de gepaste dringredenen, om ons daar toe aantespooren. Voor het overige, zie ik niet, waaröm zyne onkunde, ten opzigte der onderwerpen van loutere bespiegeling, hem uit het getal der ware Kristenen zoude sluiten. Is het billyk, van hem te vorderen, dat hy bepaale het gene hy niet begrypt, of dat hy beslisse, het gene de bekwaamste lieden, in alle secten, met alle hunne moeite en overdenkingen, vruchtloos gepoogd hebben optehelderen, en waar omtrend zy zelf bekennen, niet dan eene verlichte onkunde te hebben kunnen bekomen, eene beredeneerde overtuiging, dat alles met dikke duisternissen omzet is (*)?*

Eene

(*) Zie VAN EFFEN, t. a. p. bl. 467 en verv.

Eene andere bedenking, welke ik hier niet onäangeroerd laten wil, is deze: *De Protestantsche Godsdienst is op de Rede en de Heilige Schrift gegrond. De eerste Hervormers hebben denzelven op nieuw onderzogt, en aan ons gezuiverd overhandigd. Wy zyn dus van de verpligting ontslagen, om dit onderzoek telkens te herhaalen: want wat behoeft hy, die de waarheid heeft, dezelve nog te zoeken?*

Indien de getuigenisfen niet voor handen waren, wie zou dan gelooven kunnen, dat *Protestantsche* Geestlyken in dezervoege spreken zouden? De ondervinding echter heeft het geleerd. Wat was het anders het gene SEB. DAMMAN, Schryver op de *Dordsche Synode*, beweerde (*), *dat het spotlyk is, de waarheid*

(*) Zie *de Nulliteiten des Dordschen Synodi*, I. D. bl. 135, aangehaald in de bekroonde Prysverhandeling van den zeer Eerw. Heer J. KOPS, in het VIII. Deel van dit *Godgeleerde Genootschap*, bl. 45 en 46. Men vindt daar nog eene plaats aangetrokken, uit de *Verhandelingen der Clasfis van Zwolle, over de zaak van Ds.* VAN DER OS, welke ik hier zal affchryven, ten blyke, dat de gemelde bedenking tegen de verpligting tot onderzoek en onpartydige beöordeeling van de leerstukken des Geloofs, ook in later tyd, gemaakt is, door menschen, van wien men het, uit hoofde hunner oorspronglyke grondbeginfelen, het minst verwachten zoude. „ VAN DER OS beweerde, *dat het oogmerk der Dordsche Synode geenzins geweest was, om de regels, welken zy opgesteld hadden, tot altoosdurende en onverbreeklyke regels van ons geloof te maaken, zoo, dat zy dezelven het onderzoek der nakomelingen zouden onttrokken hebben; maar dat die mannen hunne verklaringen hebben opgegeven, als zoodanigen, welken hun de beste schenen, op dat, zo God, ons, ten eenigen tyd, met grooter licht bestraalde, en het gene beter was, ontdekte, wy het vorige zouden laten varen, en het betere kiezen.* Ter dier

heid te zoeken, en dat zulks in de Gemeinte niet behoort te geschieden: dat hy, die waarheid heeft, dezelve niet behoeft te zoeken? De gewoone handelwys der *Protestantsche* Geestlyken, ten minsten, van veelen hunner, leert maar al te duidelyk, dat zy met dezen zuurdeesfem doortrokken zyn (*), en het vrymoedig onderzoek der waarheid, op deze wyze, het zy meer bedektlyk, het zy openlyk, tegenwerken.

Ik

dier gelegenheid drukt zich de *Zwolsche* Kerkvergadering dus uit: *Offschoon de Dordsche Vaders het onderzoek hunner lere geenzins afkeuren, maar in tegendeel elk Gereformeerde daar toe verpligt is, zoo is dit evenwel niet met het einde en oogmerk, in de voorschreven woorden opgegeven; maar tot dit einde, op dat een yder by zich zelf, door beproevinge dezer leerregelen aan Gods woord, van derzelver grondige waarheid te overvloediger mo̱ge worden verzekerd; dewyl het onmooglyk is, dat men, door verkryging van grooter licht, omtrent deze dingen, iets beters zoude gevoelen, ten ware men eenen nieuwen Bybel kreeg, welke onzen Bybel tegensprak.*

(*) Veelen immers onder de *Protestantsche* Geestlyken stellen de *formulieren* van hun Kerkgenootschap, zo niet *boven*, althands *gelyk* met de Schrift, en willen de waarheid of valschheid van de gevoelens hunner Leeken aan deze voorschriften getoetst hebben, als den proefsteen van *regtzinnigheid.* Dewyl nu deze zoo hoog geroemde *regtzinnigheid*, naar hun gedachte, het zelfde is met de oorspronglyke waarheid, spreekt het van zelf, dat zy, in de leer der Hervormeren, vooräl na dat dezelve, hier te Land, in de *Dordsche Synode*, (gelyk men zegt) overgezien is, de eindpaal van alle onderzoek vinden. Ondertusschen is het 'er zoo verre af, dat *alle Protestantsche* Geestlyken de grondslagen der Hervorminge zoo zigtbaarlyk zouden omverrukken. Men weet, dat de naam van *Protestanten* zich wyd uitstrekt tot alle de *Onroomschen.* Zelfs zyn 'er, onder de Geestlyken der *Dordsch Gereformeerde* Kerk, veelen, die hier toe veel te verstandig en te gematigd zyn.

Ik ſta toe, de Hervormers hebben, ja, den Kristlyken Godsdienst, welks gedaante toen zoo deerlyk ontheisterd, en byna niet meer kenbaar was, op nieuw onderzogt: zy hebben denzelven gezuiverd van eenige grove bygelovigheden en misbruiken. Maar, Goede Hemel! valt 'er dan nu voor ons niets meer te doen? Is nu de leer van den Godsdienst tot haar hoogſte toppunt van volkomenheid geklommen? Hebben dan onze Hervormers eene Godlyke ingeving gehad, of zyn zy menſchen geweest, van eene geheel andere natuur, als wy? Ter goeder trouwe, hoe weten wy, dat zy in alles de meening van JESUS en van zyne *Apostelen* wel getroffen hebben? Hier van behooren wy wel *zeer vaste zekerheid* te hebben, indien wy ons, op goede gronden, van de *verpligting*, om de waarheid hunner leerſtellingen zelf te onderzoeken, zullen ontſlagen achten, en ons voor onzen Schepper, en JESUS, onzen Verlosſer, verändwoorden kunnen (*). De *Dordſche* Vaders hebben de leer der Hervormeren nader *overgezien.* Goed! maar die menſchen waren immers ook feilbaar, en aan dwalingen, zoo wel als aan verkeerde driften, onderhevig. Waaröm moet de Kerkvergadering van *Dordrecht* meer, dan die van *Trente*, voor onfeilbaar gehouden worden? *Geene verklaring der Schrifture is daaröm waaräcbtig, om dat ze op de uitſpraak eener Kerkvergadering is aangenomen*, zegt KALVYN zelve (†). Hoe veele Kerkver-

(*) Boven, op bl. 52, is hier over meer gezegd.

(†) I. I. Lib. IV. c. 9. §. 11.

vergaderingen zyn 'er niet gehouden, waar op de waarheid veröordeeld, en de dwaling geheiligd is! *Is 'er wel ooit*, vraagt zeker Schryver (*), *eene Kerkvergadering gehouden*, *om de regtzinnigheid te bevestigen, en de dolingen te veröordeelen, op welke niet juist dat gene daar voor verklaard is, het welk de Hoofden, of de meerderheid dier Vergaderingen, daar voor hielden, en daar voor reeds verklaard hadden, lang eer die Vergaderingen gehouden werden? Is het tegendeel niet volstrekt onmooglyk, uit den aard der zake zelve; zoo wel, als het door de gedurige ondervinding wordt tegengengesproken?* Is de *Synode* van *Dordrecht* eene uitzondering op dezen regel? Waren de Leden dier Vergadering geheel verlichte, onbevooröordeelde, onpartydige, brave, Mannen, wien het eeniglyk om de waarheid te doen was, en niet om dat gene daar voor te verklaaren, het welk Staatkunde en eigenbelang aanrieden? En, al ware dit alles waarächtig, hoe weet ik zeker, dat de Geest der onfeilbaarheid op die Vergadering rustte? Niets is gemaklyker te bewyzen, dan het tegendeel. *Het is niet minder verwaand en valsch*, schryft LUTHER (†), *om niet te zeggen, godslasterlyk, zich te beroemen, dat men in den heiligen Geest wettiglyk vergaderd is. Want wie verzekert hun*,

(*) De Schryver naamlyk van den Brief *aan myne Protestantsche Medekristenen in Frankryk*, bl. 60.

(†) LUTH. *Disput. de potestate concilii*, aangehaald door den gezegden Briefschryver, bl. 71.

hun, of ons, dat de heilige Geest noodzaaklyk aan hunne Vergadering gebonden is? — *Niemand is daarom gebouden, om de besluiten der verbeeldende Kerk, dat is, der Kerklyke Vergaderingen, te gelooven, dan voor zoo verre zy volgends de schriften der Apostelen oordeelen en spreken.* Zyn dan de Kerkvergaderingen even feilbaar, als onze Hervormers, die daarboven door de omstandigheden van tyd bepaald waren, om niet alles te kunnen zien en verbeteren, wat nodig was; op welk eenen grond ontslaat men de menschen dan van hunne verpligting, welke de Rede en het Kristendom zoo sterk aandringen, om den Godsdienst zelf te onderzoeken, en hun oordeel aan geen menschlyk gezag, hoe genoemd, te onderwerpen? Op welk een' grond waagt men het, *het zoeken naar waarheid*, als *iets bespotlyks*, uittekryten, en den geest der waarheid en der vryheid, daar door, te bedroeven?

Nog eens: zo onze Voorouders voor ons onderzogt hebben, en wy in hun onderzoek berusten moeten, althands ontslagen zyn van de verpligting, om dit onderzoek telkens voor ons zelven te herhaalen, en de gronden van hunne gevoelens, en beslissingen, in den den Godsdienst te ondertasten; dan moeten onze Voorouders mede voor ons geloofd hebben, en wy gerekend worden van de verpligting om te gelooven, zoo wel als van die om te onderzoeken, thands geheel ontslagen te zyn, mits wy slegts, *met een blind geloof*, die voorschriften eerbiediglyk volgen, welken zy ons

gege-

gegeven hebben; die in onze plaats onderzogten en geloofden. Dit is eene ſnedige aanmerking van den reeds meermalen genoemden VAN EFFEN (*), eene aanmerking, welke des te meerder verſterkt wordt uit hoofde der volſlagen onmooglykheid om waarlyk te gelooven, zonder eigen overtuiging, en vooräfgaand onderzoek van de voorwerpen des geloofs. Ziedaar dan de Nakomelingſchap begenadigd met alle de voordeelen eener *volkomen* domheid en verblinding! Of zyn 'er ſommige voorwerpen, welken wy kunnen, mogen, en moeten naarvorſchen, en anderen, welken wy ſlegts met blinde onderwerping moeten aannemen? Zo ja; waar op grondt zich die belagchelyke onderſcheiding?

Eindelyk, waaröm voegen zich de genen, die zoo ſpreken, ſchryven, en handelen, durven, niet openlyk by de Kerk, welke zy verlaten hebben, en met wier grondſtellingen zy zoo wonderlyk wel overëenkomen; liever, dan zich, door de grootſte onbeſtaanbaarheid van beginſelen, aan de beſpotting van al, wat redelyk denkt, en aan de billyke verwytingen der *Roomschgezinden*, bloottestellen? Volgends hunne *Protestantſche* belydenis, is de Rede, door de Heilige Schrift verlicht, de enige regel van hun geloof; maar dit belet hen niet, menschlyke voorſchriften, *nevens*, zo niet *boven*, dezelve, te ſtellen. Volgends hunne

(*) t. a. p. bl. 417.

hunne *Protestantsche* belydenis, is onderzoek de grondslag van geloof en overtuiging, en is een *blind geloof*, hoedanig de *Roomsche* Kerk voorstaat, van geene waarde, hoe genoemd: maar, in wederwil dezer beginselen, durven zy het onderzoek *bespotlyk* noemen. Volgends hunne *Protestantsche* belydenis, moet men niet slegts onderzoeken, *tot dat* men de ware Kerk gevonden heeft; maar bepaaldlyk alle de leerstukken, welken men voorstelt om te gelooven, naauwkeuriglyk en onpartydiglyk overwegen: en echter schaamen zy zich niet, zich kwalyk te houden over de genen, die niet alles toestemmen, wat de Vaderen gezegd hebben. Volgends hunne *Protestantsche* belydenis, is JESUS *alleen* de *eenige* Meester, Wetgever, en Regter, in zyne Kerk: maar zy durven den glorikroon (*), door God zelven aan Hem, en niemand anders, op het hoofd gezet, tusschen Hem en nietige sterflingen, verdeelen. Volgends hunne *Protestantsche* belydenis, is niemand dan JESUS, met zyne *Apostelschaar*, deelgenoot geweest van de gave der onfeilbaarheid: maar zy durven deze gaaf ook aan anderen, met daden, toewyzen, hoewel zy het loogchenen met woorden. Volgends hunne *Protestantsche* belydenis, moet yder een vryelyk mogen denken, en spreken, volgends zyn geweten: maar zy trekken de *alarmklok*, zoo

(*) Zie den beroemden HOADLY, *the nature of the Kingdom, or Church of Christ*, eene Leerreden, voor den Koning uitgesproken, den 31 Maart, 1717.

zoo haast men hunne gevoelens te na komt, en roepen somtyds den waereldlyken arm ter hulpe, om vyänden, die zy niet wederleggen kunnen, met geweld te doen zwygen!

Waaröm wordt 'er geene vriendschap getroffen, tusschen menschen, die met daden toonen, in den grond, zoo veel overëenkomst van beginselen te hebben, als zulke *Protestanten* met de Leden der *Roomsche* Kerk (*)? Wat beteekent het toch, den grondregel der *Protestanten* met woorden vasttehouden, maar dien met daden te verloogchenen; kwanswyze vryheid tot onderzoek en beöordeeling te vergunnen, maar deze vryheid te bepaalen tot een onderzoek van het gene de Voorvaders hebben vastgesteld, en daarboven de vryheid, om zyne gevoelens mededeelen, op allerleie wyzen, te besnoeijen? Is dit het gene de Hervormers bedoeld hebben? Of hebben zy met hun eigen voorbeeld getoond, betere gedachten, omtrend de Kristlyke vryheid te koesteren? Hebben zy niet met alle magt zich aangekant tegen alles, wat de vryheid des Gewetens van de Gelovigen, in het geringste opzigt, konde onderdrukken, en den *Kristen* gewaarschouwd tegen het gezag van menschen, en van Kerk-

ver-

(*) Hoe zeer zulke *Protestanten* met de *Roomschgezinden* overëenstemmen, is der moeite waardig natelezen, by den snedigen R. STEELE, *Epitre dedicatoire au Pape Clement* XI, aangehaald door den Briefschryver aan de *Protestanten in Frankryk*, bl. 35 — 37

vergaderingen, hoe eerwaardig derzelver voorkomen wezen moge? Hebben zy niet uitdruklyk gewild, dat yder het geen zy, als hun gevoelen, voorstelden, aan het gezond verstand, welks regten zy verdadigden, en aan den woorde Gods, zoude toetzen? *Ik ben verzekerd*, zegt zeker Schryver (*), *dat niet alleen de zagtmoedige en gematigde* MELANCHTON, *maar ook de gestrenge* KALVYN, *en de yverige* LUTHER, *tegen de zulken hunner navolgeren, die de gebreken van anderen gezien, en betere dingen geleerd hebbende, echter hetzelfde kwaad bedryven; en de eenigste gronden, waarop de hervorming, en hunne afzondering van de Roomsche Kerk gebillykt kon worden, door hunne daden, zoo schandelyk verloochenen, met nog meerder gestrengheid, en grooter yver, de zaak der Kristlyke Vryheid zouden verdedigd hebben, dan zy zelf tegen de Roomsche Geestlykheid zich hebben uitgelaten.*

De overige Tegenwerpingen, welken ik nu zal laten volgen, zyn eigenlyk niet zoo zeer tegen de gegrondheid van den regel der *Protestanten*, als wel tegen deszelfs nuttigheid, of heilzame gevolgen, ingerigt. Sommige *Protestantsche* Geestlyken doen niet alleen de vryheid om openlyk uittekomen voor het gene men denkt, ten aanzien van den Godsdienst, maar ook de vryheid, om alle leerstukken zelf te onderzoeken, en het gene anderen daaromtrend gevoelen, te vernee-

men.

(*) Ibid. bl. 88.

men, als eene zaak vol gevaar, welke men schuuwen moet, voorkomen.

Het is waar, zy gunnen den *Kristenen*, gelyk zy zeggen; alle mooglyke vryheid van onderzoek. Sommigen hebben zelfs, in geschriften, hier van veel ophefs gemaakt; en het is geheel niet vreemd, dat men Leeraars, op hunne predikstoelen, der Gemeente, den pligt van onderzoek, als zeer noodzaaklyk, met allen ernst, hoort aanbeveelen. Maar wat is het eigenlyk, welk zy willen onderzogt hebben, en op welke wyze willen zy, dat de menschen onderzoeken zullen? Het is het zamenstel van hunne Kerkleer, en de Schriften, welken gemaakt zyn, om hetzelve te verdedigen. Dezen moeten de menschen onderzoeken. En waar toe? Om te beproeven, of dit zamenstel met de waarheid van het *Euangeli* overëenkome, en, zo zy het tegendeel bevinden, wat beters in de plaats te stellen, behoudends den band der broederlyke veréniging? Neen zeker: maar om meer en meer bevestigd te worden in het gelove aan dat zamenstel, als de eenige rigtsnoer van waarheid. Tot dus verre verschillen die *Protestanten* dan geenzins van de *Roomsche* Kerk, die het ook wel mag lyden, dat het Volk de *Katechismusvragen* leert, en de boeken leest, die de een of ander beproefd *Katholyk*, ter verdediging der Kerklere, geschreven heeft, mits het Volk daar door maar in zyn geloof bevestigd worde, en zich wel wagte de leer tegen te spreken. Maar waar in

O onder-

onderscheiden dan zulke *Protestanten* zich toch van de *Roomsche* Kerk, welke zy verlaten hebben? Helaas! de tegenwerpingen, welken sommigen van tyd tot tyd gemaakt hebben tegen *die onbepaalde vryheid*, welke wy bepleiten, als *egte Protestanten*, die tegen alle gezag van menschen en gewetensdwang, volgends de gronden der Hervorming, allerërnstigst *protesteeren*; deze tegenwerpingen, zeg ik, dwingen ons, om deze gewigtige vraag liefst te laten ter beäntwoording aan diegenen, die door dergelyke bedenkingen, als welken wy nu gaan noemen, de Godsdienstige Vryheid plegen te ondermynen.

Zulk eene vryheid, zegt men, *welke zich uitstrekt tot onderzoek van allerleie leeringen, tot lezing, en onpartydige beöordeeling, van alle soorten van geschriften, belangende den Godsdienst, kan niet missen, de menschen twyfelächtig te maaken, en misschien hen doen vallen in grove dwalingen.*

Gy, die in dezer voege denkt, of spreekt, bemerkt gy zelf niet, dat gy, hier door, heimlyk toont te waanen, dat gy, even als de *Roomsche* Kerk, zich laat voorstaan, vry van alle dwaling en onfeilbaar zyt? Zo gy de mooglykheid erkent, dat gy, zoo wel als de genen, die van uwe leer verschillen, *dwaalen kunt*; waarom zyt gy dan bevreesd, dat andere menschen, door het onderzoeken van het gene men tegen uwe aangenomen gevoelens heeft ingebragt, aan het twyfelen

len zullen geraaken, en in dwalingen vallen? Zo gy waarlyk gelooft, feilbaar te zyn; laat dan yder een vryëlyk onderzoeken, en de waarheid, welke nimmer het licht schroomt, en den toetssteen altyd verdragen kan, zoo veel hy kan, naarvorschen. *Alleen blinde aanklevers eener Gezindheid, die, als slaven, de byzondere leerstukken hunner party voor de eeniglyk ware, zuivere, leer houden, hebben reden, om voor de vryheid van onderzoek en denken te beeven* (*).

Wyders, twyfeling en onzekerheid zyn, ik beken het, zoo lang dezelven plaats hebben, lastig voor den ernstigen onderzoeker. Doch deze verdrietlykheid wordt ryklyk vergolden, wanneer overtuiging het hart van den waarheidvriend gerust steld. Gelyk twyfeling dikwyls een gevolg is van ernstig onderzoek, zoo is dezelve ook een zeer geschikt middel om de waarheid te ontdekken. Het is gewis niet zeer menschkundiglyk gedacht, wanneer men eene *volstrekt algemeene* twyfeling wil aanraden: maar dit is zeker, dat men aan waarheidzoekende menschen nimmer genoeg raden kan, al, wat zy gehoord of geleerd hebben, en niet onmiddellyk uit de beginselen der Rede en der Ondervinding vloeit, zoo veel zy kunnen, in twyfel te trekken, op dat hunne overtuiging naderhand te vaster zy; daar zy anderzints de allertastlykste ongerymdheden nimmer zien kunnen, en dezen slegts eenen geringen indruk op hun-

(*) MEIER, t. a p. bl. 19.

hunnen geest maaken, ja, door den blinden eerbied, welken zy voor hunnen voorvaderlyken Godsdienst hebben, geheel verzwolgen worden.

Ik sta voords toe, dat menschen, die onpartydiglyk onderzoeken, in dwalingen vallen *kunnen*. Maar houdt gy dan dwalingen van het verstand, welken men niet vermyden kan, voor strafbare misdaden (*)? *O Sancta simplicitas!* Daarboven, zyt gy waarlyk verlicht en edelmoedig genoeg, om uwe eigen feilbaarheid, zo wel als die van anderen, te zien en te erkennen, stem dan tevens toe, dat de menschen, die niet verder onderzoeken, dan uw zamenstel, en daar in gelovig berusten, even zoo wel aan het gevaar van te dwalen zyn blootgesteld, als de onderzoekers. De vraag zoude dan wezen, aan welk eene zyde het gevaar grooter zy? Mynes oordeels, aan den kant der genen, die niets dan het zamenstel hunner Kerke onderzoeken. Dezen toch hebben geene gelegenheid, om de waarheid te vinden, en drinken elke bejaarde dwaling en ongerymdheid, als water, in, byaldien uwe leer daar van niet genoegzaam gezuiverd is. Ook is de dwaling van deze blinde gelovigen onverschoonlyk, naardien zy den heiligen pligt van onderzoek moedwillig verwaarloozen; daar anderen buiten hunne schuld in dwaling storten.

Maar,

(*) Zie boven, bl. 92. Vergel. BRANDT, t. a. p. bl. 29, in de *Aanteekeningen*.

Maar, zegt men, *indien die dwaling eens van de grofſte ſoorte zy, en de eeuwige zaligheid bindere?* Ik andwoord kortlyk, dat hy een ſlegt Wysgeer moet wezen, die in ernst beweeren kan, dat de Rigter der aarde, wiens *karakter* is, *regt te doen*, en die daarboven oneindig in liefde is, eene wezenlyke dwaling; al komt dezelve ons, blinde ſterflingen, nog zoo grof voor, ik zal niet zeggen, met *een eeuwig verderf*, (myne ziel ſchrikt voor dit denkbeeld!) maar zelfs op eenigerleie wyze, immer ſtraffen zal.

Maar wat dan, zegt men, *indien de menſchen, door alles te onderzoeken, hun geloof aan den Kristlyken Godsdienst eens beginnen te verliezen?* Indien het geöorloofd ware, haatlyke gevolgen te trekken, zoude men hier tegen kunnen aanmerken, dat zy, die deze bedenking opperen, niet zeer overtuigd moeten zyn, aangaande de waarheid van onzen Godsdienst. Wat? Is de blykbaarheid van denzelven zoo gering; dat zy, die het waagen, dien in den grond te onderzoeken, en de tegenſchriften te lezen, gevaar loopen, ſchipbreuk te lyden aan hun geloof? Neen: onze allerheiligſte Godsdienst kan, in de daad, het geſtrengſte onderzoek uitſtaan! Het is *by toeval*, en niet uit den aard van het onderzoek, dat veelen, die allerleie geſchriften lezen, Onkristenen worden in hun geloof. De bronnen van het ongeloof zyn door ſchrandere menſchenvrienden dikwyls, gelyk men weet, ontdekt. Ik zeg thands alleen, in het voorbygaan, dat de onder-

derdrukte vryheid van onderzoek eene der hoofdoorzaken is van den aanwasch des Ongeloofs, in onze hedendaagſche waereld. Yder, die zich ſchuldig maakt aan het onderdrukken der Vryheid, verraadt eene zwakke zaak, welke niet dan met geweld en overheerſching kan worden ſtaande gehouden. Van hier, dat in alle die Landen, waar de Vryheid, door menschlyke voorſchriften, of geheel verdrongen, of althands verzwakt wordt, de meeste Ongelovigen en Spotters met den Godsdienst woonen, en dat men, onder de Leden der heerſchende Kerk, in ons lieve Vaderland, allerwegen eene menigte aantreft, die, ſchoon zy den naam van *Kristenen* dragen, echter niets minder dan *Kristenen* zyn. In tegendeel, daar, waar Vryheid van onderzoek en denken heerscht, zal het ongeloof veel zeldzamer wezen, offchoon de *regtzinnigheid* daar ook minder zyn moge. Ik, voor my, betuig ter goeder trouwe, en heb reden, om ditzelfde, aangaande veelen myner medemenſchen, vastteſtellen, dat ik door geene ſchriften, in myn geloof aan den edelen Godsdienst van JESUS, meer verſterkt ben, dan door die der Ongelovigen, van VOLTAIRE af, tot den Schryver der *Lettres à Sophie* (*) toe. Veele menſchen zyn ongelovigen, om dat zy nooit verder onderzogt hebben, dan de leer van hun Kerkgenootſchap, welk hunne

(*) Deze Schryver is onlangs ten voorſchyn gekomen, onder den titel: LETTRES à SOPHIE, *contenant un examen des fondemens de la Religion Chrétienne, & diverſes objections contre l'immortalité de l'ame. à Londres* dix-huitieme Siècle.

hunne vryheid van onderzoek bepaalt, en hun hier door, zoo wel als door leerstellingen, welken hun tegen het verstand stuiten, den Kristlyken Godsdienst, dien zy met de Kerkleer ongelukkiglyk verwarren; verdacht maakt. Anderen zyn oppervlakkige onderzoekers, die geen moeds, noch waarheidliefde, genoeg hebben, om het onderzoek doortezetten, en dus gemaklyk te verleiden zyn, door schoonschynende redenen. Nog anderen worden ongelovigen, om dat zy zich laten voorstaan, dat de *Deisten* alleen schrander, en alle Kristenen domkoppen zyn. Hoe het zy; onderzoek kan, uit zynen aard, nimmer tot ongeloof leiden; mits hetzelve bedaardlyk, en met een deugd- en waarheidlievend hart, geschiede.

Gelyk veelen onder de *Protestanten* tegen de vryheid van onderzoeken en denken yveren, zoo yveren veelen nog sterker tegen de vryheid, welke wy gezien hebben, dat aan yder' *Kristen* toekomt, om naamlyk zyn gevoelen aan anderen bescheidenlyk medetedeelen, en tegen de verpligting, welke wy bewezen hebben ons opgelegd te zyn, wanneer wy onze gevoelens oordeelen heilzaam te zyn voor de Maatschappy, en gelegenheid vinden, om dezelven te openbaaren.

Deze leer, zegt men, *is by uitnemendheid geschikt, om de rust van Gods Kerk te verstooren, en allerleie vreemde begrippen onder den Gemeenen man te brengen.*

 Ik

Ik kan niet beter andwoorden, dan met de woorden van eenen reeds meermalen aangehaalden Schryver (*): *Wat noemt gy de rust der Kerke? Is dit een zorgeloze slaap in den boezem der onkunde? Verstoort men de rust, als men de leden der Kerke uit hunne vooröordellen en dwalingen trekt, of liever, de ogen opent, wegens eenige verwarde of onverstaanbare klanken, die zy als heilige waarheden belyden, zonder daar van het minste denkbeeld te hebben? Is het de schuld van hem, die ons nieuwe kundigheden aanbiedt, als wy niet weten, wat het zy, te gelooven, noch een vreedzaam en onpartydig onderzoek voor het eenige middel houden, om het geloof te verkrygen? Kan men iets buitensporiger begrypen, dan dat men een mensch, die my zoekt te verlichten, en op den weg der zaligheid te leiden, voor denzelfden beschouwt, als iemand, die my den oorlog aandoet? Het is waar, dat zyne handelwyze aanstootlyk is voor den hoogmoed en de vadzigheid van anderen, die gebelgd schynen, dat men hen niet voor onfeilbaar houdt, of dat men hen aan 't werk zoekt te brengen. Een mensch derhalve, die zyne ontdekkingen aan ons onderzoek aanbiedt, verwekt dikwyls haat en afkeer tegen zich; maar dit is gewislyk aan de kwade gesteldheid toeteschryven, waar in zy zich bevinden, die de Kerk beroeren, om hunne driften te voldoen. Zy veinzen aangevallen te worden: maar zy zyn in de daad zelf de eerste aanvallers; zy storten eenen*

(*) Van Effen, t. a. p. bl. 379.

gen man op het lyf, die hun geen het minste leed dacht toetebrengen, en wiens geheele misdaad hier in alleen bestaat, dat hy zich van een regt bedient, welk hem als mensch toebehoort, en waar van zyn pligt zelf hem gebiedt gebruik te maaken. Hoe! Ik onderzoek, ik onderregt; ik doe het gene alle wetten van Rede en Godsdienst my gebieden; en ik word deswegens gehaat, verbannen, mishandeld, vervolgd! Ben ik de geen, die den vrede der Kerke stoort, of zyn het myne onbillyke vyanden?

En wat belangt *de vreemde begrippen*, waar voor men vreest; wat zwarigheid? Mooglyk steekt 'er in die *vreemde* begrippen meer waarheid, dan in de bejaarde gevoelens. Is het anders; bedaard onderzoek en overweging kunnen dit beslissen. Zyn dezelven ongerymd; *door den tyd valt de fabel*, zegt CICERO. Zeer zeker is het, dat de Kerk daar door niet beroerd zal worden, zoo de Geestlyken maar regte verdraagzaamheid weten uitteöefenen, en noch verketteren, noch verdoemen, noch bannen, noch, op eenigerleie wyze, vervolgen. Eigenlyk gesproken, is de Kerk nooit beroerd door de vrymoedige voordragt van gevoelens; maar wel door den vervolgzieken en onverdraagzamen geest der Geestlyken. Deze heeft niet alleen dikwerf de Kerk, maar een groot gedeelte der waereld in vuur en vlam gezet, en de aarde met menschenbloed geverwd.

Maar

Maar langs dezen weg, zegt men, *zal de eenigheid des geloofs hoe langer zoo minder, en het getal der Secten hoe langer zoo meerder worden.*

Doch gy bedriegt u alleszins, zo gy u inbeeldt, dat 'er minder eenigheid des geloofs plaats heeft, waar de Vryheid het fcepter zwaait.

1. Is 'er *nimmer* eene *volftrekte* eenigheid des geloofs mooglyk. Yder mensch heeft zyne byzondere wys van denken, zyn byzonder ftandpunt, waar uit hy de voorwerpen van den Godsdienst befchouwt. Dit is eene fchikking der Godheid. *Zoude het Haar moeilyk gevallen hebben*, zegt de beroemde NOODT (*), *zoo het Haar belieft had, alle Godsdienften van het menschlyke geflacht onder éénen regel te brengen, en aan allen een en hetzelfde gevoelen, wegens den Godsdienst, inteboezemen; gelyk Zy aan allen eenerlei gevoelen, van goed en kwaad, honger en dorst, koude en hitte, heeft gegeven?*

2. Deze eenigheid is niet mooglyker, wanneer de Vryheid bepaald, en aan zekere banden gebonden is, dan zy zyn zoude, wanneer de Vryheid in dien ftaat was, waar in zy behoorde te wezen. Het is waar, de Aanhangers van zekere Kerkgenootfchappen, die over-

(*) De Godsdienst vry van heerfchappy, bl. 239. Vergelyk mede WARBURTON, de Godlyke Zending van *Mofes*, II. D. bl. 65 en 66.

overëenkomstig de *Formulieren* denken moeten, of de straf ondergaan van als *onregtzinnigen* verbannen te worden, dezen *zeggen wel allen byna dezelfde woorden*; doch wy spreken van de overëenstemming des *geloofs*; en derhalven des *verstands*, des *oordeels*, der *overtuiging*. Nu is het zeker, dat de minste menschen waarlyk *gelooven* en *overtuigd* zyn, en dat zy, van wien men dit eenigzins zeggen kan, echter hunne verschillende wyzen van voorstelling hebben.

3. Maar laat my de eenigheid des geloofs ruimer nemen, om niet te schynen, aan woordenvitterye my zelven schuldig te maaken. Gy vreest dan, dat, wanneer yder vry uit zegt, het gene hy denkt, omtrend zaken van den Godsdienst, de menschen niet zoo zeer, als nu, overëenstemmen zullen. Maar is dan nu die overëenstemming zoo groot? Waar uit weet gy dit? Uit het getal der namen, welken op uwe lidmatenlysten staan aangeschreven? Gy kent, denk ik, de Staatkunde onzer waereld te wel, om hier op te rekenen. Ook zal de ondervinding u wel anders geleerd hebben. —— Zoude het ook wel nuttig zyn, dat allen, die denken konden, hetzelfde dachten? Behoord deze verscheidenheid niet tot het schoone der zedenlyke waereld? Ongeregeldheid en verwarring behooren geenzins tot den aard van deze verscheidenheid, maar zyn gevolgen van de onmatigheid en de wanörder der menschlyke driften. Merklyke overëenstemming, zonder eenige blykbare verscheidenheid, is meer een blyk

van domheid, vooroordeel en dwaling, dan van fchranderheid en verlichting; want de ondervinding leert, dat by de domfte Volken, de meeste overëenftemming, omtrend den Godsdienst, plaats heeft. Overëenftemming van gevoelens over betwistbare onderwerpen is ons ook geenzins door onzen Godlyken Meester, of zyne *Apostelen*, geboden. Om dit te gebieden, was JESUS veel te groot menfchenkenner. Maar wilt gy weten, wat het zy, welk ons zyn Godsdienst beveelt? Het is dit, dat wy, te midden van de verfcheidenheid onzer gevoelens, *elkander zullen verdragen, gelyk* KRISTUS *ons allen verdraagt* in zyne Kerke; dat wy *elkander*, ongeächt verfchil van begrippen, *als broeders, hartlyk zullen liefhebben, gelyk* KRISTUS *ons heeft liefgehad, en zich zelven voor ons overgegeven*; dat wy dus allen in dit zelfde gevoelen overëenftemmen, *en deze eenigheid des geestes behouden, door den band des vredes* (*). Op deze wyze alleen, betoonen wy ons waardige leerlingen te zyn van JESUS, onzen eenigen Meester, en ware kinders van God, onzen algemeenen hemelfchen Vader. Eene andere eenigheid des geloofs is flegts een uiterlyk vertoon, en eene ydele vermomming; dezelve kan, in dezen tegenwoordigen ftaat, door geene middelen verkregen worden, dan welken door de Rede en den Godsdienst beiden verboden worden. Wilt gy dan de eenigheid des geloofs bevorderen? Wel aan! Staat de vryheid van

(*) Zie den reeds vaak aangehaalden Brieffchryver, bl. 51.

van denken en ſpreken voor, met alle uwe magt, met allen uwen invloed! Blaast het vuur der vryheid, op allerleie wyzen, aan, in harten, waar hetzelve onder de asch des vooroordeels geheel begraven legt! Dan zult gy den geest der liefde, des vredes, en der broederlyke eensgezindheid, zyne oude plaats zien herne-men, waar uit Heerschzucht en Eigenbelang hem onregtvaardiglyk verdrongen hebben!

4. Voords is het eene valſche onderſtelling, dat vryheid van denken, ſpreken, en ſchryven, het getal der *ſecten* zoude vermeerderen. Juist het tegendeel is waar. Waar *onbepaalde* Vryheid, gelyk wy voorſtaan, op den troon zit, daar woont tevens de volſtrekſte verdraagzaamheid; daar doet men niemand eenige moeite aan, uit hoofde zyner Godsdienſtige gevoelens; daar bant men niemand uit zyne Kerklyke Gemeenſchap, die gelooft, dat JESUS door God gezonden is. Zonder deze verdraagzaamheid, de ziel van onzen Kristlyken Godsdienst, kan de *ware* Vryheid niet beſtaan. Beiden rusten op dezelfde beginſelen, en hebben dezelfde verheven bedoelingen. Hoe zouden derhalve de *ſecten* vermeerderen kunnen, door de Vryheid, waar voor wy pleiten? Vreest dan dit kwaad geenzins, myne Broeders! Belgt u het groot aantal der *ſecten*, welken reeds aanwezig zyn? Wel aan! Vereenigt u, om de breuk te heelen! Neemt de middenmuur des afſcheidſels weg, waar door de Kristenheid, zoo jammerlyk, als nodeloos, verdeeld is geworden!

 Houdt

Houdt u aan de grondregels der Hervorming! Beöefent niet flegts de *burgerlyke*, maar inzonderheid ook de *kerklyke* verdraagzaamheid, waar toe de grondflagen, by de Hervorming, zoo heerlyk gelegd zyn! Weigert uwe broederhand en uw liefdehart niet langer aan de genen, die met u in éénen en denzelfden God, en in éénen en denzelfden Heer, JESUS KRISTUS, gelooven, fchoon zy anders, als gy, en de voorfchriften uwer Kerk, gevoelen, omtrend zaken, welken het eeuwig *Euangeli* niet beflist! Deelt het brood des vredes en den wyn der liefde niet langer, *alleen* onder hen, uit, die gy waant, dat met u hetzelfde gevoelen koesteren, omtrend befchouwlyke leerftukken: maar deelt uwe geestlyke fpys en drank met allen, die den naam van JESUS belyden, en Hem gezegend, als hunnen eenigen Koning, verëeren! Zet wyders het werk der Hervorming yverig voord; op dat de Waarheid meer en meer over de dwaling en het bygeloof zegeviere; op dat die verfchillen, waarömtrend de geest van partyfchap en broederhaat meest woedt, verminderen, en de vreedzame Godsdienst van onzen geëerbiedigden Verlosfer eindelyk eenmaal dat gene worde, waar toe Hy denzelven inrigtte, eene bron naamlyk van licht, leven, troost, deugd, vrolykheid, verëeniging, en gelukzaligheid, voor het algemeene Menschdom!

Dan, laat ons de tegenwerpingen verder overwegen. —— *Deze leer*, zegt men, *is regt gefchikt, om gevoelens intevoeren, welken voor de rust van den burger-*

gerstaat, voor het ryk der deugd, voor de wezenlyke Godvrucht, en de belangen der Maatschappy, schadelyk, althands gevaarlyk, zyn.

Laat ons, om de zaak van naderby te beschouwen, en behoorlyk te overwegen, de bedenking, in eenige byzonderheden, tragten naartegaan.

Men vreest voor de rust van den burgerstaat. Het verschil van gevoelens, welken uit de vryheid van denken, spreken, en schryven, ontstaan kunnen, brengt ligtlyk, zegt men, rustverstoorende begrippen voord, welken aanleiding geven tot zamenrottingen, oproer, muitery, en schending van het gezag der wettige Regeering, en van de veiligheid der goede Ingezetenen.

Hier op merk ik aan,

1. Dat, al ware hier uit eenig nadeel te vreezen, hetzelve nogthands niet te vergelyken is met al het nadeel, welk de onderdrukking der Vryheid onvermydlyk na zich moet sleepen, en daadlyk, in de waereld heeft voordgebragt.

2. Verschil van gevoelens is eerder geschikt, om opstand en muitery voortekomen, dan te bevorderen. Daaröm waren 'er de oude Staatkundigen altyd op uit, om de Godsdienstige eensgezindheid, in hunne Staaten, niet al te groot te maaken, ten einde het

Volk niet zoude kunnen zamenſpannen. De oude Egyptenaars (*) ſtelden, tot dat einde, den dienst van verſchillende dieren vast, op dat de menſchen, terwyl de een aanbad, het gene een ander verſmaadde, zich niet gemaklyk zouden kunnen vereenigen, om het ryksbeſtier omtekeeren.

3. Gevoelens, op zich zelven, kunnen nimmer ſchade doen, zoo lang dezelve door geene daden agtervolgd worden. Heeft het laatſte plaats, zoo dat 'er daden van onregt, bedrog, of geweld beginnen gepleegd te worden; dan heeft eene goede Regeering altoos middelen genoeg by de hand, en is ook volkomen geregtigd, om, tot welzyn van het geheele ligchaam der Maatſchappy, den euvelmoed te beteugelen, zonder dat de vryheid van denken of van openbaarmaaken der gevoelens daar by eenig nadeel behoeft te lyden.

4. Niemand zal beweeren, dat de Vryheid, en het verſchil van gevoelens, welk daar door ſtand mag grypen, *noodzaaklyk* aanleiding geven tot daden, welken aan de rust der Maatſchappy ſchadelyk zyn. Dit kwaad is dus louter toevallig. Maar nu, zoude het dan niet ten hoogſten onredelyk zyn, den mensch van zyn natuurlyk regt te berooven, en hem buiten ſtaat te ſtellen, om aan den eisch des Kristendoms te vol-

(*) Zie WARBURTON, t. a. p. bl. 63. en NOODT, t. a. p. bl. 279.

voldoen, *eeniglyk daaröm*, om dat het gebruikmaaken der Vryheid tot kwade daden zoude *kunnen* aanleiding geven. Is het niet genoeg, het kwaad, wanneer het werklyk geschiedt, te straffen? Te meer, naardien de Vryheid zoo wel goed, als kwaad, kan stigten, ja, tot goede daden ongelyk veel meer aanleiding geeft, dan tot kwaden, en daadlyk veel meer goeds, dan kwaads, gestigt heeft. In de daad, zy, die uit vreeze voor rustverstoorende gevoelens, de Godsdienstige Vryheid willen onderdrukken, zyn., indien zy ter goeder trouwe meenen het gene zy zeggen, gelyk aan de genen, die een' ander' de handen afkappen, uit zorge, dat hy daar mede, ten eenigen tyde, kwaad mogt uitvoeren.

Maar wat dan, vraagt men, *ten aanzien van zulke gevoelens, welken de deugd en godvrucht ondermynen; of zelfs wel regelregt tegen eene gezonde zedenkunde aanlopen? Moet men ook vryheid hebben, om zoodanige begrippen openlyk te verbreiden?*

Naar myn inzien, voorzeker *ja*. Yder heeft het volkomenste *regt*, om de gevoelens van zyn hart bescheidenlyk voortestellen en te verdedigen; en yder is verpligt, dit te doen, zoo dikwyls hy opregtlyk meent, dat zyne gevoelens heilzame waarheden behelzen. De bewyzen, welken wy, ten betoge hier van, aangevoerd hebben, kunnen, zoo in dezelven eenige kracht steekt, door de gemelde tegenwerping, zoo min als

door

door andere bedenkingen, wederlegd worden. Ter nadere ſtaving ondertusſchen van myn gedachte, wil ik aanmerken,

1. Dat het tegengeſtelde gevoelen tot allerlei wanörder, twist, en onlust, aanleiding geeft. Wie zal altyd beſlisſen, of een gevoelen deugd en godvrucht ondermynt? Is een gevoelen, uit zyn' eigen aard, godloos en zedenbedervend; dan is het zeker, dat het zelve geenen opgang maaken zal. Het gemeen menſchengevoel zal het veröordeelen, en den uitvinder voor eenen beuzelaar houden, die geene wederlegging waardig is. Maar wordt een gevoelen voor ondeugend en godvruchtondermynend gehouden, uit hoofde van de gevolgen, welken men meent, dat daar uit voordvloeijen; wie zal, in dit geval, regter zyn, daar 'er ſchier niet één betwist leerſtuk voor handen is, of de ééne party tygt aan de andere, die een tegengeſteld gevoelen aankleeft, de haatlykſte gevolgen aan. De Kerklyke geſchiedenis en de ondervinding bevestigen de waarheid dezer aanmerking. Zoo ging het reeds in den twist tusſchen de *Arianen* en de zoogenoemde *regtzinnigen*: zoo gaat het nog heden ten dage. Zy, die de geloofsbelydenis volgen, welke, op naam van Bisſchop ATHANASIUS, waarſchynlyk door zekeren VIGILIUS van *Tapſus* is opgeſteld, willen, dat men *alle* de daar in voorkomende *verborgenheden moet* gelooven, zal men regt godvruchtig zyn en zalig worden. Anderen, in tegendeel, denken hier omtrend geheel

geheel anders, en meenen zelfs, dat zy, die over zulke dingen veel twisten, hunnen kostlyken tyd verbeuzelen, en, gelyk de zalige MELANCHTON, een van onze geächte Hervormeren, het uitdrukt, *het Euangeli en de weldaden van* KRISTUS *verdonkeren* (*). Zy, die tegen de leer der *volstrekte praedestinatie*, der byzondere genade, en der volslagen geestlyke onmagt, zyn, leggen aan dezelve ten laste, dat zy tot zorgeloosheid, en onverschilligheid omtrend de deugd aanleiding geeft: terwyl hare voorstanders wederom de tegengestelde leer van laatdunkendheid en onmatige zelfsverheffing beschuldigen. Wie zal dan, vraag ik, in alle zulke gevallen, regter zyn? En, indien men beweert, dat zy, die de magt in handen hebben, alle zulke gevoelens behooren te beletten, welken hun voorkomen, de grondslagen van deugd en godvrucht te zwakken, of tegen eene goede zedenkunde aantelopen, gevoelt men dan niet duidelyk, dat uit deze onderstelling noodzaaklyk ontstaan moeten verwarring, onlusten, haat, en vervolging, welken uit het Gemeenebest der waereld, inzonderheid uit de Kerk van

JESUS,

(*) Loc. commun. perles init. *Proinde non est, cur multum operae ponamus in locis illis supremis de Deo, de unitate, de trinitate Dei, de modo incarnationis, de mysterio creationis. Quaeso te, quid assecuti sunt jam tot saeculis scholastici Theologistae, cum in his locis solis versarentur? Nonne in disceptationibus suis vani facti sunt, dum tota vita nugantur de universalibus, formalitatibus, connotatis, & nescio quibus aliis inanibus vocabulis? Dissimulari eorum* STULTITIA *posset*, NISI EUANGELIUM ET BENEFICIA CHRISTI OBSCURASSENT NOBIS ILLAE STULTAE DISPUTATIONES.

JESUS, ten eenenmale behooren verbannen te zyn? Want, indien myne vrees, dat een gevoelen de deugd en godvrucht benadeelen, of althands niet genoeg bevorderen zal, my, indien ik de magt in handen heb, het regt geeft, om dat gevoelen te onderdrukken, door het verbieden van deszelfs openlyke verbreiding; dan heeft immers een ander, die my opvolgt, of in andere oorden de magt heeft, wanneer hy myn gevoelen schadelyk vindt, hetzelfde regt. Zie daar dan alle die onheilen, welken niet dan al te veel de Kerk, ja, de waereld zelve, beroerd hebben!

2. Wyders moet ik hier aanmerken, dat, hoe strydig ook sommige leerstellingen mogen zyn, of schynen te wezen, met de belangen der deugd, of ook met de veiligheid der zamenlevinge, derzelver invloed nogthands op het gedrag der menschen lange na zoo sterk niet is, als men, by gebrek van ondervinding, verwachten zoude. In de daad, het kan niet ontkend worden, dat de menschen meer naar hun gevoel en gewaarwordingen, dan naar de beginselen van hunne beschouwing te werk gaan. Welk eene wyze en weldadige hand van den Regeerer der waereld is hier in voor ons optemerken! Duizend malen denk ik by my zelven, by de overdenking der verschillende gevoelens zoo van de Wysgeeren, als Godgeleerden: lieve God! wat zoude 'er van onze waereld, en van onze Maatschappy worden, zo een yder mensch overëenkomstiglyk zyne beschouwlyke begrippen leefde? Ik kan hier

Maar, vraagt men bepaaldlyk, *hoe dan met de Godverzakers; of Atheisten? Zal men ook aan dezen het regt toekennen, ja, hen onderstellen verpligt te zyn, om hunne verderflyke leer alöm te verbreiden?*

Ik behoor hier vooräf te bepaalen, wie wy door *Atheisten* verstaan; want men heeft, gelyk VOLTAIRE (*) ergends te regt aanmerkt, met dezen naam gespeeld, en denzelven haatlyk misbruikt. Daarboven is 'er meer dan ééne soort van menschen, wien deze naam schynt toetekomen, of althands algemeenlyk gegeven wordt (†). *Atheisten* zyn, in dien zin, welken wy *nu* bedoelen, menschen, *die gelooven, dat 'er geen God, geene eerste oorzaak van deze waereld, buiten dezelve, bestaat.* Hoe verregaande deze dwaling zy, en hoe zeer ik aangaande het daadlyk bestaan eenes Opperwezens overtuigd ben, geloof ik echter, dat 'er zoodanige menschen gevonden worden. Men heeft dit te voren wel eens ontkend: doch, naar myn inzien, met geen meerder regt, dan men, van de andere

(*) VOLTAIRE, *Diction. philos.* op het woord *Athée.*

(†) *Je distingue*, zegt DIDEROT, *les Athées en trois classes. Il y en a quelques uns, qui vous disent nettement, qu'il n'y a point de Dieu, & qui le pensent: ce sont les vrais Athées. Un assez grand nombre, qui ne sçavent qu' en penser, & qui decideroient volontiers la question a croix ou pile: ce sont les les Athées sceptiques. Beaucoup plus, qui voudroient qu'il n'y en eut point, qui font semblant d'en etre persuades, qui vivent comme s'ils l'etoient; ce sont les fanfarons du parti.* Oeuvres Philosophiques, T. II. p. 23.

dere zyde, wel eens beweerd heeft (*), dat 'er *geheele Volken* in den waan der *Atheisten* zyn.

Hebben nu deze, in veele opzigten, beklagenswaardige menschen *regt*, om hun gevoelen, omtrend God, wiens bestaan zy voor een harsenschim houden, openlyk te verbreiden? Of moet men, ten hunnen aanzien, van den regel, welken wy gegeven hebben, afgaan?

Ik voor my zie nog geene genoegzame reden, om het laatste te beweeren. Waaröm toch zouden zy minder regt hebben, dan anderen, om openlyk hun gevoelen te kennen te geven? Dwaalen zy de allergrofste, de allerverderflykste, dwaling; laat anderen zich des te meer beyveren, om hen te wederleggen, en hunne dwaasheid in het licht te stellen. Zy meenen, ter goeder trouwe, de waarheid aan hunne zyde te hebben, en zien, met zekere veráchting, neder, op ons, die een Opperwezen eerbiedigen, en hetzelve zoeken

(*) VOLTAIRE zegt te regt tegen BAILE, die dit beweerde, *pretendre, que les Hottentots, les Topinamboux, sont Athées, c'est la meme imputation, que si on disoit, qu'ils sont Anti-Cartesiens: ils ne sont ni pour ni contre* DESCARTES: *ils n'ont jamais entendu parler d'un Dieu. Dites leur, qu' il y en a un; ils le croiront aisement; dites leur le contraire; ils le croiront de meme. Ce sont de vrais enfans. Un enfant est ni Athee ni Deiste; il n'est rien, il n'est ni pour ni contre Dieu.* Vergel. BAYLE, continuation des pensées diverses, ou Reponse à plusieurs difficultez, &c. chap. 15, 118, 144, &c.

zoeken behaaglyk te zyn Naar mate van de vryheid derhalve, welke zy hebben, om voor hunne gevoelens uittekomen, zyn zy tevens in de gelegenheid, om aan hunne gevaarlyke dwaling ontdekt, en wyzer, te worden. Wordt hun dit regt ontnomen; dan ontneemt men hun te gelyk de gelegenheid, om beter verlicht te worden, en den Schepper te erkennen, *in Wien wy leeven, ons bewegen, en zyn* (*).

Het [illegible] Maatſchappy, naar myn gedacht [illegible] gen, het bezef van het beſ [illegible] God, onder de menſchen te b [illegible] oom der Godverzakery, op ee [illegible] tegentewerken. Doch de vra [illegible] eſchieden, zonder krenking van [illegible] n menſche van nature toekomt, om [illegible] an den Godsdienst, vryëlyk te mogen d [illegible] en ſpreken? Ik meen, *ja.* Zy, die de magt in handen hebben, kunnen den Volke niet alleen veel aanleiding tot Godsdienſtigheid geven, maar ook de ſchriften der Godverzakeren, op de naauwkeurigſte wyze, doen naarzien, en bondiglyk wederleggen (†). Dit doende, krenken zy het regt van

(*) *Hand.* XVII; 23.

(†) Deze weg komt my voor beter te wezen voor de belangen van van den Godsdienst zelven, dan de weg van onderdrukking met geweld. Hier door immers zullen de Godloogchenaars nimmer verlichter worden, en anderen zullen beginnen te vermoeden, dat de bewyzen voor het beſtaan van God aan zoo veele bedenkingen onderworpen zyn, dat men dezelven

van niemand, en gaan de Godverzakery, op de verstandigste en voegzaamste wyze, tegen; zoo ten aanzien der Godloogchenaren zelf, als ten aanzien van anderen, die met deze schadelyke beginselen ligtlyk zouden kunnen besmet worden.

Maar kan een *Ongodist*, of Godverzaker, *verpligt* zyn, om zyne begrippen te verbreiden? Indien men het, met sommige Wysgeeren, daar voor houdt, dat *verpligting* eene *wet*, dat is, de bekendmaking van den wil eenes anderen, die meerder is, insluit; dan is de vraag spoediglyk beändwoord: want wat wezen, of welke wet, is 'er, welke den mensch verpligten zoude, om het bestaan van God te ontkennen, en zynen

zelven niet wel durft te laten onderzoeken, en dat derhalve de Godsdienst waarlyk een vond van Staat zy. In allen geval, komt de waarheid best aan het licht, onder den invloed van volstrekte Vryheid. Hoe veel te meer, wanneer eene stelling zoo veel blykbaarheid heeft, als die, *dat 'er een God is?* Hier uit volgt ondertusschen in geenen deele, dat de Godloochenaars regt zouden hebden, om op eene *onbescheiden*, en *waarlyk beledigende* wyze, ten aanzien der genen, die aan God gelooven, hun gevoelen voortestellen en te verdedigen, gelyk dikwyls geschiedt, en onder anderen het geval is van den Schryver van het Boekje: *le bon-sens, ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles*, à Londres 1772. Het blyft eeuwig zeker, dat niemand regt heeft, om een' ander met woord of daad te beledigen, en dat zy, die de magt in handen hebben, geregtigd en verpligt zyn, om, zoo veel zy kunnen, dit kwaad te stuiten. Ik verdedig alleen de vryheid van de mededeeling der gevoelens, in zoo verre deze een gevolg is van ernstig onderzoek en opregte overtuiging: terwyl ik het onbescheid en de kwade trouw, welken sommige menschen, in de verdediging hunner begrippen, blyken laten, ten sterksten veroordeel.

zynen medemensch tot deze dwaling te verleiden? Neemt men, met anderen, het woord *verpligting* in eenen ruimeren zin; dan *kan*, zo ik my niet bedrieg, een *Ongodist* zich zelven verpligt rekenen ter mededeeling van zyn gevoelen. Dit zoude, mynes inziens, plaats hebben, wanneer hy *waarlyk* geloofde, dat de Godsdienst aan de Maatſchappy meer nadeel, dan voordeel, toebrengt. In dit geval, zoude hy oordeelen, dat het belang der Maatſchappy de openbaring zyner denkwyze vorderde, inzonderheid, zo hy zich geloofde in ſtaat te zyn, om voor den Godsdienst iets beters in de plaatſe te ſtellen. Maar kan dan, zal men met regt hier vragen, een Godverloogchenaar *waarlyk* gelooven, dat de Godsdienst aan het menschdom meer ſchade dan voordeel doet? Indien men op de betuigingen van veele *Atheistiſche* Schryveren mogt ſtaat maaken; zoude men dit moeten aannemen. Doch men heeft zeer veel reden, om de goede trouw van veelen te verdenken, die over de nadeelen van den Godsdienst zoo hard geſchreeuwd hebben. Daarboven zeggen zy immers meestäl, dat de Godsdienst door Staatkundige Wysgeeren en Wetgevers verzonnen is, om de menſchen, door het denkbeeld van een waakzaam en regtvaardig Opperwezen, ter gehoorzaamheid aan hunne bevelen aantezetten. Is dit zoo; dan ſtemmen zy reeds daadlyk toe, dat de Godsdienst voor het gros des menschdoms noodzaaklyk zy. Het zoude echter, naar myn gevoelen, gebeuren kunnen, dat een *Ongodist*, de uitwerkſels van het Bygeloof en de Dwepery met

die

die van den Godsdienst ter goeder trouw verwarrende; in den waan geraakte, dat het menschdom gelukkiger zoude wezen *zonder*, dan *met* Godsdienst.

Dan, naardien ik spreek van *Kristenen*, en van de vryheid, welke *hun allen* toekomt, hoe zeer zy ook in denkbeelden verschillen, zoude ik deze geheele bedenking, raakende de *Ongodisten*, hebben kunnen agterwege laten. De reden, waaröm ik dit niet gedaan heb, is, om dat de gronden, op welken ik gebouwd heb, aanleiding geven tot deze tegenwerping, en om dat men dezelve ook daadlyk gemaakt heeft. Verschilt iemand ondertusschen van my in gevoelen, ten aanzien der genen, die aan geenen God gelooven, noch Godsdienst hebben, hy zoude niettemin de vryheid der *Kristenen*, welke in de Prysvrage bedoeld wordt, in den ruimsten zin zelfs, verdedigen kunnen.

Nog ééne tegenwerping is 'er, welke men tegen de leer der Vryheid heeft aangevoerd, naamlyk, *dat dezelve tot onverschilligheid aanleiding geeft*. Dan, naardien zy, die dit zeggen, duidelyke blyken geven, dat zy, of uit onkunde, of uit kwaadwilligheid, de ware, kristlyke, *verdraagzaamheid*, waar toe deze leer der Vryheid heenen leidt, verwarren met *onverschilligheid*, welke daar mede niets gemeen heeft, en niet door de Vryheid, maar door de onderdrukking der Vryheid, bevorderd wordt, zal ik my hier by thands niet langer ophouden: te minder, daar dit stuk nog onlangs

in de *Verhandelingen* van dit loflyke Genootschap (*), meesterlyk behandeld is.

Bedrieg ik my niet; dan zyn de *voornaamste* tegenwerpingen, welken men tegen dezen gouden Grondregel der *Protestanten* aanvoert, door my voorgesteld en opgelost. Het staat aan den onpartydigen Lezer te beoordeelen, of de *aanneemlykheid* des regels genoegzaam bewezen zy. Zo ja; dan heb ik aan het hoofdöogmerk der Vrage, en aan myne bedoeling, beändwoord: zo neen; dan moet ik verschoning vragen voor het geduld, welk de lezing dezer Verhandeling gevorderd heeft.

Myne taak is afgedaan. Ik had eerst voorgenomen, om uit het gene ik beredeneerd heb, nog eenige gewigtige gevolgen te trekken, en daar by eenige aanmerkingen te voegen. Doch ik wil de aandacht des Lezers niet misbruiken, door aan deze myne Verhandeling, welke reeds grooter geworden is, dan ik gedacht had, nog meerdere breedvoerigheid te geven. Ik besluit dezelve liever met de wyze woorden van den ouden LACTANTIUS (†),

Oportet in ea re maxime, in qua vitae ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio ac propriis sensibus niti.

(*) Vid. D. [illegible]

(†) Instit. divin. L. [illegible]

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICH ZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEER,

JACOB KUIPER,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE DEVENTER.

Aan wien de Eerste ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, is toegeweezen.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICH ZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

INLEIDING.

Zoo deeze grondregel der *Protestanten* alleen moest gelden tegen de *Roomschgezinden*, tegen welken zy hem allereerst hebben in gebruik gebragt, dan zou men ligtelyk kunnen denken, dat tot verklaaring en staaving deszelven reeds genoeg gezegd ware; en dat het tegenwoordige Voorstel der zeer geleerde Heeren, de Leden van TEYLERS *Godgeleerd Genootschap* wel achterwege zou zyn gebleven. Want waar toe zou het thans dienen wederom ter baane te brengen zaaken, die met klaarheid en nadruk in vroegere dagen meenig-

maal tegen de weleer algemeen heerschende Kerk zyn aangevoerd, met betrekking tot het gewaand onfeilbaar oordeel van het gekroonde Hoofd derzelve, en het gezach der Conciliën, Canons, en Traditien? Neen dit, onderstel ik, kan het verlangen dier Heeren niet zyn; hun oogmerk strekt zich zeekerlyk veel verder uit. Zy oordeelen dat deeze regel moet gelden tegen alle menschelyk gezach, en alle slaafsche onderwerpi [illegible] ge. Zy onderstellen tevens dat 'er [illegible] n, die denzelven in dien zin ni [illegible] niet genoeg gebruiken; en willen [illegible] id ten nutte der zodanigen, dat dez [illegible] geftaafd worden. Uit dat o [illegible] houwd zynde, schynt my desze [illegible] rlyk toe. Ik zal beproeven in hoe ve [illegible] ve treffen kan. Overeenkomstig de bep [illegible] des Voorstels, zal myne Verhandeling tweeledig zyn.

Voor eerst zal ik den opgegeeven regel, dat ieder *Christen* zynes verstands magtig, geregtigd, en, naar zyne bekwaamheden verpligt is, om in zaaken van den Godsdienst voor zich zelven te oordeelen, verklaaren.

Ten tweede zal ik de aanneemelykheid van denzelven, in dien zin als ik meen dat hy verstaan moet worden, tragten te bewyzen.

EERSTE

EERSTE AFDEELING.

„ Wy moeten geene Leerſtellingen gelooven en aan- „ neemen, welke wy niet van te vooren aan het richt- „ ſnoer van het verſtand getoetst, en regt bevonden heb- „ ben; want wie zonder onderzoek gelooft, kan zich „ ligtelyk bedriegen, en valſche gevoelens omhelzen." Deeze woorden kunnen gereedelyk iemand toeſchynen eenen verſtandigen raad te behelzen, die veel overeenkomst heeft met den grooten regel der *Protestanten*, „ dat elk *Christen* voor zich zelven in zaaken van „ Godsdienst mag, en moet oordeelen." En nogthans zyn dit woorden van een' Heidenſchen Wysgeer, die een der vuilaartigſte tegenſtanders der *Christenen* van zynen tyd, en van hunnen Godsdienst is geweest, van CELSUS. Zyn dan de *Protestanten* ook vyanden van het waare geloof? Of is CELSUS verbysterd geweest, dat hy als een zwaarigheid tegen den Christelyken Godsdienst heeft aangevoerd, 't geen veele *Christenen* (indien zyne woorden in eenen gezonden zin worden opgevat) zeer hartelyk toeſtemmen? CELSUS heeft zekerlyk de zaak hier kwaalyk begreepen. Doch hoe weinig zyne buitenſpoorigheden in veele andere opzichten verſchooning verdienen, is hy in dit geval toch eenigzins te verontſchuldigen. Onder de *Christenen* waren 'er ten zynen tyde reeds, die een *eenvoudig geloof*, zoo als zy het noemden, maar dat in der daad een ingewikkeld en blind geloof

was

was aan de Leeraaren der Kerke, begunstigden. Op deezen ziet hy, en vergelykt hun by die omzwervende gochelaars en bedriegers onder de Heidenen, die zich uitgaven voor Priesters van *Bacchus*, *Mythras*, of andere Goden, en zich tot hun voordeel bedienden van de ligtgeloovigheid der eenvoudigen, die hun vertrouwden, en van welken zy dan alles maakten wat zy wilden. „ Alzoo, zegt hy, zyn 'er ook onder „ hun (te weeten de *Christenen*) menschen, welke „ zelf geen reden van hun geloof willen geeven, en „ ook niet willen hooren, wat anderen tegen hetzel- „ ve tegenwerpen. Hun gemeen zeggen is: *Wat is* „ *het nodig lang te onderzoeken, en te vraagen? Ge-* „ *loof maar! uw geloof zal u zalig maaken?*" Doch is het ook een vuile laster van dien Heiden, dat 'er *Christenen* zouden geweest zyn, die zulk een geloof verkondigden, waar by geen onderzoeken of naavraagen, en dus geen eigen oordeel te pas kwame. Laat ons bezien wat de Oudvader ORIGENES, die kort naa CELSUS geleefd heeft, hier op antwoordt.

„ Konde het geschieden, zegt deeze, dat alle men- „ schen de bezigheden van hun leven lieten vaaren, „ en zich alleen bemoeiden met hun verstand te scher- „ pen, en de waarheid naatespooren; dan zouden wy „ geen ander middel nodig hebben om hun tot *Chris-* „ *tenen* te maaken; want men vindt in ons geloof „ (op dat ik niet te veel zegge) even zoo veel grond „ en klaarheid als in eenig ander. —— Wy lochenen

„ het

„ het derhalven niet, dat wy het eenvoudig geloof,
„ 't welk onze tegenparty zoo veragtelyk voorkoomt,
„ den geenen, die zich van hunne bezigheden niet
„ kunnen ontslaan, en zich geheel aan het onderzoek
„ der waarheid overgeeven, aanpryzen; terwyl wy
„ uit de ondervinding weeten hoe goed het voor de
„ menschen zy. Maar hoe maaken 't onze tegenpar-
„ tyen? Zy doen eveneens, alhoewel zy het niet
„ weeten willen. Waarom kiezen die geenen, welke
„ lust tot de Wysbegeerte hebben, en eene Secte der
„ Wyzen aanhangen, om dat een toeval hun daar toe
„ brengt, of om datze mogelyk een' Leermeester van
„ de bende aantreffen, waarom zeg ik kiezen deezen de
„ party, by welke zy zich voegen? Daarom dat zy een-
„ voudig gelooven datze beter is dan de andere (*)."

Zie daar een antwoord van een' *Christen*, dat niet zoo verstandig schynt als de tegenwerping van den Heiden. Zie daar eene verdeediging van het *eenvoudige geloof*, die in der daad vry schraal is. Had de Oudvader gezegd, dat zy, welke CELSUS hier berispte, strydig handelden met de leer van het *Euangelie*, welke zegt: *Beproeft alle dingen; en, zyt altyd bereid tot verantwoording van de hoop die in u is, aan een' iegelyk die met vrees en zagtmoedigheid rekenschap van u eischt;* dit zou zekerlyk meer naar eene ver-

(*) Zie ORIG. tegen CELSUS, I. B. 2. H. §. 1, 2.

verdeediging van onzen Godsdienst en eene oplosſing der gemelde zwaarigheid hebben geleeken; terwyl nu alles wat hy zegt, nergens toe dient, dan om ons te toonen, dat CELSUS, ſchoon hy het waare Christendom niet kende, echter omtrent de *Christenen* van zynen tyd niet geheel heeft misgetast, en dat toen het kwaad reeds uitſproot, dat naderhand diepe wortelen heeft geſchooten, weelderig is opgegroeid, en aan den ongeloovigen van laatere tyden overvloedige ſtoffe heeft gegeven, om, in naavolging van CELSUS, de *Christenen* te beſpotten.

Het *eenvoudige*, dat is, het ingewikkelde en blinde geloof, dat toen reeds voor den gemeenen man als geoorloofd en *goed* wierd beſchouwd, wierdt naderhand voor noodzaakelyk aangezien. De Leeraars maatigden zich van tyd tot tyd meerder magt aan over het geloof der meenigte, en ſchreeven dezelve regelen en wetten voor. De Kerkvergaderingen verſtoutten zich om over Godgeleerde geſchillen beſlisſende uitſpraaken te doen, en elk een' te ſtraffen die zyn geloof naar hunne beſluiten niet kon buigen. De Bisſchop van *Rome* eindelyk verhief zich boven alle zyne amptgenooten, en boven de Kerkvergaderingen, beweerende dat hy alleen over zaaken van Godsdienst het oordeel moest hebben, en daarin onfeilbaar ware. Toen wierdt 'er voortaan niets dan het *eenvoudige geloof* gepredikt, en was het niet alleen ſtrafbaar anders te ſpreeken, dan volgens de vastgeſtelde leere der Kerke, maar ook an-

anders te denken. Toen wierdt het onderzoeken voor misdaadig aangezien, en wierden den gemeene *Christenen* daar toe zorgvuldig de middelen, als de gewyde en andere nutte boeken, uit de handen gewrongen. Uit deeze nu, en andere bykoomende oorzaaken is de grootste onwetenheid onder den gemeenen man niet alleen, maar ook onder een groot deel der Geestelykheid, en eene algemeene verbastering van het Christendom in geloof en zeden ontstaan.

In de dagen der Hervorming begreep men het groote nadeel der algemeene onwetenheid, en zag men dat deeze de sterkste zuil was van *Romes* heerschappy. Eenige, meer dan het gros de Volks verlichtte, en op *Rome* verbitterde mannen, poogden daarom het Volk uit den slaap te wekken, spoorden het zelve aan tot eenig onderzoek, gaaven het daar toe de noodzaakelykste middelen aan de hand, en verspreidden in korten tyd zoo veele kundigheden, dat alomme het aantal zeer groot wierdt van hun, die de *Roomsche* Kerk verlieten, en zich zelven byzondere Kerken stigteden; oordeelende dat de Godsdienst elks eigen zaak was, en de heerschappy van *Rome* over het geloof voor onwettig moest gehouden worden.

Verscheide Duitsche Vorsten, Hoofden deezer uitgewekenen, te *Spiers* vergaderd, protesteerden aldaar tegen de Keizerlyke bevelen, welke strekten, om *Romes* heerschappy over het geloof te staaven, en alle

verandering in den Godsdienst te weeren; en verkreegen uit hoofde van dit hun protesteeren den naam van *Protestanten* (*), welken naam naderhand gegeeven is aan allen die zich tegen *Rome* verzetteden, en de onderwerping aan de vastgestelde Leer der Kerke wraakten. Deeze stelden gevolgelyk zich ten regel, „ dat een „ *Christen* zich niet blindelyk moest laaten leiden, maar „ uit eigen oogen zien, en dat elk mensch bevoegd „ en verpligt was, om voor zich zelven in Godsdien„ stige zaaken te oordeelen."

Doch men denke niet, dat allen, die vervolgens *Protestanten* genoemd zyn, deezen regel regt verstaan, en doorgaans met 'er daad gevolgd hebben. Veel, zeer veel heeft hier aan gehaperd. Veelen schynen denzelven niet anders beschouwd te hebben, dan als een zwaard, dat men het Volk in de handen had gegeeven, eenig en alleen om zich tegen *Rome* te verweeren, doch dat niemand tegen hun vermogt te trekken. Van hier ziet men, dat onder de Leidslieden der *Protestanten*, schoon niemand zich onfeilbaarheid aanmaatigde, elk zich doorgaans toch ten vollen verzekerd hield, dat hy niet feilde; en, 't geen nog het ergste was, ook wilde, dat alle anderen van hem het zelfde zoude denken. Van hier het lasteren, verketteren, en verbannen, en, zoo men de magt had, ook het vervolgen, dat men onder alle gezindheden der *Pro-*

(*) Vide J. L. MOSHEMII *Institut. Hist. Eccles.* Lib. IV. cap. II. §. 25.

Protestanten heeft gezien; waar aan de grootste Mannen, en de aanzienlykste Genootschappen, zoo wel als mindere Leeraars en Secten, zich hebben schuldig gemaakt.

Men gedenke hier een oogenblik aan het geval van CALVINUS omtrent SERVETUS, en aan zyn gevoelen in overeenkomst met BEZA over het Ketterdooden. Aan het verbod van den *Geneefschen* Raad om het Boek van CALVINUS te wederspreeken. Aan de goedkeuring, die een anderfins zagtaartige MELANCHTON over het lot van SERVETUS heeft gegeeven (*). Aan de wreede bespotting van SWINGLIUS omtrent de Wederdoopers: *Qui iterum mergit, mergatur* (†). Aan de bitterheid van LUTHERUS omtrent de geenen die anders dagten dan hy, noemende by voorbeeld den braaven ERASMUS, *een' vyand van allen Godsdienst*; en beweegende den *Keurvorst van Saxen* om de naavolgers van SWINGLIUS niet te dulden, om dat zy de wezenlyke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Heilig Avondmaal niet geloofden. Aan het bannen en myden van MENNO, 't geen zoo verre ging, dat zommigen door hem geëxcommuniceerd wierden alleen om dat zy, behalven hunne eigene Leeraars, ook anderen uit de *Lutherschen* hoorden prediken, en niet wilden lyden, dat hun die vry-

(*) Zie CHANDLER's *History of Persecution*, pag. 321, 323.

(†) Pag. 328.

vryheid wierdt benoomen (*). Als mede aan het gedrag der *Protestanten* in *Engeland*, waar geboden wierd met verlies van goederen en eene eeuwige gevangenis te ſtraffen elken Geestelyken, die by herhaaling weigerde het Formulierboek onder EDUARD VI. ingevoerd, te ondeteekenen; en waar nog volgens de Canons (indien zy ſtriktelyk gevolgd wierden) elk die iets ſtrydigs tegen de leer of plegtigheden der *Engelſche* Kerk beweerd, *ipſo facto*, zou gebannen zyn; en waar, in zommige gevallen, de Kerkelyke Ban zoo verre gaat, dat niemand in het geheele Koningryk iets aan den gebannene zou mogen verkoopen (†).

Ziet men op het gedrag der Hervormers en eerſte Hervormden, waar aan dat van hunne navolgers ook ten grooten deele is gelyk geweest, dan ſchynt hunne waare meening niet geweest te zyn, dat elk *Christen* zich zelven vry moest ſchatten, en geene menſchelyke banden dulden of aan iemand poogen op te leggen in zaaken des geloofs; maar ſchynen veelen hunner niets anders bedoeld te hebben, dan dat de geheele Christenheid zich moest wapenen om *Romes* heerſchappy af te ſchudden, en dan de wapenen voor altoos moest nederleggen, om hun te laaten heerſchen.

Doch

(*) G. BRANDS *Hiſt. der Reform.* I. D. pag. 186.

(†) J. PRIESTLEY's *Hiſt. der verbastering van 't Christendom*, II. D. pag. 203.

Doch het is echter niet eenig en alleen uit heerschzugt, maar ook nog uit andere beginzelen voortgekomen, dat men aan den grooten regel der *Protestanten* eene al te beperkte betekenis heeft gegeeven, en geschroomd heeft denzelven te gebruiken, of hem by anderen aan te pryzen. Zommigen namelyk hebben zeer laage gedagten gevoed aangaande de natuurlyke bekwaamheden van den mensch, en hem in zyne redelyke en zedelyke vermogens al te zeer bedorven geschat, om in zaaken van Godsdienst te kunnen oordeelen, voor en aleer hy eene byzondere genade en verlichting daar toe van boven ontvinge. Men weet welk gebruik 'er, om zulks te toonen, van zommige Schriftuurplaatzen is gemaakt, inzonderheid van de woorden van PAULUS: *De natuurlyke mensch begrypt niet de dingen die des Geestes Gods zyn, en hy kan ze niet verstaan om dat ze geestelyk moeten onderscheiden worden?* Uit deeze en zoortgelyke getuigenissen heeft men beweerd, dat de menschelyke rede geen gezach hoe genaamd in den Godsdienst mag of moet hebben; dat de mensch van natuure geheel blind is in geestelyke zaaken, en daarom zyn verstand moet onderwerpen en gevangen geeven aan de leer van het Woord, aan het onderwys van den Geest; waar door elk dan de regtzinnige leer van zyn eigen Kerk en niets anders wilde verstaan hebben; 't geen dus alle vry onderzoek en gebruik van eigen oordeel uitsloot.

Zy zelf die de leer van de bedorvenheid der mensche-

ſchelyke rede een draagelyk voorkoomen zoeken te geeven, ſchatten nogthans het onderzoek, dat met het natuurlyk verſtand kan gedaan worden, van zoo weinig beduidenis, en zoo nutteloos om tot het zaligmakende geloof te komen, dat op dit onderzoek geen groote prys ſchynt te ſtellen te zyn. Of zy verbeelden zich den Godsdienst zoo vol van verborgenheden, die buiten den kring van alle menſchelyke bevatting gaan, dat hy in zyn geheel niet als een voorwerp van beöordeeling, maar enkel en alleen van *eenvoudig geloof* voorkoomt. En zy die zich minder bekreunen aan het voorkoomen hunner leere, en zich niet ſchaamen over het geen een verlichte eeuw hardheid en ongerymdheid noemt, beweeren; dat 'er eene afzonderlyke bovennatuurlyke openbaaring aan een' iegelyk nodig is, om tot het waar geloof te komen; dat Gods Geest de waare *Christenen* onwederſtandelyk verlicht, op welke verlichting elk moet wachten, en zonder welke niemand door het beste gebruik van zyn eigen verſtand en oordeel iets kan vorderen (*).

Uit hoofde van alle deeze dingen mag men dan wel vraagen: Wat willen de *Protestanten* toch zeggen, als zy ſpreeken van de bevoegdheid en verpligting van elk *Christen*, om in zaaken van Godsdienst voor zich

(*) Deeze en zoortgelyke gevoelens hebben, in deeze eeuw, eenen vyand van onzen Godsdienst aanleiding gegeeven om een werk te ſchryven onder den tytel, *Chriſtianity not founded on argument.*

zich zelven te oordeelen? Hoe moet die regel verſtaan worden? Hebben zy niet algemeen denzelven aangenoomen, en kunnen zy hem immer verwerpen zonder hunne eigene zaak te verraaden? Hebben zy niet *geprotesteerd* tegen alle gezach in den Godsdienst buiten dat van God en CHRISTUS? En wanneer de *Roomſche* Kerk, en het Hoofd derzelve beweerden, al de magt die zy oeffenden, van CHRISTUS te hebben ontvangen, hebben zy dan niet beweerd, dat dit voorgeeven valsch, die magt onwettig, en niet dan een bloote aanmaatiging ware? Dat CHRISTUS de wetgeevende magt in zyn Koningryk aan hem zelven behouden, en aan niemand eenig deel daar van afgeſtaan hebbe? Dat hy over geloofszaaken geen Rechter op aarde heeft aangeſteld; maar zelf die zal beöordeelen? En dat dus elk *Christen* vry moet zyn in het onderzoeken, oordeelen, en gelooven? En indien men deeze, en dergelyke redenen met regt gebruikt heeft tegen de *Roomſche* Kerk, en derzelver leer, moeten ze dan ook niet gelden tegen alle Kerken en derzelver beſluiten; en tegen alle Geestelyken, die zich eenig openlyk gezach over het geloof van anderen aanmaatigen, of zelfs maar eenige bedekte poogingen aanwenden om over het zelve den meester te ſpeelen? Gewisſelyk: of anderſins wederſpreekt men zich zelven.

Want hier onderſcheid te maaken tusſchen eene waare en valſche Kerk, en onder dit voorwendzel zyne eigene Kerk regten toeteekennen, die men de *Roomſche*

 be-

betwist; gelyk alzoo de Hervormden, naa dat zy ergens gevestigd waren, dikmaals hebben gedaan, is niets, dan voor bewys neemen 't geen in gefchil ftaat, in anderen veroordeelen 't geen men zich zelven veroorloofd, en een fchandelyk verlaaten van den grondflag des *Protestantendoms*. Een echte beftryder van *Rome* moet zich zelven dan niet tot een' *Paus* opwerpen, en ook niet dulden dat hem van iemand regelen des geloofs worden voorgefchreeven. Hy moet voor zich zelven *alles beproeven*, *en wat goed is behouden*, en met genoegen zien dat anderen zoo doen als hy, zonder naar hem te vraagen.

Doch deeze leer zal zommigen toefchynen van zeer verre uitziende gevolgen te zullen moeten zyn; alle Kerkelyke inrichtingen over hoop te zullen werpen, al het vertrouwen onder de menfchen weg te zullen neemen, en het gros des Volks te verbinden tot het doorzoeken en beöordeelen van het geen hun te hoog en te wonderbaar is, en dat hun niet bereikbaar, niet peilbaar kan geächt worden, aan den eenen kant door de bekrompenheid hunner vermogens, aan den anderen door de tydelyke bezigheden, waar van zy zich niet kunnen onttrekken. Volgens deeze leer zullen zy zeggen moet elk zyn eigen Leeraar zyn. Wat behoeven 'er dan Leeraars, Geloofsformulieren, Kerkelyke Vergaderingen, en Befluiten te wezen? Volgens deeze leer kan het gemeen vertrouwen, dat in de dingen deezer waereld niet gemist kan worden, in den

den Godsdienst geheel niet te pas koomen; waar elk dan alles door eigen oogen moet zien. Volgens deeze leer zal elk dan alles wat in den uitgeſtrektſten zin tot den Godsdienst behoort, moeten leeren verſtaan en doorgronden! Waar wil dit heen?

Een heethoofdige zou de dingen hier wel zoo verre kunnen trekken, en onder hun die uit *Rome* uitgegaan zyn, zyn 'er ook geweest die dit gedaan hebben. Doch het geen wy eisſchen ſluit niets van deeze zwaarigheden in. Echter zyn bekommeringen van deezen aart te dikwyls onder de *Protestanten*, en zelfs wel by Mannen van naam gevonden, dan dat wy dezelve hier maar met een enkel woord zouden mogen voorbygaan.

Offchoon elk voor zich zelven moet oordeelen, behoeft elk daarom niet eigenlyk zyn eigen Leeraar te zyn; en geeft dit geen wettige reden om voor het verval der Kerkelyke inrichtingen te vreezen. De Leeraars zullen daarom nimmer overtollig worden. Het openbaar en byzonder onderwys zal altoos zyne nuttigheid kunnen hebben, offchoon al de menſchen uit hun zelven minder traag in het onderzoeken mogten worden, dan zy tot heden toe altoos zyn geweest. De dienst der Leeraaren zal ſteeds voor allen heilzaam kunnen zyn, en voor jonge en onbedreevene altoos noodzaakelyk wezen, en even min gemist kunnen worden, als die der Leeraars in kunſten en wetenſchappen. In deeze

moet toch ook elk Leerling zyn eigen verſtand en oordeel gebruiken, of zyne vorderingen zullen niets waardig zyn. Nochtans neemt dit de noodzaakelykheid van Onderwyzers in kunſten en wetenſchappen geenzins weg. Hy die geen aanleiding of hulpmiddelen heeft, geene lesſen ván zulken die kundiger zyn dan hy, of goede boeken kan gebruiken, en niet weet wat hy eerst of laatst moet aanvatten, zal in geen zaak eenige noemenswaardige voortgang maaken. Doch het is geheel wat anders met oordeel gebruik te maaken van de lesſen eens onderwyzers, of blindelyk zyne leidslieden te volgen, en by de woorden zyns meesters te zweeren. De Discipelen van ARISTOTELES rekenden 't genoeg bewys te zyn voor iets dat zy beweerden, wanneer zy zeggen konden, *de Meester heeft het gezegd;* doch het kan geen goed *Protestant* zyn, die zich blootelyk daar mede, dat zyn gevoelen met dat zyner Leeraaren, of met de zoogenoemde regtzinnige leer zyner Kerke overeenkomt, kan vergenoegen. Want zoo men op dien voet altoos gehandeld had, zou 'er nooit verbetering in de Wysbegeerte, herſtelling der Wetenſchappen, of hervorming van den Godsdienst zyn ontſtaan. Gelyk dan in de menſchelyke kundigheden, elk de woorden zyns Meesters moet beoordeelen, zal hy immer den naam eens Kunſtenaars of Wysgeers waardig worden; zoo moet ook elk in den Godsdienst zich wel bedienen van den arbeid van anderen en de hulp der Leeraaren, maar niet dan met oordeel en omzichtigheid, of hy zal den

den naam eens verstandigen *Christens*, of van eenen *Protestant*, zich niet mogen toeëigenen.

Wat de Formulieren des geloofs aanbelangt. Die kunnen en mogen 'er zyn, maar niet als regelen des geloofs. Want dit is ook een grondwet der *Protestanten*, welke in verband staat met die, die wy thans beschouwen; „ dat namelyk de Heilige Schriftuur een „ genoegzaamen regel van geloof en leven voor alle „ *Christenen* bevat." Dit maakt andere dingen als regelen overtollig en gevaarlyk, maar neemt niet weg dat de Formulieren geöorloofd kunnen zyn, zoo men zich wachte voor het misbruik derzelve. Indien een Formulier een beknopt en klaar zamenstel van de meeste hoofdwaarheden des Christendoms bevat, kan het van dienst zyn om hun, die nog niet gelooven, in één opslag des oogs een denkbeeld, en wel een goed denkbeeld van onzen Godsdienst te geeven; als mede om jonge lieden gemakkelyk een algemeen begrip van Godgeleerdheid en Zedekunde te verschaffen, en eene bevatting te doen vormen van een geheel, welks deelen vervolgens naauwkeuriger door hun moeten beoeffend worden. Zegt men, ten gemelde einden behoeven dan toch de geschilstukken der Godgeleerden in een Formulier niet voorgedraagen te worden. Dit is zoo; en ook ware het te wenschen, dat men dezelve aan jonge lieden wat minder onder de oogen bragt, dan men doorgaans gewoon is te doen.

Evenwel zyn de Formulieren der byzondere Gezindheden, die ook die ſtukken, welke de eene van de andere Gezindheid onderſcheiden, bevatten, niet geheel en al te verwerpen. Ik ſtem toe 'er zyn 'er onder de zodanige, die volſtrekt zyn afteкeuren, die met den geest van het Christendom niet overeenkoomen, en die niet de Euangelie-leer en de menschlievenheid van JESUS, maar de Leer des bygeloofs, en de bitterheid, verketter- en verdoem-zugt van hun die dezelve gemaakt hebben, vertoonen. Maar wanneer de Opſtellers met minder waan, en eenen meer Christelyken geest zyn bezield geweest, kunnen zulke Formulieren, offchoon zy al, om voor zuivere Christelyke Belydenisſen gehouden te worden, te veel betwiste en onzekere gevoelens behelzen, nogthans van dienst zyn als *Apologiën*, om eene Gemeente of Gezindheid te bevryden van lasteringen, en vermoedens van wangevoelens, die niet by hun gevonden worden, en hun te onregt toegekend zyn. En zy zyn daar toe, gelyk de Kerkelyke Geſchiedenis toont, ſomtyds van uitſteekende dienst geweest. Ook kunnen dezelve van nut zyn om de zodanigen, die in bedenking koomen om zich by eene Gezindheid of Gemeente te voegen, met weinig moeite te doen zien, welke de gevoelens der meeste Leeraars en Leden onder dezelve zyn, en gevolglyk of zy aldaar veel ſtigting of ontſtigting zouden hebben te wachten.

Maar het gebruik dat veelen van dezelve hebben gemaakt door ze als regelen des geloofs te willen doen

gel-

gelden, ze gelyk te ſtellen met de Heilige Schriftuur, en elk ter verdoemenis te wyzen die in 't minſte van dezelve afweek; ook door ze aan jonge lieden als wetten voor te leggen, en hunne gemoederen dus met vooroordeelen in de plaats van kundigheden te vervullen, is zekerlyk af te keuren, en is volſtrekt onbeſtaanbaar met de beginzelen van het *Protestantendom*. Doch dit is geen natuurlyk gebruik, maar een misbruik van de Geloofsbelydenisſen, waar voor men zich kan wachten (*). En mag iets, waar van een goed gebruik is te maaken, om het misbruik geheel verworpen worden? Is 'er iets goeds dat niet misbruikt kan worden, en door zommigen daadelyk wordt?

Verder nu wat de Kerkelyke Byeenkomſten, Synodaale Vergaderingen en Beſluiten betreft. Ook deeze kunnen van nut zyn. Niet om te bepaalen wat waarheid is, en geloofd moet worden; maar om over alles wat het huishoudelyke der Kerke aangaat, te beſchikken; om zorge te draagen voor de openbaare verkondiging des *Euangelies*; welke, zoo als reeds is opgemerkt, altoos nut en noodig zal blyven; om in den

nood

(*) Men zie hier over het VII. *Art. der Nederl. Geloofsbelyd.* Men mag ook geener menſchen Schriften, hoe heilig zy geweest zyn, vergelyken by de Godlyke Schriftuuren, noch de gewoonte by de waarheid Gods, (want de waarheid is boven al) noch de groote meenigte, noch de oudheid, noch de ſuccesſie van tyden ofte perſoonen, noch Conciliën, Decreeten, of Beſluiten; want alle menſchen zyn uit haar zelven Leugenaars, enz.

nood en behoeften, inzonderheid de geestelyke behoeften van Gemeenten, Gezindheden, en geheele Volkeren te voorzien; om verſchillen by te leggen, ſcheuringen voor te koomen, of te heelen; en tot meer andere gewigtige einden. Doch zoo men van zulke zamenkomſten geestelyke Gerechtshoven maakt, en van derzelver beſluiten regelmaaten des geloofs, dan kan 'er niets ſchaadelyker, en met het *Protestantendom* ſtrydiger uitgedagt worden dan deeze.

Men behoeft dus geenzins te vreezen, dat de vryheid van onderzoeken en oordeelen uit zal loopen op het om verre ſmyten van alle Kerkelyke inrichtingen en inzettingen. Zy zal veel eer dienen om die te bevestigen; te weeten om alles, wat regt en goed in dezelve is, vast en beſtendig te maaken. Niets kan meer dienen om eene inrichting duurzaam en onwankelbaar te doen worden, dan die te zuiveren van misbruiken, en gebreeken, die anderſins uit eigen aard geſchikt zyn om haar den eenen of anderen tyd ten val te brengen. Dit zal de vrugt zyn die men te wachten hebbe, zoo de vryheid van oordeelen meer algemeen in gebruik mogte koomen. In de wyze van prediken en catechiſeeren, in de Formulieren en Leerboeken, in den openbaaren dienst en het gebruik der plegtigheden, in de Kerkelyke tugt, in de handelwyze van Kerkelyke en Synodaale Vergaderingen, zullen hier en daar wel zeer merkelyke veranderingen moeten voorvallen. Doch hier door zullen alle die dingen op fondamenten

gezet

gezet worden, die niet zoo ligt te ondergraaven zyn als die, waar op zy tot heden veelal rusten. Door de verbeteringen, die dan zullen geboren worden, zal men den twyffelaar en vrygeest de middelen, de werktuigen en gelegenheden beneemen van welke hy zich zoo dikwyls bediend heeft om op onze Tempelen aan te vallen, en die ook in der daad zomtyds heeft doen schudden, kraaken, en verzakken. De vryheid zal die gevaaren wegneemen, die geledene schaade herstellen, en alles zoo hegt en vast maaken, dat 'er niets meer zal te vreezen zyn voor alle de wapenen en stormtuigen des ongeloofs. Gewisselyk is hier by veel te winnen, en geen nadeel te wachten; want alles wat in onze inzettingen en inrichtingen waaragtig en goed is, zal blyven, en wat zoo niet is zal voor beter stoffe verwisseld worden (*).

Het

(*) Ik kan niet naalaaten eene aanmerking van *the Monthly Reviewers*, dit onderwerp betreffende, hier by te voegen. Dus laaten zy zich hooren; Dr. PRIESTLEY thinks that the progress of free enquiry will terminate in the total overthrouw of the establishment; his Prophetic eye sees, or he imagines a vast quantity of gunpowder accumulating grain by grain, under the very foundations of our ecclesiastical systcm, wich, by some accidental spark, will violently explode; and overthrow, at once Archbishopries, Bishoprics, Deaneries, Prebends, Canonries, Archdeaconries &c.. We do not look with complacency for the accomplishment of this predicions; nor do we wish to be spectators of the confusion., wich it must occasion, and as the dignitaries of the church must wish it much less than others do, is it not rather strange, that they do not endeavour to strengthen their establishment by making its articles, and public service more conformable to reason and scripture, the great

stan-

Het gebruik van eigen oordeel in den Godsdienst, waar toe wy elken *Protestant* bevoegd niet alleen, maar ook verpligt agten, fluit ook geenzins alle vertrouwen in denzelven uit. Het Christendom is geen ſtelzel van wantrouwen, ſchoon het onbeſtaanbaar is met zulk een vertrouwen, als welk het bygeloof eischt. Daar beöordeeling moet plaats hebben, mag en moet men zich van gepaste hulpmiddelen bedienen om tot kennis van zaaken te koomen, en onder deeze behoort ook dat men zich ten nutte maake den arbeid en raad, de hulp en voorlichting van anderen; en zulks fluit in, al dat vertrouwen dat redelyk, en met de voorzigtigheid beſtaanbaar moge geächt worden. 't Is elk geoorloofd te onderſtellen, dat zyne medemenſchen de waarheid beminnen, zoeken, en bezitten in alle gevallen waar in men geene bewyzen van het tegendeel ziet, of wettige reden heeft het zelve te vermoeden. Maar men moet daarom op hun oordeel niet afgaan voor dat men zekere, of ten minſten hoog waarſchynelyke blyken van hunne bekwaamheid en waarheidliefde heeft verkreegen. In de waereldſche zaaken is het niet

ſtandard of all? Do the *cloud-cap'd* cathedrals and the *gorgeous palaces* of our Bishops rest on the Athanaſian Creed? Would not its removal from the Liturgy ſtrengthen rather than shake their foundations? Judicious amendments may contribute to preſerve, but cannot, we should think, injure the established religion. By taking out of this noble edifice the ſandy and mouldering ſtones of error, and by replacing them with the adamant of truth, they may inſure its perpetuity. See the *Month. Rev. for May* 1789. pag. 383, 384.

niet mogelyk alles, waar in wy belang hebben, door door eigen oogen te beſchouwen, en diep genoeg in te zien, en in deeze komt het vertrouwen, gepaard met eene vry goede maate van omzigtigheid, veel meer met ons belang overeen, dan een algemeen en onbepaald wantrouwen. In den Koophandel zou men weinig kunnen winnen, zoo men geheel geen vertrouwen wilde plaats geeven; maar zou men ook zeer ligt alles kunnen verliezen door een onbepaald vertrouwen. In den Godsdienst is 't naagenoeg eveneens geſteld; en de eisch dat elk zyn eigen oordeel moet gebruiken, verbant dus niet alle vertrouwen op menſchen, maar gebiedt altoos toezien op wien, en in hoe verre men vertrouwt. Laaten zy die 't aan tyd, gelegenheid, of vermogens hapert om veel te kunnen onderzoeken in hun vertrouwen die zelfde regelen volgen, die zy met betrekking tot de waereldſche zaaken voor best en veiligst houden, en by welke zy zich in deeze ſteeds wel bevinden. Dan zal men hun van geen blind vooroordeel of bygeloof kunnen beſchuldigen; offchoon zy in zommige zaaken, die buiten den kring hunner denkbeelden gaan, en die zy door middel hunner eigene kunde en doorzigt niet genoeg kunnen beöordeelen, gebruik maaken van het licht van anderen, wier verſtand, geleerdheid, en braafheid hun duidelyk genoeg zyn gebleeken, en onder geene billyke verdenking by hun kunnen koomen. 't Is geheel wat anders een blind geloof te geeven aan de leer zyner Kerke en de inzettingen der Vaderen, of met alle omzichtigheid hun

te volgen die men als bekwaame en deugdzaame Leidslieden heeft leeren kennen. Die het eerfte doet verwaarloosd de gaaven des verftands die God hem heeft gegeeven; die het laatfte doet gebruikt zyn eigen oordeel, zoo verre het zelve reikt, zyn ftaat en ftand hem toelaat, en zyn pligt hem gebiedt.

Eindelyk fluit de regel, dien wy thans befchouwen ook niet in, dat elk *Christen* alles wat tot den Godsdienst in den uitgeftrektften zin behoort, voor zich moet onderzoeken, en het zelve moet verftaan, en doorgronden. Dit laaten de omftandigheden, de tyd, en de vermogens van de meeste menfchen niet toe. Elk mag dit alles wel onderzoeken en beoordeelen, zoo verre hy kan. Dit is een regt, zoo als vervolgens getoond zal worden, dat geen fterveling iemand zynes verftands magtig, met reden kan betwisten. Maar 's menfchen pligt wordt altoos door zyne krachten bepaald. Niemand kan verbonden zyn tot het geen de magt die hy ontvangen heeft te boven gaat.

En alles zoo verre men kan te beöordeelen, betekent niet, dat alles te doorgronden. Kan men dan iets beöordeelen zonder het te verftaan? Neen gewisfelyk niet. Maar men kan een zaak gedeeltelyk kennen, zonder die in deszelfs geheel te verftaan, en met zulk eene onvolkomene kennis moeten wy ons byna omtrent alle onderwerpen vergenoegen. 't Is niet alleen in den Godsdienst dat wy flechts *ten deele kennen*,

nen, maar het is ook zoo in alle aardsche dingen; wy kennen geen zandkorl volkomen. 't Is niet alleen de Goddelyke Openbaaring die ons ondoorgrondelyke verborgenheden doet voorkoomen; maar ook de menschelyke Wetenschappen doen zulks. Alles nu, zoo verre wy het kennen en verstaan, is een bevoegd voorwerp onzer beöordeeling; maar voor zoo verre het ons een verborgenheid blyft, moeten wy ons oordeel opschorten, en niets bepaalen. Dit noemt de Schriftuur: *Het verborgene voor den Heer te laaten, en niet wys te zyn boven het geen men behoort, maar wys te zyn tot maatigheid, gelyk als God een' iegelyk de maate des geloofs gedeeld heeft*. (*)

Met geen schyn van reden zou men kunnen vorderen, dat in den geöpenbaarden Godsdienst niets zich zou opdoen, dan het geen het menschelyk verstand volkomen zou bevatten en verklaaren kunnen. God kan ons in zyn Woord wel dingen voor oogen stellen, van welke eene oppervlakkige kennis ons van zeer veel nut kan zyn, schoon eene grondige kennis van dezelve voor ons in deezen staat onmogelyk te verkrygen, en ook onnodig is. De natuurlyke Openbaaring, die hy aan alle Volkeren heeft gegeeven, is van geenen anderen aart, en doet even dit zelfde. De natuurlyke Godsdienst heeft daarom ook zyne duistere vakken zelfs voor den grootsten Wysgeer en den besten *Christen*.

'En

(*) *Rom.* XII: 3.

'Er kunnen dan veele zaaken zyn in den geöpenbaarden Godsdienst, waar van wy, zoo verre zy ons ter zaligheid dienstig zyn mogen, wel eenig denkbeeld kunnen vormen, maar die wy nogthans niet ten vollen doorzien, of in haar geheel bevatten kunnen. Maar het geen ons van die zaaken wordt geleerd, moet toch naauwkeurig gekend en verstaan worden, eer dat het een voorwerp van ons geloof kan zyn. Men kan wel gelooven, dat eenig voorstel, waar van wy den zin geheel niet vatten, eene voor ons onbekende waarheid behelst; maar wy kunnen niet geächt worden die waarheid te gelooven, voor dat wy den zin des voorstels verstaan, en begrypen wat 'er geleerd wordt. Om nu te weeten wat de Goddelyke Openbaaring ons leert, en wat zy wil dat wy gelooven zullen, moet elk die een *Protestant*, en geen *eenvoudige geloover* wil genoemd worden, zyne verstandelyke vermogens aanwenden, met oordeel gebruik maakende van alle de hulpmiddelen die onder zyn bereik zyn.

De onderwerpen waaromtrent het oordeel van een' iegelyk *Christen* moet verkeeren, zyn ook niet zoo talryk, en van zulk eene verbaazende uitgestrektheid, als sommigen zich verbeelden die met Vader ORIGENES wel zouden willen beweeren, dat men om meer dan een *eenvoudig geloof* te verkrygen, de tydelyke bezigheden geheel zou moeten laaten vaaren, en zich geduurende het gantsche leven met onderzoeken bezig houden. Dit mogte zoo zyn, indien elk om reken-

schap

ſchap van zyn geloof te kunnen geeven, nodig had alle duistere plaatzen der Schriftuur te verstaan, en bedreeven te zyn in alle de geschilstukken der zoogenoemde Godgeleerden. Maar dit is geheel de eisch niet van onzen regel, die ſtrekt de pligt van onderzoeken en oordeelen niet verder uit, dan voor allen nut en mogelyk zyn.

Alle *Christenen* behoeven niet te verstaan alles wat onze Heilige Boeken bevatten. Deeze zyn wel klaar genoeg in die dingen die de geloovigen aangaan, maar voor het overige is 'er veel in dezelve dat duister is, dat gedeeltelyk maar tot sommigen, gedeeltelyk tot niemand meer in deeze dagen betrekking kan hebben. Deeze Boeken zyn niet geſchreeven in den ſmaak van Godgeleerde Verhandelingen of zamenſtelzelen die in haar geheel moeten verſtaan worden, zal men veel nut van dezelve hebben; maar beſtaan meestal uit geschiedverhaalen, doormengt met wetten, geboden, beloften, bedreigingen, leerſtukken en voorzeggingen naar eisch der omſtandigheden gegeeven; van welke dingen veelen zeer wel verſtaan kunnen worden zonder dat men al het overige verſtaa, of behoeve te kennen. Want veele plaatzen der Schriftuur betreffen alleen byzondere volkeren of perſoonen, byzondere landen of tyden, of zyn enkel zinſpeelingen op overoude tyden, zeden, en gewoonten, by welke het menschdom in 't algemeen of geheel geen, of ſlegts een gering belang kan hebben. Van deeze dingen nu

die

die maar voor byzondere Natien of perfoonen, en enkel naar tyds gelegenheid, doch niet met uitzigt op het geheele menschdom gefprooken, of te boek gefteld zyn, kan het niet anders wezen, of veelen moeten thans duister, voor den gemeenen man in deeze dagen onverftaanbaar, en tevens ook onnodig zyn. Een groote maate van taal- en oudheidkunde, van kennis der gefchiedenisfen, zeden, gewoonten, wysbegeerte, deugden en ondeugden; twisten en gefchillen der ouden wordt 'er vereischt om dezelve te verklaaren. En de ondervinding toont, dat al deeze toeftel van geleerdheid, voor hun zelfs die 'er de grootfte vorderingen in gemaakt hebben, noch op verre naa niet toereikende is, om alles wat duister is in de Heilige Bladeren op te helderen. Hy nu die een goedertieren Vader der menfchen is, en hun *niet te veel oplegt*, kan niet onderfteld worden te begeeren, dat alle *Christenen* in deeze dagen geleerden zullen zyn, waar toe hun in 't algemeen de gelegenheden en hulpmiddelen ontbreeken; en waar van ook geen groote nuttigheid zou zyn te wagtten; want het geen een geleerde meerder weet dan een verftandig en geöeffend ongeleerde is doorgaans van weinig zedelyke waarde, en kan niet bewezen worden tot den waaren Godsdienst iets af, of toe te doen. En indien de gemeene man doorgaans geen belang heeft by de ontdekkingen der geleerden, veel minder heeft hy iets te maaken met dat geen, dat in die over oude Schriften met al de hulp van wetenfchappen en geleerdheid niet meer ver-

ftaan

ſtaan kan worden; en waar over de allerkundigſten door alle tyden heen met elkanderen blyven twisten.

Ook kan het voor den gemeenen man niet nodig zyn bedrevenheid te hebben in de geſchilſtukken der Godgeleerden, en hy behoeft zich om die te verkrygen geheel geen moeite te geeven. Veeltyds ſchynt men hier over wel anders gedagt te hebben. De Leeraars hebben hunne byzondere begrippen niet zelden als fundamenteele artykelen willen doen gelden, en het Volk gedrongen om in hunne geſchillen party te kiezen, en zich met den eenen of anderen aanhang te vereenigen en te verbinden; eveneens als of hunne byzondere begrippen den welſtand der Kerke, en de zaligheid der zielen betroffen. Doch met regt kan het niet van den ongeleerden, jaa ook niet van eenig ander *Christen* geëischt worden zich veel met deeze dingen te bemoeien. Veelen dier ſtukken, waar over eeuwen lang getwist zal worden, hebben geheel geen grond in de Heilige Schriften, offchoon men ze door eenige getuigenisſen derzelve, buiten hun verband getrokken, gewoon is te ſtaaven; maar zyn uit de ſchoolen der Heidenſche Wysgeeren afkomſtig. De *Apostelen* van JESUS klaagden reeds dat 'er ten hunnen tyde Leeraars in de Kerk gevonden wierden, die zich veel meer bezig hielden *met een ongoddelyk en ydel geroep, met geſlagtrekeningen, twistvraagen en woordenſtryd*, dan met het geen *tot ſtigting* der geloovigen kon dienen; en in laatere tyden heeft dit kwaad nog

 veel

veel toegenoomen. De Heidenſche Wysgeeren *Christenen* geworden zynde, behielden gemakkelyk iets van het gezach dat zy te vooren over den gemeenen man gehad hadden, en verheugden zich telkens wanneer zy maar een enkel woord in de Schriften der *Apostelen* vonden, dat als hunne voorige gevoelens gunſtig kon worden opgevat. Zulke gelegenheden namen zy greetig waar, zoo om hunne oude wysbegeerte van welke zy niet gaarn afſtand deeden, onder de *Christenen* gangbaar te maaken, en daar door hun eigen aanzien te vermeerderen, als om het Chrisrelyk Leerſtelzel deszelfs natuurlyke klaarheid (hunne trotsheid zeer mishaagende) te beneemen, en 'er de gedaante van diepzinnige verborgene en verhevene wysheid aan te geeven. Aan deeze, uit het Heidendom tot de *Christenen* in de eerſte eeuwen overgeloopene, Wysgeeren zyn wy verſchuldigd de meeste dier onbevattelyke leerſtellingen en harde gevoelens, die het gezond verſtand beſpotten, die geleerden en ongeleerden ſteeds bezig gehouden, en de duurzaamſte geſchillen veroorzaakt hebben (*).

Het kan nu van den pligt der *Christenen* niet geächt worden in deeze zaaken ervaaren te zyn, en over dezelve

(*) Die van den Heidenſchen oorſprong van verſcheidene verſchilſtukken onder de *Christenen* een meenigte van bewyzen wil zien, leeze J. PRIESTLEY's *Hiſt. der verbasteringen van het Christendom*. Doch leeze dit boek met oordeel en voorzichtigheid.

zelve te kunnen beslissen, of zich in alles met den eenen of anderen aanhang te vereenigen. Hier in ervaaren te worden is een werk van oneindige moeite, en van weinig nut, doorgaans den mensch niet wyzer, niet beter maakende. Honderdmaal meer dan ooit door iemand geleezen kan worden, is over deeze dingen geschreeven, terwyl de strydende Godgeleerden nog al onder de wapenen blyven; en men kan niet vermoeden dat zy immer vreede zullen maaken, zoo zy niet leeren eeniglyk de Leidslieden die God ons heeft gegeeven, namelyk zyn Woord en het gezond Verstand te volgen, en zich aan menschelyke inzettingen geheel niet te bekreunen.

Een eenvoudig middel is 'er echter, waar door ongeleerde *Christenen*, die meenen dat zy de geschilstukken eenigzins moeten beoordeelen, en in de twisten der Godgeleerden niet geheel en al onpartydig, en onverschillig mogen blyven, dit werk voor hun vry wat bekorten, en vry gemakkelyk maaken kunnen; terwyl zy nogthans door hetzelve de grootste zekerheid kunnen erlangen, die hun, ja die zelf den geleerden mogelyk is te bekoomen. Dit middel bestaat hier in.

Voor eerst, dat zy zich een klaar en bepaald begrip van den staat des geschils, van het geen de eene aanhang beweert, en de andere ontkent, tragten te vormen. Hier hapert het zeer veelen, die zich met de geschilstukken bemoeien, en niets (zoo als men on-

onvoorzichtig doorgaans wat schielyk doet) party gekozen hebben, dat zy den eigenlyken staat des geschils niet begrypen, en, zoo als PAULUS zich uitdrukt, *niet weeten wat zy zeggen of bevestigen.* Doch voor deezen, zoo zy dus voort willen gaan, is alle moeite verlooren, en alle raad te vergeefs.

De staat des geschils dan wel begreepen zynde, moeten ze niet alle bewyzen, welke voor en tegen door de strydende Godgeleerden uit taal- en oudheidkunde, uit wysbegeerte en overnatuurkunde, of ergens anders van daan, gehaald worden, wikken en weegen; want behalven dat de gemeene man daar toe niet in staat is terwyl die bewyzen veelal buiten den kring zyner denkbeelden gaan, zou dit ook een werk van eindelooze moeite, en eene groote verkwisting des tyds zyn, dien hy nutter kan besteeden dan in het beschouwen der kampgevegten der Godgeleerden. Maar den staat des geschils wel begreepen zynde, moet men dit in ernstige overweeging neemen, „ welken invloed „ het bevestigen of ontkennen, het gelooven of niet „ gelooven der betwiste stelling op de gemoedsge- „ steldheid en het zedelyk karakter van den mensch „ zou moeten hebben?"

Indien het Opperwezen ons niet voortreffelyker en beminnenswaardiger, indien ons vertrouwen op hem niet grooter, onze pligt niet duidelyker, onze liefde tot den naasten niet sterker wordt door het eene of het

het andere gevoelen aan te neemen, kan men met veiligheid de geheele vraag onbeslist laaten, en zyne verdere moeite onwaardig keuren. In alle zulke gevallen is het de grootste wysheid onpartydig te blyven; want hier is niets te winnen, welk eenen kant men ook kieze. En dat het kennen en gelooven van dingen, die onverschillig zyn ten opzichte van ons zedelyk karakter, die ons niet beter of Godsdienstiger kunnen maaken offchoon zy al waarachtig zyn mogten, echter tot het wezen van den Godsdienst niet kunnen behooren, en uit dien hoofde voor eenen *Christen* ter zaligheid niet kunnen noodzaakelyk zyn, is door zich zelven zoo blykbaar, dat het verveelende zou moeten zyn, zoo ik zulks poogde te bewyzen. Hier door nu wordt voor den waarheid- en deugd-lievenden *Christen* veel werks uit den weg genoomen. Want van zulke Godgeleerde verschillen, waar omtrent het bevestigen of ontkennen ons niet Godvrugtiger, beter, of liefderyker kan maaken, is een groot aantal voor handen.

In dit beredeneerde nu legt ook reeds, zoo als elk kan begrypen, ingeslooten, dat men veilig zulke gevoelens op het eerste voorstel mag verwerpen, welke men ziet dat ons het Opperwezen minder beminnelyk doen voorkoomen, dan men zonder die gevoelens het zelve zou beschouwen; welke ons hetzelve voorstellen in zulk een licht als de Heidenen veelen hunner Goden deeden beschouwen, in dat namelyk van eenen harden Heer, die maaien wil daar hy niet gezaaid heeft;

 die

die uit zich zelven niet tot goedertierenheid maar tot ſtraf is genegen; wiens regtvaardigheid op wraak, wiens vrymagtigheid op willekeurigheid en aanneeming des perſoons uitloopt. Desgelyks ook zulke gevoelens, die regelregt geſchikt zyn om den mensch opgeblaazen, werkeloos, en zorgeloos, of om hem moedeloos en wanhoopende te maaken. Alle Leerſtellingen die duidelyk tot dergelyke einden zich uitſtrekken, zyn terſtond te verwerpen; zyn niet van CHRISTUS maar van den *Antichrist;* om dat ze regelregt aanloopen tegen de doorgaande Leer van JESUS en zyne *Apostelen*, en tegen den Godsdienst des gezonden Verſtands, dien niemand wederſpreeken mag. Weg dan met alle harde, ſlaafſche vrees-inboezemende liefde- troost- en moed-beneemende, zoo wel als met alle nuttelooze leerſtellingen! Wy zouden door deeze niet beeter, door die veel erger worden zoo wy ze omhelsden. Zy verdienen dan geenen verderen aandagt.

Eindelyk blyven 'er dan niet over dan zulke leerſtellingen, die, zoo zy aangenoomen werden, blyken eenen goeden invloed te moeten hebben op ons zedelyk en Godsdienſtig karakter, en ons ſtandvastiger en overvloediger in de deugd te moeten maaken, dan wy anderzins zouden zyn. Zulke ten hoogſten nutte gevoelens, die echter nog van zommigen betwist worden, doen zich reeds door hun zelven als zeer waarſchynlyk op. Jaa de nuttigheid kan zoo zeer in het oog loopende en de overeenkomst met andere gevoelens,

lens, die nooit in geschil getrokken zyn geworden, zoo volkoomen wezen, dat 'er niets meer dan deeze dingen nodig is om in een welgesteld hart eene verstandige en vaste overtuiging te doen geboren worden. Ook zyn stukken van deezen aart niet van zoo groot een aantal, en niet van zulk eene afgetrokken natuur of het is een gemeen *Christen* wel mogelyk de voornaamste bewyzen voor en tegen dezelve doorgaans aangevoerd wordende, in overweeging te neemen, en daar door, zoo 'er nog eenige twyffeling by hem mogte zyn, die te doen verdwynen.

Deeze manier van de geschilstukken te beoordeelen, dat men namelyk aanvange met hunne nuttigheid te onderzoeken, dat men de schaadelyke en nutteloozе ter zyde zette, en de zulke alleen, die zich opdoen als geschikt om ons braaver en Godsdienstiger te maaken, onze nadere overdenking en naauwkeurige beoeffening waardig keure, is zeekerlyk de beste en kortste weg die aangewezen kan worden, en de eenige, die zulks verdient. En de nuttigheid van eenig gevoelen is een zaak die onafhankelyk van deszelfs waarheid kan onderzogt en gekend worden, en daarom vooraf kan niet alleen, maar ook behoort in aanmerking te koomen, eer dat men tyd en moeite verspille om naar deszelfs waarheid te zoeken. Even gelyk men in waereldsche zaaken altoos vooraf de waarde van eenig ding en het gebruik, dat van het zelve gemaakt kan worden moet leeren kennen, eer dat men zyn geld of arbeid

arbeid te koste legt om het zelve magtig te worden. *Waarom weegt gy geld uit voor het geen dat geen brood is, en uwen arbeid voor het geen dat niet verzaadigen kan?* zyn woorden, die hier op toegepast kunnen worden.

Dat men op deeze wyze en van deezen kant af moet beginnen in het beoordeelen van verſchillen die tot den Godsdienst betrekking hebben, is een regel die niet nieuw, en niet van myne eigene vinding is, maar ons door de Goddelyke Openbaaring wordt aan de hand gegeeven. Als PAULUS zegt *verwerpt de vraagen, die dwaas en zonder leering zyn*, onderſtelt hy dat wy de zedelyke nuttigheid van een vraagſtuk vooraf, eer wy het vraagſtuk zelf beſlisſen kunnen, kunnen beſchouwen; en dat wy die van geene waarde bevindende, het vraagſtuk maar aan een zyde moeten zetten, en onbeoordeeld laaten. En onze Zaligmaker als hy leert *dat zoo iemand gezind ware Gods wil te doen dezelve in ſtaat zou zyn om de waarheid en Goddelykheid zyner leere te kunnen beöordeelen* (*), onderſtelt daar mede dat de zedelyke nuttigheid de toets der Godsdienſtige waarheid is. Elk mogt zyne leer beoordeelen, en hy erkende in den allereenvoudigſten daar toe eenige bekwaamheid, zoo hy eene Godsdienſtige geſteldheid des gemoeds bezate. Zulk een mensch onderſtelt hy konde terſtond zien dat zyne leer door haar zelve geſchikt was om den besten invloed op het menſche-

(*) *Joan.* VII: 17.

schelyk hart te hebben, om dat haar namelyk de allergrootste schoonheid en zedelyke volmaaktheid eigen is, en alles wat dezelve eischt uitloopt op het doen van Gods welbehaagen. Elk mensch die de gemelde gesteldheid bezate kon ligt bevatten dat eene leer van zodanige zedelyke nuttigheid en zuiverheid niet valsch kon zyn; en dat hy ook die dezelve verkondigde, duidelyk van alle aardsche voordeelen afziende, niet zyn eigen belang of aanzien in de waereld maar alleen Gods wil en het heil der menschen bedoelende, niet anders dan een waar Propheet, voor welken hy zich uitgaf, zyn konde. Daarom voegde JESUS 'er ook nog deeze woorden by; *Die van hem zelven spreekt zoekt zyn eigen eer, maar die de eer zoekt des geenen, die hem gezonden heeft, die is waaragtig, en geen ongeregtigheid is in hem.*

TWEEDE AFDEELING.

De Grondregel der *Protestanten* aangaande het oordeel van elken *Christen* over zaaken van Godsdienst in dien zin, en zulke uitgestrektheid opgevat zynde, als ik denzelven nu verklaard heb, zyn 'er, denk ik, veele voldoende bewyzen voor deszelfs aanneemelykheid. Eenige der voornaamste van dezelve zal ik nu voorstellen.

1. De zaaken die algemeen noodzaakelyk voor de *Christenen* om te kennen, en te gelooven geächt kunnen worden, gaan niet boven het gemeen begrip der menschen, byaldien zy hun oordeel in Goddelyke zaaken eenigzins oeffenen, gelyk zy verpligt zyn. Wy hebben reeds in de voorige Afdeeling gezien dat het geen in duistere Schriftuurplaatzen moge geleerd worden, als mede de geschilstukken der Godgeleerden tot deeze zaaken niet behooren, maar dat door dezelve alleen te verstaan zyn dingen die voor allen van nut kunnen zyn, gelyk als deeze, en dergelyke. Dat 'er een God is, die den Hemel, de Aarde en Zee, met derzelver volheid heeft geschaapen, uit en door wien alle dingen zyn. Die een Geest is, en daarom in geest en waarheid moet aangebeden, en niet door uitwendig vertoon, maar door het doen van zyn welbehaagen gediend worden. Die door zich zelven alle volmaaktheden bezit, en van onze handen niets kan behoeven, tot het kwaad niet kan verzogt worden, geen onregt kan doen, en by wien geen verandering of schaduw van omkeering plaats heeft. Die agt geeft op alle menschen en derzelver belangen niet alleen, maar ook op het gewas des Velds, het gevogelte des Hemels en de visschen der Zee; jaa die alle de deelen van het uitgestrekte Heelal, alles wat hy gemaakt heeft onderhoudt, regeert, en bestiert. Die de menschen niet als een gestrenge Heer, maar als een goedertieren Vader behandelt; hun ook genadig is wanneer zy, gezondigd hebbende, met waar berouw en boetvaardigheid

heid zich tot hem wenden, en tot gehoorzaamheid wederkeeren. En die van deeze zyne menschenliefde en bermhartigheid aan allen verzekering geeft door zynen Zoon, welken hy gezonden heeft om de waereld, die zeer verbasterd en bedorven was, te verlichten, te verlossen, en te hervormen; om de menschen van zonden en afgodery af te trekken, hun deugdzaam, en door deugd eeuwig gelukkig te maaken. Dat JESUS van *Nazareth*, die te *Bethlehem* is geboren, en in het *Joodsche* Land het *Euangelie* van genade en zaligheid in den naam van den eenigen en waarachtigen God heeft verkondigd; deeze groote Gezant en Zoon des Allerhoogsten is; die zynen Goddelyken last door veele wonderen, van dien aart, als niemand doen konde, ten zy God met hem ware, heeft gestaafd. Dat deeze ons den raad en wil van God volkoomen heeft bekend gemaakt, zonder iets agter te houden; en om ons vergeeving van zonden en een altoosduurend heil te bezorgen, alles volbragt heeft wat het heiligste en beste wezen ten dien einde van hem begeerde; terwyl hy geen moeite, smaad, of smerte ontzach, jaa eindelyk zelfs zyn leven opofferde. Dat God hem vervolgens wederom uit den dooden heeft opgewekt en ten Hemel opgenoomen, waar hy met magt en heerlykheid bekleed, en tot onzen Heer, Rechter, en Zaligmaaker is aangesteld. En eindelyk, dat God in deeze verhooging van zynen Zoon de kragtigste verzeekering heeft gegeeven van eene toekoomende algemeene opstanding der dooden; een regtvaardig oor-

deel; en eene gepaste vergelding onzer daaden; wanneer allen loon naar werken zullen ontfangen zonder uitzondering, en zonder aanneeming des perfoons.

Deeze dingen zyn gewisfelyk hoofdwaarheden van den Christelyken Godsdienst, die van de meest algemeene nuttigheid en noodzaakelykheid voor elken belyder om te kennen en te gelooven moeten geächt worden. Ik onderftel echter niet, dat ik hier alles wat voor een' iegelyk noodzaakelyk is, naauwkeurig heb ter neder gefteld, zonder iets over te flaan dat hier by zou behooren, of 'er iets by te voegen, dat hier wel overgeflagen mogte worden. Neen ik vermeet my niet om het getal der noodzaakelyke waarheden te bepaalen, en zou het vrugteloos achten zulks te onderneemen. Niemand kan van dezelve fpreeken, of de een zal oordeelen, dat hy 'er te veel, de ander dat hy 'er te weinig hebbe opgenoemd. De Godgeleerden hebben wel kenmerken opgegeeven volgens welke de grondwaarheden van andere waarheden zouden te onderfcheiden zyn; maar de eene *Christen* denkt dat zy te enge, de ander dat zy te ruime paalen hebben gefteld. En waarom kan men het, offchoon men zulks wil en opregtelyk zoekt, niet eens worden met elkanderen over het getal der grondwaarheden? Hierom denk 'ik, om dat het noodzaakelyke op verre naa voor allen niet het zelfde is. Daar de verftandelyke vermogens en de omftandigheden der menfchen zeer ongelyk zyn, zal God van allen niet het zelfde eis-

eisschen, in het kennen en gelooven zoo min als in het betragtten. *God heeft een' iegelyk de maate des geloofs gedeeld*, zegt PAULUS. Hy heeft dus den eenen in staat gesteld om veel dieper in zyne heiligdommen in te dringen, dan de ander kan doen; en hy begeert dit ook van den eerstgenoemden. Zulk eene maate van kennis en geloof als voor den allereenvoudigsten ter zaligheid voldoende gekeurd wordt door den Alweetenden, zal voor den min eenvoudigen en den schranderen hem ganssch niet voldoen. *Van hem dien veel is gegeeven, zal veel geëischt worden, maar weinig van hem die weinig heeft ontvangen.* 'Er kan derhalven geen bepaald voorschrift voor allen gegeeven worden; en elk die zulks onderneemt te doen, zal onvermydelyk een van deeze misslagen begaan, van namelyk den minsten meer op te leggen dan zy draagen kunnen, of van de meesten veel minder te vraagen dan zy kunnen en behooren te doen, en door den Opperſten Rechter van hun gevraagd zal worden. Doch ik bedoel hier niets minder dan een voorschrift aan anderen te geeven, of voor iemand te bepaalen, wat hem noodzaakelyk zy.

Maar de waarheden, die ik heb voorgedraagen, schynen my ongetwyffeld toe van dien aart te zyn, dat elk die door geen zugt tot Godgeleerde zamenstellen zich laat vervoeren, en de Schriften des *Nieuwen Testaments* met aandagt en genoegzaame onpartydigheid leest, dezelve moet erkennen voor stukken van de

grootste nuttigheid, en de meest algemeene noodzaakelykheid. Elk der zoodanige immers ziet, dat de Heilige Schryvers van deeze dingen allermeest, en byna op elke bladzyde gewag maaken. Gevolgelyk betoonen deeze buiten tegenspraak in die waarheden het meeste belang gesteld te hebben. Want wie zou niet oordeelen dat een Schryver dwaas en verkeerd handelde, die van de gewigtigste zaaken, die hy leeren wilde, maar zeer zeldzaam, en slechts op een of twee plaatzen in zyne schriften sprak, en ondertusschen elke bladzyde opvulde met dingen die hy zelf van minder aanbelang schattede? Men zou het verstand der Heilige Schryvers dan te kort doen, indien men niet wilde onderstellen, dat die zaaken, met welke zy zich allermeest, en genoegzaam overal bezig houden, door hun van het grootste gewigt en de meest algemeene noodzaaklykheid; en andere van welke zy veel minder, en maar zeer zeldzaam spreeken, van minder aanbelang geschat zyn geworden.

De gemelde waarheden nu, en andere, die 'er meer van denzelfden aart zyn mogen, die uit hoofde van het belang, dat JESUS en zyne *Apostelen* in dezelve betoond hebben te stellen, blyken vry algemeen geloofd te moeten worden, gaan niet boven de gemeene bevattingskragt der menschen, maar kunnen van allen, die hunnes verstands magtig zyn, gekend, en zoo veel nodig verstaan en beöordeeld worden; zoo zy namelyk dit willen doen, en zich hier op naar vermogen,

gen, met ernst, met vryheid, en vrymoedigheid toeleggen. Deeze waarheden worden met zoo veele, en dikwyls met dezelfde, anderſins met niet minder duidelyke woorden in de gewyde Bladeren alomme geleerd, als ik ze hier heb voorgedraagen. Om dezelve aldaar te kunnen leezen en verſtaan, wordt zekerlyk geen meer oeffening, ſchranderheid, of begrip vereischt, dan tot het leeren van eenige kunst, eenig handwerk of bedryf in de Maatſchappy is van nooden. En om alle deeze leerſtukken veel beter, aanneemelyker, en eenen Goddelyken oorſprong waardiger te kunnen vinden dan andere ſtellingen, die deeze zouden beſtryden, of om verre ſtooten, indien zy aangenoomen wierden, wordt geen meer bekwaamheid vereischt, dan 'er noodig is om *goud, zilver en kostelyke ſteenen* van *hout*, *hooi en ſtoppelen* te onderſcheiden; waar toe elk die gezonde zinnen, en gemeen menſchen verſtand heeft, genoegzaam in ſtaat is.

Doch als ik dit beweer onderſtel ik, dat de menſchen hunne verſtandelyke vermogens omtrent deeze zaaken willen oeffenen en gebruiken, en dat zy daar in door gezach of magt, door bedrog, misleiding, of verkeerd onderwys niet opgehouden, verhinderd of onbekwaam gemaakt worden. De menſchen worden bekwaamer tot het kennen, en beöordeelen van Godsdienſtige onderwerpen, naar maate dat ze zich met meer yver en meer vryheid daar op toeleggen. In allerleie zoort van zaaken is de bekwaamheid aan de oeffening

fening verbonden, en zonder oeffening geen bekwaamheid te wachten. Men kent de kragt nooit van zyn eigen oordeel in dingen, waar in men niet durft, en niet gewoon is het zelve te gebruiken, maar altoos het oordeel van anderen pleeg te volgen; men is daar in gelyk aan een kind dat te lang aan de leiband wordt gehouden, dat de kragten wel heeft om zonder hulp op eigen beenen te gaan, maar die kragten niet kent, en geen vrymoedigheid heeft om ze te werk te ftellen. De vryheid, het vertrouwen op eigen kragten, en de gepaste oeffening van dezelve doen de bekwaamheden gebooren worden in Godsdienftige zoo wel als in andere zaaken. Zoo lang nu deeze dingen in geene genoegzaame maate algemeen plaats hebben, kan men uit de onkunde en groove wangevoelens des gemeenen Volks, tot de bekrompenheid hunner verftandelyke vermogens in geestelyke zaaken by geen wettig gevolg befluiten; waar toe veelen echter, die der vryheid niet gunftig zyn, zich doorgaans zeer gereed betoonen. En het geheel, of gedeeltelyk afzyn van de genoemde dingen, gepaard met eene verkeerde manier van onderwyzen, welke by alle Gezindheden, niet een zoo veel ik weet uitgezonderd, pleeg gehouden te worden, zyn de oorzaaken, dat de blindheid, en *het eenvoudig geloof* zoo beftendig onder den grooten hoop der belyderen naa de tyden der Reformatie zyn gebleeven. Het gros des Volks wil doorgaans veel liever *eenvoudig* [illegible], dan onderzoeken wat geloofl kan of moet worden. Dit eerfte ftrookt best met zyne gewoone traag-

traagheid, waar uit het behoorde opgewekt te worden, en uit welke het zelve op te wekken de Leeraars een hunner voornaamfte pligten moesten maaken, 't geen zy echter zeldzaam doen. Zy meenen veelal by ondervinding te weeten, dat zulk een geloof zeer goed is voor den gemeenen man; althans zoo heeft men lang voor deezen gedagt en gedaan, offchoon nu in dit opzicht (dit erkennen wy met blydfchap) de tyden eenigzins gunftiger worden, en men onder verfcheide Gezindheden Leeraars vindt, die de waare Vryheid van oordeelen en gelooven met hart en ziel begunftigen, en de beste poogingen aanwenden om die algemeen in gebruik te brengen. Mogt het aantal der zoodaanigen overvloedig worden, zulks zou van heilryke gevolgen zyn voor het redelyke Christendom!

Hoe veel lichts ook de Hervorming terftond verfpreid hebbe, moet men zich echter niet verbeelden dat zy in korten tyd alle nevelen konde verdryven. Dit was onmogelyk in de natuur der zaak. Een groote verandering moge fchielyk by een' enkelen mensch plaats grypen ('t geen evenwel zelden gebeurt) maar dit kan niet eveneens aangaan by een groot Volk, noch minder by veele Volkeren tevens. Groote lighaamen beweegen zich langzaam. Een talryke Natie kan wel op eenen fprong van belydenis veranderen, maar niet van alle vooroordeelen, volks-gebreken, volks-denk- en handel-wyzen, die hebbelyk geworden, en als in eene tweede natuur veranderd zyn. Uit

 dien

dien hoofde is het gebeurd dat de Hervormden uit de zeer verbasterde Kerk die zy verlaaten hebben; nog veele kwaade begrippen en maniëren medegenoomen, en lang daar naa behouden hebben. Van hier ook, dat men onder de *Protestantsche* Gezindheden (schoon men 't niet weeten wil) nog al veel zich toegelegd heeft om het gemeen zoo wat aan den band te houden, en te leiden. Van hier eindelyk dat men het onderwys doorgaans op eenen meesteragtigen, beslisfenden, en schoolschen trant heeft ingericht, zoo in het openbaar als in het byzonder en door de drukpers. Dit een en andere heeft veelen belet om tot de waarheid te koomen; en hun veel onbekwaamer gemaakt om te oordeelen in zaaken van Godsdienst, dan zy van natuure zyn geweest. Hun brein en geheugen is opgevuld met ydele vraagstukken, onzekere en niet zeer nutte, indien al geene schadelyke leerbegrippen, en met duistere en kwaalyk begrepen plaatzen der Schriftuur. Onder *Protestanten* van dit zoort, die alzoo onderwezen en geleid zyn geworden, vindt men 'er wel, die u met groote bevreemding zullen aanzien, zoo gy de waarheden, welke ik in den aanvang deezer Afdeeling voordroeg, Hoofdwaarheden van het Christendom noemt; die dezelve op verre naa niet genoeg bevatten zullen, en althans niet in staat zullen zyn om een derzelve tegen het ongeloof te verdeedigen; terwyl zy u echter, wanneer gy hun vraagt: op welk een' dag der schepping de Engelen gevallen zyn? of 'er aankleevende en toegerekende Erfzonde is? wie de

de *Antichrist* is? wat het onderscheid is tusschen *Transubstantiatie* en *Consubstantiatie*? of men bejaarden of kinderen moet doopen? zeer naauwkeurig zullen weeten te beantwoorden, op die wyze namentlyk als zy dat geleerd hebben. Zy weeten wat hunne eigene regtzinnige Kerk aangaande deeze, en veele andere even gewigtige vraagstukken stelt, en met dit te weeten, meenen zy 't al verre gebragt te hebben. Dit is de vrugt van verkeerd onderwys.

Hier uit nu, en uit andere beletzelen, die men der Vryheid in den weg gelegd heeft, komt het voort, dat men uit de algemeene ondervinding tot nog toe niet kan beslissen, hoe verre de bekwaamheid van het gemeene oordeel in zaaken van den Godsdienst kan reiken; en dat men doorgaans hier van al te laage gedagten vormt. Wierdt aan den eenen kant de volgzugt, aan den anderen de heerschzugt verbannen: wierdt het misbruik van gezach, van Leerboeken en Formulieren overal weggenoomen; het onderwys verbeterd; de verdraagzaamheid genoegzaam uitgestrekt in alle Landen; de drukpers alomme vrygesteld; wierden alle *Christenen* steeds aangespoord om hunne eigene waarde als redelyke en Godsdienstige wezens te kennen; wierden ze niet afgeschrikt maar aangemoedigd om uit eigen oogen te zien; en had niemand om verschil van gedagten eenige onaangenaame, smaadelyke, of nadeelige bejeegeningen te vreezen, dan zou buiten twyffel de algemeene ondervinding ons geen

tegenwerping tegen het geen wy thans beweeren ſchynen op te leveren, maar een voldoenend bewys voor het zelve aanbieden. Dan zou zy onwederſpreekelyk toonen dat elk *Christen*, die gezonde verſtands-vermogens bezit, bevoegd is om de Goddelyke en Hemelſche dingen, zoo verre die in de Openbaaring van CHRISTUS vervat zyn, en zulks voor hem nodig zy te beoordeelen; en dat hy magtig is om van alles, wat met regt vermoed kan worden ter zaligheid voor hem noodzaakelyk te zyn, betaamelyke denkbeelden te vormen. Dan zouden ook de oude Godſpraaken aangaande de algemeenheid der Godsdienst-kennis onder de dagen des *Nieuwen Testaments* vervuld worden, waar in gezegd wordt: *Ik zal myne wet in hun binnenſte geeven, in hun hart zal ik die ſchryven; en zy zullen niet meer een iegelyk tot zynen naasten zeggen kent den Heer, want zy zullen my allen kennen van hunnen kleinſten af tot hunnen grootſten toe, ſpreekt de Heer* (*).

2. Volgens de Wet der Natuur en het *Euangelie* van CHRISTUS, heeft elk mensch het regt om voor hem zelven in zaaken van Godsdienst te oordeelen. Niemand mag zynen naasten paalen ſtellen, die hy zich door anderen niet zou willen geſteld hebben; of zich meesterſchap aanmaatigen over dingen die niet zyn belang, maar alleen het belang van den naasten betreffen.

(*) *Jerem.* XXXI: 34.

fen. Oorfprongelyk zyn alle menfchen gelyk aan elkanderen in dien zin, dat zy allen gelyke regten hebben, en dat niemand dus aan aan anderen doen moge, 't geen hy voor onregt zou houden, zoo 't aan hem zelven gefchiedde. Zeer ongelyk zyn zy wel ten opzichte van lichaamskragten, zielsvermogens, neigingen, en bekwaamheden, maar hier uit volgt geen ongelykheid van regten. Heeft iemand meer gaaven ontvangen dan anderen, hy mag en moet uit dien hoofde hun zyne hulp verleenen, en hun onderrichten, maar hun niet overheerfchen of dwingen. Doet hy het eerfte, zy zyn hem dankbaarheid verfchuldigd, maar geen onderwerping. Doet hy het laatfte, zy hebben reden om zich over hem te beklaagen, en regt om zamen te fpannen, en zoo het hun mogelyk zy, zyne overheerfching met vereenigde kragten van zich te werpen. Heeft iemand meer doorzicht of kundigheid dan anderen, hy mag zich als hunnen leidsman aanbieden, maar zy zyn niet verpligt hem te volgen, voor dat zy reden hebben om te denken dat zulks met hun belang zal overeenkoomen; dat hy een leidsman en geen verleider zal zyn; dat hy opregtheid en braafheid, zoo wel als fchranderheid en kennis bezitte, en dus hun waarachtig heil zal willen, en kunnen bevorderen. En by aldien zy zich hier van ten volle overtuigd houden, dan legt hier door op hun nog geen verpligting om hunne oogen te fluiten, en hem blindelyk te volgen. Zy mogen en moeten fteeds toezien op welke wegen hy hun leidt; want de gunftigfte vermoedens kunnen

kwaalyk gegrond zyn, en ook de beste en welmeenendſte leidsman kan dwaalen. Geen Leeraar in den Godsdienst heeft derhalven ooit regt om iets meer te begeeren dan dat zyne redenen aandagtig gehoord, behoorlyk gewikt en gewogen worden, en dat elk verder naar eigen goedvinden gebruik van dezelve maake. Die iets meer begeert, wordt door heerschzugt of andere laage neigingen, of door eenen *yver zonder verſtand*, maar niet door Godsvrugt of menschlievenheid bewoogen; hy zelf dwaalt dus, verdient geen vertrouwen meer, en moet geen voetſtap verder gevolgd worden.

Dit regt der Natuur wordt in het *Euangelie* van CHRISTUS geſtaafd. Allen die den naam van JESUS belyden, ſtaan volgens zyne Leer in gelyke betrekking tot God; zyn *dienaars* van denzelfden *Heer; kinderen* van denzelfden *Vader*. Voor zoo verre zy *Christenen* zyn, noemt Gods Zoon hun zyne *broeders*, en zyn zy *broeders* van elkanderen. Daarom mogen zy elkanderen de wet niet ſtellen, en wanneer elk zyn eigen verſtand en gemoed opvolgt, ook elkanderen niet verachten of veroordeelen; *Wie zyt gy die eenes anders dienstknegt oordeelt? Hy ſtaat, of hy valt zynen eigen Heer* (*). Welke uitwendige onderſcheidingen van nut mogen zyn, en plaats hebben onder de menſchen, als dienaars van God en als *Christenen*, is 'er geen onderſcheid onder hun. Het gezach van de Vorſten en

(*) *Rom.* XIV: 4.

en Grooten der waereld, van de Leeraars en Opzienders der Kerke, en van allen die eenig bewind over anderen hebben, ftrekt zich geenzins daar toe uit, om hun in den Godsdienst eenig gedeelte hunner Vryheid te beneemen, om hun regelen van geloof voor te fchryven. De Ouders zelf mogen dit hunne kinderen niet doen. De Wet van God, zoo als die ons door zynen Zoon voorgefteld en verklaard is, is onze eenige regel; deeze is ons genoegzaam, deeze is verbindende voor allen; en niemand heeft regt om by deeze iets toe te voegen, om van deeze iets af te doen.

Welken regt de Vorften ook mogen bezitten op de waereldlyke heerfchappy die zy oeffenen, in de Kerk van JESUS kan hun de minfte heerfchappy niet toekoomen. JESUS heeft geleerd *dat zyn Koningryk niet van deeze waereld is*, en in geen verband ftaat met de Ryken der aarde. Uitwendige Godsdienstoeffeningen die met het welzyn van den Staat duidelyk onbeftaanbaar zyn, en van zulk eene natuur als de menfchenofferanden en Bacchanaliën, de wreede en ontuchtige plegtigheden onder veele Heidenfche Volkeren; of als de oproerige vergaderingen der Naaktloopers en andere dolzinnige dweepers onder de *Christenen*, die de gemeene rust verftoorden, en alle wettig beftier poogden om verre te werpen; en andere dingen, die de welvaart der Maatfchappy aantasten, mogen Vorften en Overheden weeren. Doch zy worden daar toe geregtigd en geroepen, niet als Leden der Kerke, maar

als

als dezulke, aan wien de zorge voor het gemeene welzyn is aanbevolen, in dat karakter moeten zy dit doen; en zoo lang iemand zich van het geen anderen benadeeld onthoudt, raakt hun zyne Godsdienst niet. Zy mogen dus nooit iemand de vryheid betwisten van denken, oordeelen en ſpreeken, en van den Kenner der harten naar eigen overtuiging te dienen, zoo lang dit geſchied op eene voor anderen onſchaadelyke wyze. De Overheden mogen wel den Godsdienst, of die byzondere Gezindheid, welke zy toegedaan zyn, bevorderen, maar door geene andere dan wettige middelen, die niemand verongelyken, niemand in zyne natuurlyke regten verkorten. Zoo zy meer ſterke, zoo zy dwingende middelen, of verleidingen daar toe aanwenden, zullen ze het regt van God, en hunne medemenſchen ſchenden, zich zelven in den Rechterſtoel van CHRISTUS indringen, het belang der waarheid verraaden, en het getal der huichelaaren vermeerderen.

De Geestelyken, Leeraars en Opzienders der Kerke hebben geen meer regt om over het geloof der meenigte te beſchikken, dan de Overheden, en mogen tot het voorſtaan van hunne byzondere begrippen zich van geene andere middelen, dan van overreden en overtuigen bedienen. Zoo deeze eenige meerdere magt bezaten, moesten ze die door de Wet der Natuur, of het *Euangelie* verkreegen hebben. Uit de Wet der Natuur kan dezelve, zoo als reeds is aangeduid, niet afgeleid worden, die kent geen Priesters of Kerkvoogden,

den, en ſtelt alle menſchen gelyk aan elkanderen. En het *Euangelie* heeft hun wel pligten opgelegd, maar geen magt over hunne medebelyders gegeeven. Het zelve in tegendeel herſtelt de oorſpronkelyke natuurlyke gelykheid der menſchen, die men overal uit het oog had verlooren; en welke de Geestelyken zoo wel als de Vorſten in alle landen en eeuwen gezogt hadden onkenbaar te maaken. Eene ſchandelyke en ſlaafagtige vernedering van het eene, en een even ſchandelyke verheffing en vergoding van het andere gedeelte des menschdoms is daar van de vrugt geweest. Willekeurige overheerſching, ſlaaverny, veelgodendom en bygeloof, zyn monſters die hier uit geteeld zyn. Het Woord van Gods Zoon velt deeze ter neder; en en dit is een der groote voordeelen van zyne komst in de waereld. Zyn *Euangelie* leert alle menſchen, dat zy *uit eenen bloede* zyn voortgeſprooten, en van éénen Vader afſtammen; dat het verſchil van rang en ſtand geen wezenlyk onderſcheid maakt; dat zy allen *Gods geſlacht* en *zyne kinderen* zyn, en dat in CHRISTUS noch *Jooden* boven *Heidenen*, noch *Grieken* boven *Barbaaren*, noch vryen boven dienstknegten eenigen voorrang hebben. Zyne leer neemt wel de verſchillende ſtanden die in de Maatſchappy onvermydelyk, en van nut zyn niet weg; en benadeelt de Burgerlyke inrichtingen niet, maar bevestigt die, gebiedende dat de *Christenen* in 't gemeen den Overheden, de dienstknegten hunnen Heeren, de kinderen hunnen Ouderen zullen gehoorzaamen in alles wat met Gods

wil bestaan kan; doch zoo bevelen met dien wil stry-dig worden gegeeven, dan wil zy *dat men Gode meer gehoorzaame dan den menschen.* En in het Godsdienstige neemt zy allen verschil van rang en stand ten eenemaal weg; verbiedt ons *Meesters* genoemd te worden *om dat één onze Meester is namelyk* JESUS CHRISTUS; verbiedt ons iemand onzen *Vader* te noemen op aarde *om dat één onze Vader is namelyk die in de Hemelen is, en wy allen broeders zyn van elkanderen.*

Elk heeft dan ook volgens het *Euangelie* van CHRISTUS regt om voor hem zelven in zaaken van Godsdienst te oordeelen, niemand is hier in boven hem verheven, en hy behoeft zich aan niemand te onderwerpen.

Als een gevolg hier van is dit, dat wy ook ons geloof aan dat van anderen niet onderwerpen mogen. Want uit deeze gelykheid der menschen aan elkanderen vloeit voort, dat niemand aan den Allerhoogsten voor eenen ander zal kunnen, maar elk voor hem zelven zal moeten rekenschap geeven. Het zal niets baaten onderscheidingen te maaken, die God niet gemaakt heeft, en die hy in den dag des oordeels niet zal laaten gelden; of voor anderen te willen laaten opkoomen, het geen hy niet van anderen, maar van elks eigen hand zal eischen. Wy mogen ons dan aan geene menschelyke inzettingen onderwerpen, even zeer als wy verpligt zyn anderen hunne vryheid te laaten behouden, zyn wy verpligt van onze eigene vryheid ge-

gebruik te maaken ; wy hebben geen magt die aan iemand af te ſtaan, wy kunnen ze niet overgeeven. En zoo wy al de laagheid en dwaasheid hadden van zulks te willen doen, niemand zou dezelve vermogen aan te neemen. God heeft gewild dat de *Christenen*, als zodanig, alleen van hem en zynen Zoon, en van geene andere wezens zouden afhangen; en daarom wat wy doen of laaten, elk zal voor hem zelven moeten verantwoorden, *elk zal zyn eigen pak draagen.*

3. Zulk een volkoome Vryheid als wy meenen dat elken *Christen* moet toegeſtaan worden, zal de eenigheid des geloofs niet ſchaaden, maar zal veeleer dezelve bevorderlyk zyn. 'Er zyn *Christenen*, die wel geene vyanden deezer vryheid willen zyn, maar echter zich beſchroomd bevinden om ze openlyk aan te pryzen, of om 'er voor zich zelven het volle gebruik van te maaken; denkende dat zoo men zich algemeen van haar bediende, de regtzinnige Leer des geloofs in groot gevaar zou koomen, de dierbaarſte waarheden, voor het gros des Volks althans, op losſe ſchroeven gezet, en de allergrootſte verſcheidenheid van gevoelens geboren zou worden. Doch die vrees is ongegrond. Het zyn de waarheden niet, maar alleen de wangevoelens, die hier door gevaar zouden loopen. Deeze zouden van tyd tot tyd hunne voorvegters verliezen, en in vergetelheid geraaken; en dan zou men het in het waarachtige, en zeekere ſchielyk meerder eens worden met elkanderen, dan tot heden toe mogelyk is geweest.

Het Gemeen door middelen van dwang, vrees, of bedrog, of door aanlokzelen en voordeelen te leiden en te beperken, kan niet veel baaten om eenigheid van gevoelens te weeg te brengen. Men heeft eeuwen lang openlyk en onbepaald voor, en meer bepaald en bedektelyk naa de *Reformatie* van deeze middelen zich bediend; en welk eene eenigheid is 'er uit voortgekoomen? Bezie het *Christendom!* Bezie het *Protestantendom!* Volstrekte eenigheid van gedagten schynt wel onmogelyk, maar niets kan 'er ons toch nader by brengen dan volstrekte en algemeene vryheid van denken en oordeelen. Wat men zonder deeze ook doe het zal daar toe vrugteloos weezen. Al had men het in de hand om aan elken belyder voor- of naadeelen naar welgevallen toe te meeten; al kwame het gros des Volks daar door tot de laagheid, om van allen aanspraak op het gebruik van eigen oordeel af te staan, en om aan te bieden, van hunner aller geloof aan een eenig voorschrift te onderwerpen; 'er zou geen eenheid van gevoelens uit voortkoomen. Die onderwerping zou by de meesten niet dan in schyn bestaan, en door hun hart wedersprooken worden. Want men kan niet gelooven wat men wil; men kan met de mond alleen maar niet met het hart toestemmen, 't geen men niet voor waarachtig houdt. By veelen ook zou dan de belydenis enkel een werk der lippen, en niet van het verstand of de overtuiging zyn, om dat zy 'er geheel niet by zouden denken, en niets van zouden verstaan. Men zou dus eene algemeene belydenis kunnen

nen invoeren (dit eens als mogelyk onderfteld) doch niet de waarheid, maar alleen geveinsdheid, eigenbaat, en *eenvoudig geloof* zou dan 'er by winnen.

Onder de zulken zelfs, die van goeder harte het een of ander Formulier ondertekenen, kan nog een groot verfchil van denkbeelden plaats houden, om dat de een de woorden van het zelve in eenen geheel anderen zin, en in veel grootere uitgeftrektheid en kragt zal bevatten dan de ander. In de Wiskunde en in andere wetenfchappen, zoo verre zy op de eerstgenoemde gegrond zyn, kunnen we in denkbeelden overeenkoomen met elkanderen niet alleen, maar kunnen we zelfs niet naalaaten overeen te koomen; maar anders is 't in de Godgeleerdheid. In deeze kunnen wy dikwyls met geene volle zekerheid en naauwkeurigheid onze denkbeelden overftorten in anderen. In deeze zyn op verre naa niet allen gewoon aan dezelfde woorden altoos dezelfde gedagten te hechten. In deeze is elk niet vatbaar om door dezelfde bewyzen overtuigd te worden; en kan men geene zinnelyke afbeeldingen te hulp roepen om de denkbeelden te richten, en aan alle zyden te beperken. In deeze eindelyk, wordt ook niet op elken ftap de toeftemming onvermydelyk afgedwongen, maar kan het geen den eenen waarachtig fchynt, den anderen valsch voorkoomen. Dit laatfte gebeurd wel onder menfchen van gelyke bekwaamheid, opvoeding, oeffening, en geleerdheid, en die met opregte liefde tot waarheid bezield zyn. Daar het in

den Godsdienst dan onmogelyk is alle menschen volstrekt gelyk te doen denken, volgt dat het dwaasheid is daar toe eenige dwingende, verleidende of verlokkende middelen aan te wenden, al ware het anderzins geoorloofd zich van dezelve te bedienen.

Niemand denke dat deeze aanmerking, de onmogelykheid van eene volstrekte eenheid van gevoelens betreffende, de waarde van het Godsdienstig geloof vermindert; zy strekt zich regelregt uit om dezelve te vergrooten. Zoo de waarheden van den Godsdienst van dien aart waren, als die der Mathematische Wetenschappen, dat ze elk, aan wien zy naar behooren voorgesteld wierden, onvermydelyk de toestemming afpersten, en niemand in zulk een geval ongeloovig kon blyven; dan zou 'er geheel geen zedelyke verdienste in het geloof zyn gelegen. Zoo de Leerstukken in denzelven voor elk dien ze verkondigd wierden, terstond zoo duidelyk waren als deeze stellingen; *dat een geheel grooter is dan een deel van het zelve*; of *dat twee en twee vier uitmaaken*; dan zou 't geen deugd zyn te gelooven; maar nu is gelooven deugd, nu men tot het zelve niet kan koomen dan door met eene goede gesteldheid des harten, en met opoffering van geliefkoosde vooroordeelen, driften en hebbelykheden, zich op een naarstig onderzoek, en onpartydige beoordeeling toe te leggen.

Niettegenstaande het tot dus verre beredeneerde,

echter een vry groote, en in der daad genoegzaame eenigheid van gevoelens te bekoomen: doch de weg hier toe is geen andere, dan die der Vryheid. Veele zamenſtelzelen van Godgeleerdheid beeven voor haar; om dat zy nodig hebben door gezach en belang onderſteund te worden. En veele *Christenen* zouden gewisſelyk, zoo zy zich aan vry onderzoek durfden overgeeven, daar door ſchielyk uit hunne *geloofs-vastigheid*, zoo als zy het noemen, uitgerukt worden. Doch zy zouden dan (op den ingeſlagen weg voortgaande) denkbeelden verkrygen van 't geen zy nu ſlechts zouden te denken hebben beleden; waarheden ontdekken, waar van zy nu ſlechts den ſchyn omhelzen; en woorden voor zaaken, bygeloof voor waar geloof verwisſelen. Zy zouden dan zich alleen bezig houden met het verſtaanbaare, zekere en nutte, daar zy thans het duistere en onzekere voor voedzel hunner ziel houden. Hunne Godsdienst zou dan vol van blydſchap, hoop en vertrouwen worden, daar die nu vaak zeer zomber en naargeestig is.

En wat wezenlyke en nutte waarheden aanbelangd, die zy te vooren blindelyk en ingewikkeld mogten omhelsd hebben, die zouden 'er geen nadeel door lyden. Waarheden kunnen het ſtrengſte onderzoek altoos doorſtaan, jaa worden door het zelve hoe langer hoe ſchoonder, vaster, en vrugtbaarder. Ook ſtelt het bruik van ons eigen verſtand in zaaken van Godsdienst ons niet alleen in ſtaat om door een redelyk geloof te om-

omhelzen, het geen men te vooren zonder het te verſtaan, en zonder het te kunnen bewyzen, had aangenoomen, maar maakt ons tevens bekwaamer voorſtanders der waarheid, die rekenſchap van hun geloof kunnen geeven, die tegenſpreekers den mond ſtoppen, vyanden ontwapenen, dwaalenden te regt brengen, en dus der Kerke zielen winnen kunnen.

Maar, zegt men, de mensch laat zich zoo ligt door nieuwigheden vervoeren; en om deeze reden denkt men, dat de meesten zich in een allerſchroomelykst gevaar zouden begeeven, zoo zy voor zich zelven wilden oordeelen. Doch dat de menſchen zich ligt door nieuwigheden laaten vervoeren, moge in alle andere zaaken waarachtig zyn, maar het is zulks niet in het Godsdienſtige. Men kent in het geheel het menschdom niet, zoo men niet weet, dat men algemeen hier in gaarn by het oude wil blyven, en zelden een ſtelzel verlaat, waar in men opgevoed is. Dit is een van de grootſte hinderpaalen der waarheid, dit doet de wangevoelens eeuwen lang duuren, hoe zot zy ook zyn moogen. Men wil aan den eenen kant zich geen moeite geeven om zyne oude gevoelens ter toetze te brengen, en heeft die aan den anderen kant hartelyk lief, welke liefde gepaard gaat met een ſterk vooroordeel tegen alles wat naar nieuwigheid of verandering gelykt. Zommigen zelfs zegt men ook dat vreezen zich te zullen bezondigen tegen hunne Voorouderen, indien zy zich niet met hunne wysheid en met hun ge-

geloof vergenoegen. Van dien kant, van de zugt tot nieuwigheden is derhalven geheel geen gevaar voor de regtzinnigheid; en het ware zeer te wenſchen dat men beide het nieuwe en het oude met onverſchillige oogen konde aanzien, en alleen de waarheid beminnen. Dan zou 'er kans zyn om tot zoo veel eenigheid van geloof te koomen, als met reden voor mogelyk, voor nodig en nut kan gehouden worden; want eenheid in allen deele is zoo min te wenſchen, als te verwachten. Indien 'er maar eene genoegzaame maate van verdraagzaamheid plaats heeft, zal een weinig ongelykheid van begrippen geen hinder doen. Jaa wy moogen ons wel verzekerd houden, dat, zoo men zich algemeen en ernſtig genoeg op onderzoeken toeleidde, alle verſchil van gedagten, dat dan zou overblyven, in de plaats van ſchaade te doen, veele zeer wenſchelyke voordeelen zou verſchaffen.

4. De verſchillen die dan nog plaats houden, zullen niet ſtrafbaar, niet nadeelig maar wezenlyk nuttig zyn. Hy die met een blind geloof dwaalt in zaaken, waar in hy zich door zyn verſtand te gebruiken voor dwaalen had kunnen behoeden, is ſtrafbaar voor alle de kwaade gevolgen, die uit zulk eene wel vermydelyke dwaaling kunnen voortvloeien; terwyl echter enkele dooling geheel niet ſtrafbaar is by God. Hy weet wat maakzel dat wy zyn, dat wy van natuure der feilbaarheid zyn onderworpen; zyn eisch is daarom niet, dat wy nimmer feilen, maar alleen, dat wy

niet door eigen ſchuld dwaalen, dat wy de waarheid zoeken, en zoo verre wy die vinden omhelzen en beleeven. Alles wat naa ernſtig en waarheidlievend onderzoek voor ons bedekt blyft, zal een volmaakt goed Opperwezen ons niet tot ſchuld toereekenen; maar wat voor ons bedekt blyft, om dat wy de redelyke vermogens, ons geſchonken, niet gebruiken door gemakkelykheid, lafhartigheid, ſlaafſche vrees en onderwerping aan menſchen, kan niet anders dan ons ſtrafbaar maaken in zyne oogen.

Alle geſchillen, die naa het beste onderzoek overblyven, zullen geen nadeel kunnen doen aan de Kerk, of aan byzondere Leden derzelve. Geen wederkeerige verbittering, geen ſmaad en vervolging zal 'er uit hoofde van deeze te vreezen zyn; want waar de volkomenſte vryheid van oordeelen overal geleerd en gebruikt wordt, zal ook de verdraagzaamheid algemeen wezen. Wanneer deeze dingen ſtand grypen, zullen geene geestelyke *oorloogen meer gevoerd worden; men zal dan de zwaarden ſlaan tot ſpaaden, de ſpiesſen tot zikkelen, elk zal gerust onder zynen wynſtok of vygeboom zitten, en men zal nergens meer leed doen of verderven op den gantſchen berg van Gods heiligheid.* De verſchillen zullen dan dienen, niet om af te breeken maar om op te bouwen; om het verſtand te ſcherpen, de weet- en onderzoek-lust gaande te houden, en om wederkeerige verlichting aan elkanderen toe te brengen. De Almagtige had ons wel zodanig kunnen formeeren,

 dat

dat wy geheel onafhankelyk van elkanderen hadden kunnen beſtaan zonder ergens in elkanders hulp te behoeven, maar het is niet te vermoeden, dat wy daar door vergenoegder of gelukkiger zouden geweest zyn dan thans, nu wy in allerleie zoort van zaken elkanderen nodig hebben. Zyne natuurgenooten te helpen, en door hun geholpen te worden, brengt veel toe tot het menſchelyk geluk. Daarom hebben wy den goeden Schepper wel hartelyk te danken, dat hy ons alzoo gemaakt heeft, dat wy in zoo veele opzichten elkanderen behoeven, en van dienſt kunnen zyn. Zeer verre is 't 'er dan van af, dat wy het als nadeelig zouden mogen beſchouwen, dat wy door onderrichten, leeren en vermaanen altoos elkanderen blyken van goedwilligheid en liefde zullen kunnen geeven. En by aldien 'er maar genoeg luſt tot waarheid en leergierigheid ware, en niemand zich heerſchappy over anderen aanmaatigde, dan zouden de poogingen die aangewend worden om elkanderen wyzer te maken, altoos van goede uitwerking zyn, daar ze nu nog dikwyls vrugteloos afloopen door meeſteragtigheid aan den eenen, of door liefde tot het oude aan den anderen kant. De vrymoedigſte en vlytigſte naaſpooring, onderſteund door de beſte en vriendelykſte hulp die men elkanderen kan toebrengen, zal van de dwaaling alles wat anderſins ſchuldig en Gode mishaagelyk is wegneemen, en alle verkeerde begrippen die dan nog mogen overblyven, zullen van dien aart zyn, datze geen groote bekommering behoeven te geeven. Waar in beſtaat

toch de Godsdienst? Niet in ons brein of verſtand; niet in dus, of zoo te denken, maar in te leeven overeenkomſtig de beste bevattingen, die wy van God en zynen wil hebben kunnen verkrygen. Waar van zal God ons rekenſchap afvraagen? Niet van onze blootelyk beſpiegelende begrippen aangaande zyn beſtaan, zyne beſluiten, en andere ingewikkelde, en voor ons duistere zaaken; maar van onze werken, van het geen wy gedaan hebben. Indien zy dan die dwaalen in zommige hunner bevattingen toch niet door eigen ſchuld dwaalen, en meenen dat zy denken en doen, zoo als zy behooren, dat zy de waarheid voor hebben, en die betragten; dan handelen zy in der daad even even braaf en Godsdienſtig als anderen, die juister denken, en ook hun geloof beleeven; en zullen door den Opperſten Rechter ook even zeer gerechtvaardigd worden als deezen. God heeft den mensch verſtand en geweeten gegeeven, om hem tot regelen voor zyn eigen gedrag te dienen; en byaldien hy zyn verſtand niet verwaarloosd of misbruikt, zyn geweeniet in ſlaap gezust of toegeſchroeid heeft, dan zal Gods oordeel over hem ten jongſten dage met het oordeel van zyn eigen hart overeenkoomen. Elk moet dan zyn eigen verſtand en gemoed doen gelden en opvolgen. Zoo hy van de gaaven hem geſchonken, zoo goed gebruik maakt als hy kan, zal hy onder *de goede en getrouwe dienstknegten* geteld worden, welke *in zullen gaan in de vreugde hunnes Heeren*, offchoon zy hunne misvattingen hebben gehad, en door hunne on-

onbermhartige medemenſchen mogen verketterd zyn.'

Zyn eigen verſtand en geweeten op te volgen is Godsdienst, of anders kan 'er in 't geheel geen Godsdienst beſtaan. Zou het Godsdienst zyn kunnen; zoo ik beleedt, het geen anderen belyden, maar dat ik niet verſtaa, of dat my als twyffelagtig, of als valsch voorkoomt? Of zoo ik deed 't geen anderen doen; maar waar van myn hart eenen afkeer heeft? Gewisſelyk niet, of God moest, gelyk de menſchen, *aanzien dat voor oogen is*, en niet *op het harte* zien. Maar het licht der Rede en de Openbaaring toonen my onwederſpreekelyk, dat dit het eenige is, waar op hy ziet, en dat alles wat daar uit niet voortkoomt, in de plaats van hem te behaagen, by hem verwerpelyk is. Dit toont ons de *Apostel* PAULUS zeer duidelyk als hy zegt, *zalig is hy die hem zelven niet oordeelt in 't geen hy voor goed houdt;* dat is, die niets doet, dan het geen hy zelf voor goed houdt: *maar*, zoo als hy vervolgt, *die twyffelt indien hy eet, die is veroordeeld, om dat hy niet uit het geloof eet, en al wat niet uit het geloof geſchied, dat is zonde.* Alle vryheid die iemand neemt, zonder by zich zelven overtuigd te zyn dat zy hem toekoomt, is zondig. Alles derhalven wat tegen ons eigen gemoed ſtrydt, wat niet uit dat geloof voortkoomt, dat het zelve ons vry ſtaat, maakt ons ſchuldig, en zal ons tot veroordeeling ſtrekken; en het geloof of begrip van anderen over die zaak, het welk wy opgevolgd mogen hebben, zal ons tot geen ver-

veröntschuldiging kunnen dienen, offchoon het al beter mogte gegrond zyn, dan dat van ons zelven. Een zelfde zaak daarom naar het uitwendig aanzien zal door hem die niet op het uitwendige ziet, den eenen mensch tot deugd, den anderen tot zonde toegereekend worden. By voorbeeld. Iemand die by zich zelven overtuigd is, en vast gelooft dat de kinderen der *Christenen* niet alleen mogen, maar ook moeten gedoopt worden, zou zondigen tegen God, zoo hy zyne kinderen niet liet doopen, om dat hy daar door dan betoonen zou geen eerbied en ontzach te hebben voor 't geen hy zelf achtede eene Goddelyke instelling te zyn, en meer naar zyn eigen goedvinde, dan den wil des Allerhoogsten te vraagen. Een ander in tegendeel, die zich even zeer overtuigd houdt, dat de Kinderdoop ongeoorloofd is, zou zondigen zoo hy zyne kinderen liet doopen, om dat hy dan doen zou, 't geen hy zelf oordeelde, dat hem volgens Goddelyke inzettingen niet vry stonde; en dus even zeer als de eerste zou betoonen geen behoorlyk ontzach voor God te hebben.

Werpt men tegen, dat toch een van beiden over dit stuk kwaalyk denkt? Dit is ontwyffelbaar; maar daar uit volgt niet, dat een van beiden kwaalyk doet met zyn eigen verstand en geloof op te volgen. Zy beide zyn dit doende even braaf, even deugdzaam en Godsdienstig. Een van hun dwaalt, maar de dwaaling legt niet in zyn hart of gedrag, zy heeft alleen plaats in zyn verstand; en indien 'er eenige schuld by hem

zy,

zy, zou die hier in bestaan moeten, dat hy niet naar behooren onderzogt, en zich te veel op het oordeel van anderen verlaaten heeft; doch hy kan niet schuldig zyn om dat hy zyn eigen geloof beleeft. Dit zal in tegendeel altoos in hem te pryzen zyn, al ware het, dat hy in het onderzoeken zich aan eenig verzuim had schuldig gemaakt.

Maar het kan ook zeer wel gebeuren dat hy dwaalt, en nochtans in dit opzicht niet is te berispen, dat hy het beste gebruik van zyne talenten heeft gemaakt, doch uit hoofde der bekrompenheid zyner vermogens, of van de opvoeding, aanleiding en hulpmiddelen die hem te beurt zyn gevallen, niet verder tot de waarheid heeft kunnen doordringen, dan hy werkelyk heeft gedaan. Elk mensch heeft zyne misvattingen, de verstandigste en geoeffendste zelf zyn 'er niet van bevryd, en zullen dat nimmer zyn; onfeilbaarheid is alleen een eigenschap der Godheid. God vordert derhalven niet van ons, dat wy geheel zonder dwaalingen zullen zyn, want hy begeert nimmer het onmogelyke, zoo wy maar niet door eigen schuld doolen zal alles wat wy uit Godsdienstige beginzelen verrichtten, hem welgevallig zyn; en geen misvatting waar toe wy door menschelyke feilbaarheid en hoedeloosheid, en dus by enkel ongeluk vervallen zyn, zal ons immer van zyne gunste en goedkeuring kunnen berooven.

5. Wanneer deeze groote Grondregel der *Protestanten*

tanten alomme wordt gekend en opgevolgd, zal het Christelyk geloof zedelyke waarde en vastheid in zich hebben; anderzins zal het onedel en onvast zyn. Een geloof dat enkel beſtaat in naavolging van anderen, is dwaas. Die geen ander geloof bezit, kan wel de waarheid omhelzen, maar het is een bloot toeval, zoo hy zulks doet; hy kan ook valſche en ſchaadelyke gevoelens aankleeven; en indien hy dit nu nog niet doe, 't is zeer mogelyk dat hy in vervolg van tyd daar toe vervalle. Zoo hy thans een regtzinnig belyder geſchat worde verdient hy daarom toch geen de minſte lof; hy kon volgens zyne beginzelen even goed den grootſten dwaalgeest, als den besten *Christen* volgen; jaa een *Jood* of *Heiden*, als een naavolger van JESUS zyn. Het gaat wel doorgaans zoo in alle landen en eeuwen, dat der kinderen geloof het geloof der Vaderen volgt, en als een erfgoed moge beſchouwd worden: doch dit is eene droevige waarheid, die zeer tot verneedering der menſchelyke wysheid ſtrekt, en die geenen meer ſchande aandoet dan den *Protestanten;* om dat die in zaaken van Godsdienst boven alle andere menſchen waanen verlicht te zyn. Hun ingewikkeld geloof is minder te verſchoonen, en meer te verachten, dan dat van *Jooden* en *Heidenen;* en ſchoon zy beter leerſtellingen dan deeze mogen omhelzen, hebben zy deswegen geen roem te wachten, om dat zulks niet hun, maar alleen het lot hunner geboorte is te danken. Van de deugd der leerſtellingen by zulke geloovers moet men evenwel ook nog al geene te hooge gedagten vormen.

Hoe

Hoe weinig ſmaak men ook moge hebben in anderen te veroordeelen, kan men echter niet naalaaten te onderſtellen, dat by geen klein gedeelte van het Christendom ten allen tyde veele ſchadelyke gevoelens zyn geleerd, van waar men dan begrypen zal, dat zulk een geloof altoos veelen van de waarheid heeft afgeleid, en een zeer bedorven Christendom doet omhelzen; als mede dat 'er geen verbeetering langs deezen weg is te wachten; en die nimmer koomen zal, ten zy men deeze Leer, dat elk voor zich zelven moet oordeelen, aanneeme. 'Er zyn 'er geweest, wier blinde waan zoo verre ging van te beweeren, dat deeze leer wel goed en nodig is voor den afgedwaalden, maar dat een regtzinnige geloovige die de waarheid heeft, de waarheid niet behoeft te zoeken. Doch wy antwoorden den zulken. Elk die een *Christen* genoemd wordt, ook hy die u een Ketter ſchynt, houdt zich zelven voor regtzinnig, en heeft daar toe, indien hy op dezelfde wyze aan zyn geloof is gekoomen als gylieden, ook even zoo veel regt als gy. Wie zal het beſlisſen aan welken kant de dwaaling zy, en of ze niet aan beide kanten plaats hebbe? Daar elk mensch feilbaar is, en lichtelyk nu of dan door zwakheden, driften of vooroordeelen zich laat vervoeren, mag niemand voorwenden van misvattingen bevryd te zyn; en nog minder mag eenig Kerkgenootſchap zich zulks beroemen. De eene Gezindheid kan 'er in dit opzicht wel iets beter mede ſtaan dan de andere, maar waarſchynelyk is 'er niet eene, waar by niet veel is, dat nog verbeeterd behoort te worden.

'T Is in der daad een onedele en laage gesteldheid van ziel wanneer men in zaaken, die voor ons van het hoogste aanbelang zyn, die onze verzoening met God, en eeuwige gelukzaligheid betreffen, maar aanneemt, of verwerpt op het bloot zeggen van anderen. Kan 'er dwaazer waagspel zyn? Kan de natuur eens redelyken wezens meer ontluisterd worden dan door zulk eene handelwys? Hoe veel beter doet hy, die zyne gewigtigste belangen altoos het zwaarst laat weegen, en de edelste vermogens zyner natuur getrouwelyk aanwendt tot het wezenlyk eindoogmerk zyner bestemming hier op aarde, en het werk waar toe hy als een *Christen* wordt geroepen? De zoodanige heeft een' volkoomen afkeer van het ongeloof, dat alles wat met neigingen en vooroordeelen strydt, verwerpt zonder reden; en ook tevens heeft hy eenen even grooten afkeer van ligtgeloovigheid, die alles blindelyk aanneemt. Opregte liefde tot waarheid vervult zyne ziel, hy wil die altyd hooren, overweegen, en aanneemen, hoe zeer zy met reeds lang gevestigde begrippen, en geliefkoosde vooroordeelen moge stryden. Ook verzuimt hy geen gelegenheid, om zyne daaden overeenkomstig dezelve in te richten. De toestemming is by zulk een' mensch altoos verstandig, wordt niet dan op goede gronden gevestigd, en kan daarom verwacht worden vast en duurzaam te zullen zyn. Maar kan men dit laatste ook verwachten van het ingewikkeld geloof?

Indien

Indien men de gewoone vadzigheid der menſchen in aanmerking neemt, die hun wanneer zy eenmaal in den ſchoot der Kerke gebragt zyn, doorgaans al hun leven lang gerust aldaar doet ſlaapen; indien men tevens het oog ſlaat op hunne gewoone hardnekkigheid en liefde tot het oude, waar mede zy gevoelens waar in zy opgevoed en bejaard zyn geworden, van welk eene natuur die ook zyn mogen, gewoon zyn te beſchermen; zou het wel kunnen ſchynen als of men aangaande de beſtendigheid van zulk een geloof niet veel vrees behoefde te hebben. En evenwel kan zulk een geloof lichtelyk in groot gevaar koomen van verwisſeld te worden voor volſlage ongeloof. Iemand wordt wel eens op het onverwachtſte aan boord geklampt door vyanden tegen welke hy, als een *eenvoudig geloover*, niet is opgewasſen, die zich niet gemakkelyk laaten afweeren, en hem ſchielyk te magtig worden, om dat hy ongeöeffend is in den ſtryd en geheel geene wapenen heeft. 'Er kan een zamenloop van omſtandigheden koomen, die duizenden van zulke geloovers te gelyk wakker maakt, en doet zien dat hunne vestingen niet overal in goede orde zyn, en veele derzelve geheel niet zyn te verdeedigen. Dit nu kan lafhartige onderwerpelyke zielen, wier vrees in zulke gevallen altoos hun voorig onbedagt vertrouwen en zorgelooze gerustheid evenaart, indien niet overtreft, lichtelyk bewegen, om ze allen op eenmaal, en by den eerſten aanval over te geeven. Of, om meer eigenlyk te ſpreeken, 'er kunnen omſtandigheden koo-

men, waar in men onverwacht overtuigd, ten vollen overtuigd wordt, dat eenige dier gevoelens, die men altoos omhelsd had als dierbaare Leerſtukken of Verborgenheden van den Godsdienst geen grond hebben, en geheel geen geloof verdienen. Naar maate men zulks nu van te vooren minder vermoed, en minder voor mogelyk gehouden had, is zulk een ontdekking dan te gevaarlyker. Niets is gemeener dan van het eene uitterſte in het andere te vallen, dus ontdekt hebbende dat men te veel op de wysheid der Vaderen geſteund heeft, vat men een algemeen wantrouwen omtrent hun op, en kan men 'er ligt toe koomen, om met die wangevoelens, die men nu met zekerheid heeft leeren kennen, ook zyne overige geloofsbegrippen, die altoos op het zelfde voetſtuk gerust hebben, en voor dingen van gelyke waarde zyn gehouden, tevens op te geeven, en alzoo het goede te gelyk met het kwaade te verwerpen. Hier in denk ik is een der voornaame redenen te zoeken van het groot aantal van Deïsten, Twyffelaars en Ongeloovigen, die zich naa den tyd der *Reformatie* hebben vertoond. Te vooren was het blind geloof zeer algemeen, en die 'er bevryd van waren, durfden zich niet bekend maaken uit vreeze van vervolging. Het zy nu dat deeze laatſten door de vastgeſtelde leer der Kerke in hun hart te verachten, tot zuiverder geloof kwaamen, of tot ongeloof vervielen, zy bleeven toch in het duister en werkeloos. Maar de Drukkunst, de herſtelling der Weteníchappen, en de hervorming van den Godsdienst, gepaard

met

met eenige meerdere Vryheid in die Landen, daar de afval van *Rome* algemeen wierdt, bragten te weeg dat het ongeloof zich niet meer bedekt en werkeloos behoefde te houden, en zich ook toeleggen konde om aanhangers te winnen. Tevens hielpen deeze omſtandigheden veele zoogenoemde Geloovigen aan het onderzoeken in den Godsdienst. Zommigen hunner ſlaagden daar in zoodanig, dat zy beter en meer verlichtte *Christenen* wierden, dan zy eertyds geweest waren. Maar anderen de dwaasheid en valschheid ziende van veele dingen, die zy te vooren waarachtig, dierbaar, en heilig pleegen te ſchatten, hebben hun geheele zoogenoemde Christelyk bygeloof opgegeeven; en zich by de voorſtanders van het ongeloof gevoegd. Terwyl 'er ook nog een groot aantal was van de zodanigen, die zonder immer hunne oogen te openen, enkel naar het geval en de omſtandigheden hun ſtierden, hunne oude Meesters voor nieuwe verwisſelden; en deezen, het zy dan dat zy in handen van Hervormden, of van ongeloovigen vervallen waren, met dezelfde domme gerustheid volgden, als zy hunne voorige Herders pleegen te doen. Zie daar de zoete vrugten van het *eenvoudige geloof!*

6. Eindelyk is de Regel dien wy thans beſchouwen, aanneemelyk, om dat dezelve reeds is goedgekeurd door JESUS CHRISTUS, en zyne *Apostelen.* De Verlosſer en Behouder der Waereld heeft zich toegelegd om de menſchen *waarlyk vry te maaken.*

ken (*). Hy eischte geene blinde toeſtemming, maar wilde dat zyne toehoorders beproeven zouden wat hun geleerd wierdt. Schoon hy de grootſte Gezant van God ware die immer op aarde was verſcheenen, en door wonderen deed blyken, dat hy zich zelven niet tot Leeraar van het menschdom had opgeworpen, maar door den Allerhoogſten daar toe was aangeſteld; en hy dus een veel hooger karakter had dan immer een [illegible] der Volkeren, maatigde hy zich [illegible] magt aan over de gemoede-[illegible], [illegible] pleegen te doen. Hy wei-[illegible]rde [illegible] hy leerde onderzogt en be-[illegible] eischte zelfs dit. Zelden z[illegible]en regtuit wie hy ware, of-[illegible] oc[illegible] gevraagd wierdt, op dat zy niet [illegible], maar alleen door eene ver-ſtandi[illegible]ogen zouden worden, om hem en zyne leere aan te neemen. Hy gaf uitdrukkelyk te kennen, dat hy niet begeerde dat de *Jooden* hem op zyn eigen getuigenis zouden aanneemen, maar beriep zich op anderen, die van hem getuigden, op JOANNES zynen Voorlooper, en op zynen Vader, die getuigenis van hem gaf door de werken die hy deed. *Indien ik*, zeidde hy, *van my zelven getuige, myn getuigenis is niet waarachtig;* dat is, gylieden zyt dan niet verpligt, het zelve voor waarachtig te houden; *maar*, zoo als hy vervolgt, *daar is een ander die van my*

(*) *Joan.* VIII: 36.

my getuigt. Gylieden hebt tot Joannes gezonden, en hy heeft der waarheid getuigenis gegeeven; doch ik neem geen getuigenis van menschen aan: dat is, ik begeer zelfs niet, dat gy my op het getuigenis van JOANNES (dien gy nogthans voor een' Propheet houdt) of van eenig ander mensch voor eenen Leeraar van God gezonden zult houden; *Ik heb een getuigenis meerder dan dat van Joannes; want de werken die ik doe getuigen van my, dat de Vader my gezonden heeft* (*). Niet tegenstaande dit Goddelyk getuigenis voor hun die met eigen oogen zyne wonderen aanschouwden, genoeg tot overtuiging behoorde geweest te zyn, geloofden nogthans veelen niet in hem: waarom hy zich dan ook beriep op hunne eigene gewyde Schriften, zeggende: *Onderzoek de Schriften, want gy meent in dezelve het eeuwige leeven te hebben, en deeze zyn het die van my getuigen* (†). Doch het haperde den *Jooden* niet aan genoegzaame bewyzen, maar aan de gesteldheid van hunne harten. Daarom voegde JESUS hun ook nog deeze woorden toe; *Ik ben gekoomen in den naam myns Vaders, en gy neemt my niet aan, zoo een ander komt in zynen eigen naam, dien zult gy aanneemen* (§). Zoo gereed, wilde hy zeggen, als zy waren om hem zonder reden te verwerpen, even zoo gereed zouden zy zyn om anderen zonder reden aan te neemen; zoo

als

(*) *Joan.* V: 31 — 36.

(†) *Joan.* V: 39.

(§) Vs. 43.

als ook de ondervinding toont dat zy, die aan den eenen kant zich ſchuldig maaken aan ſtrafbaar ongeloof, dat is ongeloof dat op geen reden ſteunt, doorgaans aan den anderen kant in den zelfden graad ligtgeloovig zyn. Toen de *Discipelen* van JOANNES kwaamen om hem uit naam van hunnen Meester te vraagen of hy de *Mesſias* ware, dan of zy eenen anderen moesten verwachten? antwoordde hy hun niet regtſtreeks op deeze vraag, maar wees hun op de Werken die hy deed, en op de Leer die hy verkondigde; op dat zy zelf uit deeze dingen zouden opmaaken, wie hy ware, en niet enkel door zyn zeggen en door gezach tot het geloof in hem zouden gebragt worden. *Gaat heenen*, zeidde hy, *en boodſchapt Joannes wederom de dingen, die gy ziet en hoort, de dooven worden hoorende, de blinden ziende, de kreupelen gaande, de melaatſchen worden gereinigd, dooden worden opgewek, en den armen wordt het Euangelie verkondigd* (*). In het algemeen (dit zien wy duidelyk in de geſprekken van JESUS door de *Euangelisten* te boek geſteld) redeneerde hy met zyne toehoorders op de beste wyze, waar voor zy vatbaar waren, en deed hun de natuur, de waarheid, en zeekerheid begrypen van alle die dingen, welke hy wilde dat zy gelooven zouden. Hy waarſchuwde ook zyne naavolgers voor *valſche Propheeten* en *Verleiders*, die in *ſchaapskleederen*, dat is met eenen ſchyn van Godsdienst en regtzinnigheid, tot

(*) *Matth.* XI: 4.

tot hun koomen, *maar van binnen grypende wolven zyn zouden.* Hun hier in dan wederom aanraadende hunne eigene verſtandelyke vermogens te beproeven, en te gebruiken; en om deeze valſche van waare Leeraars te onderkennen, doet hy hun op derzelver zedelyk gedrag letten; *Uit de vrugten*, zegt hy, *zult gy ze kennen. Leest men ook druiven van doornen, of vygen van distelen? Een goede boom kan geen kwaade vrugten, noch een kwaade boom goede vrugten voortbrengen; alzoo zult gy dezelve uit hunne vrugten leeren kennen.*

Op dezelfde wyze hebben ook zyne *Apostelen* gehandeld; gedagtig dat een dienstknegt niet boven zynen Heer, een discipel niet boven zynen Meester is te ſtellen, hebben zy ook de menſchen niet door gezach willen dwingen, maar door reden overtuigen. Zy vermaanden hunne naavolgers *van niet omgevoerd te worden door alle wind der Leere en alle bedriegeryen der menſchen*, en zy erkenden hier mede, dat elk mensch (zynes verſtands magtig zynde, en van het zelve gebruik maakende) in ſtaat was om zich daar voor te behoeden. Zy noemden onzen Godsdienst *een' redelyken Godsdienst* (*), en onderſtelden dus, dat de redelyke vermogens van den mensch in den Godsdienst van gebruik kunnen en moeten zyn, en dat de Leer die zy verkondigden, niet tegen de rede

(*) *Rom.* XII: 1. 1 *Petr.* II: 2.

rede aanliep. *Als tot verstandige*, zegt PAULUS tot de *Corinthiers*, *spreek ik*, *oordeelt gylieden het geen ik zegge* (*). Hoe wenschelyk ware het dat de Christen Leeraars in vervolg van tyd algemeen deeze woorden diep in hunne harten gedrukt, en dit voorbeeld van nedrigheid in dien grooten *Apostel* gevolgd hadden? Hy handelde niet met de *Corinthiers* op een' meesteragtigen en beslissenden trant, even als of hy kinderen
t zy hun verstand in Gods-
gebruiken, naardemaal langs
weg alleen, een waare over-
l geloof kan gebooren wor-
d *en* gaf hy deeze Les, van
en het goede te behouden (†).
D s het middel tot de hoogste
verli id. LUCAS pryst die van
Bere y edeler waren dan die van
Thessa zy aanstonds gereed waren
om alles op der *Apostelen* zeggen aan te neemen; dit was 'er verre af by deeze lieden; maar *om dat ze dagelyks de Schriften onderzochten of die dingen alzoo waren*, als hun door PAULUS en SYLAS wierdt verkondigd (§). JOANNES gaat desgelyks een ingewikkeld geloof, waar by het valsche even gereed als waare ingang vindt, te keer, en maant de *Christenen* aan

(*) 1 *Cor.* II: 15.

(†) 1 *Thess.* V: 21.

(§) *Hand.* XVII: 11.

aan tot het oeffenen van hun eigen oordeel in zaaken van Godsdienst. *Gelooft niet*, zegt hy, *eenen iegelyken geest*, dat is elken Leeraar, *maar beproeft de geesten of zy uit God zyn*, of zy goed en waarachtig zyn, *want veele valsche Propheeten zyn uitgegaan in de waereld* (*). Liefhebbers van gezach, en voorstanders van onbevattelyke leerstellingen, en gevoelens, die het gezond verstand wederspreeken, zouden eene geheel andere taal gevoerd hebben; doch de *Apostelen* van JESUS waren zulke Mannen niet; hunne Leer was geheel vry van zulke dingen; en daarom vreesden zy nimmer den toets des gezonden verstands, en wilden, dat elk hunne Leer beoordeelde.

(*) 1 *Joan.* IV: 1.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICHZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEER,

WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA,

A. L. M. PH. DOCT. EN PREDIKANT TE WEIDUM IN FRIESLAND.

Aan wien de Tweede ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, is toegekend.

VERHANDELING

OVER DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICHZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

INLEIDING.

Door eene langdurige gewoonte kunnen zekere zaaken den mensch zoo gemeenzaam worden, dat hy 'er opentlyk voor uitkome; met veel drivts 'er voor yvere; jaa, daaraan tot op zyn ſterv-uur verkleefd zy, zonder dat hy ooit derzelver aard en zekerheid behoorlyk onderzocht hebbe.

Elk ſtemt gereedelyk toe, dat dit vermogen der gewoonte voor de volmaaking der menschlyke kundigheden eer nadeelig dan bevorderlyk is. Zelvs dan,

wan-

wanneer zy de zekerfte en belangrykfte waarheid dus door haaren invloed begunftigt, en ingang doet vinden, brengt zy veel-eer een blind vooroordeel, eene redelooze gezetheid dan eene redelyke overtuiging van den geest te wege; zy fchikt de denk-wyze van duizenden, niet naar den aard der dingen, welke zy goed- of af-keuren, noch ook naar de redenen, welke voor of tegen eene zaake dienen, maar enkel naar den fmaak hunner voorouderen en tydgenooten; zy brengt dus een oplettend nadenken, een ernftig onderzoek, en een onpartydig wikken, der bygebragte bewyzen fchier geheel in onbruik, en verwyst 's menfchen edelfte Geest-vermogens tot eene, bykans volftrekte, werkeloosheid.

En ô! hoe fchoon ftaat de kans voor ontelbaare dwalingen en handtastelyke ongerymdheden door deeze Heerfchappy der Gewoonte! Een wanbegrip, zelfs eene ondeugd behoevt flechts naar de Mode te zyn; een veel-jaarig gebruik behoevt 'er maar het aanftootelyke van weggenoomen te hebben, om uit te werken, dat lieden van allerlei zoort in de buitenfpoorigfte begrippen, zonder omdenken, hunnen roem ftellen; jaa zelfs aan het juk der ongerechtigheid zich volvaardig onderwerpen.

Het zal, denk ik, van my niet gevorderd worden, dat ik voor dit fchadelyk vermogen der gewoonte thands veele bewyzen aanvoere, daar de ondervinding dage-

dagelyksch hiervan de klaarſte blyken opleveren. Een en ander voorbeeld zal echter, zo ik hoop, ter opheldering als ter bevestiging van myne meening niet overtollig zyn. Welk eene rede zullen wy anders geven van zeer veele plicht-plegingen en gebruiken, welke van veele menſchen, jaa geheele Volkeren, jaaren, zelfs eeuwen achtereen worden in acht genomen; terwyl veele van dezelve zich, noch door haare redelykheid, noch door haare nuttigheid immer konden aanpryzen? Beklaagt niet een iegelyk mensch zich, op zyne beurt, over de ongeſtadigheid, de grillen en den onweerſtaanbaaren invloed der Mode? En wat is de Mode anders, dan eene ſlaafſche hebbelykheid, om in kleding en levens-wyze zich blindelings naar een ander te ſchikken? Moet het niet de gewoonte zyn, welke den mensch in de afzichtigſte trekken van den God, dien hy aanbidt, kan doen behaagen ſcheppen, en zyn harte kan vervullen met de uitgelaatenſte blydſchap, naar het plegen van eene hemel-tergende euveldaad? Het is de gewoonte van de duisternis boven het licht te ſtellen, welke het verſtand des menſchen vóór de Hemelſche Licht-ſtraalen van het *Euangelie* onvatbaar, en zyn hart onverbeterlyk maakt. De gewoonte maakt de ſtem van het beſchuldigend geweten, by den zondaar, krachteloos, jaa legt het eindelyk een volmaakt ſtilzwygen op. De gewoonte, van het geen anderen zeggen en gelooven, ook te omhelzen en naar te praaten, en niet een behoorlyk onderzoek van de Leere *der waarheid*, *die naar de*

 God-

Godzaligheid is, was tot hier toe de vruchtbre moeder van die Godsdienstige begrippen, zelvs van die waarachtige en verhevene denkbeelden van God en onzen plicht, welken, by het gros der *Christenen*, worden aangetroffen; gelyk een ieder zelve ontdekken zal, die slechts de moeite neemt, van te onderzoeken, wat de menschen doorgaands weten van de waarheden, met welke zy sterkst zyn ingenomen; van de bronnen, waaruit zy derzelver kennis verkregen hebben; van de bewyzen, waarmede zy gestaavd worden; van de vruchten, welke zy kunnen opleveren; en van derzelver wederzydsch verband. Onkunde toch van deze laatste byzonderheden, is een onlochenbaar bewys, dat de toestemming, aan zulke stellingen gegeven, slechts een ingewikkeld en blind berusten is in het gezach van anderen, het welk door lengte van tyd alle kracht eener zekere overtuiging verkrygen en uitoeffenen kan.

Het geen ik tot hier toe gezegd heb, moet echter niet zodanig opgevat worden, als of het ingewikkeld gelove, het welk Waarheid en Leugen, Deugd en Ondeugd, zonder onderscheid by de menschen vinden, enkel een uitwerkzel van de heerschappy der Gewoonte zy; zoo dat ook andere oorzaaken daar toe nimmer zouden medewerken. Zulk eene stelling zou de grootste ongerymdheid zyn, en door de ondervinding, in veele gevallen, opentlyk wedersproken worden. De gewoonte doet hier, om nauwkeurig te spreken,

ken, niets anders, dan het ingewikkeld gezach, het welk waare en valsche stellingen, nuttige of heillooze zetregels eenmaal verkregen hebben, te onderschraagen, en, als 't waare, te vereeuwigen; het aanstootelyke, 't welk daaraan in het eerste verknocht was, door lengte van tyd te lenigen, en den mensch in zyne eenmaal aangenoomene begrippen, zelvs zonder eenig voorafgaand onderzoek, volkomen gerust te stellen. En dit werk der gewoonte wordt noch veel gemaklyker gemaakt, wanneer eigenbelang, party-zucht en onstuimige hartstochten haar de behulpzaame hand bieden, en haar onophoudelyk eene ryke stoffe ter bewerking verschaffen. Dan komt het twyffelen aan geliefkoosde stellingen en geheiligde zetregelen naauwlyks in eenigen sterveling op. Dan beroept men zich, ter staving van zeker gevoelen, eer op deszelfs oudheid en op de onafgebrokene reeks van geleerde voorstanderen, dan op deszelfs inwendige waarde en zekerheid. Dan houdt men zich met een zeer gebrekkig inzien, in zaaken van het uiterst aanbelang gemaklyk te vrede. De zwakste bewyzen, zelvs onzekere vermoedens worden dan voor onwederlegbaar aangezien: Ja men omhelst veeligt een geheel zamenstel van begrippen, zonder bykans iets daarvan met het verstand gevat, of met het oordeel gewikt te hebben. De voordeelen, welke men van zeker gevoelen verwacht, de aanhang, wiens invloed men daarmede meent te versterken, het vuur der driften, en boven al eene veeljaarige gewoonte, van in zulk een begrip te staan,

 wer-

werken, dan krachtiger op den menschlyken geest, dan het duidelykst voorstel en het bondigst betoog.

Uit alles, wat ik reeds heb ter nedergesteld, volgt ongetwyffeld, dat wy tegen dit vermogen der gewoonte, als ten hoogsten onredelyk en nadeelig, vooral in zaaken den Godsdienst betreffende, niet te veel op ons hoede kunnen zyn. De verstandige Waarheidsminnaar beschouwt gewis eene bygelovige gehechtheid aan het oude, en eene lichtvaardige zucht naar al, wat nieuw en ongehoord is, als twee gevaarlyke klippen, voor welke hy, om in het ontdekken der waarheid gelukkige vorderingen te maaken, zich even zorgvuldig wachten moet: De *Christen*, die niet lievst aanbidt, het gene hy niet weet, is met bloote klanken, omtrent wier zin en zekerheid hy niet behoorlyk onderricht wierd, en welke slechts door het gezach van vroegere dagen en van zynen leevtyd gewettigd worden, niet geholpen: De ongelukkige vindt, ten dage des kwaads, in Euangelische troost-gronden, welke slechts door eene veeljaarige overlevering onderschraagd worden, geene genoegzaame bemoediging: De stervende kan de verschrikkingen des Doods niet te boven komen met eene geloovs-belydenis, welke nimmer iets anders dan het voorbeeld van Ouderen en Tydgenooten by hem ten haaren voordeele had; hy kan daarin niet berusten by het aannaderen van de grootste en onvermydelykste staats-verwisseling: De gemeene man voor het Godsdienstig zamenstel, 't welk hy

hy eenmaal op het gezach der gewoonte heeft aangenomen, met ontelbaare, God-onteerende en bygelovige ongerymdheden aan, welke hy, beter onderricht, met den meesten afkeer zou verwerpen: De Twyffelaar en Ongelovige vatten natuurlyk een ongunstig vermoeden op tegen den Godsdienst, die zyne meeste beminnaaren meer aan den invloed der Mode, dan aan de zekerheid en verhevenheid zyner Leerstukken en grondbeginzelen verschuldigd is: JESUS eindelyk en zyne *Apostels* hebben zich meermaals tegen deeze heerschappy der gewoonte aangekant, en duidelyk te kennen gegeven, dat het ver beneden de waardigheid van den Mensch en *Christen* zy, zich in stukken, welke het eeuwig leven aangaan, niet door duidelyke onderrichtingen en onwederleglyke bewyzen, maar door eene veeljaarige gewoonte of iets dergelyks te laaten overreeden.

De Grondregel der *Protestanten*, die het onderwerp van deeze Verhandeling zal moeten uitmaaken, wordt door al het bygebrachte, niet slechts by voorraad reeds gebillykt, maar hy kan ook zelve tot een voorbeeld dienen van alles, wat voor het vermogen der gewoonte op den menschlyken geest tot hier toe gezegd is. Althands de Heeren Bestierers van TEYLERS *Godgeleerd Genoodschap* schynen dit stuk dus ingezien te hebben: Of zoude het hun wel zeer noodzaakelyk hebben toegescheenen, eene Prysvrage uit te schryven, waarin eene duidelyke ontvouwing en bondig betoog van dee-

ze Grondſtelling gevorderd wordt, zoo niet eene juiste kennis van de natuur en de zekerheid deezes zetregels aan zeer veele, zelvs *Protestantſche Christenen*, naar hun begrip, ontbrak? Deeze laatſte zyn echter met dien grondregel by uitſtek ingenomen: Zy trekken deszelfs billykheid geen ogenblik in twyfel: Zy ſtaan over de verblindheid der *Roomschgezinden* zeer verwonderd, die zich in geloofs-zaaken liever aan 't

n de uitſpraaken van hun ei-

. Indien dan dezulken deeze

g zelve niet verſtaan; indien

ieid nauwlyks enig bewys we-

('t geen noch erger is) indien

ipentlyk jegens hunne *Mede*-

n ô hoe dikwyls heeft dit een

en) dan is het een klaar bewys,

du ich der gewoonte hen alleen

op deeze Grondſtelling vervat is, deed verlieven, zonder dat zy zich ooit, tot een verſtandig nadenken over haaren wezentlyken inhoud en aanneemelykheid, verledigden.

De uitgeſchrevene Prysvraag is derhalven aller *Christenen* aandacht dubbel waardig: Haare juiste beantwoording kan een verbazend nut aan de ganſche *Christenheid* toebrengen. Zy toch zal niet alleen het *Roomschgezind* wanbegrip naakt ontvouwen, en bondig weerleggen, maar ook (en dit is een zeer groot gewin) den *Protestanten* hunnen edelſten grondregel nauw-

nauwkeurig verklaaren, en hen trachten te beweegen, om voortaan, tegen alle onbestaanbaarheid met hunne eigene beginzelen, zorgvuldig te waaken. —— Den Schryver van deeze Verhandeling heeft ook de lust bevangen, om, ter bereiking van dat nuttig oogmerk, zyne krachten te beproeven: wordt de vrucht zyner overdenkingen, door bevoegde Rechteren, aller eerbelooning, zelfs der uitgave, onwaardig gekeurd, hy zal zich met het bekend zeggen

In magnis voluisse sat est,

te vrede houden, en zich door wyzer lieden, omtrent dit aangelegen onderwerp, met blydschap, laaten onderrichten.

De voorgestelde Vrage is, naar myn inzien, tweeledig. Derzelver geëerde Uitschryvers vereischen toch *deels* eene duidelyke verklaring, *deels* een bondig bewys, van het recht en de verplichting van een ieder *Christen*, om, naar zyne bekwaamheid, in zaaken van den Godsdienst, voor zich zelven te oordeelen.

Wanneer de Mensch gezegd kan worden, zynes verstands machtig te zyn, welke regelen de *Christen* in het opmaaken van zyne Godsdienstige kundigheden in acht moet neemen; en met welke verschillende bekwaamheden de menschen tot deeze groote zaak zyn toegerust; dit zyn stukken, welke de opgegevene Vrage niet regtstreeks betreft, en welke dus ook, by deeze

ge-

gelegenheid, alleen in zoo verre behoeven ontvouwd te worden, als ter opheldering van het dierbaarst voorrecht en de duurfte verplichting van alle *Christenen* noodzaakelyk is.

Myne Verhandeling zou dus in twee deelen kunnen beftaan, te weten, *en* in eene opheldering van deezen Grondregel, *en* in een betoog van deszelfs aanneemelykheid. Het zal echter niet onvoegzaam zyn, dat ik eerst eenige bedenkingen voorafzende, waar door het groot gewicht van dit onderzoek noch nader aan den dag zal koomen, en eindelyk ten befluite zommige belangryke gevolgen opgeve, welke uit het voorgedragene gemaklyk voortvloeien. —— Dit is dan het beloop van het volgend gefchrivt. —— Het zal *vier* afdeelingen bevatten: In de *eerfte* zal ik den Geest des Lezers tot een onpartydig beoordeelen van myne verklaaring en betoog van deezen Grondregel trachten voor te bereiden, door eene fchetze van deszelvs belangrykheid: In de *twede* zal de bedoelde Grondftelling worden opgehelderd: In de *derde* zal het betoog van derzelver aanneemelykheid volgen: De *vierde* zal zommige aangelegene gevolgtrekkingen, en het befluit van de geheele Verhandeling behelzen.

„ Vader der Lichten! Gebied uwen zegen over
„ deeze en alle andere pogingen, welke, vooral by
„ deeze gelegenheid, ter aanwyzing en bevestiging van
„ het onvervreemdbaarst recht uwer liefhebberen zul-
„ len

„ aangewend worden: Laaten Waarheid en Rechtvaar-
„ digheid het enigst doelwit zyn, naar het welk alle,
„ mededingers in dit ſtrydperk, met hart en penne,
„ ſtreeven: Maak den Geest der kundigſte en beza-
„ digdſte Mannen vaardig, om het recht en de rust
„ van duizenden, ook langs deezen weg, te verzeke-
„ ren: Laaten allen, die naar deezen eer-prys din-
„ gen, in zoo verre hunnen wensch erlangen, dat zy
„ ten minſten enig deel hebben aan de heerlykſte ze-
„ gepraal van Waarheid en Gerechtigheid!"

EERSTE AFDEELING.

Over de aangelegenheid van het onderwerp deezer Verhandeling.

Eene zaak, welke door millioenen van menſchen, jaaren, jaa eeuwen achtereen, zeer verſchillend is opgevat; welke met de bronnen van onze zekerſte en gewichtigſte kundigheden in een zeer nauw verband ſtaat; waar omtrent veele, zelvs geleerde en deugdzaame, mannen helaas! te ontrouw zyn aan hunne eigene klaarblykelyke beginzelen; eene zaak, welke, geduurende een vry lang tyd-vak, de bloedigſte twisten geteeld, ontallyke maalen tot de afſchuwlykſte onmenſchelykheden aanleiding gegeven, en de ongeneeslykſte ſcheuring verwekt heeft; waaraan wy eindelyk de heilrykſte ontdekkingen, de gevaarlykſte nieuwighe-

den, de dierbaarste verbeteringen, of de schadelykste verbasteringen van het beste goed der wereld verschuldigd zyn; —— zulk eene zaak kan door geen billyk en verstandig mensch als eene geringe beuzeling verworpen; zy moet in tegendeel door elk een, welke party ook toegedaan, als een geschilstuk van het uiterst belang worden aangemerkt. En dit is juist het geval van die Grondstelling der *Protestanten*, welkers opheldering en bevestiging het voornaam gedeelte van deeze Verhandeling uitmaaken moeten. Hier omtrent wensch ik my nu wat nader te verklaaren.

1. Dees zetregel dan is *vooreerst* reeds voor, maar inzonderheid, zints het doorbreeken van het licht der Hervorming, een doodelyke twist-appel tusschen alle *Christenen* geweest. Een machtig aantal van zulken, die de Leere van JESUS omhelsden, door den hechten band van eenerleie gevoelens en gewoontens nauw zaamgesnoerd, door veele beroemde Kerk-Leeraaren, wier aardsch belang aan de oude denkwyze geheel verbonden was, krachtig ondersteund, en door den *Roomschen* Bisschop, die, beter dan iemand ooit, uit de Volks-vooroordeelen en de gelegenheid des tyds voordeel wist te trekken, als een algemeen Opperhoofd, bestierd en aangevoerd, verwierp deezen zetregel, als eene heillooze nieuwigheid, welke niets anders dan onrust, verwarring en menigerleie wanbegrippen voortbrengen kon: De plicht van zelvs-onderzoek en eigene beslissing over zaaken, tot den Gods-

dienst

dienst behoorende, wierd door dien talryken aanhang, als eene onuitvoerlyke taak voor den eenvouwigen, aangemerkt en afgeschilderd: De veiligheid, redelykheid en gemaklykheid van, in geloofs-zaaken, zich op het gezach der Kerke te verlaaten, van de beslissingen der Pausen en der algemeene Kerk-vergaderingen, als onfeilbaare Gods-spraaken, aan te neemen, wierd in dat uitgebreid genoodschap, met eene inneemende zeggens-kracht, breed uitgemeeten, en den min kundigen smaakelyk gemaakt.

Ten dien einde wierd de *Roomsche* Kerk met alle trekken van de volmaaktste Moeder uitgedoscht, in welker schoot alleen een waar behoud voor haare Kinderen te vinden is. Van de eenheid en onvervalschtheid der *Katholieke* Geloofs-belydenis wierd hoog opgegeven: De zekerheid en eerwaardigheid van een Godgeleerd Leerstuk wierd, niet naar deszelfs duidelykheid, eenvouwigheid, en in 't ooglopende blykbaarheid, maar naar deszelvs oudheid en naar den ingang, dien het reeds voorlang gevonden had, afgemeeten: Het onvermydelyk gevaar van eeuwig verlooren te gaan, voor zulken, die van de vastgestelde leere, een hairbreedte, afweeken, jaa die slechts aan de onfeilbaarheid van het gezach der Kerke durvden twyffelen, wierd met sterke kleuren afgeteekend. Aan hun, die getrouw bleven aan de voorvaderlyke Rechtzinnigheid, kende men de eeuwige zaligheid, zonder enige bepaaling, toe; men stelde hen, door de Oor-

 biecht,

biecht, het Vagevuur en de Zielmisſen in trein te brengen, omtrent hunne groove verkeerdheden en veelvuldige ſpoorloosheden, volkomen gerust: De Paus wierd met de verhevene eernaamen van Plaats-bekleder van den Heiligen PETRUS, van 's Heilands Stedehouder en zoortgelyken beſtempeld: Alle tekenen van eene onſchendbaare heiligheid en van eene onbepaalde macht waren in zyn perzoon vereenigd: Terwyle men intusſchen tegen den zulken, die zich aan dit juk niet onderwierpen, maar, in 't ſtuk van den Godsdienst, lievst op hun eigen oordeel afgaan wilden, geene ſmaadelyke ſcheldwoorden, vinnige lasteringen, leugenachtige verhaalen, ſtrenge bevel-ſchriften, en wreede mishandelingen ſpaarde.

Het gevolg beantwoordde vry wel aan deeze maatregelen. Eeuwen achtereen was de zetregel der *Protestanten* by duizenden, die zich den naam van *Christenen* lieten geven, gansch onbekend, of in eene algemeene verachting. Het onkundig gemeen, altyd tegen de moeite des onderzoeks opziende, was blyde, dat het, zonder iets te weten, of ergends over naar te denken, enkel met in de beſluiten van zyne Heiligheid, of der Kerke te berusten, kon in den Hemel komen; het ſliep gerust voort in den ſchoot en onder het beloofd toevoorzicht van de heilige Moeder-Kerk; hoe zwaar ook op de proeve geſteld, hoe zeer ook in zyn natuurlyk oordeel, jaa zelvs in zyne zintuigen beſtreden, nam het echter de tastbaarſte ongerymd-

rymdheden liever voor noodzaakelyke geloovs- waarheden aan, dan dat het zyne rust, in het oud gezach der Kerke gegrondvest, een ogenblik afbreken zoude. Zelvs veele Geestelyken waren met den oprechtsten eerbied jegens deeze looze Staatkunde der *Roomsche* Kerkbeheerscheren geheel doortrokken; zy bemerkten het zamenweefzel van eigen-belang en heersch-lust niet, waar mede dit Godsdienstig stelzel was vastgemaakt, en zich staande hield; zy zagen 'er niets in dan Godlyke onfeilbaarheid en Hemelsche onschendbaarheid: Weinigen, die iets verder zagen, smoorden liever de inspraaken van hun geweten, en volgden den stroom, die hen medesleepte; zy trokken liever mede hun voordeel uit de heerschende volks-begrippen, dan dat zy zich tot slachtoffers van hunne eerlykheid en openhartigheid stellen zouden: Beide, de Priesterschaar en de Gemeentens, leenden dus vlytig de hand tot oprichting en uitbreiding van een gezach, het welk al 't gezond verstand der stervelingen met een gewis verderf bedreigde.

Dus waren de zaaken, reeds eeuwen geleden, in de *Roomsche* Kerk geschikt; en noch is eene gereede onderwerping aan het gezach der Kerke de grondwet van het *Katholiek* gelove, echter met dit verschil, dat de geest van party-zucht en verbittering, die weleer de yslykste tafereelen van onderdrukking en ellende heeft opgeleverd, zints enigen tyd, zelvs aan de bygelovigste oorden, veel van zyne veerkracht verlooren heeft.

 Edoch

bevreemding van den *Christen-Wysgeer* tot zich: Hy vindt tusſchen hetzelve en de ontelbaare ſchoolſche ſpitsvindigheden, in wier uitpluizing de ſchranderſte vernuften weleer afgeſleten zyn, een oneindig groot verſchil: Dit voorbeeld wyst hem den ſterken invloed, als 't waare, met den vinger aan, dien de opvoeding, eenmaal aangenomene begrippen en aardſche belangens op het zamenweevzel der menschlyke denkbeelden hebben; het geevt hem zelvs de zekerſte regels van heilzaame mensch-kunde aan de hand; en hy verbeelt zich te recht, dat iemand, die dit geſchil volgends de regels eener gezonde redeneer-kunde zal trachten te vereffenen, zich, als 't waare, tusſchen twee, in ſlag-orde ſtaande, legermachten ſtelt, ten einde de, van wraaklust brandende, benden, tot het nederleggen van het onchristelyk moord-geweer, en tot eene wederzydſche hartelyke verzoening te beweegen.

2. Het nauw verband, waarin deeze Grondſtelling met alle onze Godsdienſtige kundigheden ſtaat, kondigt ook, in de *tweede* plaatze, derzelver groote aangelegenheid zeer duidelyk aan. Immers, zy wyst ons het ſpoor aan, het welk wy, in het aanleeren van de gewichtigſte aller wetenſchappen, betreden moeten: Zy noemt ons het licht, waarop wy ons, in het opmaaken van onze Godsdienst-kennis, veiligst verlaaten kunnen: Zy geevt ons, ter ontdekking en vermyding van grove misſlagen en onteerende wanbegrippen een zeer eenvouwig en gereed hulpmiddel aan de

de hand: Zy erkent geenen onfeilbaaren Uitlegger van Gods Heilig Woord, dan deszelvs Hemelſchen oorſprong, God alleen; noch onderwerpt ons in betwiste zaaken aan enigen anderen Rechter, dan aan God en aan dat licht, 't welk hy weleer in onzen Geest ontſtak: Zy handhaavt onze natuurlyke en verkregene rechten tegen allen indrang van menschlyk gezach en willekeur: Zy wil niet, dat wy, in het voorſtaan of tegenwerken van zommige begrippen enkel in de machtſpreuken van deezen of geenen Bisſchop, in de uitſpraaken van deeze of die Kerk-vergadering, of in de gewysdens eener wankele Overlevering, den enigen grondſlag van ons gelove en verdediging zullen zoeken: Maar zy vordert ons deeze, recht Christelyke, betuiging af: „ Het heeft den Heiligen Geest „ en ons goedgedacht, dat wy dit geloven en het tegendeel verwerpen zullen:" Zy is voor ongelove en lichtgelovigheid, voor dweepziek bygelove en algemeene twyffelary even zeer bevreesd, en poogt ons, als redelyke ſchepſels, tot eene redelyke verantwoording in ſtaat te ſtellen van de vorderingen, welke wy in de kennis van dat gene, het welk ons naast aan 't hart behoort te liggen, al of niet gemaakt hebben.

In allen deezen misleidt ons deeze Grondſtelling, of zy wyst ons den enigen waaren en veiligen weg, ter uitvinding der Hemelſche waarheid, aan. In beide gevallen heeft zy echter op de kennis, welke wy van God en Godlyke zaaken moeten hebben, op de gron-

 den,

den, waarop onze toeftemming moet rusten, op de klippen, voor welke wy ons allermeest moeten wachten, en op de hulpmiddelen, welke wy, ter bewaaring van onze geloovs-vastigheid, moeten aangrypen, eene rechtftreekfche betrekking: En even daarom is zy eener dubbele opmerking en het onpartydigst onderzoek overwaardig. —— In het *eerfte* geval moet elk lievhebber van de waarheid, elk, die een onein-
[illegible] lingen met een medelydend
o[illegible] ch gerechtigd, jaa ten duur-
f[illegible] n tegen een monfter op te
trekk[illegible] dan een *Kakus* of *Hydra*,
[illegible] p weerloosheid en onfchuld
is k[illegible] et zich dan nimmer door de
to[illegible] iden des menschdoms laaten
be[illegible] gezicht van haare veelhoov-
di[illegible] macht haarer hulpbenden,
den m[illegible] n: De vinnigfte verwyten en hatelykfte benamingen, welke de woede van party-zucht immer tegen deezen Grondregel verzon, zyn dan zeer gegrond, en kunnen noch den een' of ander voor 't gewis bederv behoeden. —— Doch in het *laatfte* geval verkrygt onze Grondftelling, in het oog van elken waarheids-vriend eene onberekenbaare waardy: Zy wordt door hem te recht, als het eerst en onvervreemdbaarst van alle menschlyke voorrechten, aangemerkt: Met deezen fchat, zoo nauw aan de waare kennisfe van God verbonden, is hy meer, dan met enig wereldsch goed, in zyn fchik: Hoe toegevend ook in

zeer

zeer veele gevallen, hoe ongenegen ook, om in alles het uiterst recht te genieten of te bedingen, is en blyvt hy echter op het bezit van dit goed, en onbelemmerde uitoeffening van deeze dierbaare verplichting met rede onverzetlyk: Zulk een verblydt zich, met dankzegging aan God, over elke gelegenheid, welke hem wordt aangeboden, om van den waaren inhoud en de onwrikbaare zekerheid deezer Grondſtelling, of zelve nader overtuigd te worden, of anderen te onderrichten: Van elk, die een deel van zynen leevtyd tot deezen nuttigen arbeid bezigt, zegt hy, door de edelheid des werks bekoord: „ Waarlyk! „ die man heeft niet te vergeevs geleevd."

3. De geringe getrouwheid, waarmede veele *Protestanten*, door alle tyden heen, aan deeze hunne Grondſtelling beantwoord hebben, vermeerdert noch, in de *derde* plaatze, zoo niet het aanbelang van deezen zetregel, ten minſten de noodzaakelykheid, om aan deszelvs opheldering en aanbeveeling, met een onbezweeken moed, te arbeiden. Reeds in den beginne is aangetoond, dat de gewoonte den mensch doorgaands onverſchillig maakt omtrent den waaren inhoud, de zekerſte bewyzen en de onmiddelyke gevolgen van zyne meestgelievde grondbeginzelen; dat zy, door partyzucht, eigenbelang en onſtuimige hartstochten geholpen, hem dikwyls in de bloote belydenis van de gewichtigſte ſtellingen doet berusten, zonder dat deeze op zyn geheel gedrag eenigen onderſcheiden-

 den

den invloed hebben; jaa terwyle die door hetzelve dikwyls worden tegengesproken. En juist dit is 't geval van duizenden, die, der gewenschte Hervorming styfzinnig toegedaan, de afschuwelykheid van alle Pauslyke gewetens-beheersching en de noodzaakelykheid van een vry en onbelemmerd lezen en onderzoeken van Gods Heilig Woord, by alle gelegenheden, met de meeste nadruk beweeren.

Met rede moet men van deezen verwachten, dat zy de Vryheid, welke zy zelve begeeren, jaa waarop zy zich opentlyk, als het onbetwistbaarst recht van den mensch, beroemen, ook aan anderen gaarne zullen gunnen; dat zy van al het gezach over anderer geweten, even als van andere Pauslyke leerstellingen en gebruiken hoogst afkeerig, nimmer aan de beteugeling van der menschen vrye denkwyze, over zaaken, tot den Godsdienst behoorende, denken, veelmin tot het weder invoeren eener gehaate Hierarchie ooit de hand zullen leenen: Men verwacht billyk van hun, dat zy niet laag genoeg van geest zullen zyn, om, zoo ras zy de macht in handen hebben, ter ontduiking van de onbetwistbaarste gevolgen hunner grondstelling, van gevolgen, welke zy volmondig toestemmen, allerleie laffe voorwendzels te zoeken; dat zy ten minsten nooit op dien beslissenden toon en onder zulke doodelyke bedreigingen, welke zy in de *Roomsche* Kerk veroordeeld hebben, de wet des geloovs aan hunne *Mede-Christenen* zullen voorschryven: Men kan niet denken,

ken, dat de vinnigfte beftryders van de Pauslyke onfeilbaarheid dit voorrecht immer, onder welk eene gedaante ook, of voor zich zelven begeeren, of van enigen anderen fterveling toekennen zullen. Met meerder recht verwacht men van hun, dat zy alle menfchen in deeze natuurlyke vryheid, om over God en de Eeuwigheid zelve te oordeelen, ongeftoord laaten, jaa, naar hun vermogen handhaaven zullen: Men verwacht eindelyk van hun niet, dat zy den Tempel van gulde Gewetens vryheid met eigen handen verwoesten, noch ook, dat zy den dweepzieken yver van verblinde ftervelingen, voor de zaake van JESUS, met gelyke verblindheid en dweepachtig geweld zullen afkeeren; maar in tegendeel, dat zy, de rechten van alle menfchen in dit ftuk eerbiedigend, en met den zachtmoedigen Geest van het *Euangelie* geheel vervuld, alleen door duidelyke voorftellingen, lievderyke vermaningen, zachte beftraffingen, trouwhartige waarfchuwingen en recht Christelyke bemoedigingen, het Ryk der Waarheid en der Deugd zullen trachten voort te planten, en den ftroom der hartstochten, zelvs van zulken, welke voor de belangens van het Christendom opkoomen, voorzichtig af te leiden.

Dan ô hoe wierden deeze fchoone vooruitzichten ontelbaare maalen te leur gefteld! Ras bleek het voorwaar, dat veelen het Pauslyk juk hadden afgeworpen, en het recht, om voor zichzelven de zaligmakende Wysheid uit de Heilige Schrift af te leiden, hadden

ingeroepen, eniglyk om het gezach over menschlyke gewetens, den *Roomſchen* Kerkvoogd ontwrongen, zelve in handen te krygen, en, op hunne beurt, den ras misleiden Natuurgenoot lasten op te leggen, welke zy zelve met den vinger niet eens wilden aanroeren. De geſchiedenis der Hervorming levert menig ſchreeuwend voorbeeld van toomeloozen yver en helſche onverdraagzaamheid op: Hetzelvde Landſchap was zomwylen in rep en roere, *en* door de banvonnisſen van *Rome* tegen hardnekkige Ketters, *en* door het onſtuimig woeden der *Protestanten* tegen de Beelden en Heiligdommen der *Roomsch-Katholyken*: Dezelve geest van Overheerſching en Twist-graagte, welke tusſchen *Pausgezinden* en *Protestanten* den onchristelykſten haat heeft voortgeteeld, ſcheurde weldraa deeze laatſten van een, en vervulde hunnen geest, hoe zeer zy allen voor onze Grondſtelling uitkwaamen, met eenen wederzydſchen, niet min onverzoenlyken, wrok. Deeze verkeerdheden der Vaderen zyn, helaas! op hunne Kinderen en Kinds-kinderen, tot op den huidigen dag toe, voortgeplant: Ook nu noch zouden misſchien veelen, indien het in hunne macht ware, de driedubbele kroone van den *Roomſchen* Bisſchop op hunne hoovden zetten, en het bewind over Hel en Hemel aan zich trekken: Ook nu noch zien veelen de vreedzaame Godsdienst-oeffeningen van zulken, wier begrippen van de hunne verſchillen, met nydige oogen aan: Ook nu noch liggen de zaaden van bitterheid en bloed-dorst in de harten van dui-

zen-

zenden, die opentlyk belyden, dat onze Grondſtelling de eerſte wet der Hervorming is.

Helaas! wat is de mensch! Wat baat hem dikwyls alle zyne geleerdheid en ondervinding! Hoe weinig kan men op zyne zekerſte kundigheden en plechtigſte verzekeringen zich verlaaten! Hoe onbeſtaanbaar is hy met zichzelven, zelvs in zaaken, welke zyn eeuwig heil betreffen! Roemwaardig is dan elke onderneming, om den mensch tot getrouwheid aan zyne, opentlyk erkende, beginzelen op te leiden: onſtervlyk moet de naam van hem zyn, die daarin immer, ſlechts gebrekkig, ſlaagen mag.

4. 'Er is noch een ander, een *vierde* gezichtpunt, waaruit de bewuste Grondſtelling der *Protestanten* beſchouwd kan worden, en 't welk derzelver groot gewicht en de noodzaakelykheid van haare juiste beoordeeling ten duidelykſten aankondigt: Wanneer men namelyk acht geevt op de geduchte ſcheuring, welke zy verwekt, en de Hemeltergende onmenschlykheden, tot welke zy, door eene ongelukkige zamenloop van onredelyke drivten, aanleiding gegeven heeft.

De woede en verwenſchingen, welke de voorſtanders, doch vooral, de beſtryders van dit Grondbeginzel zich tegen hunnen medemensch veroorloovd hebben, zyn onbeſchryvlyk, en gaan bykans alles te boven, wat men zich van de ergſte kwaadaartigheid kon

voor-

voorſtellen. Nauwlyks was dees zetregel het eerst artykel van de *Protestantſche* Geloovs-belydenis geworden, of de gemoederen geraakten in de gevaarlykſte gisting: De wapenen van redeneering en overtuiging, de enigſte wapenrusting, welke de *Christen*, tot voortplanting van het *Euangelie* mag aangespen, wierden te zwak bevonden; althands zy voegden niet aan de heupe van zulken, die, eer aan ongetoomde beesten dan aan redelyke menſchen gelyk waren: Alle zwaarte van den arm des vleeſches wierd te hulp geroepen, en dreigde de tegenſtanders, als met eenen yzeren ſtaf, te vermorzelen. De *Roomschgezinden*, door deezen aanval op het onfeilbaar gezach van hun Opperhoovd geheel verhit, traden gretig in alle maatregelen, welke wraakzucht en verbittering hun voorſchreven: Zy onderdrukten zelvs het menschlyk gevoel: De banden der natuur en bloedverwantſchap wierden losgerukt: De Vader floot voor den Zoon, de Vrouw voor haaren Echtgenoot, de Broeder voor den Broeder, enkel om deezen zetregel, en het, daardoor aangebroken, licht zyn lievderyk hart, voor eeuwig, toe: De vuurigſte vriendſchap maakte dikwyls plaatze voor loos verraad of openbaare vyandſchap: De rust der huisgezinnen wierd alomme geſtoord, en al 't genoegen was uit de menschlyke zamenleving geweeken: De beste menſchen wierden met de haatelykſte ſcheldnaamen beſtempeld: Een woedend grauw wierd op hun aangehitst, en dikwyls ſtrekten zy, door uitgezochte pynigingen afgemarteld, in hunne laatſte ogenblik-

blikken, tot een aangenaam schouwspel voor duizenden, door bygelove versteende, omstanderen.

„ ô Rechtvaardig Opper-Rechter! Tot U is de
„ vereende stemme van al dat kostlyk bloed opgeklom-
„ men, het welk door het zwaard en op de brandsta-
„ pels van blinden Godsdienst-yver, vooral ten tyde
„ der Hervorming, vergoten is: Gy hebt alle traanen
„ dier Weduwen en Weezen verzameld, welke ooit
„ of ooit door de woede der vervolging van hunne
„ Mannen en Vaders, hun lievst gezelschap en ge-
„ trouwste verzorgers, beroovd zyn: De ysselykste
„ vervloekingen, tegen Broeders en Natuurgenooten
„ uitgesproken, riepen naar uwen Hemel om wraak:
„ De bange klachten eñ vuurige gebeden van zulken,
„ die, om de edelste vryheids wil, in armoede kwyn-
„ den, als ballingen omzwierven, of in Gevangen-
„ huizen versmachteden, zyn tot U doorgedrongen:
„ Met een woord, het raazen en tieren, het vloeken
„ en dreigen, het rooven en moorden, het lyden en
„ kermen, van dien tyd, hebt gy waargenomen: Het
„ is en blyvt eeuwig in uw geheugen: Eerlang zult
„ gy vloekers en gevloekten, moorders en vermoor-
„ den, Rechters en gevonnisden voor uwe onpartydi-
„ ge Vierschaar roepen, om . . . ." Dan
wat begin ik? Zal myne zwakke verbeeldings-kracht Gods heiligen gerichtshandel ontvouwen? Neen, het is eer mogelyk, God om vergiffenis aanteroepen voor zulke blinde yveraaren: Het is beter, de schuld van

hun bedreven kwaad, gelyk JESUS en STEPHANUS deeden, op hunne onwetenheid te werpen: Het is betamelyker, dat wy ons voor God en menſchen ſchaamen, over het deel, 't welk wy of onze vroegere Geloofs-genooten immer aan onverdraagzaamheid of gewetens-dwang gehadt hebben, met, niet als PAULUS deed, de overblyvſelen van 's Heilands lyden blymoedig en gelaaten door te ſtaan, maar met de vergelding van het kwaad, zelvs aan den God der wraake, te betwisten.

Intusſchen ziet elk billyk by eene Grondſtelling, welke zoo veele wrange vruchten opgeleverd, aan duizenden hun leven en vryheid gekost, de ganſche *Christen-Kerk* ſchier het onderst boven gekeerd, jaa deeze aarde, meer dan eens, in een onheblyk Chaos, een afſchuwlyk moordhol, veranderd heeft, met veele bevreemding op. De oprechte Waarheids-Vriend wenscht natuurlyk door deezen nevel van vooroordeel en misverſtand eenmaal heen te zien, en den waaren aard en de wezentlyke waarde van deeze, veel geruchts makende, Grondſtelling te kennen: Hy is zeer begeerig, om in dit hevig, en met veel bloeds bemorst, geſchilſtuk de waarheid en den laster, de ſchuld en de onſchuld te onderſcheiden: Hy rekent alles, wat daarop betrekkelyk is, of daarover enig licht verſpreiden kan, gewichtig, en zyner oplettende nalezing dubbel waardig.

5. Einde-

5. Eindelyk kan het aanbelang van deezen Grondregel, en de noodzaakelykheid van deszelvs juiste beoordeeling noch uit eene *vyfde* omstandigheid worden opgemaakt, namentlyk uit de groote en veelvuldige veranderingen, welke reeds door deszelvs aanhoudend gebruik, bykans in alle deelen van onzen dierbaaren Godsdienst, zyn te wege gebracht; veranderingen, welke zonder twyffel, tot aan de voleinding der eeuwen, veele groote en merkwaardige gevolgen zullén opleveren.

Voorzeker men moet volkomen blind en diep onkundig zyn van alles, wat onder de zonne omgaat, indien men tusschen de geloovs-belydenissen en Godsdienstige gebruiken van *Roomschen* en *Protestanten* geen groot verschil ontdekt; en niet tevens weet, dat der menschen Godsdienstige begrippen en gewootens, zints weinige eeuwen, vooral in ons Wereld-deel, de zeldzaamste verandering ondergaan hebben. 'Er zyn dagen, ja geheele eeuwen verloopen, waarin gansch *Europa* (weinige ongenaakbaare valleien en verlichte huisgezinnen uitgezonderd) een vertrouwend oog naar *Rome* wendde; en eer van den Stedehouder van JESUS CHRISTUS, dan den Heiland zelve haare rust en behoudenis hoopte; waarin elk alles, wat van den Pauslyken *Zetel* voortkwam, als de zuiverste waarheid en het heiligst recht eerbiedigde; waarin de Bisschop van *Rome*, de Godsspraak der Volken, de schrik der Vorsten, de steun der Monniken, en het Opper-hoofd

van allen was ; waarin het ſluiten van vrede, het verklaaren van oorlog, het aangaan en verbreken van verbintenisſen, het heffen van belastingen, ſchier overal van het welbehaagen deezes Kerk-Voogds afhing. Geduurende geheele eeuwen vloeiden onnoemelyke zommen uit alle oorden naar 's Pauſen ſchatkist. De Kloosters en Geestelyken wierden, louter op zynen wenk, zeer verrykt en bevoorrecht: Plechtige ommegangen waren overal in trein: Gewaande overblyvzels van heilige zaaken of perzoonen trokken de aandacht en den eerbied van allen tot zich: En men ſchaamde zich niet de Legenden der Heiligen met een' hoop lompe verdichtzelen en valſche wonderwerken op te vullen. Eeuwen verliepen 'er, waarin uit veele millioenen menſchen niet één de onfeilbaarheid der Kerke één ogenblik in twyffel trok, of moeds genoeg bezat, om het Pauslyk oppergezach in één ding te verdenken, veelmin tegen te ſpreken; waarin ieder een van deezen Menſche de wet des geloovs gerustlyk ontving; en waarin geheele Volkeren het brood des Nachtmaals, als hunnen CHRISTUS, aanbaden; zich met het levendigst vertrouwen voor een prachtig Maria-beeld nederwierpen; op de overtollige deugd hunner Heiligen ſtoutmoedig rekening maakten, en de behoudenis hunner ziele, zoo al niet van hunne eigene goede werken, ten minſten van de gebeden hunner Vrienden en Priesteren hoopten, enkel om dat hun deeze en zoortgelyke leerſtukken, als onſchendbaare Geloovs-punten, door het Hof van *Rome* waren voor-

voorgeſchreven, waaromtrent zy met eene ingewikkelde toeſtemming volſtaan konden.

Dan ô hoe is 't gelaat der dingen, zints enige eeuwen, vooral zedert het aanbreken van den dag der Hervorming, en wel, door toedoen van onze Grondſtelling, veranderd! Het eigen onderzoek had nauwlyks de plaatze van een ingewikkeld gelove aan 't gezach der Kerke vervangen, of veele gelievkoosde begrippen wierden ſcherpelyk onderzocht, zorgvuldig ontleed, als ergerlyke dwalingen verworpen, en door andere wydverſchillende ſtellingen afgewisſeld. De Pauslyke onfeilbaarheid ontving een' ongeneeslyken ſlag: Zyne *Anathema's* en verbanningen verlooren haar geducht vermogen: Veele plechtigheden, te vóren tot het wezen van den Godsdienst gerekend, wierden als verdervlyke bygelovigheden, als onbeſtaanbaar met de zuiverheid en eenvouwighéid van het *Euangelie*, afgeſchaft: Gods onfeilbaar Woord, in alle verſtaanbaare taalen vertolkt, geraakte in handen, zelvs van den ongeletterden Boer en Handwerksman: Vorſten vonden het middel uit, om hunne throonen, onafhanglyk van 's Pauſen beſtelling, te beklimmen en te behouden: Veele bronnen van *Rome's* rykdom en macht wierden of verſtopt, of haar elders afgeleid: Geheele Volkeren meenden recht te hebben, om de gewysdens en daaden van zyne Heiligheid, even als van andere menſchen, aan de regelen van het gezond Verſtand, en aan Gods eigene Openbaring te toetzen; den ſluier,

 die

die tot hier toe zyne zwakheden en ondeugden bedekte, ftoutmoedig op te lichten; en om, gelyk het doorgaands in dagen van onrust en verwoedheid gaat, zyn character, handel en bedoelingen met de affchuwelykfte kleuren af te fchilderen: Altaaren en Beelden, de kostbaarfte konst-ftukken van dien tyd, weleer gewyd en met het diepst ontzach genaderd, wierden aangevallen, gefchonden, uit de Kerken gefleept, en door een onftuimig gemeen, het welk, zelvs in het voorftaan van de beste zaak, de maat niet houdt, met alle tekenen van dolheid en verontwaardiging verbryzeld: Het Lichaam des Heeren wierd uit den gewyden ouwel weggenomen: De eere der aanbidding wierd aan alle Heiligen, zelvs aan de Moeder-maagd ontzegd: Het getal der Heilige Verbonds-tekenen wierd tot twee gebracht: Op het overtollig goede van anderen durvde men het heil zyner ziele niet langer laaten aankoomen: De Priesterlyke Abfolutie ftilde de wroegingen van het geweten niet meer: Het Vagevuur verwekte geene vreeze, en de Aflaaten vonden geene koopers: De gulde Legenden geraakten in onbruik, en het werken aan enig eerlyk beroep wierd voor heiliger aangezien, dan het onbezorgd Klooster-leven, en het voordeelig Bedel-ampt der Monniken: Zelvs het geheele Kerk-beftuur en de openbaare Godsdienst-oeffeningen ondergingen, by de *Protestanten*, eene verandering, van welke men in vroeger dagen nauwlyks enig denkbeeld had.

Welk

Welk eene omwenteling! Welk eene heilzaame verbetering of heillooze verbastering van het *Christendom*, naar maate deeze laatere schikkingen of goed- of af te keuren zyn! En dit alles was het uitwerkzel van ons Grondbeginzel: Dit alles zou nimmer plaatze gegrepen hebben, zoo niet yveraars voor den Godsdienst het ingewikkeld en zorgeloos berusten in de besluiten der Pausen en Kerk-vergaderingen tegen een vrymoedig onderzoek der Heilige Schrivt, en een onbelemmerd gebruik van hun eigen Oordeel, hadden durven verwisselen. Dubbel waardig is dan dees Grondregel der *Protestanten*, die ryke bronwel van zoo veel aangelegen nieuws, dat hy de aandacht van alle onpartydige lievhebberen van Waarheid en Godsvrucht tot zich trekke, en van elk in zynen waaren aard, onbetwistbaare zekerheid en onschatbaare waarde nauwkeurig gekend worde.

Dus heb ik den Lezer enige byzonderheden voorgelegd, waaruit het aanbelang van het onderwerp deezer Prys-vrage, en van deszelvs opzettelyke behandeling duidelyk kan blyken, niet, om dat zy door weinigen slechts opgemerkt worden; neen ik vertrouwe liever, dat zy veelen gemaklyk in het ooge loopen; ook niet, om dus de keuze van de Heeren Uitschryveren van dit Vraagstuk te billyken: Voorzeker dit ware eene ontydige vleiery of grove onbescheidenheid in iemand, die de vrucht zyner overdenkingen aan het oordeel dier Mannen onderwerpen zal; maar enkel, op dat 'er aan myne Verhandeling over dit onderwerp,

van

van welks gewicht ik zelve ten vollen overtuigd ben, geen wezendlyk ſtuk ontbreke, en om dat alles, wat ik in deeze Afdeeling gezegd heb, in het vervolg van deeze Verhandeling, my zal te ſtade komen.

Laat ons nu dan de voorgeſtelde Vrage wat meer naderen. Ware ik verzekerd, dat deeze Verhandeling het licht zou zien, dan zoude ik myne *Roomschgezinde Mede-Christenen* in het byzonder tot een onpartydig onderzoek van myne gezegdens nodigen: Opentlyk zoude ik hun belyden, dat ik, der *Protestantſche* gevoelens toegedaan, als een *Protestant* zal ſchryven: Ik zou hen reeds by voorraad om verſchoning vragen van alles, wat hard en aanſtootelyk in hunne ooren, geheel tegen myne bedoeling, uit myne pen zal vloeien: Ik zoude hun de plechtigſte verzekering geven, dat ik van hunne onvervreemdbaare rechten in geloovszaaken, even zeer als van de myne en die myner gezindheid, overtuigd ben: Ten laatſten zoude ik hen, by al wat heilig en dierbaar is, bidden, om zich toch de tegenwoordige allergunſtigſte gelegenheid, ter verbetering van hunne grondbeginzelen, of ter vermeerdering van hunne geloovs-vastigheid, niet te laaten ontglippen.

TWEEDE

TWEEDE AFDEELING.

Behelzende de Opheldering van den Grondregel der Protestanten.

Naar myn inzien moet deeze Afdeeling het grootst en belangrykst gedeelte van myne Verhandeling uitmaaken. Alles toch hangt, in betwiste stukken, van den juisten staat des geschils af: Wordt deeze kwalyk opgegeven, dan verkrygen wy, zoo van onze eigene als van anderer meningen, gansch verkeerde denkbeelden; wy voeren zwakke en onvoldoende bewyzen aan; onze aanvallen op anderen slagen dan niet gelukkiger; wy vervallen tot een' nutteloozen woordenstryd, die niets goeds aanbrengt; en elk der partyen staat even zeer verwonderd over de blindheid en hardnekkigheid van zyne tegenstanderen.

Tegen dit kwaad moeten wy, in het tegenwoordig geval, dan zorgvuldig op ons hoede zyn, willen wy geen gevaar loopen, van eer tot in standhouding, jaa verlevendiging, dan ter wegruiming van eene veeljaarige tweespalt, de hand te leenen. Deeze behoedzaamheid is te noodzaakelyker, naar maate het, aan den *eenen* kant, zeker is, dat veele, zelvs *Protestanten*, van dit ons Grondbeginzel, slechts duistere en

onvolleedige, zomwylen ook valſche en nadeelige, denkbeelden hebben, en naarmaate wy, aan den *anderen* kant, gerust mogen zyn, dat de zekerheid, de billykheid en de aanneemelykheid van deezen Grondregel zeer gemakkelyk te betoogen zyn, zoo ras men zich een klaar en volledig begrip van denzelven heeft eigen gemaakt.

„ Ieder *Christen*" (zoo luidt onze Grondſtelling, volgends opgave van de Heeren Beſtiereren van dit Genoodſchap) „ zynes verſtands machtig, is gerechtigd, en naar zyne bekwaamheid verplicht, om, „ in zaaken van den Godsdienst, voor zichzelven „ te oordeelen."

In den eerſten opſlag zou men zeggen: „ Geene „ woorden kunnen verſtaanbaarer, geene voorwaarde „ kan aanneemelyker zyn: Het dierbaarst voorrecht „ en de duurſte verplichting van den Sterveling verſchaffen dus aan zyne redelyke vermogens de roemrykſte bezigheid, en leiden hem, beide even zeer, „ tot eene zalige onſtervlykheid op." Men zou bezwaarlyk geloven kunnen, dat dit recht immer aan den mensch betwist, en hy van deezen plicht door zynen Natuurgenoot ontſlagen zou worden, zoo niet de geſchiedenis des menschdoms van deeze overweldiging de treurigſte en talrykſte voorbeelden had opgeleverd.

Trouwens zoo ras de menſchen het zoet der overheer-

heerſching eenmaal geſmaakt hadden; zoo ras de ondervinding geleerd had, dat de heerſchappy over de gewetens der Stervelingen de volſtrektſte en duurzaamſte van allen is; zoo ras het eener looze Priester-ſchaar gelukt was, dit voorrecht, als een onuitvoerlyken last voor eenvouwige Leeken, af te ſchilderen, en deezen eene gemakkelyke toevlucht tot de Onfeilbaarheid der Kerke, in de plaatze van een angstvallig Onderzoek der Heilige Schrift aan te pryzen, ontbrak het der onkunde van deezen, der traagheid van anderen, der heersch-zucht van zommigen en der vleiery van veelen, aan geene middelen, om de klaarblykelykſte en zekerſte Grondſtelling in een averechts en allerhaatelykst licht te vertoonen, de gemoederen van eene nietsweetende en bygelovige menichte daar tegen te verbitteren, en daaromtrent een zoo groot en menigvuldig mis-verſtand te verwekken, dat, zelvs heden ten dage, nauwlyks één *Roomschgezinde* den waaren inhoud en het eigentlyk doelwit van deezen, zoo duidelyken, zetregel begrype, en men hunnen hardnekkigen afkeer van denzelven, eer, als onvernuftig, dan als voorbedacht kwaadaardig, aan te merken hebbe.

Veel kan het ongetwyffeld reeds, tot opheldering van myn onderwerp baaten, dat wy de gemeenzaamſte wanbegrippen daaromtrent, vooral zulken, voor welke de woorden onzer Grondſtelling eerst vatbaar ſchynen, nauwkeurig kennen. Dan zullen wy ten minſten weeten, wat recht ons door dit Grondbegin-

zel *niet* verleend , en wat ons daardoor , *niet* , als een plicht , wordt voorgeſchreven. Ik zal , met het uitmonſteren van zommigen dier misvattingen , deeze taak aanvangen.

1. Men taste dan *vooreerst* omtrent den zin van deeze Grondſtelling grovelyk mis , wanneer men daar uit beſluiten wil , dat elk mensch daardoor volſtrekt verbonden wordt , om voor zichzelve *geheel alleen* , en *zonder behulp van enig menschlyk onderwys* , zyne Godsdienſtige begrippen uit de Heilige Schrift of de Rede af te leiden , zoodat hy , met enige onderrechting omtrent eene duistere plaats , eene oude gewoonte of eene lang voorleedene gebeurtenis , van deezen of geenen Geleerden te ontleenen , en in zyn Godsdienſtig ſtelzel over te brengen , ſtraks aangaa tegen de eerſte Grondwet der Hervorming , en zich aan het gezach zyner medemenſchen andermaal verſlaave.

Zulk een gevoelen ware gewis de grootſte ongerymdheid , en kon nooit iets anders , dan het allerdroevigst beletzel van der menſchen vorderingen in de gewichtigſte wetenſchap opleveren. Ik bid u , wat nut zouden wy dan met onze bedrevenheid in de Schrivten der ouden en hedendaagſchen uitwerken ? Waar toe zou de loflykſte vlyt , om een ſchat van gewichtige kundigheden te verzaamelen , dienen kunnen , indien wy den voorraad in zaaken van het uiterst aanbelang , nooit ten beste van onzen onwetenden Natuur-

tuur-

tuurgenoot besteeden mochten; indien het hem niet geoorlovd ware, daaruit in zaaken, waarmede zyne ziels-rust nauw verbonden is, iets ten zynen voordeele over te neemen? Hoe onnut en gevaarlyk waren dan onze openbaare Godsdienst-oeffeningen, wyl daarin telkens redevoeringen over Godsdienstige onderwerpen gedaan worden, en elk toehoorder veellicht in verzoeking kon koomen, om zich, door het aanhooren, goedkeuren en omhelzen van des Redenaars voorstel, tegen den eersten plicht der *Protestanten* te bezondigen? Met welk een troosteloos bescheid moest dan elk Opziener der Gemeente zulk een' Broeder of Zuster afwyzen, die zich om licht in duisternis, om troost in nood, om raad in verlegenheid, tot hem vervoegde, uit vreeze, dat, indien hem enige onderrichting omtrent den Godsdienst ontglipte, zulk een daarin genoegen neemen, en ontrouw zou worden aan zyn geliefd beginzel? Ware dan het Opzieners-ampt wel langer iets voortreffelyks?

En wat zou 'er dan natuurlyk van de Godsdienstige kennis der meeste menschen worden? Wy behoeven voorzeker geene vlugge verbeeldings-kracht te hulp te roepen, om 'er een allerakeligst denkbeeld van te hebben? De meeste menschen, noch aangemaand tot het onderzoeken van de Leere der *Waarheid, die naar de Godzaligheid is*, noch voorgelicht omtrent den styl en spreek-trant der Heilige Schryveren, noch gewaarschuwd aangaande de bloemen van

Oosterſche welſprekenheid, in de gewyde Zangſtukken rykelyk geſtrooid, doch van onze manier van denken geheel vervreemd, en overgelaaten aan hunne eigene onbedrevenheid, vooroordeelen en verſchillende geaardheden, zouden, of het onderzoek van den Godsdienst geheel verwaarloozen, of daarin, als blinden zonder leidsman, op onbekende paden rondzwerven: Zeer veelen, meest ſmaak vindende in uitdrukkingen, welke zy minst verſtaan, doch die op de hartstochten eene genoeglyke werking doen, zouden een boven-natuurlyk en raadzelachtig Godsdienst-ſtelzel uitdenken; een ſtelzel, eer geſchikt, om de lusten des vleeſches te prikkelen, en de verbeeldingskracht te verhitten, dan om den waaren weg ter gelukzaligheid aan te wyzen: Anderen zouden in kleinigheden, welke eniglyk tot de omſtandigheden van tyden, plaatzen en perzoonen betreklyk zyn, groote geheimen zoeken, en dus het getal der verborgenheden zeer vermenigvuldigen: Elk vond ongetwyffeld zyne vooroordeelen en gezetheden in den Bybel, en door de rede zelve aangedrongen: Allen beroemden zich veellicht, dat zy niet van nooden hadden, dat iemand hen leerde; dat zy onmiddelyk van den Heere onderweezen waren; terwyle zy echter allen, zonder tusſchenkomst van een Godlyk wonderwerk, den zin des Heeren volkomen byster zouden zyn. Onkunde, misverſtand, bygelove, geestdryvery en allerlei ſlag van ongerymdheden zouden, op dien voet, al de vrucht zyn, zelvs van Gods Hemelſche ontdekkingen.

En

En waartoe zou dan de plicht der Ouderen zich, in het opvoeden van hunne Kinderen, moeten bepaalen, indien ook deezen zelfs, uit vreeze van het onbetwisbaar recht hunner afstammelingen te krenken, het goede zaad des *Evangeliums* in dien jeugdigen akker niet mogten werpen? Wat zoude ons de lievde jegens eenen dwaalenden broeder dan moeten voorschryven? Welke zouden dan onze pogingen ter uitbreiding van het Ryk der Waarheid en Deugd moeten zyn?

Genoeg gezegd, zoo ik vertrouwe, om de ongerymdheid van deeze misduiding onzer Grondstelling aan den dag te brengen. Men gaat in het aanleeren van alle menschelyke wetenschappen geheel anders te werk: Men hoort een geregeld onderwys: Men vraagt nadere ophelderingen: Men maakt van het een en ander gebruik: Men neemt het aan, zonder zyne vryheid te verliezen, of die aan enig menschelyk gezach te onderwerpen. Waarom zou de Godsdienst alleen eene zoo zeldzaame uitzondering nodig hebben?

2. Men maakt *ten tweeden* van deeze Grondstelling een allerschandelykst misbruik, wanneer een enkel *Christen*, of eene vergadering van veelen, zich gerechtigd oordeelt, om, niet slechts *voor zichzelven*, maar ook *voor anderen*, zonder hun *medeweten* of *toestemming*, zelvs tegen hunne ronde betuiging aan, Godsdienstige zamenstelzels te vervaardigen; hun dezelve, als verbindende geloovs-regels voor te leggen; hen

hen tot derzelver omhelzing en ſtipte aankleving, niet met bondige bewyzen en zachtmoedige overreedingen, maar met tekenen van gezach en willekeur te noodzaaken; tegen zulken, die zich aan deeze verkrachting van gewetens-vryheid weigeren te onderwerpen, den arm des vleeſches, en het yzeren juk der vervolging, te wenden; op anderer openbaare belydenis, dierbaare geloovs-punten, en Godsdienſtige voorrechten, aanval- … de zachtmoedige handelwyze … *telen*, zelvs jegens ſchande- … ngelyk, altyd van eenen baat- … n en heerſchzuchtigen Geest … kens zyn.

… zulk een aangematigd gezach … k in 't ooge, dat men ſchier t… ooit enig ſterveling dwaas en onde… om, daar hy zelve, der Pauslyke overheerſching moede, dat ſchandelyk juk verbroken heeft, en zich in zaaken van gelove op eene redelyke vryheid beroemen mag, ſtraks de gewetens-tyran van zynen naasten te worden, en de ſmadelyke last, welke zyne ziele vervloekt, op de nekke zynes broeders te laaden. En echter is dit een der ergſte en algemeenſte onheilen, welke de verzwakking van de Pauslyke Oppermacht heeft naar zich geſleept. Boven heb ik reeds (*bladz.* 283 *enz.*) van deeze droevige neiging van veele *Protestantſche Christenen* tot overheerſching melding gemaakt. En waarlyk niet weinigen

nigen zouden gaarne zien, dat de Burgerlyke Overheid zich, als weleer, in alle twisten over den Godsdienst mengde, en door middel van het zwaard des Scherprechters of van een geduchte Krygsmacht, de schaal altyd aan hunne zyde deed overslaan: Wierd hun hartewensch vervuld, dan maakte men straks een begin, met de *Jooden* te verbannen, der *Roomschgezinden* bloed te storten, de *Mennonieten* te berooven, de *Sociniaanen*, *Remonstranten* en anderen uit te roeien, de *Lutheraanen* te onderdrukken, of de *Calvinisten* ter neder te werpen, en slechts één stelzel van Godsdienst, namelyk het hunne, opentlyk en in de huisgezinnen te gedoogen.

Naar de oorzaaken van deezen vuilen geestdrivt en de bronnen, waaruit hy een gestadig voedzel ontvangt, zal ik thands geen onderzoek doen: Het is myne taak, de aandacht van den Lezer op deszelvs onbestaanbaarheid met onze Grondstelling te vestigen. En deeze is baarblykelyk. Nooit kan een mensch aan zichzelven ongelyker zyn, dan een *Protestant*, die zich tot Gewetens-Richter over zynen naasten opwerpt. Dat hy met zyne eigene gevoelens zeer ingenoomen zy, is billyk en pryswaardig: Dat hy zich met lieden, dezelvde begrippen toegedaan, nauwer dan met anderen vereenigt, is vry natuurlyk: Dat deezen, zamen een Godsdienstig genoodschap uitmaakende, waarvan hunne byzondere gevoelens de voornaamste grondwetten zyn, voortaan nauwkeurig toe-

 zien,

zien, dat daarin niet, dan met algemeene bewilliging der belanghebbende, enige verandering gemaakt worde, is ook te begrypen: Dat deezen eindelyk zich van harten verheugen over den bloei en aanwas, zelvs over het aardsch geluk, van hunne gemeenſchap, en alle geoorloovde wegen inſlaan, om zich van al dit voordeel te verzeekeren, ook hierin vind ik niets te berispen: Maar dat een *Christen*, of een aantal van *Christenen*, het welk zelve jaloers op zyne Gewetens-vryheid is, een ander tot afſtand van dien onbetaalbren ſchat kan aanzoeken, kan noodzaaken; dat een *Protestant* al de vrucht der Hervorming, eer als eene verwisſeling, dan als een ontſlag van het haatelykst rechts-gebied kan aanmerken; dat iemand, die uit de Heilige Schrift zelve wys wil ſchynen, tegen anderen het recht der machtigſten durvt in trein brengen; het heilig Natuur-recht van zynen naasten ſchenden, en alle oorſpronglyke gelykheid der menſchen, over 't hoovd zien, is de grootſte ongerymdheid, waarvan men immer eenig voorbeeld zag: En hoe zulk een mensch zich ooit of ooit, ter handhaving van zyne vryheid, tegen anderer indrang op onze Grondſtelling, kan beroepen, zonder van ſchaamte als weg te ſmelten, beken ik niet te begrypen.

Alles, wat ik hier gezegd heb, zal niet licht eene verkeerde beteekenis krygen, wanneer men ſlechts op het ooge houdt, dat ik onze Grondſtelling, in deeze ganſche Verhandeling, enkel op het gedrag van *Chris-*

tenen

tenen jegens elkanderen, en niet op de handelwyze, welke de Burgerlyke Overheid, omtrent verschillende Godsdienstige gevoelens en gezindheden, mag en moet in acht neemen, betrekkelyk maake. Alles, wat haar betreft, vermyde ik in dit geschrivt met opzet zorgvuldig (*). Ik schryve slechts ten nutte van ieder *Christen*, zonder onderscheid van rang of aanzien, over den zin en de aanneemelykheid van ons Grondbeginzel. De Lezer gelieve zich deeze erinnering, ook by andere gelegenheden, te binnen te brengen.

3. Men zou in de *derde* plaatze een al te sterk en onwaarachtig denkbeeld van onze Grondstelling hebben, wanneer wy aanneemen wilden, dat daar door al het *ingewikkeld gelove*, al het *berusten in het gezach van anderen*, in zaaken tot den Godsdienst behoorende, van onder den Hemel wordt verbannen; zoo dat een *Protestant*, om aan dit beginzel getrouw te zyn, alles, wat hy van den Godsdienst weeten en gelooven zal, zelve moet zien en ondervinden; zonder ooit iets op het getuigenis van zyne kundige Voorouders

(*) De strenge Bevelschrivten derhalven, welke, noch heden ten dage, in *Protestantsche* Landen, tegen verschillende Genoodschappen van *Christenen*, zouden kunnen uitgevoerd worden; de Voorkeur, welke daar aan deeze of die Gezindheid door het openbaar gezach, wordt gegeven, en de tekenen van gezach en aanzien, welke aan de Heerschende Kerk alomme toegestaan worden, zal ik in dit geschrivt geheel onaangeroerd laaten. 'Er zyn wel tyden geweest, waarin de menschelyke Staatkunde de lessen van het gezond verstand niet konde of wilde aanneemen.

ouderen of geleerde Tydgenooten aan te neemen. Dit is eene volstrekte ongerymdheid, en niets valt gemakkelyker, dan zonneklaar te bewyzen, dat de Godsdienstige kundigheden van alle menschen, vooral in deeze laatere tyden, dus zeer beperkt zyn, jaa op niets, dan op eene algemeene twyffelary, zouden uitloopen.

Immers om over den inhoud der Heilige Schrift te oordeelen, moeten wy dezelve lezen, onderzoeken, de eene plaats uit de andere ophelderen, en wat dies meer is. Doch zal dit geschieden, dan moeten de gewyde Boeken in verstaanbaare taalen beschreven zyn; dat is, elk moet dezelve in zyne moederspraake lezen kunnen: Want de kennis der oorspronglyke, Hebreeuwsche en Griekfche, taalen valt slechts aan de weinigsten te beurt: Den meesten ontbreekt het aan tyd en gelegenheid, om zich daarin te laaten onderwyzen: Zy moeten zich dies met meer of min nauwkeurige vertalingen behelpen: Daaruit ontleenen zy hunne meeste Godsdienstige begrippen; daarin vinden zy de bewyzen voor alles, wat zy als Godlyke waarheid omhelzen; daaruit losfen zy de zwaarigheden, tegen hunne meningen door anderen geopperd, gereedelyk op; daarheen wyzen zy allen, die met de heiligdommen van het *Christendom* begeeren bekend te worden. Maar kan dit alles, zonder een ingewikkeld vertrouwen op de Taal-kennis en oprechtheid der Overzetteren, wel toegaan? Is het niet ver boven het bereik van den gemeenen man, hunnen arbeid met het

het oorſpronglyke, zoo als het behoort, te vergelyken? Berusten zy niet gemeenlyks, jaa moeten zy niet berusten in het gunſtig getuigenis, het welk door mannen van naam en geleerdheid van hunne overzettingen gegeven wordt? En hoe weinig zien deezen zelvs, in het goed- of af-keuren van anderer vertalingen, uit hunne eigene oogen? Gaan niet deeze gemeenlyks aan de leiband van Letterkundigen, Woordenboek-Schryveren en beſaamde Leermeesteren? Men zou dus naar iets onmogelyks ſtreeven, wenn' men, zonder enig menſchelyk gezach of getuigenis toe-telaaten, den mensch wilde wys maaken tot zaligheid.

Noch is 'er een ander zoort van ingewikkeld gelove, het welk ook met onze Grondſtelling niet onbeſtaanbaar is. 'Er worden in de Heilige Schrift veele Geſchiedenisſen verhaald, welke uit de berichten van ongewyde Geſchied-ſchryveren een aanmerkelyk licht ontvangen kunnen: 'Er worden uitdrukkingen in gebezigd, welke uit de gebruiken van den ouden tyd, zelvs uit de gewoontens van de *Grieken* en *Romeinen*, moeten opgehelderd worden: 'Er komen gevallen in voor, om welke volkomen te begrypen, men zich geheel in den oord en leevtyd des Schryvers moet kunnen verplaatzen: En ô hoe groot is 't aantal van Texten, van welke de groote hoop van hedendaagſchè *Christenen* met den Moorſchen Kamerling te recht mag zeggen: *Hoe zoude ik ze kunnen verſtaan, zoo niet iemand my onderrichte?* Zeer dikwyls is dan de *Chris-*

ten genoodzaakt, om tot een volkomen begrip van veele Bybel-plaatzen, zich van anderer ophelderingen, byvoegzelen, aanmerkingen en uitleggingen te bedienen; de byzonderheden, welke zy melden, niet in eigen perzoon te onderzoeken, maar dezelve blootelyk op hun gezach aan te neemen; en dus, in het voltooien van zyn Godsdienftig zamenftel, meermaals zyne toeftemming te geven, aan het getuigenis van feil- l [illegible] ks hoogfte waarfchynlykheid hy [illegible] ch welks onwrikbaare zeker- l [illegible], niet bewyzen kan (*).

] [illegible] ndregel der *Protestanten* ge- l [illegible] ve toch betreft niet zoo zeer [illegible] kundigheden moeten voort- [illegible] *ch*, het welk ons eigen oor- [illegible] n van dezelve, en in het opmaake.. [illegible] s-belydenis, mag en moet hebben. Ons verftand kan den voorraad onzer denkbeelden uit verfchillende bronnen afleiden: Het kan, als een nieuwsgierig Reiziger alle hoeken der geleerde wereld doortrekken, en hier den Oudheid-kundigen, daar den Gefchied-fchryveren, nu eens den Tydrekenaar, dan weder den Taal-kenner, het een en ander ont-

(*) Gods eigene openbaringen omtrent der menfchen beftemming en wydverfchillend lot, de veelvuldige verhaalen, welke de gewyde Schryvers mededeelen, en die enkel op hun gezach fteunen, vereifchen ook een zeker ingewikkeld gelove, en zouden tot een derde voorbeeld hebben kunnen dienen.

ontleenen, om den ſchat zyner Godsdienſtige kennis te vermeerderen: Het kan, even als de nyvere bye, nu eens onmiddelyk uit de Heilige Schrift, dan weder uit zyne eigene waarneeming en overpeinzing, dikwyls ook uit de berichten van geleerde en Godvreezende Mannen, den honig der heiligſte wetenſchap zuigen. Doch met dit alles beroovt het ons oordeel niet van deszelvs rechtmatig gezach. Dit kan en moet dien verwarden hoop van denkbeelden in orde brengen; derzelver aanbelang, waarſchynlykheid en zekerheid bepaalen; derzelver overeenkomst en verſchil ontdekken, en over de kracht van overtuiging, welke zy op onzen geest zullen hebben, uitſpraak doen.

Hieruit volgt derhalven van zelven, dat het berusten in het gezach van anderen, in veele zaaken, welke den Godsdienst betreffen, in 't geheel geene krenking is van den Grondregel der *Protestanten;* mits maar de uitſpraaken van het oordeel, door dat zelvde gezach of enig ander dwangmiddel, niet belemmerd, of onderdrukt worden. Ook blykt hieruit, (om 'er dit noch met een enkel woord by te voegen) dat het vergryp der *Roomschgezinden*, tegen dit Grondbeginzel, niet daarin beſtaat, dat zy veelal in het gezach der Pauſen, Kerk-vergaderingen en Overleveringen berusten, maar dat het hierin gelegen is, dat zy zich aan dat gezach blindelings en gedwongen onderwerpen, zonder van hun oordeel, omtrent de ſtukken, daardoor voorgeſchreven, enig gebruik te moogen en te durven maaken.

4. Men

4. Men zoude verders, in de *vierde* plaatze, onze Grondſtelling zeer kwalyk begrypen, wenn' men dezelve als eene vyandin van alle broederlyke zamenſtemming, en van alle Godsdienſtige verbintenisſen afſchilderde, onder voorwendzel, dat de onderſcheiding in verſchillende Genoodſchappen altyd aan wangunst, party-zucht en vooringenoomenheid voedzel verſchaft, en dus tot het belemmeren van het mensch- van den Godsdienst, aanlei- e *Christen*, om aan dit Grond- woorden, zig van alle thands en afſcheiden, of, om zyn o met alle eene, even groote, den moest.

ſchoon en edelmoedig, alle ok hunne Godsdienſtige begripp , lechts eerlyk en naar het licht van hun geweten te werke gaan, als broeders liev te hebben; hen, ondanks hunne afwykingen van ons geloovs-ſtelzel, uit hoovde van het onbetwistbaar recht van vrymoedig onderzoek, het welk zy met ons gemeen hebben, gaarne in onze gemeenſchap te dulden; alle blyken van verdeeldheid en alle onderſcheidings-tekenen uit 's Heilands Gemeente te verbannen, en dus, door wederzydſche Verdraagzaamheid aangeſpoord, ſlechts één nauw verbonden Ryk van den *Mesſias* op aarde te ſtichten.

Ook

Ook kan ik niet ontkennen, dat onze Grondſtelling op alle *Christenen* waarſchynlyk deeze uitwerking zou hebben, indien zy allen in hunnen yver voor het *Euangelie* oprecht, onbaatzuchtig en vry waren van alle nevens-oogmerken; indien zy zich van alle vooroordeelen geheel konden ontdoen; indien zy door eigenlievde en andere heftige bewegingen der ziele nooit meer overmeesterd wierden; indien by allen de rechtſchapenheid des harten ten minſten zoo veel gold als de veelheid en zuiverheid der kennis; indien eindelyk aan het één Godsdienſtig ſtelzel, op den geheelen aardbodem, geen meer uitwendig voordeel of aanzien gehecht ware dan aan het andere. Menig een verbeeldt zich daarom de Godvruchtige Schaare der Hemellingen veellicht als eene enkele, voor eeuwig verbondene, gemeenſchap der Heiligen, van welke onze Grondſtelling de eerſte, jaa de enigſte, Grondwet uitmaakt.

Maar is dit ontwerp, alleen voor volmaakten geſchikt, onder een bedorven menschdom wel uitvoerlyk? Moet men op de gebreken der Stervelingen, ingevalle men hunne verbetering waarlyk wenscht uit te werken, niet een weinig, jaa zeer veel toegeven, om niet alles te verbrodden? Is de Wysgeer, die zich op de beſchaving van het menschlyk hart en zeden, met yver, toelegt, niet altyd gewoon, de dwaasheden en verkeerdheden, welke deeze aarde, in de oogen der vlekkelooze Heiligheid, afſchuwlyk maaken, aan te merken als een ſnel-vlietende Riviere, welke hier

harde banken aanvoert, en elders gruwzaame kolken delvt; derzelver loop en ſchadelyke werking, laaten zich wel door een aanhoudend betoon van vlyt en lydzaamheid allengs vertraagen, maar, wilde men haar, in een ogenblik, in haare ſnelheid en gewoone bewegingen ſtuiten, dan zou zy door dyken en dammen heen breken; het omliggend land wyd en zyd verwoesten, en het nadeel onherſtelbaar maaken: En even [illegible] ıagen, die, onder begunſti- [illegible] der *Protestanten*, al het on- [illegible] ɔpenbaare belydenis en Kerk- [illegible] wilde doen ophouden.

[illegible]

[illegible] zoo groote Hervorming onder [illegible] *Euangelie* in 't gemeen verw [illegible] ıden zin, met onze Grondk [illegible] even zoo onmooglyk is het ook, dat [illegible] *risten*, hoovd voor hoovd, dit zonderling blyk van gewetens-vryheid en onpartydigheid oplevere. Immers hy kan, om dit te doen, ſlechts een' van deeze twee wegen inſlaan. Hy moet, of zich van alle byzondere genoodſchappen geheel afſcheiden, of hy moet met allen dezelvde broederlyke gemeenſchap oeffenen: Beide kan even weinig geſchieden. In het *eerſte* geval, zal hy tusſchen de gevoelens, welke met de zyne geheel of ten naastenby overeenkoomen, en tusſchen die, welke verst van zyne begrippen afwyken, eene volmaakte onzydigheid moeten bewaaren: Hy zal zyne natuurlyke trek, om

met

met lieden van zyne denkwyze eene gemeene zaake te maaken, moeten onderdrukken: Hy zal alle voordeelen van eene gemeenschaplyke Godsdienst-oeffening moeten missen: Het opzicht en de onderrichting van de Herderen en Leeraaren, welke JESUS over zyne Kudde gesteld heeft, zal hem in geen ding te stade komen; zyne afzondering zelve zal aan zyne eigene vooroordeelen, ter beneveling van het licht zynes oordeels, eene dubbele kracht byzetten; en hy zal, boven dit alles, het grootst gevaar loopen, om de lessen der Christelyke lievde en inschikkelykheid dagelyksch te buiten te gaan, en geheel te ontwennen. —— In het *ander* geval zal hy op zyne eigen-lievde een, meer dan menschelyk, geweld moeten oeffenen: Van alle zyden door de tegenstrydigste gevoelens en belangens aangevallen, zal hy eene, meer dan menschelyke, wysheid en standvastigheid noodig hebben, om voor eene volstrekte twyffelary bewaard te blyven: In veele gevallen zal hy eene inschikkelykheid moeten betoonen, welke met de voorschrivten van eerlykheid en waarheids-lievde niet wel is over een te brengen: Aan de menschen en hunne geloovs-belydenissen zal hy eene, te groote, eene louter ingebeelde, waarde moeten toekennen: En bovendien zouden de meeste Gezindheden van *Christenen* hem nooit, op dien voet, als haaren Broeder tot haare gemeenschap toelaten; en dus moest zyn ontwerp even daardoor onuitgevoerd blyven.

„ Begunſtigt dan" (vraagt iemand mogelyk) „ dee-
„ ze Grondſtelling der *Protestanten*, de veelvuldige
„ verdeeldheden, welke noch onder de *Christenen* in
„ zwang gaan? Spreekt zy de partyzucht en het we-
„ derzydsch verketteren der Broederen voor; terwyle
„ zy tegen de ketter-maakery en den geloovs-dwang
„ der *Roomſche* Geestelykheid rechtſtreeks aangekant
„ is?" Ik antwoord: Neen. Maar zy merkt dee-
[illegible] als onvermydelyke gevolgen
[illegible] pene kennis, onbedwingbaa-
[illegible] rknochtheid aan alles, wat
[illegible] y ſchroomt dit geducht ge-
va[illegible] tormen; zy ondermynt het,
m[illegible] leerde geſchillen te verzwak-
ke[illegible] ſtand, by alle Gezindheden,
[illegible] rechten van ieder mensch
[illegible] n; en met den invloed, dien
Mannen [illegible] groot [illegible] am tot hier toe op het oor-
deel van hunne aanhangeren hadden, krachtig tegen te werken. Onze Grondſtelling is dus met de menigvuldige gezindheden van *Christenen*, welke noch gevonden worden, wel beſtaanbaar, mits iemand in de keuſe van het genoodſchap, by het welk hy zich voegen zal, noch door uitwendig geweld, noch door enig gezach bepaald of belemmerd worde.

5. Geene erger ſmette kan, in de *vyfde* plaatze, onze Grondſtelling aangewreeven worden, dan wanneer zy, als de ſterkſte voorſpraak van allerleie losban-

bandigheid en harsſenſchimmige gevoelens over den Godsdienst, wordt afgeſchilderd; even als of allen, die zich het oordeel over den Godsdienst aanmaatigen, zonder daartoe de vereischte bekwaamheden te bezitten, die daarby nauwlyks éénen regel van eene gezonde redeneer- en uitlegkunde te hulpe roepen, en zich wel wachten zouden, van immer met de ſchrivten van CICERO en VIRGILIUS zoo onbeſcheiden te werk te gaan; die uit de Heilige Schrift alles weeten af te leiden, wat hunne verbeeldings-kracht opwekken, hunne lusten bevredigen, of ('t geen noch erger is) aan hunne ſpotlust voedzel verſchaffen kan, — als of dezulken, zeg ik, juist om dat zy tegen de heerschzucht der Geestelyken, tegen dweepziek bygeloove en laffe vooroordeelen heftig uitvaaren, aanſtonds hun oordeel, in zaaken van Godsdienst, zoo als 't behoort, en beter, dan anderen, gebruikt, en recht hebben, om zich, ter verdeediging van hunne onbedachte aanvallen op het eerwaardigst Geſchrivt der wereld, op den Grondregel der *Protestanten*, te beroepen.

Voorzeeker tusſchen eene ſlaavſche onderwerping aan het oppergezach van anderen in geloovs-zaaken, en eene losbandige verſmading van alle wet en regelmaat, is een veilige middenweg, en dien bewandelt de waarheid-lievende *Protestant*. Naar zyn inzien gebruikt men zyn oordeel even weinig, 't zy men alle oordeelkunde verſmaadt, de regels van voorzichtigheid

en bescheidenheid verwaarloost, eniglyk naar het geroep van woedende hartstochten en onverzaadelyke begeertens luistert, en ernstige zaaken als grollen en beuzelingen behandelt; 't zy men zyn oordeel aan dat van anderen blindelings onderwerpt, in dingen, welke de eeuwige Zaligheid betreffen, liever met de oogen van anderen dan met zyne eigene ziet, en dus [illegible] voorrecht eenes redelyken we-
[illegible] t.

[illegible] eischt dan alleen zulk een on-
[illegible] zaaken van den Godsdienst,
[illegible] *edelyk* kan voeren, en waar-
[illegible] it zal behoeven te schaamen.
[illegible] er bezit het menschlyk oor-
[illegible] vereischte?" Ik antwoord:
[illegible] menigwerv de mensch zich tegen de regelen der gezonde oordeelkunde, in het verzaamelen van zyne Godsdienstige begrippen, niet voorbedacht, bezondigt: Zoo menigwerv hy tegen den invloed des gezachs, de verbysteringen der drivten en de bekoringen van het wereldsch belang, in het onderzoeken van Gods Openbaringen, zorgvuldig op zyn hoede is: Zoo menigwerv hem geene andere zucht, dan lievde tot waarheid, bezielt en aandryvt tot het doorbladeren des Bybels: Zoo menigwerv hy zich het aanbelang en de dierbaarheid van alles, wat hy daar, als zeker en Godlyk, aantreffen zal, levendig kan vertegenwoordigen: Zoo menigwerv zyne

zyne misvattingen, als eigenaartige gevolgen van zyne beperkte kennis en zwakke geest-vermogens, onſchuldig en onvermydelyk heeten mogen. Met een woord, de mensch, wiens uitſpraaken over Bybelſche onderwerpen juist beantwoorden aan de maate van kennis, welke hy bezit, aan de gelegenheid, waarin hy zich bevind, om zyne kundigheden te zuiveren en uit te breiden, aan den trap van zedelykheid, dien hy bereikt heeft, en aan den ſtand, dien hem Gods wyze voorzienigheid op deezen aardbodem heeft aangeweezen, mag te recht gezegd worden, over zaaken van den Godsdienst, voor zich zelven, te oordeelen; en het zyn alleen zulke uitſpraaken, welke de Grondregel der *Protestanten*, als het onvervreemdbaar eigendom, en de onſlaakbaare verbintenis van alle *Christenen*, afſchildert.

Het is derhalven een valsch en allernadeeligst licht, waarin vroegere en laatere beſtryders van de *Protestantſche* Godsdienst-begrippen deeze Grond-wet der Hervorming, met woorden of voorbeeld, vertoond hebben; als of zy alle willekeurige verklaaringen van den Bybel, alle ver-gezochte harsſenſchimmen, daaruit afgeleid, voor haare rekening nam, en als een edel genot van gewetens-vryheid aanmoedigde. Neen, zy is geen verbysterend dwaal-licht voor het menſchelyk vernuft; zy is de voorſpraak niet van feilen en losbandigheden, welke 's menſchen rede ontteeren, en zyn hart geheel bederven; zy is eene bedaarde Leids-

vrouw,

vrouw, en billykt alleen bezadigde stappen, om tot de kennis der waarheid te geraaken; zy handhaavt enkel het heiligst recht des gewetens, en slegt geene dammen, welke den inbreekenden stroom van drivten en vooroordeelen alleen afleiden kunnen.

6. En hiermede vervalt dan van zelve een allervinnigst verwyt, het welk tegen onze Grondstelling
wordt opgeworpen, en waar
sde misvatting van ons onder-
rden wilde melding maaken.
hierop uit: Dat dees vond
uitgedacht, om zich onder
l aan het gezach van den Hei-
rktuigen te onttrekken, ner-
l heeft, dan om den geest der
me arlyke zucht naar nieuwighe-
den , wat oud en door ouderdom
eerwaardig was, in verachting te brengen; om, in stede van de, door veele Pausen en Kerkvergaderingen beoordeelde en bekrachtigde, Leerstukken, anderen uit te denken, welke, behalven het verleidend vermoogen, van het gene nieuw en byzonder is, niets bezaaten, 't welk haar aanbevelen, of de beproevde oudheid der verzaakten, opweegen kon: Dat men dus van deeze Grondstelling, als een gevaarlyk middel, om al, wat zeker was, op losse schroeven te stellen, den sterksten afkeer moet hebben, en met geen zweem van waarschynlykheid kan verwachten,

dat,

dat, volgends deezen regel, ooit een vast en duurzaam ſtelzel van Godsdienst zal uitgevonden worden.

De weerlegging van deeze misvatting is aanſtonds reeds aangevoerd: Ik zal nu ſlechts eene, tot dit ſtuk betrekkelyke, waarneeming mededeelen, welke, ook in andere gevallen, van nut kan zyn.

Het is zeer opmerkelyk, dat de mensch, by alle zyne ongeſtadigheid en veelvuldige tegenſtrydigheden, aan zich zelven zoo gelyk blyvt, en dat dezelvde gebeurtenisſen, ondanks al 't verſchil van tyden, plaatzen, perzoonen en onderwerpen, doorgaands dezelvde verſchynzelen opleveren. Toen de groote JESUS zelve zyne leere aan zyne tydgenooten bekend maakte, vonden zy, wier belang het was, dat licht te verdooven, geen geſchikter wapentuig, dan dien Leeraar der gerechtigheid ten laste te leggen, dat hy den vastgeſtelden Godsdienst het onderst boven keerde, de zekerſte oudheid tegenſprak, met ſchadelyke nieuwigheden den Geest der menichte bekoorde, en de hechtſte ſteunzels van gelove en zeden deed waggelen. En ofſchoon men al klaar kan nagaan, dat deeze verwyten ſlechts uitwerkzels van eene onbeteugelde heerschlust en blinde vooringenomenheid waren, zy deeden echter, voor een poos, de begeerde werking op het ras wantrouwend Volk: JESUS wierd, als een Verſpreider van wettelooze nieuwigheden, van al de menichte (weinigen ſlechts uitgezonderd) verlaaten en

 gelas-

gelasterd. — Zoo ras de *Apostel* PAULUS, te *Jerusalem*, te *Athenen* en elders, zich tegen de geheiligde wanbegrippen en Godönteerende gewoontens van zynen tyd moedig begon te verzetten, en allen, die hem hoorden, onzen Grondregel voorlag, hen vermaanende: *Alle dingen te onderzoeken, en het goede te behouden*, begonden zyne Tegenstanders weldraa dezelvde wapenrusting, van welke men zich voorheenen tegen zyn [illegible] iend had, tegen hem te wenden; [illegible] e zucht, om het oud gelove te v[illegible] tere nieuwigheden in derzelver [illegible] den Godsdienst van elks byzon[illegible] t te maaken, ten laste leggende. [illegible] ibekend zyn, dat veele door dit [illegible] hooren en overpeinzen van des [illegible] n, te rug gehouden wierden. — [illegible] rs dit, achter den bank geschoven, [illegible] zel weder te voorschyn brachten, en zich van hetzelve begonden te bedienen, om menig ongerymd leerstuk van de *Roomsche* Kerk te toetzen en uit te monsteren, hoorde men weder hetzelvde verwyt, als in de dagen van JESUS en PAULUS, gelyk ik aanstonds getoond heb. De uitkomst was, ten opzichte van veelen, weder dezelvde als voorheen. Het woord *nieuwigheid-zoekers* klonk hun zoo byster door de ooren, dat zy, wars van alle verbeteringen, hunne lievde tot het oude verdubbelden, en geene verwenschingen, en daadelyk geweld ontzagen tegen zulken, die hen, onder voorwendzel van de natuur-

tuurlyke rechten hunnes oordeels te herſtellen, langs allerleie ongebaande wegen, gelyk zy meenden, zochten om te leiden. —— En ô hoe verſchrikkelyk is het woord *nieuwigheid zoeken*, door alle volgende tyden heen, voor alle menſchen geweest! Hoe kunſtig heeft men zich deezen ſchrik weeten ten nutte te maaken, om Hervormingen, waar tegen het eigen belang opkwam, te verhinderen, en, door oudheid gewettigde, misbruiken te vereeuwigen! Hoe is men doorgaands in zyn ſchik, wanneer men de overeenſtemming van zeker byzonder gevoelen met de Leere der Vaderen aantoonen kan! Welk eene moeite moet het doorgaands kosten, om de menſchen te overtuigen, dat een voorſtel, het welk iets nieuws bevat, zeker en belangryk zyn kan!

Dit tafereel van geſchiedkundige ſtukken wyst derhalven overvloedig uit, dat het denkbeeld, het welk veelen van onze Grondſtelling opgevat hebben, als of zy enkel eene gevaarlyke zucht naar iets nieuws en buitengemeens te kennen gav en begunſtigde, niets anders dan de gewoone uitvlucht van een, in engte gebracht, bygelove is.

Tot hier toe heb ik myn onderwerp ſlechts ontkennender wyze behandeld, en den Lezer voor menige ſchroomelyke klip gewaarſchuwd, waarop hy, in het vormen van zyne denkbeelden daar van, licht vervallen kon: Welk eene vryheid den mensch door den

Grondregel der *Protestanten niet* toegeſtaan worde; welke daaden men, met *geen* recht altoos, als plichten, door denzelven gevorderd, aanmerken kan, is uit de medegedeelde byzonderheden, ten minſten enigzins, gebleken. En hoe veel zulk een voorbehoedzel reeds toebrenge, om, voor den min bedrevenen Reiziger, het vinden van den rechten weg gemakke- [illegible] lve blykbaar.

[illegible] aam van een' volmaakten en g[illegible] et eerder waardig, dan wan- [illegible] enden vreemdeling het rechte [illegible] uſchen alle bypaden in het mid[illegible] vinger toont; jaa hem genoe[illegible] de hand geevt, om dien veiligen [illegible] enig gevaar van doolen, altyd [illegible] k moet dan, om aan het opſchrivt van deeze Afdeeling geheel te beantwoorden, myn onderwerp, noch wat meer van naby, beſchouwen, en opzettelyk aantoonen, welk eene vryheid, door deeze Grondſtelling der *Protestanten*, den *Christen al* toegeſtaan worde? Wat hy als zynen, door deezen regel *al* voorgeſchreven', plicht, aan te merken hebbe? Van dit alles moet hy zich een duidelyk en volledig denkbeeld verkregen hebben, voor wien de mening en toeleg van ons Grondbeginzel genoeg zal opgehelderd zyn.

Naar myn inzien, worden hem door onzen Grond-

regel

regel de volgende voorrechten en plichten toegestaan en voorgeschreven.

1. *Vooreerst: Is elk Christen daardoor tot een menigvuldig, oplettend en onbelemmerd leezen en onderzoeken van Gods Heilig Woord en van de gewysdens der gezonde Reden gerechtigd en verbonden.*

Immers hy mag en moet, volgends het voorschrivt der *Protestanten*, in zaaken van den Godsdienst, voor zichzelven oordeelen. Maar hoe dit zonder een gestadig, opmerkzaam en ongestoord onderzoek, vooral der Godlyke Schriften, moogelyk zy, begrypt zeker geen verstandig man. De Heilige Schrivt toch is, ondanks alle haare beknoptheid en veelvuldige duidelykheid, een zeer uitgebreid en zinryk boek: Zy vertoont ons den mensch onder alle verschillende gedaantens, welke hy kan aanneemen: Zy doorloopt een veel grooter aantal van jaaren en eeuwen, en verhaalt ons uit elk tydvak veel merkwaardiger en zekerer gebeurtenissen, dan enig ander geschiedkundig boek: Zy klimt tot den hoogsten ouderdom der wereld, tot het begin der wording aller wezens, op, en heeft zelvs berichten uit den eeuwigen Nacht, welke de dag-telling der werelden en volken vooraf ging, tot ons overgebragt: Zy geevt ons van den oorsprong der menschen, van de eeuwige wet hunner voortplanting, en van des Maakers tedere bezorgdheid voor het pas geschaapen paar, een waarachtig en verheven

denkbeeld : Zy lost het raadzel van het zedelyk bederv der menſchen , en van de natuurlyke onheilen , welke daaraan , door alle tyden heen , beantwoord hebben , alleen naar waarheid en Gode - waardig op : Zy melt ons veele gevallen , welke nergends elders beſchreven worden , en doet ons de natuur en aangelegenheid des menſchen in allen duidelyk opmerken. [illegible] s lievlyke beemden met een [illegible] vandelt , en wien het wroegen [illegible] raake des Alzienden , in het bel[illegible] egvluchten ; die uit wangunst [illegible] , of dien aan vreemden ver[illegible] ode tot een offer aanbiedt , of [illegible] his zyner Zoonen ongeſtraft a[illegible] ondigde gerichten in den wind [illegible] it , [illegible] dig berouw poogt af te wenden ; [illegible] vonderbaar beſtel , alle zyne Tyd - en Stad - genooten , ſlechts met weinigen , overleevt , of alleen de moordlust van zyne Landslieden met zyn onſchuldig bloed moet tot bedaaren brengen ; is in de Heilige Schrivt altyd *Mensch* , altyd een leerzaam voorbeeld voor de ſpaade nakomelingſchap , en eene gepaste aanleiding voor den wysgeerigen Lezer , om zyne Mensch - kunde te volmaaken.

Gods Heilig Woord ontvouwt ons het wonderbaar ontwerp van menſchelyke opvoeding tot eene hoogere gelukzaligheid , het welk de Vader der Eeuwen , reeds kort na het uitſpreeken van deeze woorden :

Laat

Laat ons menschen maaken naar ons beeld en gelykenis, begon in het werk te ftellen, 't welk by den afloop der eeuwen, ondanks de groote veranderingen, welke deszelvs uitwendige gedaante onderging, het zelvde Godlyk plan gebleven is; 't welk noch wordt achtervolgd, en eens, in de voleinding der tyden, door den besten uitflag bekroond zal worden. Slechts weinige ftukken kennen wy thands van deeze groote taak des Almachtigen, maar eerlang zullen wy, uit de gebrookene ftukken, welke ons nu wel eens in verlegenheid brengen, een Godverheerlykend geheel kunnen zamenftellen. Gods Heilig Woord leidt ons niet flechts veel verder, dan eenig ander gefchiedverhaal, in het voorledene terug, maar het heldert ook onze begrippen van het toekomende, meer dan enig ander gefchrivt, op; van gedenkwaardige gebeurtenisfen, welke deeze aarde, lange naar het tegenwoordig tydftip, opleveren zal, geevt het ons wel een duister en onvolkomen, maar tevens zulk een denkbeeld, het welk ons van de volmaaktheid en eenvormigheid der Godlyke bedoelingen, in alle tyd-vakken volleedig kan overtuigen. Het doet ons de ftraalen van een eeuwig licht, waarin wy namaals wandelen zullen, reeds aan deeze zyde van het donker graf, ontdekken, en fchildert ons den Hemel, de nabyheid aan Gods onbenevelden luister, welke wy ons nu niet eens verbeelden kunnen, als het aanftaand tooneel van werkzaamheid en vergenoeging voor allen, af, die den wille des Hemelfchen Vaders op aarde volbracht hebben. Gods Heilig

lig Woord draagt eindelyk alle deeze en andere, niet min gewichtige, onderwerpen voor, aan den eenen kant met eene klaarheid en eenvouwigheid, welke ons te recht verbaazen, aan den anderen kant met eene beknoptheid, zeggens-kracht en natuurlyke welſprekenheid, welke niet, dan naar eene rype overweging, gevat en, als 't ware, gevoeld kunnen worden.

[illegible] *hriſten* dien dierbaaren ſchat [illegible] in handen, onder deeze uitdr [illegible], dat hy zyne Godsdienſtige b [illegible] er voege, afleiden en verbet [illegible] oordeel daarby niet een ledig [illegible] hy dan den inhoud der Schrivt m [illegible] aargaan? Zal hy niet menige pl [illegible] g volkomen te vatten, meer dar [illegible] en? Zal hy, tot recht verſta [illegible] of dubbelzinnige uitdrukking, niet menigwerv tot zulke Texten zyne toevlucht moeten neemen, waarin dezelvde leere met eene meerdere uitvoerigheid en eenvouwigheid behandeld is? Zal hy, by eene herhaalde lezing der Heilige Schrivt, niet dikwyls ontwaar worden, dat veele aangelegene byzonderheden, welke hem de eerſte reize ontſnapt waren, nu eerst aan den dag koomen? Zal hem dit, by elke herhaaling van deezen nuttigen arbeid, niet in het één of ander geval gebeuren? Jaa loopt hy geen gevaar, om, zoo ras hy dit onderzoek, een' geruimen tyd, achterwege laat, dingen uit zyn geheugen te verlie-

liezen, welke voor onstervlyke zielen van het uiterst aanbelang zyn? En moet dit alles ons van de nuttigheid en onvermydelyke noodzaakelykheid van eene gestadige overpeinzing der Godlyke Schrivten niet volkomen overtuigen? Zal de *Christen*, aan deezen arbeid zyn tyd besteedende, niet ras ontdekken; dat zyne vorderingen in de nuttigste wetenschap aan de maate zyner oplettenheid en onpartydigheid altyd evenredig zyn? En kan men van de pogingen der zulken, die zich met een onbezuisd en vooringenomen gemoed tot het leezen der Heilige Schrivt schikken, of daarin door van buiten aankoomend gezach of geweld, gestaag belemmerd worden, wel ooit een gunstigen uitslag verwachten?

Het is dan, dunkt my, onbetwistbaar zeker, dat het Grondbeginzel der *Protestanten* aan elken *Christen* eerst en voord, dit voorrecht opdraagt en deeze wet voorschryvt: *Dat hy, in het onderzoek der Heilige Schrift aanhoudend, oplettend en onbelemmerd zy.* Eene wet, welke, niet slechts tegen den willekeurigen dwang van de *Roomsche* Geestelykheid, maar ook tegen de lichtzinnigheid en dweep-zucht van anderen, rechtstreeks aangekant is.

De oplettende Lezer zal van zelve begrypen, dat het gene ik hier van het onderzoek der Heilige Schrivt gezegd heb, ook plaatze moet grypen omtrent alle Godsdienstige kundigheden, welke niet zoo zeer, ten

 min-

minften niet enkel en onmiddelyk uit de Heilige Schrivt, maar uit de gewysdens der gezonde Rede, en uit de dagelykfche Ondervinding opgemaakt worden. Ook daaromtrent mag en moet de *Christen* met de meeste oplettenheid en onpartydigheid verkeeren, zal hy gezegd kunnen worden, in zaaken van den Godsdienst, zyn eigen oordeel te gebruiken. En myn verzoek by deezen is, dat de Lezer zich deeze aan- [illegible] gende ftukken, welke noch [illegible] ebracht zullen worden, ge- lieve [illegible]

[illegible] *Christen mag en moet in alle zaa*[illegible]*r zyne bevatting vallen, het licht* [illegible]*l eniglyk volgen.*

V[illegible] onmiddelyk op onze zintuigen werken, gelyk mede veele zedekundige onderwerpen, zyn van die natuur, dat zy by den onbevooroordeelden en oplettenden man geene twyffeling kunnen achter laaten of verwekken, welke, door den gezach-voerenden toon van anderen, behoeve weggenoomen te worden. Dus heeft geen mensch, by voorbeeld, enige onderrichting nodig, ter bepaling van het onderfcheid tusfchen de gemeenzaamfte voorwerpen, als brood, wyn, een menfchelyk lichaam, enz. Niemand, die zynes verftands machtig is, zal ooit omtrent het verfchil deezer dingen, wanneer hy ze van naby en met bedaardheid mag befchouwen, zoodanig

danig mistasten, dat hy het een voor het ander noeme. Even zoo worden alle menschen van de wezentlykste eigenschappen, welke alle lichaamen met elkanderen gemeen hebben, als *deelbaarheid*, *ondoordringbaarheid* en zoortgelyken, door eene dagelyksche ondervinding, overtuigend onderricht: Het gezach van alle Wyzen en Geleerden kan aan dit onlochenbaar onderwys der ervaaring noch duidelykheid noch geloov-waardigheid byzetten; het kan alleen den geest des menschen uit zyne gewoone verstrooing terugge roepen, zyne aandacht op deeze werken der Natuure vestigen, en aan zyne weet-lust gestadig een nieuw en nuttig voedzel verschaffen. — Met de eerste beginzelen der Zedekunde is het even eens gelegen. Het eeuwig en groot verschil tusschen zedelyk goed en kwaad, aller menschen duure verplichting, om hunnen Maaker en Onderhouder met een ongeveinsd hart ten dienste te staan, de beminnelykheid der Deugd, en de lelykheid der ondeugd, de onmooglykheid om den Schepper, zelvs met onze uitsteekende deugden en vergevorderde Godsvrucht, aan ons zelven of anderen te verplichten. — Dit zyn geene diepe Verborgenheden, of, boven den gemeenen kring verhevene, Leerstukken; maar eenvouwige Waarheden, van welke de mensch, die zyne redelyke vermogens bezit en te werk stelt, met eene geringe moeite, een duidelyk en voldoend denkbeeld verkrygen kan.

In alle deeze stukken, voor zoo verre zy op den

 Gods-

dienst betrekking hebben, is nu de *Christen* gerechtigd en verplicht, om het licht van zyn eigen oordeel en geweten te volgen, juist dat geen daaraan toe te fchryven, daaromtrent te geloven, en daarvan opentlyk te belyden, 't welk hem door zyne zintuigen, de ondervinding en het gezond verftand, als waarachtig en aanneemelyk, wordt voorgefchreven, zonder dat hy zich van zyne dus vergaarde, gevoelens, door [illegible] chten of buitenfporig gezach [illegible] *ten* belet ons dan niet, de wy[illegible] vyls van allen fchyn ontbloote[illegible] hen, zelvs over de gemakk[illegible] Godsdienst, te leezen, te ove[illegible] eren te vergelyken, en tot derz[illegible] klimmen: Hieruit kan voor den weetgierigen fterveling een menigvuldig nut voortvloeien. Zy belet ons ook niet, met verbaazing ftille te ftaan by den heilloozen dwang, dien de voorftanders van de grootfte ongerymdheden zich, niet zelden, over het geweten van hunnen vreesachtigen of lichtgelovigen medemensch hebben aangematigd, en door allerleie laage konst-grepen, eeuwen achtereen, hebben weeten te behouden. Veelmin verhindert zy ons de Schrivten van zulken te doorblaaderen, die de uitfpraaken der gezonde Rede, over dergelyke onderwerpen, geftaavd met onlochenbaare getuigenisfen der Heilige Gods-mannen, met veel klaarheid en in eenen

eenen bevalligen ſtyl hebben opgeteekend. Trouwens het nut, het welk, vooral door eenvouwigen, uit deezen arbeid van geleerde Voorouderen of Tydgenooten getrokken kan worden, is te duidelyk en te menigvuldig, om niet by alle onpartydigen in het ooge te loopen. Maar deeze wet verbiedt ons volſtrekt, onze overtuiging in dit ſlag van zaaken, anders dan op de uitſpraaken van ons eigen oordeel te grondveſten: Zy wil niet, dat enig menschlyk gezach, in zulke gevallen, iets meer uitwerke, dan dat het ons gelegenheid geve, jaa uitlokke, om voor ons zelven te oordeelen, en om de onnauwkeurigheden, welke tot hiertoe in onze gevoelens en redeneeringen over deeze zaaken waren overgebleven, door een onpartydig naardenken weg te neemen: Zy veroordeelt volſtrekt alle onderwerping aan een' invloed of eene overmacht, waardoor het getuigenis der zinnen en der dagelykſche ondervinding wordt tegengeſprooken; het licht des oordeels beneeveld; de ſtem van het achtbaar geweeten verkracht, en de zekerſte beginzels van gelove en zeden worden aangevallen. Met een woord. Zy wil elken *Protestantſchen* boezem vervullen met het innigst medelyden jegens die ongelukkigen, die voor zaaken, binnen hunnen gezichts-kring geplaatst, uit ontzach voor anderen hun eigen oordeel wantrouwen, en tegenſpreeken, de onbegrypelykſte ſtellingen blindelings als Godlyke geheimen eeren, de ſtraalen der onderdrukte waarheid hardnekkig afkeeren, en dus een droevig blyk opleveren van de zwakheid

en lichtgelovigheid, tot welke de mensch, door eene averegtfche leerwys, vervallen kan.

3. *In zaaken*, ten derden, *welke meer of min duister en twyffelachtig zyn, mag en moet wel de meerdere belezenheid en het fyner oordeel van geleerde medemenfchen door den Christen te bulp geroepen, maar* [illegible] *ngs tot een richtfnoer des geloovs* [illegible] *n.*

[illegible] kundigheden zyn die ongetw[illegible] getal, welke zeer eenvouwig en [illegible] yk zyn: Gelukkig dat deeze t[illegible] an allen zyn; jaa den onwank[illegible] n van alles, wat de mensch op [illegible] oven moet. Ver de meesten ver[illegible] lenken, om in derzelver waaren aard en onwrikbaare zekerheid gekend te worden: Zy moeten veelal eene nauwkeurige ontleeding ondergaan, en tot derzelver eerfte beginzelen gebracht worden. De moeite, hiertoe gevorderd, is natuurlyk grooter, naarmaate de denkbeelden, waaruit eene zekere ftelling zamengefteld is, meerder in getal zyn; naarmaate het verband der denkbeelden ingewikkelder, en derzelver afftand van de eerfte en eenvouwigfte beginzelen der menschlyke kennis grooter is; naarmaate de mensch van een grooter aantal denkbeelden, tot het onderwerp behoorende, onkundig is, en naarmaate eenmaal aangenoomene begrippen of onftuimige harts-

hartstochten de bedoelde ontwikkeling moeilyker maaken. In alle vakken van menſchelyke wetenſchap ontmoet de mensch dan natuurlyk zulke byzonderheden, van wier waaren aard, eigenlyk doelwit en nauw verband met zyne overige kundigheden hy of geheel geen of ſlechts een onvolkoomen denkbeeld heeft, en welke, als zoo veele donkere wolken en ongenaakbaare ſchuilhoeken zich aan zyn oog vertoonen. Dat dit meermaals plaatze vindt in zaaken, welke Gods Heilig Woord en de, daaruit afgeleide, kennis van den Godsdienst betreffen, blykt aan elk een, die over de verſcheidenheid, de verhevenheid, en het onderling nauw verband der waarheden, welke de Bybel leert, immer behoorlyk naargedacht; en tevens op de oudheid en den, dikwyls ongewoonen en afgebrookenen, ſtyl der Heilige Schrivt gelet heeft: Jaa zulk een zal gaarne toeſtemmen, dat eene volmaakte klaarblykelykheid, zelvs voor den eenvouwigſten, met betrekking tot alle, zelvs de geringſte, uitdrukkingen, in een boek van die oudheid en uitgebreidheid, met geen ſchyn van billykheid, kan worden geëischt.

De zoo even genoemde regel wyst het ſpoor aan, 't welk de *Christen*, om ook in zaaken van dien aard tot rechte kennis der waarheid te koomen, zonder zyn oordeel lafhartig aan het gezach van anderen te verſlaaven, betreeden moet. Het zou de grootſte dwaasheid zyn, dat de *Christen*, om zyn gewetens-recht te handhaaven, omtrent alle zulke ſtukken uit Gods Woord,

Woord , of zyn oordeel altyd opſchorten , of beſtendig gevaar wilde loopen , om in zyne onwetenheid den bal grovelyk mis te ſlaan , en dus zyn ſtelzel van Godgeleerde kundigheden met allerleie lompe misvattingen op te vullen. Billyk neemt hy dan tot den arbeid van anderen zyne toevlucht , van zulken namelyk , die , door het ontleeden , ophelderen of betoogen van menige ingewikkelde of duistere byzonderheid , opzette- [illegible] ewend hebben , om aan me- [illegible] ewyde Schryveren het nodig licht [illegible] s men doet van een onbelem- n [illegible] leels geen afſtand , wanneer men [illegible] dier mannen omtrent zulke z [illegible] le bronnen , waaruit zy hun- n [illegible] hebben , zoo veel tyd en ge- [illegible] artydig ter toetze brengt ; de toep [illegible] rvan op de gewyde Schrivten maaken , [illegible] weging neemt ; de plaatzen , waaraan zy door dit middel enig licht byzetten , aandachtig naarleest ; op de zwarigheden , welke door anderen tegen hunne verklaaring ingebracht worden , desgelyks het ooge vestigt ; de verſchillende uitleggingen , door onderſcheidene Geleerden over denzelvden text uitgebracht , zorgvuldig vergelykt ; en eindelyk aan eene , boven alle overigen , vrywillig en ingevolge eener herhaalde overweging , de voorkeur geevt. In dit alles is de uitſpraak van het oordeel aan het meer of min klaar inzien , het welk men in enig onderwerp heeft , aan de kracht , welke de bygebrachte bewy-

zen

zen op den Geest uitoeffenen, en aan de moeite, welke aan dit onderzoek besteed is, evenredig; derhalven vry en onbelemmerd.

Maar zoo ras men aan de eerste verklaaring van deezen of geenen Bybel-text, welke men hoort, of in handen krygt, onbedachtzaam zyne toestemming geevt; zoo ras men in het werk van den eenen Redenaar of Schryver, enkel om dat hy tot zekere party behoort, een meerder genoegen neemt, dan in den arbeid van een ander, die den begunstigden aanhang min geneegen is; zoo ras men aan deezen of geenen Schryver, alleen om zyne groote vermaardheid in Godsvrucht en Geleerdheid, een blind vertrouwen schenkt; of, 't geen noch verder gaat, zoo ras men, in duistere en twyffelachtige gevallen, al het eigen onderzoek verwaarloost, eniglyk op de kundigheden of den veelvermoogenden invloed van zyne geestelyke Leidslieden steunt, en hunne voorschrivten, als eene kinderlyke les, zonder enig overleg, van buiten leert, — dan verzaakt men ongetwyffeld het gebruik van zyn eigen oordeel in zaaken van een eeuwig aanbelang, en men handelt rechtstreeks strydig met het Grondbeginzel der *Protestanten*. Met een woord. In alle gevallen, waarin het raadplegen met anderer kundigheden en ervaarenheid in de Schrivten, niet een juk is ter onderdrukking van ons eigen oordeel, maar integendeel een hulpmiddel, om deszelvs uitspraaken op duidelyke en zekere gronden te vestigen, wordt

hetzelve door onzen Grondregel gebillykt, jaa zelvs aangepreezen.

4. Edoch daar 'er, zelvs in den Godsdienst, veele zaaken voorkoomen, welke wy op het getuigenis van andere menschen aanneemen, en waaromtrent wy dus met een meer of min ingewikkeld gelove te vrede moeten zyn; spreekt het van zelve, dat het Grondbeginzel der *Protestanten* ook moet zorgen, dat wy daarin mede een vry gebruik van ons eigen oordeel behouden. Het schryvt ons daarom, in de *vierde* plaatze, de volgende wet voor: *In zaaken, welke de Christen op het getuigenis van anderen moet aanneemen, is hy gerechtigd en verplicht, om de gronden van zekerheid, waarop zulk een getuigenis rust, nauwkeurig te toetzen, en de overtuiging, welke dit onderzoek te wege brengt, in zyne uitspraaken over zulke dingen eniglyk te volgen.*

Boven heb ik reeds (*bladz.* 307 *enz.*) enige voorbeelden van zulke stukken bygebracht, waaromtrent wy noodwendig in het gezach van anderen berusten moeten, en tevens aangetoond, dat de Grondregel der *Protestanten* met deeze onze gesteldheid zeer wel overeenstemmen kan. Nu moet bepaaldelyk aangeweezen worden, waartoe hy den *Christen*, in zulke gevallen, verplichte. En dit zal mede door een en ander voorbeeld, beter dan door eene aaneengeschakelde redeneering aan den dag koomen.

De

De Natuurkundigen onderrichten ons, dat in alle werken der Natuur, vooral in zulken, welke van wegens derzelver zeldzaamheid of kleinheid het oog van den ongeoeffenden mensch veelal ontſnappen; waarvan duizenden, ſlechts door middel van vergrootglazen, onderſcheiden kunnen worden waargenoomen, dezelvde konst, ſchoonheid en overſtemming met het groot oogmerk van den Schepper aller dingen te ontdekken is: zoo dat de kleinſte Zandkorrel met zynen onzichtbaaren bewooner, zoo wel als de verbaazende Oliphant en de redelyke Mensch een overtuigend blyk van de wysheid en het oneindig vermoogen des Allerhoogſten oplevere, en dus de Maaker der Natuur, door geén deel der ſtoflyke wereld, hoe gering ook, te misvormen of te verachteloozen, zich in alles oneindig groot vertoone. Den eenvouwigen *Christen* ontbreekt het doorgaands aan genoegzaame gelegenheid, om van de juistheid deezer aanmerking, door zyne eigene zintuigen, overtuigd te worden. Wat zal hy dan, dit ergends lezende, aanvangen? Zal hy zyn oordeel opſchorten, tot dat hy de kleine Kaasmyt en zoortgelyke voortbrengzels der Natuur, met een gewaapend oog, beſchouwe? Het is mogelyk, dat hem dit, eerst lang naderhand jaa nooit, gebeure: En intusſchen kan het vuur van zyne Godsvrucht, door deeze twyffeling, merkelyk verzwakt worden? Zal hy deeze aanmerking, enkel om dat zy uit de pen van deezen of geenen vermaarden Schryver gevloeid is, ſtraks zonder omdenken voor zeker houden? Of

zal hy ze voor goede munt aanneemen, alleen om dat zy met de bekende denkwyze en geëerbiedigde overleveringen van zyne gezindheid overeenstemt? Dan zoude hy ongetwyffeld zyn oordeel aan 't gezach van anderen te zeer onderwerpen. Neen, hy zal deeze aanmerking met het geen hy zelve, van de Godlyke werken reeds by ondervinding weet, nauwkeurig vergelyken: Hy zal daarop de heerlyke getuigenisfen, w[illegible] Maaker van het Heelal, in zyn [illegible] ;even worden, oplettend toepasf[illegible] arheids-lievde van den Schryver [illegible] llen ook by hem in overwe[illegible] de het overeenstemmend berich[illegible] leren, die even als hy de gehe[illegible] en uitgevorscht, daaromtrent g[illegible] ze byzonderheden zullen hem [illegible] aanbrengen, welke het onmoogelyk maakt, dat hy zyne toestemming langer terug houde. Het opschorten des oordeels, onder voorwendzel, dat men in geen menschelyk gezach berusten mag, zou, in zulk een geval, een redelooze dwang en te ver getrokken wantrouwen zyn (*).

Josephus en andere Geschiedschryvers verhaalen ons, dat *Jerusalem*, de Hoovdstad der *Jooden*, met de

(*) Dit voorbeeld heb ik uit den Natuurlyken Godsdienst ontleend, om overtuigend aan te toonen, dat myne ophelderingen niet slechts op den, in de Heilige Schrift geopenbaarden, Godsdienst, maar ook op de gewysdens der Rede, moeten toegepast worden, zoo veel noodig is.

de kostbaare gebouwen, welke zy in haaren omtrek begreep, zelvs den wyd-beroemden Tempel niet uitgesloten, eer noch één eeuw naar 's Heilands geboorte was afgeloopen, door de overwinnende *Romeinen* is verwoest; dat haare talryke bewooners, deels door hongersnood en sterfte, deels door het zwaard des vyands en door onderlinge partyschappen zoodanig zyn weggesmolten, dat slechts een ellendig overschot in het leven bleev, om de zegepraal des Overwinnaars te vergrooten, en de rampzalige berichten deezer ysselyke verstooring op het omzwervend nakroost over te brengen. Het is voor den *Christen* van veel belang, dat hy van de valschheid of geloovwaardigheid van dit bericht volkomen overtuigd is, wyl eene der merkwaardigste voorspellingen van JESUS CHRISTUS daarin haare onlochenbaare vervulling vinden moet. Zonder derhalven aan den eenen kant den onredelyken eisch te doen, om in eigen perzoon de puinhoopen van het prachtig *Jerusalem* te bezichtigen; zonder ook aan den anderen kant op den naam en de vermaardheid van JOSEPHUS, of enig ander Schryver, zyne geheele toestemming te bouwen, zal de *Christen* op alles, wat hem van de waarde en zekerheid deezer berichten overtuigen kan, behoorlyk acht geven, zyne toestemming terug houden, tot dat hy de redenen, welke voor het tegendeel mochten opkoomen, onderzocht en te zwak bevonden zal hebben; en dan eerst aan JOSEPHUS en anderen gelove geven, wanneer hy zich zelven geweld zou moeten aandoen, om langer ongeloovig te zyn. Ein-

bevel, van de begeerlykfte fpyze, en het hartftreelendst vermaak moet fpeenen ; 't zy hem zyn eniggeboorene, zyn ISAAK, in den bloei zyner jaaren, door eene deerniswaardige noodzaakelykheid dreigt te ontvallen ; 't zy eindelyk de onfeilbaarfte tolken van Gods heilig welbehaagen hem het geheim der Verzoening en het eeuwig Loon der oprechten, als in een verfchiet vertoonen ; nooit weerfpreekt hy deeze achtbaare Gods-fpraa- [illegible] enheid en afwyking van den [illegible] er zwakke ftervelingen, de die [illegible] ysheid en kennis, welke hy daa [illegible] deloos bevindt, het klein gede [illegible] en, het welk hy dus enigzins [illegible] het veel grooter deel, het [illegible] e oogen verborgen, en de ge- [illegible] ontelbaare nieuwsgierige vraagen [illegible] ustende tegenfpraak der ongelovigen. [illegible] erfchaft hem geen voorwendzel, om zyne toeftemming aan Gods vaderlyke ontdekkingen in te houden.

Maar zoude hy daarom, met betrekking tot deeze zaaken, min oordeelkundig handelen, dan met betrekking tot anderen, welke hy geheel, of ten minften volleediger dan deeze, begrypen kan ? Zoude het berusten van den *Christen* in deeze zekere Gods-fpraaken eene fmooring van de ftem des geweetens, eene krenking van onze natuurlyke rechten heeten kunnen ? Neen. Hy volgt in tegendeel de eerfte wet eener ge-

zon-

zonde oordeelkunde ſtiptelyk op. Deeze toch verplicht den redelyken mensch, om, in het opmaaken van zyne Godsdienſtige gevoelens, zonder aanzien van perzoonen of omſtandigheden, alleen op de ſterkte der voorhanden zynde bewyzen acht te geeven, zich tegen derzelver beſlisſende overmacht nooit aan te kanten, maar zich aan dezelve, zelvs in die gevallen, waar tegen zich onze zinlykheid of aardsch belang gaarne verzetten zoude, volvaardig te onderwerpen. Zoo ras derhalven God in zyn Woord aan menſchen enige ontdekking doet, of enig bevel voorſchryvt; dat is met andere woorden, zoo ras eenige waarheid of wet de grootſte klaarblykelykheid bezit, welke immer door de ſterkſte bewyzen kan worden te wege gebracht, moet de uitſpraak van het oordeel datelyk volgen, en het is de gezonde oordeelkunde zelve, welke de hartelykſte en volleedigſte toeſtemming van den *Christen* vordert.

De groote vraag is dan, in deeze gevallen, alleen maar, of God, 't zy in het Woord, 't zy door de ſtem der Rede, zulke dingen heeft aangekondigd, of onze toeſtemming aan dergelyke ontdekkingen waarlyk niemands getuigenis, dan alleen dat van den waarheidlievenden God ten grondſlage hebbe. En hierby komt het gebruik van 's menſchen eigen oordeel, op meer dan eene wyze, te pas.

Immers ten dien einde moet hy vooral die plaatzen

der Heilige Schrift, waarin zulke geheimen naar veeler gevoelen voorgedraagen worden, oplettend leezen; de verschillende verklaaringen, welke kundige Schrivtuitleggers daarvan gegeven hebben, naargaan, en met elkanderen vergelyken; hy moet op de bewyzen, welke elk voor zyne opvatting bybrengt, desgelyks acht geven; en zich alleen voor die mening verklaaren, welke zich, als de eenvouwigste, zekerste, en overeen- l [illegible] en inhoud der Heilige Schrivt, : [illegible] Hy moet verders het Godlyk g [illegible] n zulke plaatzen begrepen is, va [illegible] erborgenheden, welke der ı [illegible] verbeeldings-kracht of grillighei [illegible] heeft, zorgvuldig onderschei-) [illegible] ooral, tegen den invloed van h [illegible] kracht der opvoeding en tegen [illegible] gen van anderer vermaardheid en van eigene [illegible] gestadig op zyn hoede, en volstrekt onwillig zyn, om van het gezach en de overmacht zyner Natuurgenooten enig voorschrivt des geloovs, in deezen, te ontvangen: Onophoudelyk moet hy waaken tegen die gevaarlyke nieuwsgierigheid en vermetelheid van veele stervelingen, door welke zy dieper, dan het den kortzichtigen mensch geoorlofd is, in Gods eeuwige geheimen poogen door te dringen; op vraagen, welke de *Apostels* wyslyk onder de onnutte twistvraagen telden, een voldoend antwoord zoeken; zich de vryheid aanmaatigen, om over dingen, welke Gods Woord om redenen in het midden

den liet, op eenen beslissenden, jaa, voor anderen verbindenden, toon te spreeken; en zich dus dwaaslyk verstoutten, om het onderwys omtrent Gods verborgenheden, zelvs zonder dien Hemelschen wegwyzer, voort te zetten. De *Christen*, die zyn eigen oordeel in zaaken van den Godsdienst gebruikt, waagt zich nimmer op zulke donkere doolwegen. Hy beschouwt deeze vermetelen, als blinde leidslieden, elk ogenblik gevaar loopende, om, niet slechts zich zelven, maar ook hen, die hun geleide volgden, op de schroomelykste klippen te werpen. Zoo gereed als hy ten allen dage is, om zich door den Heere te laaten onderwyzen en gezeggen, even zoo ongeneegen is hy ook, om de vonden en harssenschimmen van elk weeldrig vernuft, het welk zich slechts, of door groote geleerdheid, of door wereldsch aanzien en vermoogen, weet te doen ontzien, voor Godlyke waarheden aan te neemen.

Wanneer wy nu alles, wat ter opheldering van onze Grondstelling aangevoerd is, kortlyk byeen trekken, zal het gemaklyk blyken, welk een invloed het oordeel van elken *Christen* op zyne eigene Godsdienstige belydenis mag en moet hebben. Aan alles, wat onmiddelyk van God komt, geevt hy eene onbeperkte toestemming, zoo ras hy den inhoud daarvan weet, en behoorlyk verzekerd is, dat de eeuwig getrouwe God, en niet een feilbaar mensch, tot hem gesproken heeft. Hy begeert dus voor zich zelven eene on-

belemmerde vryheid, om zoo met de beginzelen der gezonde Rede, als met den inhoud van Gods Heilige Openbaaring, zoo menigwerv hy goedvindt, raad te plegen. Nooit maakt het gezach van enigen ſterveling, maar alleen de bewyzen, welke de menſchen voor hunne gevoelens of uitleggingen bybrengen, den grondſlag van zyne toeſtemming uit: En even weinig laat hy zich, door enig menſchelyk gezach, tegen iets, het welk hy als waarachtig en regtmatig kent, voorinneemen: Zelvs in zulke gevallen, waarin hy tot de uitgebreidere kennis van zyne Natuurgenooten de toevlucht neemen, en op hunne berichten omtrent verafgeleegene gewesten en langvoorleedene gebeurtenisſen afgaan moet, is zyn berusten in het gezach van anderen altyd evenredig aan de blyken van waarſchynlykheid of geſchiedkundige zekerheid, welke hunne verhaalen verzellen. 'Er is dus geen enkel Godsdienſtig begrip, hoe gering of verheven ook, waaromtrent het onbedwongen gebruik van 's menſchen oordeel niet te pas komt, en waarin eene blinde toeſtemming immer, als een onvermydelyke plicht, mag worden aangemerkt. De *Protestantſche Christen* eindelyk beſchouwt deeze dierbaare vryheid des geweetens, niet ſlechts als een onvervreemdbaar goed, waarvan hem geen mensch, hoe geleerd of aanzienlyk ook, ontzetten mag, maar ook als eene heilige verplichting, van welke hy zich, mede uit een beginzel van ſchandelyke traagheid, vuige baatzucht of lafhartige menſchenvreeze in geenen deele ontſlaan mag.

Hier-

Hiermede zoude ik deeze Afdeeling kunnen besluiten, indien ik het niet nodig vond, den Lezer met korte woorden den weg aan te wyzen, langs welken ik tot deeze verklaaring van den meergenoemden Grondregel gebracht ben. Hierdoor zal zelvs de eenvouwige man in staat gesteld worden, om zich myne gedachten gemakkelyk te binnen te brengen; om myne denkbeelden tot in derzelver eerste beginzelen te ontleeden, en indien ik (het welk moogelyk is) gedwaald mogt hebben, myne misvatting eerder te ontdekken en te vermyden.

Aan de volgende *vier* byzonderheden heb ik, by het ter neder stellen van deeze Ophelderingen, veel en by aanhoudenheid gedacht; ik hebze my zelvs tot een bestendigen gids op dit spoor uitgekoozen. Gelukkig! indien ik derzelver aanwyzingen in alles heb waargenoomen, en stipt gevolgd ben.

Vooreerst dan heb ik my den staat des geschils tusschen de *Roomschgezinden* en *Protestanten*, aangaande het Recht der menschen, om over zaaken van den Godsdienst voor zelven te oordeelen, geduurig voor den geest gebracht, in die vaste overtuiging, dat, indien ik eenmaal zeker wist, welke begrippen door de eerstgenoemden hieromtrent gevoed worden, het niet moeilyk vallen zoude, de waare mening van den voornaamsten zetregel der laatstgenoemden uit te vinden en op te geven. Daar nu de *Roomschgezinden* het oor-

deel van den gemeenen Leek, in zaaken des geloovs, volſtrekt aan het gezach hunner Pauſen en Kerk-vergaderingen onderwerpen, en deezen geene andere keuſe laaten, dan om de beſlisſingen dier hooge Geestelykheid, zonder enig onderzoek naar derzelver gezach en geloovwaardigheid, als eene onfeilbaare Gods-ſtem, te eerbiedigen; zoo dat dus het gros dier uitgebreide Gezindheid geen ander bewys voor de waarheid van zyn Godsdienst-ſtelzel hebbe, of ten minſten behoeve, dan eene uitdrukkelyke machtſpreuk van het zichtbaar Opperhoovd der Kerke, moest natuurlyk het Grondbeginzel der Hervorming tegen deeze ſlaavſche onderwerping aan het gezach der Kerke lynrecht aangekant zyn, en niets minder bedoelen dan eene volſtrekte verbreeking van dit onwaardig juk der Pauslyke overheerſching. Het gelove der *Protestanten* moet dan niet blind en ingewikkeld, het moet op eene meer of min duidelyke kennis van de aangekondigde leerſtukken en derzelver onderſcheidene bewyzen gebouwd, van alle menſchelyke naamen, eertytelen en waardigheden onafhanglyk, aan den invloed van vooroordeelen en vleeſchelyke inzichten, zoo veel moogelyk, onttrokken; met een woord, het moet de onafgeperste toeſtemming van een redelyk wezen zyn. De *Hervormde* erkent wel met den *Roomschgezinden* de voordeelen der geleerdheid, het nut der onderwyzing, de heerlyke vruchten van eenen verſtandigen Godsdienst-yver, en de rampzalige gevolgen van onkunde en lichtzinnigheid: Maar nooit rekent hy den geleer-

den

den en vroomen Yveraar voor de belangens van het *Christendom* bevoegd, om het geweeten van zynen minkundigen of yverloozen Natuurgenoot naar willekeur te beheerschen, en noch minder, daar de ondervinding maar al te veel getoond heeft, dat de geleerdste mannen dikwyls de grovste misslagen begaan, en dat de schyn van blakende Godsvrucht meermaals het heilloos masker was, waarmede de snoodste ondeugden van heersch-lust, bloed-dorst en wraakgierigheid vermomd wierden.

Ten tweeden heb ik op de leerwyze van JESUS en zyne *Apostelen* veel gelet, en dezelve aangemerkt als de veiligste leidraad, naar welke wy, noch heden ten dage, onze onderwyzingen in de gronden van het *Christendom*, vooral by onzen min bedrevenen medemensch, inrichten kunnen. En hoe gedroegen zich deezen in hunnen post als Onderwyzers der onkundige menichte? Zy stelden de leere der gelukzaligheid veelmaalen, en in een zeer eenvouwigen en gemeenzaamen styl, aan hunne tydgenooten voor; zy lieten niet naa, alle moogelyke pogingen aan te wenden, om het onderwerp, 't welk zy behandelden, den menschen recht aan het verstand te brengen; zy waren doorgaands gewoon, hun onderwys met één of ander voorbeeld, uit het gemeene leven, uit de gebruiken der Vaderen of uit de geschiedenis van vreemden, afgeleid, te veraangenaamen en op te helderen, ten einde dus hunne voordracht, met te meerder graagte,

te, gehoord, en beter begreepen mogt worden: Van alle gewoone fieraaden der menschlyke welfpreekenheid onthielden zy zich zorgvuldig, niet om dat zy voor het fchoone en treffende ongevoelig waren, maar om dat zy in geen ding eene, voor eenvouwigen onverftaanbaare, taale fpreeken, en nooit de hartstochten eerder wilden roeren, dan na dat zy vooraf het verftand behoorlyk verlicht, en aan het oordeel de heerfchappy over de drivten verzekerd hadden. Hiertoe bedienden zy zich van een zeer byzonder zoort van welfpreekenheid, welke, alleen aan de Godlyke mannen en hunne gefchrivten eigen, de meeste duidelykheid met de zeldzaamfte beknoptheid, de grootfte uitvoerigheid met de verftandigfte keufe van onderwerpen, de bekoorlykfte eenvouwigheid met de verwonderlykfte verhevenheid van gedachte en uitdrukking, eindelyk, in zaaken van veel gewicht, eene onnavolgbaare nauwkeurigheid met eene gadelooze kracht van zeggen nauw vereenigt.

Het is zoo. JESUS bediende zich meermaals in zyne voorftellen van gelykenisfen, wier waare mening en eigenlyk doelwit door de omftaande menichte, zelvs door zyne vertrouwelingen, niet recht begreepen wierden: Maar het was 'er zoo verre van af, dat Gods groote Zoon zyne tydgenooten daarmede, reeds vroegtydig, tot het geven van eene ingewikkelde toeftemming aan zyne en zyner Zendelingen prediking wilde gewennen, dat hy zich in tegendeel daarvan, al-

als het geschiktst middel, bediend hebbe, om de traagheid zyner tydgenooten te overwinnen, hunne weetlust op te wekken, en, terwyle hy zich naar hunne groove denkwyze schikte, hen tot het onderzoeken en kennen van de dingen, welke zyn Koningryk betreffen, op te leiden.

Ik erken. JESUS en zyne *Apostels* hadden, meer dan enig sterveling, die maar hen opstond, recht, om zich by allen, wien zy predikten, op hunne onmiddelyke zending en Hemelsche onfeilbaarheid te beroepen, en om van elk een te vergen, dat hy de aangekondigde leerstukken, zonder enig voorafgaand onderzoek, op hun bloot zeggen, aannam. Maar indien echter deezen zich, in het voortplanten van den besten Godsdienst, van dit voorrecht niet bediend hebben; indien zy aan elk een, wien zy aantroffen, de vryheid lieten, en de wet voorschreeven, om hunne redenen bedaard te overweegen, de gewoone en buitengewoone bewyzen, welke zy voor hunne stellingen bybrachten, oplettend naar te gaan, de zwaarigheden, door het menschelyk vernuft, door ingewortelde vooroordeelen of een kwalyk begreepen eigenbelang daartegen uitgedacht, desgelyks in aanmerking te neemen, en niet eerder, dan naar een ryp beraad en verstandig overleg, in hunne prediking, als eene veilige aanwyzing ter gelukzaligheid te berusten; mogen wy dan het recht van gewetens - beheersching niet aan alle overige menschen, op den zekersten grondslag, ont-

 zeg-

zeggen, en van elk, die ons zyn geleide op den weg naar den Hemel aanbiedt, of poogt op te dringen, vergen, dat hy, om by ons ingang te vinden, vooraf ons tot het onderzoeken van zyne leere, en het behouden van het goede, 't welk daarin gevonden wordt, door eene duidelyk ontvouwing en bondig betoog van zyn gevoelen, in ſtaat ſtelle?

Noch heeft, in de *derde* plaatze, de bekende wyze, waarop de menſchen in allerleie fraaie konſten en nuttige wetenſchappen onderweezen worden, my in het bepaalen van den rechten zin onzer Grondſtelling, meermaals de behulpzaame hand toegereikt.

In welk eene wetenſchap de mensch ook begeert onderweezen te worden, hy zal zich doorgaands tot een beroemd en ervaaren Meester vervoegen, om van hem de noodzaakelykſte gronden dier wetenſchap te hooren voordraagen: Gaarne hoort hy de redeneeringen van zynen Leermeester en van anderen over dat vak van Geleerdheid, waarin hy eerlang wenscht uit te munten: Hy ontdekt niet zoo ras, dat sommige ſtukken, van meerder of minder aanbelang, door den een', anders als door den anderen, begrepen en uitgelegd worden, of hy is begeerig om de ſtrydige gevoelens van naby te kennen, en, door het toetzen der redenen, welke van weerskanten aangevoerd worden, over beide eene uitſpraak te doen: Hy leest de Schryvers, welke over het onderwerp, waarmede hy

hy gestadig bezig is, gehandeld hebben, met de meeste graagte en oplettenheid: Hy geevt aan zulken de voorkeur, welke de zaaken, naar zyn inzien, nauwkeurigst ontvouwd en bondigst beweezen hebben: Elke nieuwe gedachte, welke hem voorkomt, ondergaat de toets van zyn oordeel, en wordt, niet om haare nieuwheid en ongewoonheid, niet om den naam en het aanzien van derzelver eersten Uitvinder, maar om andere redenen verworpen of aangenoomen. Door eigene oeffening, door de lessen van den Meester, door het leezen van goede boeken, en door geduurige gesprekken met verstandige Vrienden, breidt hy den voorraad zyner kundigheden onophoudelyk uit, en vordert hy, in het vak zyner Letteroeffeningen, voorspoedig. Vaak ontdekt hy de feilbaarheid en de misstellingen van zulken, die met hem in den zelvden oogst arbeiden: Hy schroomt daarom niet, zelvs de eerste beginzelen, welke hy van den Meester heeft ingezoogen, aan het gezond verstand en zyne overige kundigheden te toetzen, en zelvs in zaaken, welke hy alleen op het getuigenis van anderen weeten kan, zoo veel moogelyk is, op zyn eigen oordeel te vertrouwen. Het zou ongetwyffeld in zulk eenen weetgierigen de grootste dwaasheid zyn, dat hy, om geen gevaar te loopen, van zich aan het gezach van anderen te verslaaven, alle onderrichtingen, zelvs van den kundigen Leermeester, verwerpen, en, enkel door zyne eigene rede en ondervinding in de begeerde wetenschap uitmunten wilde: En even zeer zoude hy

zyne vorderingen in gegronde kennis; zelve, in den weg ſtaan, indien hy alles, wat hem door beroemde mannen, als waar en recht, wierd aangepreezen, blindelings en zonder enig omdenken, aannam.

De Godsdienst, ik beken het, is de verhevenſte van alle wetenſchappen: Hy moet meerendeels opgemaakt worden uit geſchrivten, welke in juistheid en geloovwaardigheid al het werk van feilbaare menſchen oneindig ver te boven gaan: Hy moet, niet ſlechts van geleerden en ſchrandere vernuften, maar van alle menſchen zonder onderſcheid gekend en beoeffend worden. Hy is niettemin ene wetenſchap: Hy vordert kennis en overtuiging: Hy kan en moet onderweezen worden: Hy wordt door den eenen, anders als door den anderen, begrepen en geleerd. Onwetenheid, vooroordeel en bygelove hebben zyne oorſpronglyke zuiverheid en eenvouwigheid helaas! te zeer geſchonden. Hy mag en moet dus van elk, die hem, zoo als hy is, wenscht te kennen; even als elke andere wetenſchap, behandeld, en tot een onderwerp van ernſtige overweging en onpartydige beoordeeling gekoozen worden. Jaa deeze verpichting is omtrent den Godsdienst te grooter, naarmaate hy verheevener, gewichtiger en voor alle menſchen van een algemeener nut is, dan alle andere takken van Geleerdheid.

Ten laatſten heeft ook het natuurlyk verband, 't welk

welk tusfchen de redelyke vermogens van den mensch kan worden waargenoomen, my, in de bepaaling van het gebruik, het welk wy, in zaaken van den Godsdienst, van ons eigen oordeel moeten maaken, veel geholpen.

In den mensch namelyk vinden wy drie groote vermogens van den onfterflyken Geest, welke allen zich op zekere wyze bepaalen moeten, zal, het geen waar is, van den mensch geloovd, en, het geen billyk is, door hem uitgevoerd worden. Het *verftand*, het *oordeel* en den *wil* bedoele ik thands. Deeze drie vermogens, fchoon in zeker opzicht geheel van elkanderen onderfcheiden, zyn door die onzichtbaare hand, welke de heimelyke dryfveeren van onzen geest eerst in beweeging bragt, zoo nauw verbonden, en aan elkanderen ondergefchikt, dat zy altyd, eenftemmig en in dezelvde orde, werken. Het verftand verfchaft altyd aan den wil en het oordeel de nodige ftoffen, om te bewerken: Hetzelve toch verzamelt geduurig een aantal van denkbeelden, welke, door het oordeel in zekere orde gefchikt, met elkanderen vergeleeken, en of, als waar en nuttig, aangenoomen, of, als valsch en nadeelig, worden verworpen, en welke tevens op de bepaalingen van 's menfchen wil, na dat zy door het oordeel meer of min onpartydig gezift zyn, een' merkbaaren invloed hebben. —— Het oordeel, beftemd, om den voorraad, door het verftand opgelegd, te bearbeiden, en de wil, dienende, om de beflisfin-

gen van het oordeel ten uitvoer te brengen, kunnen dus geheel geene, ten minsten geene geregelde, en met het oogmerk onzer schepping overeenkomstige, werking doen, zoo lang het verstand geene denkbeelden, of alleen dezulken oplevert, welke duister, verward en van alle redelyk bewys ontbloot zyn. By zulke voorstellingen zullen het oordeel en de wille of geheel werkeloos blyven, of in derzelver bepaalingen eene vreemde indruk volgen, welke met de denkbeelden, in het verstand opgesloten, niets gemeen heeft, of althands behoorde te hebben.

Het is dan de plicht van elk een, die den mensch met eene redelyke kennis van Godsdienstige waarheid beschenken wil, zich naar dit natuurlyk verband van zyne vermoogens zorgvuldig te schikken, eerst en vooral zyn verstand te vervullen met duidelyke en betaamelyke denkbeelden van God en Godlyke zaaken; hem tevens de beste bewyzen van derzelver zekerheid en aanneemelykheid aan te bieden, alles, wat zyne begrippen verwarren of beneevelen kan, zorgvuldig te vermyden; ten einde dus zyn oordeel en wil den bestemden arbeid ongestoord volbrengen, en eene vaste overtuiging van, en eene nedrige onderwerping aan de *waarheid*, *die naar de Godzaligheid is*, eenmaal het zeker en gewenscht gevolg van het onderwys in den Godsdienst zy.

Ziet deeze waren de *vier* bronnen, waaruit ik de op-

opheldering van den Grondregel der *Protestanten* veiligst meende te kunnen ontleenen. De Lezer zal derhalven de gegeevene verklaaring dan eerst uit het waare oogpunt beschouwen, en rechtmaatig beoordeelen kunnen, wanneer hy dezelve met deeze *vier*, zoo het my toeschynt, onlochenbaare waarneemingen oplettend vergelykt, en daarmede als gevolgen, 'er uit afgeleid, nauw verbindt.

DERDE AFDEELING.

Behelzende een betoog van de aanneemelykheid deezes Grondregels der Protestanten.

Een Grondbeginzel is aller aanneeming waardig, wanneer het aan den eenen kant op onwrikbaare bewyzen rust, aan den anderen een' algemeenen invloed op der menschen denk- en handel-wyze kan hebben; en bovendien een menigvuldig en onwaardeerbaar voordeel opleveren kan. Ik behoeve dies, ten betooge van de aanneemelykheid deezes Grondregels, dien slechts uit dit drieërlei oogpunt te beschouwen, en eerst van deszelvs *zekerheid*, daarna van deszelvs *aanbelang*, en ten laatsten van deszelvs veelvuldige *nuttigheid* eene korte aanwyzing te doen.

Wat

Wat dan deszelvs zekerheid, in de *eerste* plaatze, betreft. Ik zou my van alle moeite, om deeze te betoogen, ontslaagen kunnen achten. Immers men houdt zich op goede gronden verzeekerd, dat de vinnige en en algemeene tegenspraak, welke deeze Grondstelling, van de zyde der *Roomschgezinden* ontmoet heeft, veel al uit een blind vooroordeel en ongelukkig misverstand is voortgesprooten. Men vattede de mening en het oogmerk der *Protestanten* geheel averechts op: Men schilderde hen den eenvouwigen af, als gevaarlyke Lieden; die niets minder beoogden, dan om uit de puinhoopen van het Pauslyk rechtsgebied, of den zetel van hun eigen willekeur, of den throon der losbandigheid en verwarring op te trekken: Men mat alle, zelvs de geringste, misbruiken en wanordens, waarvoor ook de heiligste zaaken en dierbaarste panden bloot leggen, ten sterksten uit, en vervulde de gemoederen eener lichtgelovige en ras ontstelde menichte met den sterksten afkeer van een Stelzel, het welk, terwyl het den traagen mensch, tot eene ongewoone en verdrietige inspanning van zyne vermogens verplichtede, geene andere, dan wrange, vruchten en treurige onheilen scheen te zullen opleveren: Men voerde dus, om nauwkeurig te spreeken, in de *Roomsche* Kerk eenen hardnekkigen kryg, niet tegen den waaren zin van onzen Grondregel, zoo als die door verstandige en bezadigde *Protestanten* begreepen en voorgestaan wierd, maar tegen de valsche en gebrekkige denkbeelden, welke heethoovdige lieden, die meer

meer op den klank der woorden, dan op derzelver wezenlyken inhoud gewoon zyn af te gaan, van deezen grondslag der Hervorming opgevat hadden.

Natuurlyk moet dan deeze tegenstand veel van zyne kracht verliezen; het moet aanstonds blyken, dat dezelve, hoe sterk en aanhoudend ook, onze goede zaak niet benadeelen kan, zoo ras het waare van het valsche, het nuttige van het nadeelige behoorlyk afgescheiden, en het eigenlyk doel der *Protestanten* nauwkeurig aangeweezen is. Dan ziet elk onpartydige, dat het *Protestantsch* hart, het welk zyne eigene beginzelen recht kent en eerbiedigt, voor de kracht der waarheid en der gerechtigheid nooit ongevoelig is; dat het in alle spoorloosheden en gevaarlyke nieuwigheden, even weinig smaak vindt, als in de oude dienstbaarheid aan eenen onverbiddelyken meester; dat het zich aan het harde juk van den *Roomschen* Kerkvoogd niet heeft onttrokken, om zelve den Schepter van gewetens-dwinglandy te voeren, en, met het Bisschoplyk purper omhangen, zich op eene onfeilbaarheid te beroemen, welke nimmer aan den zwakken sterveling van God beloofd, veelmin geschonken is. Men zal bevinden, dat de rechtschaapen *Protestant*, terwyle hy by uitstek nauw gezet is, op alles, wat hy, naar zyne meer of min verlichte kennis, gelooven en volbrengen moet, even weinig verlangt, om van iemand zyner kortziende medemenschen de Wet des geloovs te ontvangen, als dezelve aan anderen,

ren, zelvs den onkundigften en minvermoogenden, voor te fchryven. Men zal ras ontdekken, dat de echte Voorftander van onzen Grondregel niet minder voor den fchadelyken invloed van onkunde, vooroordeelen en kwalyk begreepen zelvs-belang, ter ondermyning van het Ryk der Waarheid, als voor het fchadelyk uitwerkzel van het menfchelyk gezach, in zaaken van den Godsdienst, beducht is; en, terwyle hy zich, tot het onderwyzen van onkundigen, het te recht brengen van dwaalenden, en het overtuigen van wankelmoedigen, gaarne verleedigt, echter nimmer als een onfeilbaar Hemel-tolk, en op eenen beflisfenden toon, het geweeten van zynen broeder aan fmaadelyke banden legt. Het zal eindelyk elk een, die zich de gegeevene ophelderingen van onzen Grondregel noch erinneren kan, ten klaarften blyken, dat de waare *Protestant*, terwyle hy zyne eigene rechten redt en verdeedigt, tevens die van anderen, als een onfchendbaar heiligdom ontziet, en dus in het ftuk van den Godsdienst (het tederst en dierbaarst belang, het welk de mensch op aarde voorftaan kan) de billykfte zelv-liefde met de loflykfte rechtvaardigheid jegens zynen Natuurgenoot nauw vereenigt. En dit alles is voorzeker overvloedig genoeg, om den mensch, wiens hart voor de kracht der waarheid open ftaat, van de zekerheid en rechtmaatigheid onzes Grondregels te overtuigen.

Jaa ik zoude my te meer aan een opzettelyk betoog dee-

deezer Waarheid kunnen onttrekken, daar ik, in de voorgaande Afdeeling, behalven eene breedvoerige verklaaring van den zin en het oogmerk deezes Grondregels, ook noch de bronnen heb opgegeeven, waaruit dezelve is voortgevloeid. Daar nu deeze bronnen, gelyk ik meene getoond te hebben, *en* in den eenvouwigen staat des geschils, *en* in het gene men van alle wetenschappen gemeenlyks ziet gebeuren, en als billyk en regtmatig aanneemt, *en* eindelyk in het gene men van de natuurlyke werking van 's menschen zedelyke vermogens met recht verwachten mag, liggen opgeslooten, zal zeker elk onpartydige gaarne toestemmen, dat een Grondbeginzel, uit zulke bronnen afgeleid en opgehelderd, indien men daarin slechts de regels van een gezonde Redeneer-kunde niet te buiten ging, billyk, zonder eenig verder betoog, als onwederspreekelyk, mag worden aangenoomen.

Edoch op dat dit ons stilzwygen door niemand als een bewys van onvermoogen opgenoomen worde, en om aan den uitgedrukten eisch der voorgestelde Vraage, zoo veel in myn vermoogen is, op eene volledige wyze te beantwoorden, zal ik noch een en ander klaar bewys bybrengen, waardoor ik hoope, dat elk, die dit stuk leezen en beoordeelen kan, van de zeekerheid en rechtmaatigheid deezes Grondregels vastelyk overtuigd zal worden.

1. Elk mensch vindt *vooreerst* van deeze Waarheid,

heid, dat een ieder, op de gemelde wyze, over zaaken van den Godsdienst, voor zichzelven, mag en moet oordeelen, den krachtigsten betooger in zyn eigen hart. Het geweten komt onfeilbaar tegen alle redelooze beheersching van 's menschen redelyke zielsvermoogens op. Het is van den Maaker der Natuur bestemd, om den mensch aan het oneindig groot verschil tusschen goed en kwaad, loflyk en lakenswaar-, [illegible] dig te herinneren. Het moet v [illegible] en, de onstuimige hartstochten [illegible] heden, welke dagelyksch de deer [illegible] ing en onheilen veroorzaaken, [illegible] terveling, zoo niet volkoomen [illegible] insten krachtig tegenwerken. Het [illegible] en als eene Godlyke kracht van be [illegible] lukkig belet, dat de Deugd, hoe [illegible] nisvormd, echter, niet openlyk en overal, voor ondeugd wierd verklaard, en dat de snoodste ondeugden, hoe konstig ook vernist, en door vuige slaaven van dierlyke lusten toegejuichd, nimmer in alle rechten der tegenovergestelde Deugden traaden. Door eene gezonde Redeneer-kunde ondersteund, en door den Hemelschen Godsdienst voorgelicht, heeft het aan leugen en geveinsdheid, hoe fel en overmeesterend ook dikwyls haar vermoogen waare, hoe zeer zy menigwerv ontelbaare stervelingen, eeuwen achtereen, bedwelmden, in den loop haarer overwinningen altyd paal en perk gesteld.

Het

Het is zoo. Veele hevige hartstochten, aardsche belangens, verdervlyke zetregels en schaadelyke vooroordeelen vereenigen zich niet zelden, ter onderdrukking van den heilzaamen invloed van deezen inwendigen Leidsman. In zulke gevallen zyn zyne kloppingen vruchteloos: Zyne stem verheft zich, maar wordt door een verward geraas van drivten overschreeuwd: Zyne raadgeevingen, hoe billyk en voordeelig ook, worden in den wind geslaagen: Tegen zyne vinnigste beschuldigingen worden allerleie aangenaame verstrooingen, zoete genietingen, voordeelige uitzichten, zelvs wereldsche nadeelen overgesteld, en, ten minsten voor een poos, een krachtig hulpmiddel bevonden: De ellendige, door dien heilloozen stroom medegevoerd, juicht den leugen toe, wierookt voor den smaadelykften Afgod, werpt zyne eigene rechten weg, treedt die van anderen met voeten, heeft van deugd en ondeugd, van wet en plicht zeer verwarde en valsche begrippen, en vindt in allerleie snoodheid zyn vermaak en voordeel.

Dan deeze zoo droevige verbastering van den zedelyken mensch bewyst in geenen deele, dat men zich op de duidelyke uitspraaken van zyn geweeten nu niet meer verlaaten kan. Neen. Deeze blyven altyd waarheid en rechtmaatigheid: Altyd zyn zy een veilige gids langs de kronkel-paden deezes Levens. De stem van het geweeten kan gesmoord en onderdrukt worden: Maar wanneer zy zich verheft, zyn

haare toonen zuiver en onvervalscht, als gelouterd zilver. Deszelvs raadgevingen worden wel afgeweezen: Maar zy zyn onophoudelyk de edelmoedige lessen van een volstandig vriend. Deszelvs beschuldigingen worden wel eens krachteloos bevonden; maar telkens herhaald, en eindelyk gebillykt. Nooit kunnen wy dan gevaar loopen, van door deezen inwendigen beslister van veele aangeleegene geschillen misleid te worden: Nooit hebben wy het recht, van zyne uitspraaken, die altyd juist en onpartydig zyn, in twyffel te trekken, veelmin tegentespreeken: Nooit zouden wy in zaaken van aanbelang, vooral in 't stuk van den Godsdienst, den bal, zoo grov en menigvuldig, misgeslagen hebben, hadden de menschen slechts dat geen voor waar en goed gehouden, 't welk door het geweeten, als zoodanig wordt aangepreezen.

Wel nu dan ô mensch! die geweeten hebt, dat is, die gewoon zyt, in gewichtige gevallen, naar deszelvs stem alleen te luisteren, welk een vonnis velt hetzelve over onzen tegenwoordigen Grondregel? vindt het daarin al dat ongerymde, losbandige en ten verderve leidende, 't welk de *Roomschgezinden* daarin meenen aan te treffen! of beschouwt het denzelven als eene billyke en noodzaakelyke handhaaving van 's menschen onvervreemdbaarst recht, en onvermydelyken plicht? Geevt hetzelve aan het geestelyk rechts-gebied der Pausen en Kerk-vergaderingen,

gen, hoe drukkend en willekeurig ook, de voorkeur boven eene redelyke vryheid, waardoor elk meester is van zyne Godsdienstige gevoelens, en daar over, alleen voor God en zyn geweeten aanspraakelyk? Kan hetzelve een middenweg vinden, tusschen het stelzel der *Roomschgezinden* en den Grondregel der *Protestanten*, waardoor de invloed der Geestelykheid op de denkwyze haarer medeleden, met de edelste geweetens-vryheid, het kostbaarst sieraad van een redelyk wezen, kan worden overeen gebragt? Neen de stem van uw geweeten verheft zich onfeilbaar tegen alle slaverny der ziele; Niet zonder afgryzen kan het terugge zien op de eeuwen van barbaarschheid en onderdrukking, waarin millioenen van lichtgeloovigen, doch voor de eeuwigheid geschapene, wezens, hunne zielsrust, hunnen Hemel zelve, van de willekeur van éénen, of van weinigen, hoopten. Met bloedige traanen van medelyden beweent het die treurige overblyfzelen van dwang en onverdraagzaamheid, welke, ondanks het opgaan van het Licht der Hervorming, noch alomme bespeurt worden. Met genoegen juicht het de grondbeginzelen, den arbeid, van zulken toe, die, door middel van het duidelykst onderwys en het bondigst betoog, elk menschelyk hart tot eene heilige zitplaats van eenen vrywilligen en, op rede gebouwden, Godsdienst, tot eenen behaaglyken Tempel, niet aan menschen, maar aan den God des Hemels toegewyd, vormen willen. Met de zuiverste toonen van eerbiedigen dank verheft het

den

wyzen Albeſtierer, die, in eene zaak van zoo veel aanbelang, de oorſpronglyke gelykheid van alle menſchen gehandhaafd en herſteld heeft. Eindelyk het overlaadt u met lof en goedkeuring, zoo menigwerv gy de edele vryheid, welke gy voor uzelven, in zaaken van den Godsdienst, begeert, ook aan anderen verzorgt, en allen uwen invloed beſteedt; om Gods gezach, alleen, in geloovs-ſtukken alomme te doen eerbiedigen.

2. Noch een *ander* allerkrachtigst bewys voor de zekerheid en rechtmaatigheid van onzen Grondregel vloeit voort uit eene oplettende beſchouwing van de denk- en handel-wyze van iemand, die zich, in geloovs-zaaken, op het gezach van menſchen verlaat.

Zulk een zal ongetwyffeld den aard van zyne Godsdienſtige begrippen, en de gronden, waarop zy rusten, in het geheel niet, of zeer oppervlakkig, kennen. (Want het ſpreekt van zelven, dat hy, zoo ras hy van beide deeze ſtukken behoorlyk onderricht is, en zyne overtuiging daarop grondt, alwaren dan ook zyne denkbeelden valsch en onnauwkeurig, en zyne bewyzen zwak en ongeſchikt in het oog van anderen, dat hy, zeg ik, dan nimmer behooren zoude op de lyst van zulken, die het gebruik van 's menſchen eigen oordeel, in zaaken van den Godsdienst, afkeurende, zich aan de uitſpraaken van anderen blindelings onderwerpen.) Hy zal wel

wel eene groote menichte van denkbeelden in zyn geheugen hebben, doch van wien verheevenheid en wederzydsch verband hy geene kennis heeft: Veele woorden zal hy van buiten kennen, zonder dat hy van de zaaken, daarmede aangeduid, en derzelver betrekking tot zyne zaligheid een bepaald denkbeeld hebbe: Veele ſtellingen zal hy beweeren, hardnekkig ſtaande houden, jaa, des noods, met geweld en moordgeweer doorzetten; terwyl hy niet in ſtaat is, om iemand van derzelver zekerheid en aanbelang door redenen te overtuigen: In veele opzichten zal hy van zyne *Mede-Christenen* in mening verſchillen; hy zal hen haaten en onvoorzichtig der verdoemenis toewyzen, zonder dat hy het dwaaze en verdervlyke van hunne begrippen kan aantoonen: Aan veele gebruiken zal hy, blindelings verſlaafd zyn, jaa een groot gewicht en heiligheid toeſchryven: Tegen alle verbeteringen, hoe noodig en voordeelig ook, zal hy, om dat zy het eenmaal aangenomen gezach, beſtryden, zich hardnekkig aankanten: Zyn eeuwig welzyn zal hy laaten aankoomen op uitdrukkingen en plechtigheeden, welke alleen aan de gryze oudheid, de langduurige gewoonte, de beſlisſingen der Pauſen, en de overmacht der heersch-zuchtigen haare waarde en aanzien verſchuldigd zyn.

Eene ongelukkige geſteldheid voorzeeker! Hoe beperkt moet de kennis, hoe zwak de overtuiging, en hoe overmeesterend het Bygeloove by denzulken

 zyn!

zyn! Hoe licht loopen deezen gevaar, om de rampzalige ſpeelbal van geestlyke en wereldlyke ſtaatkunde te worden! Op welk een losſen grond waagen zy het gebouw van hunne gelukzaligheid! Welk eene geringe moeite behoeyt het te kosten, om deezen de vernischte dwaling voor Godlyke waarheid en de opgeſmukte ondeugd voor Hemelſche heiligheid op te dichten! Eene Gods-ſpraak van den aardschen Kerkbeheerſcher, met enige vervloekingen geſtaavd, is daartoe voldoende. Tot welk eene treurige werkeloosheid en onvatbaarheid geraaken 's menſchen edelſte vermoogens door een Godsdienst-ſtelzel, welks eerſte grondwet het berusten in anderer uitſpraaken is! Hoe jammerlyk wordt door zulk eene grondſtelling de zuiverheid, de verheevenheid, de ootmoet en de zachtmoedigheid van het Christendom bezwalkt en uitgedreeven! En welk eene verantwoording laaden de zulken op zich, die, niet ſlechts voor zich zelven, maar ook voor duizenden hunner Natuurgenooten over den Godsdienst uitſpraak doen, en zekerlyk te wachten hebben, dat alle deeze duizenden eerlang de ſchuld van hunne afwykingen en verkeerdheden, van hunne onkunde en vleeschelyke onbezorgdheid op hen, hunne geestelyke Leidslieden, werpen, en hun, als de listige verleiders en vreeslyke dwingelanden van zoo veelé onſchuldigen, by de onpartydige Godheid aanklaagen zullen. Een Engel ſtort dan veellicht een traan van medelyden over deeze laatſten, by het aanbidden van Gods heiligen ge-

gerichts-handel: Maar tevens ryst 'er, uit het midden der Duivelen, een luidgeschater op, by 't bly vooruitzicht van de uitgezochte kwellingen, welke zy den eersten, tot eene rechtvaardige straf van hunne heersch-lust en vermeetelheid, aandoen zullen.

Het is moogelyk, ik erken het, dat zy, die hun eigen oordeel aan dat van anderen onderwerpen, op veele nuttige inrichtingen en allerbillykste zedelessen eenen hoogen prys stellen. Het zou zelvs moogelyk zyn, dat het nauwkeurigst en verheevenst zaamenstel van Godsdienstige waarheden, by deezen of geenen, geene andere voorspraak of aanbeveling had, dan het gezach van anderen: Het kan eindelyk zeer licht gebeuren, dat hy, die gewoon is, de Godsdienstige kundigheden van deezen of geenen beroemden geleerden, of vermoogenden Kerkvoogd blindelings te omhelzen, of voortestaan, van veele diepzinnige geheimen en afgetrokkene onderwerpen enig denkbeeld verkrygt, en, op zyne wyze, overreedt wordt; van welke een ander, die in zaaken van den Godsdienst, allen voor zich zelven oordeelt, vooral, wanneer hy alleen met den Bybel te raade gaat, zich geen denkbeeld maaken, veelmin overtuigen kan. Doch kunnen deeze, louter toevallige, voordeelen, al het nadeel en alle schande enigzins opweegen, welke met het blindelings toestemmen van anderer begrippen onafscheidbaar verbonden zyn? Zal de zekerheid en verhevenheid van enig

Godsdienftig begrip het gebrek van deszelvs redelykheid vergoeden? Zal eene ziele, welke aan zekere, van buiten aankoomende, indrukken en machtfpreuken, als een levenloos werktuig, ten dienfte ftaat, in zulk een ftuk ooit redelyk en Godvreezend kunnen heeten? ó Hoe veel heeft hier de *Protestantfche* ziel vooruit! Deeze, met de edelfte vryheid van onderzoek begivtigd, maakt zich alle hulpmiddelen, om tot de kennis der waarheid te koomen, in den Godsdienst even als in alle andere wetenfchappen, gaarne ten nutte: Zy eerbiedigt het het onderwys en de ervaarenheid van ouderen, meesteren en beroemde geloovs-genooten, maar zy onderwerpt zich, in 't ftuk des geloovs, flechts aan éénе onwraakbaare Opper-macht: En, hoedanig ook de voorraad van haare Godsdienftige kundigheden zy, niet ééne ftelling is 'er onder, welke niet eerst duidelyk begreepen, rypelyk, overdacht, in haare aanneemelykheid hartelyk erkend wierd. Wie bezeft en voelt nu niet de onwrikbaare zekerheid en de hoogfte rechtmaatigheid van den Grondregel der *Protestanten*?

3. Wy hebben nu flechts éénen enkelen Voorftander van het menfchelyk gezach, in het ftuk van den Godsdienst, in zyne gevoelens, handelingen en vooruitzichten befchouwd, en daaruit een *tweede* bewys voor onze Grondftelling zien voortvloeien; wanneer wy nu eens eene geheele

le Gemeente van zulke lieden ons oplettend voor den geest ſtellen, en op haare omſtandigheden onpartydig acht geven, zal een *derde* bewys voor deeze waarheid, zoo ik meen, ſpoedig te voorſchyn koomen.

In zulk een genoodſchap van *Christenen* is nauwlyks iemand van de waarheid en aanneemelykheid zyner geloovs-belydenis, op redelyke gronden, overtuigd. Men vindt 'er een prachtig ſtelzel van uitwendige plechtigheden, eendrachtig aangenoomen, eerbiedig toegejuichd, en met de bygeloovigſte naauwkeurigheid, den dweepachtigſten yver, opgevolgd, en afgevorderd; doch welks grondſlagen enkel Pauslyke bullen, vaderlyke overleveringen en geboden van menſchen zyn. In zulk een genoodſchap is niet CHRISTUS JESUS, maar alleen de gëeerbiedigde ſterveling, het middenpunt der vereeniging: In deszelvs belydenis ſtaan veellicht de eerwaardigſte Godsſpraaken van den Bybel en de uitzinnigſte grollen van eene vergoode bygeloovigheid naast elkanderen, als even noodzaakelyke geloovs-punten: Deszelvs gebede-boeken pronken misſchien met de naamen, niet ſlechts van den, alleen aanbiddelyken, God, en van zyne yverigſte zendelingen, maar ook van de doemwaardigſte deugnieten: De grootſte verdienſte in zulk een genootſchap is, *of* zelve niets te beſlisſen over zaaken, welke God en de Eeuwigheid betreffen, en, zonder enige navraag, de bepaalingen van een feilbaar mensch, als het werk eener Hemel-

ſche onfeilbaarheid, aan te neemen; *of* zyne eigene gevoelens konſtig te ontveinzen, en als een Huichelaar zich zelven te vermommen. De machtige Geweetens-heer behoevt, in het midden van zulk een genoodſchap, ſlechts een groot geſchreeuw van 't gevaar der Kerke, van Ketters en Ongeloovigen te maaken, ſtraks wordt de bloedvaan der vervolging uitgeſteeken; elk vergeet de Christelyke zachtmoedigheid en menſchenmin; ſteekt verwoed den dolk in het hart zynes naasten bloedverwants; aanſchouwt met blyde wezens-trekken, den opgaanden rook van verzengde Natuurgenooten, en werkt dus, door den ſchyn van Godsdienst-yver bedroogen, der uitſpoorigſte ſtaatzucht, niet zelden wonderlyk in handen.

En welke voordeelen verkrygt zulk eene Gemeente in vergoeding van den gereeden afſtand, dien zy eenmaal van het gezond verſtand en van het eigen onderzoek, in zaaken van den Godsdienst, gedaan heeft; in vergoeding van het bedrog, waarvoor zy dagelykseh bloot ſtaat, en van het onbepaald vertrouwen, waarmede zy één of meer van haare medeſtervelingen verwaardigt? Misſchien is de toeſtand dier menſchen geruster, hun voorſpoed beſtendiger, hunne eendracht nauwer, hunne wederzydſche lievde vuuriger en hunne zaligheid zekerer, dan van anderen, die, in 't ſtuk van den Godsdienst, hun eigen oordeel gebruiken willen? Moogelyk zyn hunne kundigheden uitgebreider, hunne zeden zuiverer, hunne

harts-

hartschtochten beter beteugeld en hunne daaden Christelyker, dan die van anderen? Ik erken, byaldien dit alles zoo ware, dan zouden zy voor hun ingewikkeld gelove, wel niet een bondig bewys en eene volleedige verdeediging, maar evenwel eene hartinneemende verſchooning hebben. Weshalven wy ons niet behoeven te verwonderen dat de *Roomschgezinden* deeze voordeelen, als aan hun genoodſchap byzonder eigen, ten breedſten uitgemeeten, en 't gevaar der Hervorming, en de ysſelyke gevolgen van ons Grondbeginzel, met de lelykſte verwen afgemaald hebben.

Edoch, wanneer wy de zaake van naby beſchouwen, en ook hier niet op het zeggen van anderen, van partydigen, afgaan willen, waar in, (vraagen wy dan billyk) waarin ontdekt zich die meerdere zuiververheid, rechtſchaapenheid en zekerheid van een genoodſchap, als dat der *Pausgezinden*? Kan eene gemeente zuiver in de leere heeten, welke voor haare byzondere gevoelens geen ànder bewys weet of althans behoevt by te brengen dan dit: De *Kerk* gebiedt het zoo? Zyn de harten en zeden van zulke menſchen zuiver, zuiverer dan die van hunne Natuurgenooten, die, op den blooten wenk van eenen Geweetens-beſtierer alle plichten van het Euangelie met voeten treeden, en aan de ſchroomelykſte trouwloosheid, aan de onnatuurlykſte verzaaking van vriend- en bloedverwant-ſchap en aan den vreeslykſten broeder-

der-moord niet ſchroomen handdaadig te zyn ? Zyn zulke menſchen rechtſchaapen, rechtſchaapener dan andere *Christenen*, wier minzaamheid, getrouwheid en Naastenlievde, eer een uitwerkzel van hunne natuurlyke goede geaardheid van de verlichting onzer eeuwe, of van de wyze bezorgdheid eener waakzaame overheid, dan van hun hoog opgevyzeld Godsdienst-ſtelzel is ? En lieve Hemel! waar is de zekerl [illegible] mtrent het eeuwig heil der ziele t [illegible] hen, die met hun verſtand niet [illegible] y vatten kunnen, die met hun [illegible] ſen, die, met een woord, hunne [illegible] iele, met alles wat zy kan en [illegible] ekeur van enigen ſterveling veil [illegible] heid hebben zy, by voorbeeld [illegible] ſtig lot, die misſen voor de z [illegible] en moeten doen; die dagelyksch met den ſchrik des vagevuurs bezwangerd worden; die zich in tyds van anderer overtollige goede werken voorzien moeten; die, in dingen van het uiterst aanbelang, niet van hunne eigene oprechtheid, maar van de welmeenenheid hunner geestelyken afhangen; en die, in dit alles, hunne overtuiging, hunne hoope en vreeze, vooral, zoo niet geheel, op het gezach van anderen, van bedrieglyke ſtervelingen, grondvesten ?

Wien ſteekt dan de zekerheid en de rechtmatigheid van de handelwyze der *Protestanten*, van een eigen

en

en onbelemmerd oordeel over Godsdienſtige onderwerpen, niet duidelyk in het oog! Voorzeeker, wy bouwen ons gelove en gemoedsrust op een onwankelbaarer grondſlag. Met het hoogſte recht maaken wy, in zaaken van den Godsdienst, gebruik van die redelyke vermoogens, welke ons zeeker, met een zeer gewichtig oogmerk, door den grooten Schepper, boven 't redenloos gedierte des velds, toegeſtaan zyn.

4. Het bewys, het welk gewoonlyks uit de ongerymdheid van enig gevoelen of ontwerp wordt afgeleid, kan, zoo 't my toeſchynt, ook op dit onderwerp worden toegepast, en een *laatst* een *vierde* blyk van de zekerheid onzes Grondregels opleveren.

In waarheid het gevoelen van hun, die, ons Grondbeginzel tegen ſpreekende, het geweeten van den vrygebooren mensch, in zaaken van een eeuwig aanbelang, aan de willekeurige beſlisſingen van een feilbaar mensch onderwerpen, is een geheel zamenſtel van de tastbaarſte ongerymdheden.

Of is 't niet ongerymd, niet ſtrydig met den aanleg en het natuurlyk verband van 's menſchen redelyke vermoogens, dat hy aan enige ſtelling zyne toeſtemming, aan enige daad of gewoonte zyne goedkeuring geve, en dus zynen wille tot het een of ander bepaale, terwyl zyne overige vermoogens, het verſtand en oordeel, wier voorlichting en uitſpraak

de wil alleen moet volgen, buiten alle werking gehouden, ten minsten tot een ingewikkeld begrip en blinde beoordeeling van het voorgesteld onderwerp verweezen worden? —— Is 't niet ongerymd, dat aan zulk eene, zoogenaamde, overtuiging van een of ander Leerstelzel, enkel omdat zy veellicht de hardnekkigste en vermeetelste is, de eeuwige zaligheid meer wordt vastgehecht, dan aan eene overreeding, welke te recht den naam van redelyk kan voeren, welke een meer of min volleedig begrip van het aangekondigd voorstel en deszelvs onwankelbaare bewyzen, ten grondslage heeft, en welke, schoon veel omzichtiger en bescheidener dan de voorgaande, echter door niets, zelvs niet door de Eeuwigheid, beschaamd zal worden? —— Is 't niet ongerymd te veronderstellen, dat dezelvde vermoogens, welke by den eenen mensch vryelyk moogen dienen, niet slechts om zyn eigen Godsdienststelzel uit te denken, maar ook om aan anderen menige geweetens-wet voor te schryven, van deeze laatsten alleen gebeezigd moeten worden, om voor zynen vermoogenden Natuurgenoot eerbiedig te bukken, de wet des geloovs van zynen zetel, even als van een ander *Sinaï*, te ontvangen, en den yseren schepter der allerschandelykste willekeur, even als eene vaderlyke tuchtroede, met veel hartelykheid, te kussen? —— Is 't niet eene onbegrypelyke tegenstrydigheid, dat de Schepper der Wereld, die in het voortbrengen, onderhouden en verzorgen van het menschelyk geslacht, zoo vee-

veele blyken van de onpartydigste lievde, heeft aan den dag gelegt, ondanks alle teekenen van natuurlyke gelykheid en wederzydsche afhanglykheid, welke hy aan alle menschen heeft gesteld, echter den eenen mensch tot den geweetens-beheerscher van den anderen aangesteld, en deezen tot eene blinde onderwerping aan geenen, zelvs omtrent de keuze der middelen, door welke wy kunnen behouden worden, zou verweezen hebben? Neen, deeze gedachte kan niemand, die God slechts kent, als een weezen, by het welk *geene aanneeming des perzoons* gevonden wordt, een enkel ogenblik verdraagen. Het menschdom zou dan uit een ongelukkig mengzel van kruipende slaaven en trotsche dwingelanden geheel bestaan, ja, volgens Gods eeuwige bestelling moeten bestaan: De aarde zou slechts de droevigste teekenen van overheersching en slaverny moogen en moeten opleveren! Het denken zelve, niet zelden het enigst overblyvzel van redelyke vryheid, het welk menschelyke dwang-zucht niet wegneemen kan, ware dan mede eene gemakkelyke prooie voor onzen Geestelyken Opper Heer: Deeze zou dan namaals niet slechts over het misbruik van zyne macht en invloed te recht gesteld en gestraft worden, maar ook zou de onderdrukte Natuurgenoot elke klacht over het buitensporigst geweld, elke zucht naar Geweetens-vryheid, elken tegenstand, aan de onredelykste Oppermacht geboden, by God, den Vader des menschdoms, zwaar moeten verantwoorden. —— Is 't niet

ongerymd, dat men, om den redelykſten Godsdienst voort te planten en ſtaande te houden, een begin maakt met den mensch het vry gebruik van zyne redelyke vermoogens te ontneemen, en hem eene gereede onderwerping aan menſchelyke beſlisſingen aan te raaden, welke men zelve, in elke andere wetenſchap, als het onredelykst en gevaarlykst vooroordeel, afkeuren en beſtryden zou? —— Is 't niet
uitoeffening van de bemin-
verlochening, van bezadigd-
edigheid (en op deeze dringt
) bevorderen wil, met een
aande te houden, het welk
den eenen, een geſtaadig
alle beſcheidenheid uit het
c hem tot een heilloos top-
opvoert: Terwyl het den
moed uitbluscht, hem zyne waarde doet vergeeten, hem omtrent zyne dierbaarſte voorrechten onverſchillig maakt, en hem of tot eene verregaande laagheid van geest en eene eeuwige beſchroomdheid, of tot de ſnoodſte vleiery, de onchristelykſte geveinsdheid, en ergſte onbezonnenheid vervoert?

Ik zwyge van meerdere ongerymdheden, welke noch met eene geringe moeite konden verzaameld worden. Het blykt reeds overvloedig, dat een ſtelzel, 't welk met zoo veele ongerymdheden belaaden

is,

is, en 't welk zich bovendien met geen een onwederlegbaar bewys weet ſtaande te houden, hoe uitgeſtrekt en langduurig ook deszelvs invloed mooge zyn, zich by den onpartydigen met niets kan aanpryzen. Dat daarentegen de Grondregel der *Protestanten*, welke het enig middel aanwyst, om alle deeze tegenſtrydigheden te ontkoomen, en welke bovendien op zoo veele onwankelbaare grondſlagen rust, zeker en billyk is.

Edoch de zekerheid van enig Grondbeginzel maakt hetzelve niet alleen aanneemelyk. Menige ſtelling kan zeker, en met de krachtigſte bewyzen betoogd zyn, zonder dat wy by derzelver aanneeming een groot belang hebben: Zy kan van een zeer gering gewicht, eene loutre beuſeling, een diepzinnig en afgetrokken onderwerp, een lang voorleeden voorval zyn, aan welks waarheid of valschheid ons, ter ontdekking van aangeleegene geheimen, ter beſtiering van onzen wandel, of ter bevrediging van ons gemoed, niets geleegen ligt. Het aanneemelyke van ons Grondbeginzel hangt dan desgelyks van deszelvs aangeleegenheid, van den invloed af, dien het op onze denkwyze en gedragingen, op ons geluk en ongeluk hebben kan.

Deezen invloed zoude ik nu dan, in de *tweede* plaats, om myn betoog te voltooien, moeten aantoonen. Dan ik kan my hier veilig beroepen op het

geene daaromtrent reeds in de eerste Afdeeling (zie bladz. 273.) is bygebracht, zonder in eene herhaalde ontwikkeling van dit Stuk uit te weiden.

Ons Grondbeginzel moet dan nu noch uit een ander, een *derde*, oogpunt beschouwd worden, op dat deszelvs aanneemelykheid volkoomen blyke; zy wordt namelyk ook bepaald door het *menigvuldig* en *onwaardeerbaar nut*, het welk onze Grondregel aan het menschelyk geslacht, beloovt, aanbrengt en verzeekert.

Daar ik in het beloop van deeze Verhandeling reeds meer dan eens van het voordeel deezer Grondstelling gesprooken, en menig nut daarvan, ten minsten in het voorbygaan, aangestipt heb, zal ik, om noodelooze herhaalingen, zoo veel moogelyk voor te koomen, en tevens dit vak des betoogs behoorlyk aan te vullen, de uitsteekendste trekken van het voordeel, het welk ieder byzonder sterveling, jaa de geheele menschelyke maatschappy, van onzen Grondregel, met recht verwachten mag, in het volgend tafereel byeen verzaamelen.

1. Hy schenkt aan elk mensch de vrye en ongestoorde beschikking over dat geen, het welk hem allerdierbaarst behoort te zyn, namelyk de bevordering van zyn eeuwig ziels-heil. Schoon in duizend andere gevallen aan het Oppergezach van deezen of geenen machtigen Sterveling onderworpen; schoon

dik-

dikwyls genoodzaakt, om zich in de bestiering van zyn uitwendig gedrag, in het genot of gemis van de vruchten zynes dagelykschen arbeids, in het voeren van zyne gesprekken, in de keuze van zyne vrienden en uitspanningen, in het voorstaan of verwaarloozen van zyne rechtmatigste eischen, naar den smaak van anderen en het beloop der tyden te schikken; verzeekert hem echter deeze Grondwet der *Protestanten*, onder alle luchtstreeken, by alle menschen en in alle tydperken van de zaligste onafhanglykheid in alles, wat op God en zyne onschatbaare kennis betrekking heeft: Zy kent aan alle menschen, zonder onderscheid, eene vryheid toe, welke boven alle aardsche inkomsten en berekeningen zeer verre verheeven is: Zy kenmerkt de juiste paalen, welke het Oppergezach van den man over zynen naasten nimmer mag overschreeden: Den ryken vertrouwt zy een pand, 't welk altyd het dierbaarste van zyne schatten moet uitmaaken: Den behoeftigen bewaart ze voor eene volstrekte armoede: Duizenden, die tot het smaadelykst lyfeigendom van stoute Natuurgenooten geschapen scheenen, geeven ze aan zich zelve en hunnen grooten Maaker weder: Zy verbreekt het eerloos juk, het welk Vorsten en Volkeren, eeuwen achter een, zomwylen met weerzin, doch meestal met den bygelovigsten yver, gedragen hebben: Zy delvt de kloove weder op, welke tusschen den redelyken mensch en het redenloos gedierte des velds door den Maaker der Natuur, by de wording aller din-

dingen, gevestigd is, doch welke, door toomelooze heerschlust aan den eenen, en onverſchoonlyke lafhartigheid aan den anderen kant, bykans geheel was toegeſtopt: Zy verſchaft, zelvs aan den Christenſlaav in Turkſche kluisters, zelvs aan den gehaaten Waarheids-vriend op den verſtikkenden Houtſtapel, zelvs aan den ſtervenden STEPHANUS onder den vermorzelenden ſteenhoop, deezen verkwikkelyken

voorrecht van een redelyk

w[illegible] s-vryheid, nooit afgeſtaan

[illegible]

der *Protestanten* vernieuwt

elyk geſlacht het denkbeeld

ſpronglyke Gelykheid. En

o v[illegible] aare aanwinst is dit! De ver-

digheden, welke reeds voor-

lang, [illegible] menschdoms bekleed, en door een ander deel, gewillig of met tegenzin, geërkend zyn, (en het zou de grootſte dwaasheid zyn, dit verſchil tusſchen menſchen en menſchen, in 't gemeen, als overtollig of nadeelig, af te ſchilderen) gaan met veele ſchitterende uitwendigheden gepaard, waaraan zich het lichtzinnig volk veelal vergaapt, en eene ingebeelde waarde toeſchryvt. Der menſchen wezenlyke hoedanigheden worden met hunne toevallige geluks-omſtandigheden en ingebeelde grootheid of verward, of ten minſten daaruit afgemeeten: Men kan niet gelooven, dat menſchen, die den ſchepter

ter over uitgeſtrekte Landſchappen zwaaien, die met eene talryke Legermacht aan hunne eiſchen en bevelen, hoedanige ook, kracht byzetten, die zich in eene zee van overvloed en wellust baaden, die door eene talryke ſtoet van Livreidragende Huurlingen geſtadig opgepast worden, wier woord en wenk eene wet voor veelen is, en die over 't goed en bloed van duizenden beſchikken; dat zulke menſchen dezelvde natuur, behoevtens, rechten en beſtemming met den geringſten hunner huisbedienden, den lafſten hunner vleieren en den armſten hunner medeburgeren, gemeen hebben: Men verbeeldt zich wel ras, dat de een uit een ander Leem, als de ander, is te voorſchyn gekoomen, dat de een van God beſtemd is om te heerſchen, de ander, om het juk te draagen; de een, om te verkwisten, de ander, om gebrek te lyden; de een, om ſlechts naar zyne grilligheid te leven, en de ander, om zich aan de nukken van deezen, in alles, te onderwerpen. En waar, waar blyvt dan de eindpaal der Heerschgierigheid, de breidel der ontucht en de teugel der onrechtvaardigheid! Waar, waar kan dan het recht der armen en der weduwen gelden! „ Heilige Zetregel! Gy rukt „ den dwaazen Sterveling deeze jammerlyke ſchellen „ van de oogen af, gy ontvouwt en handhaavt het „ geweetens-recht van alle menſchen, in eene zaak „ van het uiterst gewicht." De Bedelaar en de Vorst hebben hier dezelvde rechten: De ryke en de behoevtige hebben beide aanſpraak op een even

onafhanglyk geweeten en onbelemmerd geloovs-onderzoek. De aanzienlyke en geringe zyn dan beide menſchen, menſchen tot een' vrywilligen eerdienst van hunnen Maaker geroepen, menſchen, over het gebruik van hun eigen oordeel, in geloovszaaken, by God even verantwoordelyk, menſchen eindelyk, in betrekking tot God en de Eeuwigheid van denzelvden aanleg, van hetzelvde belang en van eenigerleie waardigheid.

3. De Grondregel der *Protestanten* zet boven dien aan 's menſchen redelyke vermoogens eene allerheilzaamſte veerkracht en levendigheid by. Zoo lang de mensch, om Godsdienſtig te heeten, en den hoogstmoogelyken trap van gelukzaligheid te beklimmen, niets meer te doen heeft, dan de Godgeleerde beſluiten van deezen of geenen beroemden Leeraar, van deeze of die vermaarde Vergadering, blindelings aan te neemen, zyne eigene en anderer twyffelingen, daar tegen opkoomende, met het bekende αυτος εφα, zoo niet te ontzenuwen, ten minſten te rugge te dryven; zoo lang hem al het eigen onderzoek der Heilige Schrivt en der Godgeleerde Schryveren, van allerleien naam en gezindheid, als eene overtollige moeite of onberaadene vermeetelheid, zoo niet uitdrukkelyk verbooden, althands ernſtig afgeraaden wordt; zoo lang de zulken, die, deezen raad verwerpende, lievst zelve meesters en beoordeelaars van hunne Godsdienſtige gevoelens willen zyn, hem een

hoop

hoop losbandige zielen en gevaarlyke Nieuwigheidzoekers toeschynen: zal hy zich geene moeite ter wereld geven, om zynen Godsdienst recht te verstaan, deszelvs Grondslagen te toetzen en te versterken, deszelvs vyanden te kennen, en met het wapentuig der Rede te keer te gaan. Dit alles zal hy van zyne geestelyke Leidslieden niet slechts verwachten, maar ook gerustelyk op hen laaten aankoomen. Zyne redelyke vermoogens zullen kwynen, en hem nauwlyks te staade koomen in eene zaak, om welke te onderzoeken en te beoordeelen, hy vooral met rede begaavd is. Aan de leiband des vooroordeels gaande, volgt hy telkens de richting, welke zyne geestelyke Bewinds-mannen aan zyne onwisse treden poogen te geven, even als de waggelende zuigeling zich aan de kracht en behoedzaamheid van eene tederhartige Moeder, zonder enige bezorgdheid, toevertrouwt.

Maar de Grondregel der *Protestanten* verhelpt dit deerniswaardig ongemak: Hy breekt deeze verdooving van 'smenschen redelyke krachten gelukkig af; hy poogt ze by allen voor te koomen: Hy wil niet dat de mensch, door alle tydvakken van zyn leven heen, een zwak en onervaaren zuigeling zy. Met hem den Godsdienst, als het waardigst voorwerp eener ernstige overpeinzing en onpartydige beoordeeling, af te schilderen, moedigt hem onze Grondstelling tot eene gestadige oplettenheid op zyne eeuwige

belangens aan: Zy maalt hem het oneindig groot verfchil tusfchen eene ingewikkelde toeftemming aan al, wat door een zeker menfchelyk gezach wordt voorgefchreven, en tusfchen eene redelyke overtuiging van, 't geen wy zelve, als waar en gewichtig, bevonden hebben, met zulke verwen af, dat daardoor zyne zucht tot eigen onderzoek, zyn affchrik van al het overmeesterend gezach en vooroordeel, [illegible] ke afbreuk, welke hy daar- [illegible] of by anderen, toebrengen k [illegible] beklimme: Zy bezielt de le [illegible] nuttige weetgierigheid! Zy leert [illegible] ing zyne uitzichten in den Go [illegible] et voorouderlyk ftelzel uitbı [illegible] ligde mannen met beleid en onver [illegible] geheiligde dwaalingen aan te ta [illegible] voor de Godlyke waarheid uit te [illegible] oorfpronglyke zuiverheid en eenvouwigheid van het Euangelie, zoo veel mogelyk, te herftellen: Zy ftelt den ftervenden Grysaart gerust, dat hy zich, in 't ftuk van den Godsdienst, op niets, dan op Gods onfeilbaar gezach en op zyn eigen gezond verftand, verlaaten heeft: Zy brengt dus des menfchen redelyke vermoogens in eene altoosduurende werkzaamheid, en biedt hem tevens het aller verheevenst ontwerp van gelukzaligheid, ter beoordeeling en omhelzing aan.

4. Reeds heb ik met een woord te kennen gegee-

geeven, dat onze Grondregel eene der eindpaalen aanwyst, welke het Oppergezach van den mensch over zynen Natuurgenoot nooit verzetten of overtreden mag: En dit is mede een allerheerlykst voorrecht, te meer daar deeze Grond-wet tevens de grenzen afbaakent, welke onze onderwerping en inſchikkelykheid, jegens aardſche Machten, nimmer moet te buiten gaan.

Het oud zeggen, *usque ad aras* heeft op dit geval eene zeer byzondere betrekking. In veele dingen, welke het tydelyk leven betreffen, kan eene wettige Overheid eene ſtipte naarkooming van haare bevelen van elken onderdaan afvorderen, en, in dit geval, zoude het hoogst misdaadig en oproerig zyn, indien de laatſte, louter uit een beginzel van eigenzinnigheid of ongebondenheid, tegen de uitdrukkelyke begeerte der eerſte zich verzetten wilde. Maar zoo ras eene Overheid of Oppervorst tot de dwaasheid verviel, om iemands Godsdienſtige gevoelens zoodanig aan te randen, dat hem het ongeſtoord gebruik van zyn eigen oordeel, over zaaken, van den Godsdienst, benoomen wierd; zoo ras deeze zich het recht aanmaatigde, om, zelvs over het geweeten en denk-vermoogen van zynen redelyken medemensch te heerſchen, jaa hem een zeker Godsdienst-ſtelzel, als alleen Waarachtig en Godlyk, onder zwaare bedreigingen van dood of ballingſchap, van eerloosheid of allerleie ellende, op te dringen: Zou zy ſtraks

de Grond-wet onzer Zedelykheid aan tasten; zy zou zich te onrecht met de gehoorzaamheid van braaven en verſtandigen vleien; alle man zou billyk tegen dien eigendunkelyken dwang zich, op het moedigst, verzetten; elk rechtſchapen onderdaan van God en den Koning zal liever een geweldigen dood ſterven, dan den laatſten, in eene zoo onrechtvaardige zaak, te wille [illegible] wst, onkundigst en bygelovigst [illegible] maatſchappy, waar deeze Gron[illegible]en, dien willekeurigen ſchepter k[illegible]ziek geweld onderſchraagen.

W[illegible]dſtar is dan dit *Protestansch* Gron[illegible]ebieders deezer aarde! Het boez[illegible]m ontzach in voor de rede en h[illegible] van den geringſten mensch. Hierin [illegible] even als aan de golven der zee, in dichte zand-duinen, een zichtbaar perk geſteld voor alle menſchelyke macht: Hier houdt de onderwerping aan aardſche Heerſchappy-voerers op eene Deugd, eene plicht, eene pryslyke daad, te zyn: *Zy* wordt welhaast eene haatelyke ondeugd, eene eerlooze lafhartigheid, of Hemeltergende Godslastering.

5. Meermaals heb ik onze Grondſtelling reeds als de krachtigſte voorſpraak van het recht des geweetens afgeſchilderd. En waarlyk zy is het, waardoor het geweeten zyn verlooren gezach weder krygt, en waardoor deszelvs loffpraaken en verwytingen de noo-

noodige kracht op het menſchelyk hart bezitten. Zy ſtelt ons aanſpraakelyk over elk onnoodig tydverzuim, en over al het misbruik van onze redelyke vermoogens: Zy verwekt in ons een gevoelig hartzeer over elk vooroordeel, waaraan wy ons gezond verſtand voorheen verſlaavden, en waardoor onze vorderingen in gegronde Godsdienst-kennis verhinderd wierden: Zy overſtroomt ons hart met de zuiverſte vreugde en dankerkentenis over elke zegepraal, welke wy op de beletzelen van onze zedelyke wysheid bevechten, over elke ſchrede, welke wy op den Koninglyken weg van waarheid en gerechtigheid vorderen moogen, over elke ontdekking, vertroosting of drangrede tot een heilig leven, welke wy, als eene vrucht van onze eigene naarſtigheid en overpeinzingen, aanmerken kunnen: Zy ſtelt ons licht gerust over den engen kring van onze kundigheden, in vergelyking van de uitgebreide Godgeleerdheid van anderen, zoo ras deeze, gelyk het doorgaands gaat, niet hun eigen werk, maar het uitwerkzel van de begrippen en denk-trant hunner Leermeesteren is. Meermaals perst zy ons een traan van medelyden uit de oogen, op het aandenken aan zoo veele duizenden, die, daar 't hunnen eeuwigen vrede geldt, zich liever op blinde leidslieden en verbysterende dwaal-lichten, dan op hunne eigene rede en Gods duidelyke ontdekkingen, verlaaten. Onze Grondſtelling opent dus voor het geweeten een ruim vak, om zyne geheele kracht, op ontallyke wyzen, uit te oef-

oeffenen; terwyle zy ons tevens het heilzaamst ſpoor aanwyst, om een recht gevoelig en menschlievend hart te verkrygen.

6. En ô! wierd eens deeze Grondregel door alle Christelyke genoodſchappen, en door alle leden der gevestigde maatſchappyen, aangenoomen; gunde men aan ieder die edele vryheid, van onderzoek en [illegible], welke men voor zich [illegible] emand voortaan, omdat hy ſl [illegible] en eerbiedig opvolgt, met de h [illegible] chandvlekt, met de vinnigſte v [illegible], of aan een dweepziek grauw [illegible] n; ô! Welk eene gezeegende [illegible] op deezen aardbodem beleevd [illegible] ter van den *Antichrist* lag dan i [illegible], aan den voet van 't heilig reu [illegible] gen, waarop men voortaan den naam van GOD en JEZUS alleen zou ſpellen. De gruwelyke Inquiſitie-Hoven, door welke menig Hemel-tergend doodvonnis geveld, en ten uitvoer gebracht is; van wier bygelovige ſtaat-zucht de verlichtſte en deugdzaamſte menſchen het meest te vreezen hebben, en die altyd middel weeten, om lieden, welke hunne heersch-zucht in den weg ſtaan, zelvs onder de ongerymdſte voorwendzelen, van goed en leven te berooven, naamen dan voor eeuwig de wyk naar het Ryk der duisternis, waaruit zy eerst te voorſchyn kwamen: De geest van wantrouwen

wen en vooringenomenheid, zoo klaar te ontdekken in de daaden en gesprekken van zulken, die nu slechts een verschillend menschelyk gezach eerbiedigen, en zoo naadeelig voor alle vorderingen in kennis en deugd, wierd dan welhaast naar een afgrond verzonden, van waar hy nimmer zou wederkeeren, om het ongelukkig menschdom te martelen: Heerschzucht en eigenbaat, geen kans meer ziende, om, door het voorstaan of bestryden van zeker leerstelzel, alle macht en schatten der aarde aan zich te trekken, zouden ophouden, van, in het veld der Godgeleerdheid, heur Leger-plaats af te steeken, of enige sterktens stormenderhand te overweldigen. En ô hoe vreedzaam moet de oord, hoe gezeegend moet de maatschappy zyn, waarin deeze beide geweldenaars den schepter niet meer zwaaien! De heilzaamste leeryver en de nuttigste onderwyzings-lust zouden, als bevallige tweelingen, te gelyk voor den dag treeden, elkanderen alomme verzellen, en ondersteunen, en gezamentlyk, ter uitbreiding van het Ryk der Waarheid en Godsvrucht, in weinige jaaren, meer uitwerken, dan alle menschelyke bepaalingen, bevelschrivten en geloovs-opstellen ooit konden, of ooit zullen doen. De ontworteling van een gelievd, een in 't gemeen, omhelsd vooroordeel baarde dan dezelvde, zelvs eene grootere vreugde als de uitroeing van eene gehaate en eene zede-bedervende Kettery: De vermaardheid van den Leeraar hing dan in de Kerk alleen af van zyne gegronde kennis van des Zaligmaakers eenvou-

wige Heil-leer, en van zynen ongeveinsden yver tot ongemaskerde Deugd, ten minsten hy, die in beide deeze opzichten boven anderen uitstak, zou dan niet langer door den twistgraagen Ketter-bestryder, en vervolgzieken vyand van alle hervorming gedwarsboomd, overschreeuwd en uitgebannen worden: De eenvouwige *Christen* had zich dan over niets, dan over waarheid, te bekommeren: Veellicht zou hy wenschen, dat elk ander de waarheid juist zoo kende en beleed, als hy; niet om het hoovd eenes machtigen aanhangs te worden; maar enkel uit een onbaatzuchtig verlangen naar zynes naastens behoudenis: Hy zou ten dien einde alle moogelyke middelen van overtuiging, welke in zyne macht zyn, gaarne bezigen; zich hartelyk verblyden, zoo menigwerv hy de onweetenheid of het vooroordeel van zynen broeder overwon: Het zou hem spyten wanneer zyne poogingen vruchteloos afliepen: Doch nooit zou hy zich tegen de gewetens-vryheid van zynen broeder enigen dwang veroorlooven; nooit hem door beloften of bedreigingen van zyn stuk brengen; maar altyd in de lievde en trouwe, zelvs jegens den dwaalenden Natuurgenoot, volharden, en, zelvs in de groote verscheidenheid van menschelyke gevoelens over Godsdienstige onderwerpen, veel liever Gods onnagaanbaare wysheid en verborgene oogmerken eerbiedig bewonderen, dan eene gedwongene en tegen-natuurlyke overeenstemming in de uitwendige belydenis, by allen, met geweld of list doorzetten. ô! Welk een

een schoon gelaat zou dan de menschelyke maatschappy vertoonen! Met welk eene gerustheid, openhartigheid en blymoedigheid diende dan elk zynen God! Hoe leerzaam ware dan de verkeering met allen, die wysheid bezitten! Hoe zou elk zich toelegge op de beschaaving van zyne redelyke vermoogens, en op de beoeffening der Heilige Schrift! Immers hier door alleen zou men tot begrypen, verdeedigen en voortplanten van de Zaligmaakende waarheid geraaken kunnen.

7. Noch is 'er een voordeel van onzen Grondregel te wachten, het welk om deszelvs aanbelang billyk de eerste plaatze verdiend zou hebben: Doch het welk ik, juist daarom, tot op het laatst verzweegen heb, op dat het den Lezer van onze Verhandeling dus te minder ontgaan mogt.

Het is namelyk bekend, dat ons de Waarheid boven alles moet dierbaar zyn, en dat wy ons van dezelve door niets, hoe voordeelig of vreeslyk ook, moogen laaten aftrekken. Ook is 't bekend, dat de zedeleer des Euangeliums ons tot lievde, zachtmoedigheid, medelyden en verdraagzaamheid jegens alle menschen ten sterksten aanport, zoodat wy, deeze plichten moedwillig en op den duur versmadend, van alle hoope op het eeuwig Hemelryk gewis versteeken zyn. Elk weet eindelyk, hoe weinig de voorstanders van het menschelyk gezach, in het stuk van den Godsdienst, zich doorgaands aan deeze uitmun-

 ten-

tende voorfchrivten van JEZUS gehouden hebben jegens zulken, die over een of ander Godgeleerd onderwerp, anders dan zy, dachten, jaa zelvs maar met het feilbaar gezach van den Paus of de Kerk-vergaderingen, minder dan zy, ingenoomen waren: Voor deezen was doorgaands het lievderyk hart geheel gefloten: De ftem der menfchelykheid verftomde, en de christelyke toegevenheid en verdraagzaamheid wi[illegible] e naamen van yverloosheid en [illegible] rent de zaake Gods beftempeld. [illegible] weleer, het gefchiedt noch, fcho[illegible] eldige wyze, onder het misleide [illegible] heiligen yver voor de waarheid [illegible] duizenden weg, en het is by [illegible] vs-artykel, dat waarheid en lievde [illegible] elkanderen gemeen hebben; dat d[illegible] or de eerfte moet zwichten; dat de yver voor [illegible] waarheid zelvs de ergerlykfte lievdeloosheid en het verfoeilykfte geweld tegen dwaalenden verfchoonen, zoo niet wettigen, kan.

Dan, ô! hoe gelukkig gaat onze Grondftelling dit onchristelyk, dit helsch, vooroordeel te keer! *Zy* eindigt deezen ftryd, op eene wyze, welke voor waarheid en lievde beide zeer voordeelig is. Met de rechten van elks geweeten te verdeedigen, met alle dwangmiddelen, om den mensch aan het gezach van zynen Natuurgenoot, in zaaken van een eeuwig belang, te onderwerpen, af te fchaffen, beneemt *zy* aan

de

de list haare schuilhoeken, en aan 't geweld zyne wapenen: Zy schryvt aan 't gansche menschdom deeze twee Grond-wetten voor, of liever zy brengt ze uit den staat der vergeetelheid, waarin zy verschooven lagen, weder voor den dag. De eerste is: „ Nooit moet de zucht tot waarheid door onze „ Naasten-lievde en inschikkelykheid jegens anderen „ overmeesterd worden in zulke gevallen, waarin het „ op onze eigene Godsdienstige denk-wyze en ge- „ loovs-stelzel aankoomt." En dus verzeekert zy onze eigene geweetens-vryheid tegen allen indrang van menschelyke gezach, van aardsche vooruitzichten, van vleeschelyk eigenbelang, en schaadelyke beschroomdheid. Haare tweede wet is: „ Nooit moet „ de yver voor de waarheid het vuur van Naasten- „ lievde verzwakken, veelmin uitblusschen in zulke „ gevallen, waarin anderer Godsdienstige begrippen „ en geloovs-regels afgekeurd en bestreeden worden." En hiermede weerhoudt zy ons van allen onchristelyken geweetens-dwang: Hiermede legt zy de Naasten-lievde zelve tot den waaren grondslag en het enigst rechtsnoer van onzen yver tegen rondgaande dwaal-begrippen: Hiermede bewaart zy, zelvs den onbedreevensten, voor het gevaar, van immer door een onbezonnen geest-drivt, tot de snoodste heiligschennis, en gruwelykste verkrachting der Euangeliewetten, de hand te leenen.

De Grondstelling der *Protestanten* is dan (dit

blykt uit al het bygebrachte) ontegenſpreekelyk waar: — Zy is hoogst-belangryk: — Zy levert veele onwaardeerbaare voordeelen op: — Zy is dan de aanneeming van elken onpartydigen waarheids-vriend dubbel waardig.

Edoch de *Roomsgezinde* en elk ander wederſtreever van een vry geweeten en onbelemmerd onderzoek, in 't ſtuk van den Godsdienst, zal tegen al 't gezegde, vooral tegen het voordeel, het welk wy aan onzen Grondregel toegeſtaan hebben, veellicht iets inbrengen, het welk wel verdient gehoord, en noch, eer wy deeze Afdeeling ſluiten, bondig wederlegd te worden.

„ Is 'er (zal hy zeggen) dan geheel geen nadeel „ van deeze Grondſtelling te vreezen? Moet men „ niet yzen, op het aandenken aan alle verwarring „ en wanbegrippen, welke van deeze verderflyke „ nieuwigheid het onvermydelyk gevolg zullen zyn? „ Legt men den gemeenen man niet iets onmooglyks op, wanneer men begeert, dat hy, voor zich „ zelven, zonder door enig gezach geleid te worden, een zamenſtel van Godsdienſtige waarheden „ zal byeen zoeken? Heeft men dan niet zeker te „ wachten, dat hy in weinige oppervlakkige dingen „ berusten, zich op de zwakſte bewyzen verlaaten, „ door de geringſte tegenſpraak in verleegenheid gebracht worden, het geen hy gisteren, als onwaar

„ en

„ en onbetaamelyk, verwierp, heden, als waarachtig
„ en rechtmaatig, aanneemen, en morgen weder,
„ als voorheen, afkeuren zal? Heeft men, wanneer
„ die Grondregel eens algemeen wierd aangenoomen,
„ van den wispeltuurigen aard van 't gros der men-
„ fchen niet te wachten, dat het, naarmaate de on-
„ ftuimige drivten het vereifchen, naarmaate de wind
„ van aardsch belang en winzucht waait, nu eens al-
„ les gelooven, dan weder alles tegenfpreeken, zom-
„ wylen door ligt-gelovigheid, dan weder door onge-
„ love en twyffel-zucht, tot de fchandelykfte uiter-
„ ftens vervoerd zal worden? Is 't niet gemakkelyk
„ te voorzien, dat de broederlyke eensgezindheid
„ dus geheel zal uitgeroeid, dat de Godgeleerde za-
„ men-ftelzels, tot in het oneindige, zullen verme-
„ nigvuldigd, dat de Christelyke Kerk in een on-
„ hebbelyk Chaos zal herfchaapen worden, jaa dat
„ wy welhaast zoo veele onderfcheidene geloovs-be-
„ lydenisfen, als menfchen, in de Christen-wereld
„ zullen tellen? Is 't middel, 't welk de Grondftel-
„ ling der *Protestanten* tegen den voortgang van on-
„ gerymde begrippen en nadeelig bygelove ftelt, niet
„ doorgaands onnut en krachteloos? Verdient niet
„ een enig gezach, door de Burgerlyke overheid
„ gewettigd, en naar zekeren rechts-vorm ingericht,
„ in geloovs-zaaken de voorkeur boven eene vol-
„ ftrekte bandeloosheid? Voegt de zoo hooggeroem-
„ de vryheid van onderzoek, welke dees Grondregel
„ aan allen toekent, niet beter voor een Platonisch
„ Ge-

„ Gemene-best, waarin men alles naar zyn zin kan
„ hebben, dan voor eene wereld, als de tegenwoor-
„ dige, waarin het kwaad en de drivten over rede
„ en geweeten den meester ſpeelen? En wat zal ein-
„ delyk van den invloed der Leeraaren op de ge-
„ meentens worden, wanneer hun door deeze Grond-
„ ſtelling al 't vertrouwen by hunne Hoorderen be-
„ noomen is? Zullen deeze niet alles, wat de gees-
„ [illegible] oe zeker en nuttig ook, in
„ tw [illegible] n zy, wanneer zy op zyn
„ p [illegible] bben, niet alle zyne gezeg-
„ d [illegible] den wind ſlaan? Ziet op
„ de [illegible] eezen Grondregel; zelvs de
„ o [illegible] en werpt zich tot beoordeel-
„ a [illegible] nt op: De meesten hunner
„ g [illegible] m, 't geen zy hooren, te
„ t [illegible] jaa zelvs te beſpotten, dan
„ om [illegible] vorden. Is dat ſtichtelyk?
„ Mag dat nuttig heeten? Kan men den Godsdienst
„ gezegd te worden voor te ſtaan, te zuiveren, en
„ tot deszelvs oorſpronglyke eenvouwigheid terug te
„ brengen, als men dus deszelvs bedienaaren, met
„ zyn eerst geloovs-artykel, van allen invloed en
„ gezach beroovt?"

Van ſtuk tot ſtuk zal ik deeze redeneering van de voorſtanders der oude gezach-oeſſening, in 't ſtuk van den Godsdienst niet wederleggen: Het zal genoeg zyn, dunkt my, dat ik 'er *eerst* enige algemeene

ne bedenkingen tegen ſtelle, en *daarna* ſlechts de *voornaamſte* grieven afzonderlyk beantwoorde.

In 't gemeen mag ik hier tegen met recht inbrengen:

Vooreerst, dat alles, wat van het menigvuldig en ſchandelyk misbruik onzer Grondſtelling gezegd kan worden, niet in ſtaat moet zyn, om derzelvs onpartydigen Verdeediger enigzins te verzetten. Immers het is zeer moeilyk, zoo niet onmooglyk, de juiste maate van verkeerdheid of wanorde te bepaalen, tot welke enig Grondbeginzel aanleiding geevt, zoo lang hetzelve, niet zuiver en afgeſcheiden van alle andere oorzaaken, op het menſchelyk harte kan werken: Dat is, zoo lang de misbruiken, waarover men zich beklaagt, mede uit andere oorzaaken, of uit derzelver vereeniging met zulk een Grondbeginzel, voortvloeien kan. En zoodanig is juist hier 't geval. Onkunde, vooroordeel, party-zucht, bygelove, twyffel-zucht, aardsch belang enz. hebben wel allermeest den weg gebaand tot die ongeregeldheden, welke door de beſtryders van onzen Grondregel op rekening van een eigen en onbelemmerd onderzoek, in 't ſtuk van den Godsdienst, gebracht worden: En men zal waarſchynlyk tot hier toe geen mensch hebben aangetroffen, by wien men de wezenlyke, of zelvs de moogelyke, nadeelen, van onze Grondſtelling alleen, waarneemen en bereekenen kan.

Dan de moogelykheid eener juiste opgave eens vooronderſteld zynde, zyn het de geſlagene tegenſtreevers van eene zekere zaak of verbeetering vooral niet, van wien men eene getrouwe voordragt van de nadeelen, daar uit voortvloeiende, verwachten kan. De Party-zucht beneevelt het verſtand van zulken: Dees nevel bezit het zonderling vermoogen, om de nadeelen te vergrooten en het nut te verkleinen van iets, [illegible] chen eenmaal vooringenoomen z[illegible] zich in geenen deele te verwond[illegible] ſte zegeningen, in het oog van z[illegible] geesſelroeden, en de beste verbe[illegible] nieuwigheden zyn.

Jaa [illegible] even, wat men eiſchen kan: Het [illegible] onze Grondſtelling gemaakt kan wo[illegible] ot en menigvuldig, als het door het [illegible] deel kan worden afgeſchilderd; zal dan aanſtonds dit beſluit: „ Bygevolg is „ dit Grondbeginzel valsch en verwerpelyk," rechtmaatig zyn? Zou men deeze redeneering niet met het zelvde, jaa met veel meerder, recht tegen de Staatkunde der Pauſen, en van andere Geweetens-overweldigers kunnen aanvoeren? Zou men op dien voet niet de nuttigſte ontdekkingen, de heilzaamſte zetregels, jaa den Bybel zelve kunnen veroordeelen? Gewis, wanneer de zekerheid van enig Grondbeginzel gebleeken is, en zoo ras men betoogen kan, dat het, uit zynen eigenen aard, niet geſchikt is, om 't mensch-

menschdom te benadeelen, mag en moet men het, ondanks al 't vergif, 't welk de menſchelyke verkeerdheid daaruit zuigt, als waar en billyk aanneemen.

Ten tweeden. De ondervinding heeft in menig geval geleerd, dat niets aan iemands goeden naam een zwaarer ſlag toebrengt, dan de al te hooge gevoelens, welke men, of van zyne geleerdheid, of van zyn zedelyk beſtaan aan het gemeen, of aan byzondere perzoonen, heeft ingeboezemd. By den uitkomst moet zulk een, den onpartydigſten zelve, uit de hand vallen: De opgetoogenheid verkeert wel ras in onverſchilligheid, en baart, binnen korten, afkeer en verſmaading.

Even zoo is het ook met alle Grondregels, waarmede men ingeſloopene verkeerdheden poogt te verhelpen, geleegen. Eene te hooge gedachte daaromtrent is even ſchaadelyk als eene kwaadaartige vooringenomenheid: De eerſte kent aan deeze Grondregels volmaaktheden en vermoogens toe, zy doet 'er uitwerkzels van hoopen, welke met den gebrekkigen ſtaat van een onvolmaakt menschdom te weinig overeenkoomst hebben, om immer op den aardbodem zoodanig plaatze te vinden: De laatſte neemt deeze fraaie ſchilderingen in den ſterkſten zin en naar de letter op; zy vergelykt 'er den ſlechten uitkoomst mede; verwerpt ſtraks den Grondregel, als het verfoeilykst bedrog, en belacht deszelvs Voorſtanders, als onrustige dwaazen.

 Wy

Wy moeten derhalven, om van de aanvallen van hun, die ons Grondbeginzel afkeuren, te minder te vreezen te hebben, van den Grondregel der *Protestanten* nooit te hoog opgeven, nooit verwachten, dat hy, in deezen onvolmaakten ftaat, menfchen in Engelen, de aarde in een Hemel herfcheppen, dat hy alle bronnen van dwaling, party-zucht en verkeerdheid by een zondig menschdom verftoppen, en alle klachten over [illegible]ve, twyffel-zucht en lichtgelov[illegible]. Neen hy poogt dit kwaad flechts [illegible] ftroom der verkeerdheden af te [illegible]ekking en beleeving der zaligmaak[illegible]en gereeder weg te baanen, en eer[illegible]niddel aan te bieden, dan van e[illegible]rping aan enig menfchelyk gezach[illegible] worden. Uit dit oogpunt alleen [illegible]egel altyd befchouwd, beftreeden en verdeedigd zyn.

Eindelyk, *ten derden*, hetzelvde, 't welk men in alle gefchilftukken ziet gebeuren, vindt hier ook maar al te zichtbaar plaatze. Men verftaat het ftelzel niet door en door, waar tegen men de wapenen opvat: Men verklaart aan de *Protestanten*, Voorftanders van eene redelyke geweetens-vryheid, den oorlog, maar men fchermutzelt tegen hulpbenden, welke wy reeds voorlang uit onzen dienst ontflagen hebben, of men voert troepen aan, welke tegen ons onbruikbaar zyn: Men verdeedigt de nuttigheid en de noodzaakelyk-

heid

heid van een Godsdienstig onderwys, van een betaamelyk gezach en invloed der Leeraaren op hunne Gemeentens, tegen ons, die niets van dit alles ooit ontkend hebben. Men legt ons een onverwinbaaren afkeer van al, wat oud is, eene gevaarlyke gehechtheid aan het nieuwe, eene snoode overhelling tot eigenzinnigheid en losbandigheid, en een' bedrieglyken toeleg, om zelve den ziels-dwang in handen te krygen, ten laste; offchoon wy ons van alle deeze gruwelen, voor de vierschaar van God en ons geweeten vrykennen. Men schildert ons af, als muitelingen, die, der heilzaamste heerschappy moede, louter om beursselachtige redenen, en om ons aardsch belang te beter te bejaagen, uit den schoot der Kerke geweeken zyn: En alle onze betuigingen van het tegendeel hebben tot hier toe niets geholpen, om ons van deezen blaam te zuiveren. Is dit geen doorslaand bewys, dat men onze zaak tot hier toe partydig opgevat, den staat des geschils verward, en onze handelwyze, met haare beweegredenen, of niet geweeten, of opzettelyk verdonkerd heeft? Niets hebben wy dan van eene tegenweer te duchten, welke, niet zoo zeer tegen onze goede zaak, als wel tegen de harssenschimmen van onze partyen gericht is. De Christelyke lievde en het onbaatzuchtigst medelyden dryven ons in tegendeel aan, om hun den raad te geeven, dat zy ons stelzel trachten te kennen, eer zy 'er, met hunne bewyzen en verwytingen, weder tegen opkoomen.

De juistheid van deeze drie bedenkingen zal, zoo ik meene, nader blyken, als wy op de *ſterkſte* beſchuldigingen, welke tegen ons ingebracht worden, noch maar weinige ogenblikken, in 't byzonder ſtille ſtaan.

1. Men werpt ons tegen, dat de meeste menſchen, met onze Grondſtelling te volgen, „ ſlechts „ oppervlakkige en algemeene denkbeelden van den „ Godsdienst zullen krygen." Ik ontken dit, voor zoo verre het als een natuurlyk gevolg van onzen Grondregel wordt opgegeven: Dezelve beneemt aan niemand de middelen, om tot eene gegronde en uitgebreide kennis van den Godsdienst te geraaken: Hy verſchaft en vermenigvuldigt ze veeleer. Daarenboven het zy zoo: Laaten de Godsdienſtige denkbeelden van den gemeenen *Protestant* ſlechts oppervlakkig en algemeen zyn: Het zyn toch zyne *eigene* denkbeelden, door middel van een eigen onderzoek, uit het gezond rede-licht en Gods onfeilbaare openbaaringen, opgemaakt, en even daarom zyn ze oneindig veel meer waard, dan de zulken, welke eniglyk op gezach en willekeur rusten, en welke, buiten dien, geene zekerheid of aanneemelykheid bezitten.

2. Men beſchuldigt ons: „ Dat wy, met een „ vry gebruik van ons eigen oordeel, in zaaken van den „ Godsdienst, voor te ſtaan, tot het vermenigvuldi„ gen van ongerymde wanbegrippen aanleiding geven."

Men

Men vergeet hier by te voegen, dat wy daar mede ook tot het vrymoedigst en heilzaamst onderzoek der waarheid den weg baanen. Men ſtelt hier weder iets op rekening van onzen Grondregel, waartegen hy intusſchen ernſtig waarſchuwt, en de beste behoedmiddelen aanwyst. Men zoekt de oorzaak van de menigerleie wanbegrippen, welke noch in zwang gaan, juist in onzen Grondregel; daar dezelve (getuige zy hiervan de *Roomſche* Kerk) ook, by de onbepaaldſte onderdrukking van de vryheid des oordeels inkruipen en zeer vermenigvuldigen kunnen.

3. Men vreest: „ dat onze Grondregel, algemeen omhelsd, een mengelmoes van begrippen in „ de Christen-kerk zou invoeren, waaruit nimmer „ een beſtaanbaar geheel kan worden opgemaakt, „ en 't welk vooral geen grondſlag van eene heilige „ eensgezindheid kan zyn."

Men verwart hier weder de ongelukkige gevolgen, welke de menſchelyke lichtzinnigheid uit onzen Grondregel trekken kan, met deszelvs eigenaartige uitwerkzelen: Men vergroot deeze nadeelen uit loutre party-zucht: Men ziet de hulpmiddelen, welke de Grondregel der *Protestanten* tegen zulk een mengelmoes opgeevt, onbezuisd of voorbedacht over 't hoofd: Men kent, noch het oordeel van den ongeletterden doch verſtandigen mensch, noch den aard der Christelyke eensgezindheid. En waarom

toch

toch zou de verwarring grooter zyn, wanneer elk *Christen* het licht van zyn geweeten, en 't ſtuk van den Godsdienst, eniglyk volgde, en wanneer elk zich, zonder enige party-zucht of dwang by zulken voegde, wier begrippen met de zynen best overeen kwaamen, dan wanneer de macht-ſpreuken der geleerden alleen geloovd en beleeden, de belydenis der vaderen alleen omhelsd, en de plichten der broed[illegible]ns zulken, welke niet wy, maar [illegible] uitgekoozen hebben, vervuld[illegible]

[illegible] eindelyk ten laste: „ Dat „ wy[illegible]lregel, de Bedienaaren des „ W[illegible]g en invloed by hunne Ge- „ me[illegible] Naar ons inzien, doen wy deeze [illegible]delyker en duurzaamer gronden rusten, [illegible] *[illegible]omschgezinden* en zoortgelyken. Wy draagen den Bedienaaren des Woords den last op, om onweetenden te onderrichten en dwaalenden te recht te brengen, om door allerleie gepaste overreedings-middelen de kennis en beoeffening der zaligſte waarheden uit te breiden, en den gemoeds-vrede van hunne *Mede-Christenen* te verzeekeren. Zoo lang nu zulke pogingen haare waarde behouden; zoo lang 'er menſchen zullen zyn, die derzelver groot belang en menigvuldig nut erkennen; zal het ook den rechtſchaapen Leeraar aan geene achting en invloed, by weldenkenden, ontbreeken kun-

kunnen. Hoe meer het Licht der kennis doorbreekt, zal niet, gelyk anderen te wachten hebben, zyn bedrog uit koomen, zyne heerschappy verfoeid, en zyne trotschheid en laagheid van geest belacht worden; maar zyne openhartigheid, zyn lievderyke yver en ootmoed zullen aan den dag koomen. Elk, behalven den dwaas en deugniet, zal hem recht doen.

„ Welaan dan, *Protestantsche* Medebroeders! dat „ dees Grondregel voortaan een onschendbaar Hei„ ligdom voor ons zy! Hy billykt overvloedig on„ ze afscheiding van de *Roomsche* Kerk: Immers „ hy handhaavt en herstelt de rechten van het vry „ geschaapen gewisse. Dat wy deeze Grond-wet, „ zoo dierbaar aan ons eigen hart, nooit overtree„ den, met ons over anderen, wie zy ook zyn, „ een onbillyk gezach aan te maatigen: Dus wet„ tigden wy de Pauslyke willekeur, den Priesterlyken „ dwang en de Kerkelyke Anathema's, welke wy „ met recht vervloeken. Onderwyzen moeten wy: „ Overtuigen moogen wy: maar alle dwang is hei„ lig-schennis. Bezoedelt den luister deezer Grond„ stelling nimmer met enige onbestaanbaarheid van „ uwe leerwyze en gedragingen met dezelve: Geevt „ nooit moedwillig aanleiding tot smaadelyke verwy„ tingen en onwettige bezwaaren, welke, wel is waar, „ deeze borstweering onzer vryheid niet verwoesten, „ maar evenwel den oprechten bedroeven, den on„ bedreevenen wankelmoedig maaken, den twyffe-

 „ laar

„ laar afschrikken, en den vyand noch meer verbit-
„ teren kunnen. Laat ons gezamentlyk daarnaar
„ streeven, dat wy dit pand, de vryheid des gewee-
„ tens, als het dierbaarst erfgoed, onzen kinderen
„ ongeschonden achterlaaten, en reeds by ons leven
„ aanbeveelen, op dat het, zelvs tot de laatste na-
„ komelingschap overgebracht, door alle eeuwen
„ heen, eene onverganglyke gedenk-zuil zy van on-
„ zen pryswaardigen yver, en vooral van de God-
„ lyke waakzaamheid voor 'smenschen eerste en on-
„ betwistbaarste Natuur-rechten."

VIERDE AFDEELING.

Behelzende zommige Gevolgen uit het Verhandelde afgeleid.

De Gevolgen, waarop ik thands het ooge hebbe, zullen wel uit myne voorgaande gezegdens voortvloeien, maar tevens uit zulke waarneemingen bestaan, waarvan wy, ook in andere gevallen, een nuttig gebruik kunnen maaken, en waarmede wy thands aan deeze Verhandeling een voegzaam slot kunnen geven. Zy zyn de volgende.

1. Moogen wy, uit het geheel beloop van deeze Verhandeling, veilig besluiten, dat God de dierbaar-

baarfte rechten der Natuur, niet te vergeevs, aan den redelyken mensch gefchonken, of aan zyne willekeurige befchikking heeft overgelaaten, zoodat het aan des menfchen keuze zoude ftaan, deeze rechten te handhaaven of te verwaarloozen, dezelve aan anderen af te ftaan, of aan zich te behouden. Neen, 't geen een onvervreemdbaar recht is, moet tevens, als een onvermydelyke plicht des menfchen worden aangemerkt. Hy kan, noch mag zich aan deszelvs bewaaring en verdeediging onttrekken: Doet hy zulks, uit aardfche inzichten of menfchenvrees, gelyk men hiervan veele voorbeelden doorgaands vinden kan, hy zal ongetwyffeld een talent moeten verantwoorden, het welk hy, niet in den grond begraaven, maar, als eene beufeling, weggeworpen heeft. Ik verzoeke daarom den Lezer nochmaals ernftig, dat hy het onderwerp van deeze Verhandeling, om 'er een volleedig denkbeeld van te hebben, uit beide deeze oogpunten vooral befchouwe, en de vryheid van Godsdienftig onderzoek en gevoelen, niet flechts als een recht, maar ook als een plicht van allen aanmerke, ten einde hy zich niet verbeelde, dat men, van deeze vryheid afftand doende, wel benadeeld; maar niet fchuldig, wel ongelukkig, maar niet misdaadig wordt.

Jaa deeze waarneeming ftrekt, dunkt my, tot de beste verantwoording van allen, die zich tegen den indrang van vleefchelyke Heersch-zucht op hunne

heiligſte Natuur-rechten, vooral in 't ſtuk van den Godsdienst, aangekant, en denzelven kloekmoedig afgeweerd hebben. De ontdekking, dat hunne dierbaarſte voorrechten geſchonden of vertrapt wierden, baarde ſtraks eene vaste overtuiging, dat het hun plicht was, zich tegen dat geweld te verzetten, en, door beiden aangevuurd, verbryzelden zy gelukkig den Scepter der verfoeilykſte dwinglandy. Dit Grond-be [illegible] ſpoor betraden de vermaa [illegible] s in de ſestiende eeuw: D [illegible] recht die vryheid-lievende voor [illegible] onbaatzuchtig beginzel, den algem [illegible] Nederlandſche gewesten tege [illegible], gewenscht, bewerkt, ond [illegible] ukkig einde gebragt hebben.

[illegible] der voornaamſte en algemeenſte bronnen van veeler onweetenheid en onverſchilligheid, omtrent den Godsdienst, in deeze Verhandeling aangeweezen: Een bron, die wel waardig is om van allen gekend te worden, op dat allen haar te beter vermyden moogen. Zy beſtaat in eene verregaande onachtzaamheid omtrent en in eene volſtrekte verzaaking van den Grondregel der *Protestanten*, welke, by ontelbaare menſchen helaas! te diepe wortelen geſchooten hebben.

Men gewent zich, namelyk, van jongs af aan, om zyn oordeel over Godsdienſtige onderwerpen, laf-

har-

hartig; aan de uitspraaken van deezen of geenen te verslaaven; om belangende het geen waar of valsch, Hemelsch of aardsch is, de bepaalingen van den een' of ander beroemden meester of verhoogenden Bisschop blindelings te volgen: Het hoog gezach dringt deezen; het voorbeeld van ouderen, meesteren en bloedverwanten dryvt anderen aan; wereldsche inzichten en baatzuchtige oogmerken bewerken een derde zoort, om het bestuur over zyne Godsdienstige gedachten en gevoelens, slechts aan éénen mensch of ééne vergadering over te geven, en alles, wat van deezen gebillykt wordt, als eene Godsspraak te omhelzen, en als den ingang van het Hemel-hof te bewaaken, alles daarentegen, wat deezen afkeuren, als een ziel verdervend vergif te schuwen: 's Menschen redelyke vermoogens hebben dan, by dit alles, nauwlyks iets te doen: Zy verliezen haare veerkracht: Men verlaat zich op zyne geestelyke Leidslieden: Men verwacht de zaligheid van zekere wonderspreuken, welke men niet of nauwlyks verstaat, doch waaraan men, juist om derzelver onbegrypelykheid en geheimzinnig voorkoomen, eene Godlyke toverkracht toekent, om den Hemel voor allen, die dit *schibboleth* bezitten, onfeilbaar open te zetten. Zy, die 't geheugen te baate hebben, krygen, met eene geringe moeite, een Godgeleerd zamenstel in 't hoofd, waarvan zy slechts het kleinst gedeelte begrypen, welks grootste gedeelte voor hun eene ondoorgrondelyke verborgenheid is, en van welks invloed op het

 hart

hart en de zeden der menfchen zy dikwyls niet of kwalyk onderricht zyn. Enige afgebrokene, kwalyk aan een hangende en van het gemeene leven geheel afgefcheidene, brokken maaken noch het Godgeleerd zamenftel van zeer veele *Christenen* uit, die dus in de onmoogelykheid zyn, om van de eenvouwigheid, de verhevenheid, de volkoomenheid en de gefchiktheid van den Christelyken Godsdienst naar de menfchelyke zwakheid, ftand en behoevtens zich enig denkbeeld te vormen. En wat kan dit anders uitwerken, dan onkunde van het weezen der zaligmaakende waarheden, wat anders, dan eene fteeds-toeneemende onvatbaarheid, zelvs voor de heilzaamfte verlichting, wat anders, dan eene geheele verfmaading van eene wetenfchap, welke meestdeels in hartstochtelyke uitdrukkingen en onverftaanbaare konst-woorden beftaat, wat anders eindelyk, dan den fterkften afkeer van allen Godsdienst by zulken, wien men in den ongerymden waan gebragt heeft, dat zy, uit hoovde van hunne geringe vatbaarheid en zwak geheugen, of tot allen Godsdienst ongefchikt zyn, of zonder infpanning van hunne redelyke vermoogens, wel goede *Christenen* kunnen worden?

Men verwondere zich dan nu niet langer, over 't groot getal van zulken, die den aard van 't Christendom niet kennen, daar tegen met de onverwinlykfte vooroordeelen bezet zyn, jaa zich fchier fchaamen, om, voor het oog van hunne bekenden, enig deel

aan

aan de Godsdienst-oeffeningen der *Christenen* te neemen. De laagheid van veele *Christenen*, de heerschzucht van anderen, de krenkingen van veeler geweetens-recht, en hunne onbestaanbaarheid met hunne eigene beginzelen boezemen natuurlyk veelen zeer nadeelige gedachten van het Euangelie en deszelvs aankleeveren in.

3. Herinnert ons het tegenwoordig onderwerp aan eene waarheid, welke ik, om haare groote aangeleegenheid, hier niet ongemerkt voorby kan. Zy is deeze: „Dat zaaken, welke men oppervlakkig beschouwt, ons dikwyls toeschynen zekere voor- of „nadeelen te zullen opleveren, terwyl wy, naar een „ryper overleg, juist het tegendeel van dezelve te „wachten hebben."

In den eersten opslag zou men zeggen, dat de *Roomschgezinden* met recht beweeren, dat de eenheid des geloovs door niets beter bewaard kan blyven, dan door een algemeen en opentlyk erkend gezach, het welk alleen de regelmaat des geloovs voorschryvt, en waaraan elk Lid der maatschappy genoodzaakt is, zich te onderwerpen; dat de invoering van onzen Grondregel, het toestaan van eene volstrekte geweetens-vryheid aan allen, in zaaken van den Godsdienst, op niets dan ontallyke valsche en ongerymde begrippen, eindelooze geschil-stukken en de uiterste wanorde kan uitloopen. Doch zoo ras wy de zaak, wat meer

van

van naby en zonder partydigheid, inzien, zullen wy bevinden, dat zulk een gezach echter niets anders is, dan de snoodste heiligschennis; dat het moogelyk is, dat de eenheid des geloovs, door zulk een gezach bewerkt, eene ongelukkige overeenstemming in de heillooste dwaalingen zy; dat het niet waarschynlyk is, dat zulk een gezach geene, dan Gode-welbehaaglyke, leerstukken voorschryven zal; dat zulk een gezach in
rikken van staatzucht, vleiery
n het geweld van andere boo-
n is; dat het met den geest
t welk den dienst van eenen
afgeschaft, niet overeen ge-
hetzelve bovendien (getuige
zy enis van de *Roomsche* Kerk)
een lel is tegen scheuring en ver-
dee zichzelven zeer ongelyk, dik-
wyl het welk het voorheen be-
krachtigd had, en dus tot ongeloove en twyffelaary den gevaarlykften weg baant. Men zal bevinden, dat de geweetens-vryheid, eene onmiddelyke givte van God zynde, aan geene, slechts moogelyke, gevaaren mag opgeofferd worden; dat zy by elk een, die het wel met zyne belangens meent, nooit in eene gevaarlyke losbandigheid ontaarten kan; dat de verkeerdheden, welke, veelal zeer vergroot, op haare rekening gesteld worden, meest uit andere vuile bronnen opwellen; dat zy het verschil van denkwyze, 't welk zy niet wegneemt, en de nadeelen, welke daar uit voort vloei-

en

en kunnen, door eene gegronde kennis en vaste overtuiging van den Godsdienst, tot welke zy den weg baant, en door den geest van billykheid, zachtmoedigheid en Naasten-lievde, dien zy aankweekt, rykelyk vergoedt, en dus, ondanks alle lasteringen, tegen haar uitgefpoogen, verre de voorkeur verdient boven alles, wat voor het willekeurig gezach van ftervelingen, in zaaken van den Godsdienst, pleiten kan.

Laat dit voorbeeld ons dan leeren, hoe onredelyk het zy, in eene oppervlakkige kennis van belangryke onderwerpen te berusten! Hoe ras wy, ondanks ons zelven, onbillyk kunnen worden tegen zulken, die de waarheid en het recht aan hunne zyde hebben!

4. Het is echter verre van my te ontkennen, dat de *Protestanten* deezen Grondregel nooit misbruikt, en dus geene moedwillige aanleiding tot de vinnigfte befchuldigingen hunner tegenftreeveren gegeeven hebben. De erkentenis van dit allerfchandelykst en menigvuldig misbruik is zelvs het vierde gevolg, het welk ik uit het afgehandeld ftuk wilde afleiden.

ô Jaa! Dikwyls hebben wy onze vryheid door losbandigheid onteerd. De Godheid ftond ons allen het recht toe, om den Godsdienst voor ons zelven te onderzoeken, en, 't geen ons by zulk een onderzoek waar en nuttig toefcheen, zonder naar de ftem van party-zucht en willekeur te luisteren, aan te neemen,

en het tegendeel, door welk een gezach ook onderschraagd en aangepreezen, te verwerpen. Dan ô! hoe dikwyls waren onze uitspraaken, over den Godsdienst, niet het gevolg van een onpartydig en vrymoedig onderzoek! Hoe dikwyls zyn zy de vrucht geweest van eene slaavachtige toegevenheid jegens zommigen, van een' onverzoenlyken wrok tegen anderen, van eene dwaaze gezetheid op onze eigene begrippen en grilligheden! Hoe dikwyls ontbrak aan onze bepaalingen over den Godsdienst die geest van zachtmoedigheid, bescheidenheid en overtuiging van het even gelyk recht onzer Natuurgenooten, welke de vryheid van den *Christen* alleen behoort te onderscheiden! Hoe veele dweepzieke begrippen, zoutelooze geschillen, scheurzieke gemoederen en haatelyke gruwelstukken zyn de uitwerkzelen en schandvlekken van onze misbruikte vryheid geweest!

Geen ding is 'er dan, myne Medebroeders! Waar tegen wy voortaan zorgvuldiger op onze hoede moeten zyn, dan tegen het misbruik van onze onvervreemdbaarste rechten. Wat derzelver herwinning uit de handen des gewelds moet kosten hebben vroegere dagen reeds overvloedig geleerd: En niets brengt dezelve in een grooter gevaar, om weder in de vorige, of noch ergere handen te geraaken, dan misbruik en losbandigheid. Zy, die op derzelver onderdrukking toeleggen, zullen nimmer nalaaten, deeze wandaad breed uit te meeten, met het afzichtigst tafereel van

bui-

buitenſporigheid en wanorde de kleinmoedigen te rugge te dryven, en den lichtgelovigen te verblinden: *Zy* zullen, langs bedekte wegen, wel eens een ſpoorſlag geven tot ergerlyke uitſpattingen, welke hun vervolgends eene ryker ſtof tot zwaare beſchuldigingen kunnen aanbieden; en dus zal het gebouw van onze geweetens-vryheid altyd, niet ſlechts door openbaar geweld, maar ook door heimelyke listen, en, 't geen het ergst van allen is, door valſche vleitaal en ergernis baarende ophitzingen beſtreeden worden.

Onze ingetoogenheid zy derhalven aan onze voorrechten, onze bezadigdheid aan de maate van onze vryheid en onze voorzichtigheid aan het getal en vermoogen van onze benyderen altoos evenredig.

5. Het is zoo, ik heb in deeze Verhandeling vast voorgenoomen, my zorgvuldig te onthouden van aanmerkingen, welke Burgerlyke zaaken, of den invloed van het Politiek-beſtier op den Godsdienst betreffen. Doch dit belet niet, dat ik aan hun, die thands de Geestelyke en Wereldlyke macht in handen hebben, wel een Gevolg mooge onder het ooge brengen, het welk, naar myn inzien, uit het verhandelde zeer natuurlyk voortvloeit. Het is dit: Dat zy 'er een allergrootst belang by hebben, om van den waaren aard onzer Grondſtelling, en, in het algemeen, van alle Grondbeginzelen, welke, ſchoon van het uiterst aanbelang, van den eenen beweerd, en van den ande-

ren tegengefprooken worden, volkoomen en zonder inmengzel van partydigheid, onderricht te zyn. En waarlyk van hunne begrippen daaromtrent hangt de rust en veiligheid, het goed en leven, en niet zelden de zaligheid van duizenden af.

„ Machtigen der aarde! Met dit gevolg toe te „ ftemmen, en u daar naar te gedraagen, zult gy ontel- „ baare heillooze misbruiken van uw gezach ontwy- „ ken. Gy zult de grenzen van uwe macht en wil- „ lekeur duidelyk ontdekken, hartelyk eerbiedigen, „ nooit te buiten gaan. De Wetgever van alle men- „ fchen, die ook u de wetten ftelt, en aan wien gy „ rekenfchap van uw gehouden beftuur zult geven, „ zal u dan, zelvs in uwe fchitterende hoogheid, en „ by uwe geduchtfte macht - betooningen voor de geest „ zweeven: Den band, die u met den geringften uwer „ onderdaanen vereenigt, en de oorfpronglyke gelyk- „ heid, tusfchen u en den armen LAZARUS, zult gy „ dan nooit verzaaken. Van de rechtmaatigheid uwer „ gevoelens overtuigd, zult gy naar de verleidingen „ van gulzige vleiers nimmer luisteren, noch ooit door „ ontrustende volks - beweegingen van uw ftuk ge- „ bragt worden. Midden in den hevigften ftorm zult „ gy pal ftaan, zal het goed gewisfe u bemoedigen, „ en zult gy uwe zaake aan den Opper - Rechter van „ werelden gerust aanbeveelen. Misleide en omge- „ kochte tydgenooten moogen u dan, voor een poos, „ om uwe verkleevdheid aan de eerlykfte grondbe-

„ gin-

„ ginzelen, haaten, vervloeken, en een woest geweld
„ tegen u en al het uwe pleegen: Bezadigde lieden
„ en vooral de onpartydige nakomelingſchap zullen
„ echter uwe braavheid erkennen, uwe ſtandvastig-
„ heid bewonderen, u op de lyst der nooit volpree-
„ zene SALOMONS en TITUSSEN plaatzen, en met
„ uwe beginzelen, hoe fel ook beſtreeden, hoe vin-
„ nig ook vervolgd, geheel doortrokken, u naar
„ ſtreeven op het ſpoor van onſterflyken roem en
„ eeuwige geweetens-rust."

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICHZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEER,

WILLEM DE VOS,

LEERAAR DER DOOPSGEZINDEN TE AMSTERDAM.

Aan wien de Derde ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, is toegekend.

VERTOOG

OVER DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICHZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

Hoe begreepen de eerste Hervormers dit Recht en deze Verplichting? —— Waaren zy daarin steeds gelyk aan zich zelven? —— Wat bedoelden zy met het beroep op algemeene Kerkvergaderingen? —— Zyn de heerschende handelingen der *Protestanten* altoos eenstemmig met dit aangenoomen beginzel? —— Of hoe trachten zy anders den aangenoomen Stelregel met hun gedrag bestaanbaar te maaken? —— Op eenigen dezer stukken rugwaards te zien in het beantwoorden van de voor my liggende Vraag, waare even zo vreemd, als of ik my geschiedkundige uitweidin-

gen en beoordeelingen veroorloofde op het Voorſtel; „ Om den Grondregel aller Staatkundigen, *dat het Heil* „ *des Volks de hoogſte Wet zy*, te verklaaren en deszelvs „ aanneemlykheid te ſtaaven." Een onderwerp voorwaar, welks blykbaarheid aan den eenen kant, en welks ingewikkeldheid van eene andere zyde eenigermaate gelyk te achten is, en met de gewisheid der zaak, die wy nu te beredeneeren hebben, en met den veelvuldigen tegenſpraak, die daar omtrent kan geopperd worden.

Zou het woord *Christen* alles derwyze beperken tot den Christelyken Godsdienst, dat alle bedenkingen, uit de natuur der zaak ontleend, werden buiten geſlooten? —— Indien ik my niet vergisſe, hadt men dan ook billyk eene andere Opgaaf moogen verwagten. —— Ik houde dit dus alleen voor eene aanduiding, dat, by de overige gronden, ook de Christelyke Godsdienst, als mede de aandrang of de zwaarigheden welke van daar ontſtaan, geenszins vergeeten moeten worden.

Dit gepeins, Myne Heeren, bragt my wel ras tot eene volgende bedenking eer ik hand aan 't werk ſloeg; de beraadſlaging naamelyk, welk onderſcheid 'er zyn mogt tusſchen het tegenwoordig Voorſtel, en dat van den jaare 1785? (*) —— Zonder nu de daarover

(*) De opgaaf was toen: Te betoogen het onredelyke der Onverſchil-

over uitgegeeven Verhandelingen te herleezen, verlevendigden zich in mynen geest de denkbeelden, die ik my erinner dat 'er eertyds, nopens het daar in gevorderde by my heerschten. —— „De verplich„ting van een ieder om naar maate zyner bekwaam„heden in zaaken van Godsdienst voor zich zelven „te oordeelen," zo als het nu wordt uitgedrukt, en, „het onredelyke der Onverschilligheid omtrent „Godsdienstige waarheden". gelyk toen gesprooken werdt, is dit niet allenthalven dezelvde zaak, met andere woorden voorgedraagen? —— Nu schynt het dat 'er alleen te handelen valle over eens iegelyks *Recht* en *Plicht* ter eigen Beoordeeling. —— Het *Recht tot eigen beoordeeling*, is zekerlyk eenigszins onderscheiden van het *Recht ter verbreiding en openbaaring van dat Oordeel*, of, om in gevolge daar van zich in alles te gedraagen; even gelyk men het *Recht om te spreeken* denkbeeldig kan afzonderen van het *Recht om te schryven.* —— Het *Plichtlyke* ter mededeeling van het geen iemand voor waarheid houdt, heeft ongetwyffeld zyne byzondere bepaalingen. —— Doch kan het *Recht van eigen beoordeeling*, zo men het in dien striktsten zin wilde neemen, wel ooit in de daadlyke oeffening bedwongen worden? —— En hadt hy ondertusschen, die in het Voorstel van den jaare 1785, het verstanding yveren voor de waarheid zou beschryven

schilligheid omtrent Godsdienstige Waarheden, met aanwyzing hoe men in het voorstaan der waarheid verstandig hebben te yveren?

ven en aandringen, daar in ook niet te ſpreeken, van het kennen, van het eerbiedigen, van het handhaaven, en niet verkorten *des Rechts*, 't welk den naasten toebehoort om zyne eigen beſlisſing voor zichzelven te laaten gelden? —— Hoe zeer ik my vleyde langs dezen weg eenig nader licht te ontvangen, aangaande het bepaalde inzicht der Opgeeveren, 't welk in vraagen van dezen aart van zo groote aangelegenheid is, ik vond daar in, na alles overwoogen te hebben alleen dubbelen aandrang, om, zonder dit overblyvend geheim verder te willen ontwikkelen, my aan den letter des Voorſtels zorgvuldig te houden, en 'er niets van aftewyken.

Hebben de alom beroemde Schriften van eenen LOCKE, NOODT, BARBEYRAC en eene meenigte anderen het voorgeſtelde niet alreeds voldongen? — Mag men elk begeerigen naar onderrichting niet veilig derwaards verzenden? —— Zyn 'er ſedert nieuwe zwaarigheden of wederleggingen dier bewyzen opgekoomen? —— Kan alzo het onderwerp den Leesluſt der verſtandigen opwekken, of iemand bevangen met de zucht om het op nieuw te roeren? —— Ook deze Vraagen, Myne Heeren, dacht ik moesten my niet geheel afſchrikken. —— Gy begeert gewislyk geene bloote herhaaling van het elders geſchreevene. Volgens den uiterſten wil van den Grondvester uwer Maatſchappy, oordeelde Gy het nuttig hier aan te laaten arbeiden en als van vooren af alles te doen overzien. De

De omkleeding kan daar in misſchien ook een anderen vorm aanneemen. De gemeene aandacht laat de bekende toegangen veeltyds onbezogt. Zy kan op nieuw wakker gemaakt, en aan alles eene inrichting gegeven worden welke tot veel goeds kan medewerken. —— *Recht* en *Plicht* zyn in de aangehaalde geſchriften niet zelden te veel van een geſcheiden. De door u geſtelde ſaamenvoeging doet vermoeden dat gy hier in misſchien byzonderlyk op de behoeften onzer tyden zult gezien, en alles daar na wenscht behandeld te hebben.

Het *Plichtlyke* des onderzoeks, rechtſtreeks en in de eerſte plaatſe by de hand te neemen, zou veele geſchillen bekorten kunnen wegens het *Recht* tot de naſpooring. —— Echter kunnen beide deze zaaken afzonderlyk beredeneerd worden. —— Een gekoesterde waan wegens het onrechtmaatige des eigen oordeels, kan veelen terug houden, om aan het plichtlyke zelfs immer te denken. —— Dus moet de wyze uwer voordacht als tot een beſtuurend voorſchrift verſtrekken voor hun die aan uwe begeerte wenſchen te beantwoorden.

Ik begeef my na dit korte Voorbericht terſtond ter zaake; en betrek alles, in gevolge den duidlyk aangeweezen weg, tot de twee groote afdeelingen. I. Het Recht tot eigen beoordeeling, in zaaken van Godsdienst. II. De Plicht van eigen onderzoek en beſlisſing in het Godsdienſtige.

EERSTE AFDEELING.

Handelende over het Recht tot eigen beoordeeling in zaaken van Godsdienst.

Zeer zonderling is het verſchynzel, dat ſtellingen, die by den een voor van zelf blykbaare en ſchier geen bewys behoevende Grondregelen worden aangezien, by den ander of geheel verworpen, of gehouden worden voor een uiterst beſluit, waar toe men niet dan door veele omwegen en lang gerekte redeneeringen geraaken kan. —— Onder de oorzaaken dezer vreemdigheid is ook te tellen, het misvatten van elkanders waare bedoeling; het onbedachte en gebrek aan naauwkeurigheid ten opzichte van de betekenis der gebezigde woorden, en alzo ook van de begrippen, welke een ieder met die bewoordingen zoekt aan te duiden. —— Van daar dat de geſchillen der Geleerden het veeltyds noodig maaken, ophelderingen te geeven, en bepaalingen te maaken nopens den zin van woorden en ſtellingen, waar in anders het eenvoudig gezond verſtand naauwlyks ooit gevaar loopt mis te tasten. —— In het gemeene leeven behoeft het geene omſchryving, wat wy meenen, wanneer wy van iemand ſpreeken, als van een Man *van zeer groote verdienſten.* — Hoe onvermydlyk is echter de nadere verklaaring, wan-

wanneer men van het woord *verdienste* in de leerstellige Godgeleerdheid gebruik maakt! —— Daarenboven is de terugleiding onzer zo verscheidenlyk en op zo verschillende wyzen saamgestelde denkbeelden, op zich zelve zeer bezwaarlyk, en het gebrek aller menschelyke taalen, om ieder woord slechts eene elkele betekenis te doen hebben, is zo geweldig groot, dat van daar de diepzinnigste Wysgeer geduurig verleegen staa, om zyne eigen gevoelens zo te uiten, dat hy alle misbegrip by anderen allezins voorkoome. —— Dat zy die 'er gelegenheid toe hebben, hier herleezen, of met hunne gedagte terug gaan tot de schriften van eenen PUFFENDORF, GROTIUS, BARBEYRAC, BURLAMAQUI, dat zy 'er in na zien de onderscheiden bepaalingen van de woorden *Recht Plicht*, *Wet*, &c. en het zal niemand bevreemden, dat 'er wegens zaaken die hier toe haare betrekking hebben, onnoemlyk veele geschillen plaats kunnen grypen, enkel afhangende van de oneenpaarigheid der twistenden in hunne bewoordingen, of van den eersten stand welken zy zich verkiezen, als den grondslag van waar zy hunne redeneeringen aanvangen. —— Tot klaar onderwys en duidelyk betoog zou het misschien dikwerf hoogst nuttig zyn ganschelyk uit onze redekaveling te verbannen zekere bewoordingen, waar aan wy ons van jongs af gewend hebben, en die echter zo weiffelende zyn in hun gebruik, dat zy nu eens dezen, dan geenen zin aanneemen. —— Wie echter gevoelt daar van niet het moeilyke? —— *Plicht*,

Voor-

Voorzienigheid, *Geweeten* fchynen nu woorden, welke in het onderwys nopens den Godsdienst met geene mooglykheid te ontbeeren zyn. Wy treffen ze echter geen van allen aan in het onderwys des Zaligmaakers, en men zoekt ze te vergeefs in de meesten der Heilige Schriften. —— Dit Vertoog duldt niet, dat wy ons thans verder verledigen, tot het bezien van de eerfte gronden, welke by alle Leere des [illegible] over het zelve, als bekend on[illegible] duldt niet dat wy ons inlaa- t[illegible] onderfcheiden bepaalingen, w[illegible] by de Geleerden aantreft. — [illegible]gen, ontleend uit die gevoelens [illegible] zich in den daaglykfchen om-[illegible]n, hebben wy nu alleen zichtbaar [illegible]t zy, waar op in de Hoofdft[illegible]yk gedoeld worde; om alzo van [illegible]ie ftelling bekrachtigen, verflag te doen en overtuigende rekenfchap te geven. — 't Geen wy meenen dat daar omtrent te zeggen valt, oordeelen wy best te zullen kunnen bevatten in eenige voorloopigen ophelderende Aanmerkingen, om alsdan het Betoog van de verklaarde meening des geftelden Grondregels daar op te laaten volgen, en alles met de daar by behoorende Waarneemingen te vergezellen.

EERSTE AANMERKING.

De Stelregel der Protestanten heeft niet ten oogmerke, de verschillende waardy der menschelyke oordeelen tegen te spreeken.

Wie bezigt, wie aanhoort niet daaglyks deze en dergelyke gezegden: —— De Man heeft waarlyk recht om hier van mede te spreeken. —— Hy is een bevoegd Rechter in het stuk van zyn eigen bedryf. —— Of omgekeerd: —— Hy heeft even weinig recht om hier in gehoord te worden, als een blinde, om uitspraak te doen over de couleuren. Zo dat men op het niet gerechtigde om zich met iets te bemoeijen, of daar in als oordeelaar of beslisser tusschen beide te koomen, zeer gereedlyk toepasse het bekende, *Ne futor ultra crepidam.* —— Verzoek iemand, die van de *Chineesche* spraak geene de minste kennis bezit, om over het goede of slechte eener vertolking uit die taal te willen oordeelen. —— Stel de uitspraak over een Geneeskundig verschil, of over een Algebraisch betoog, aan eenen gansch onervaarenen in de Stel- of Geneeskonst. —— Dring iemand zonder smaak of geoeffendheid in de schoone Konsten, om zyn gevoelen te uitten over het fraaije, of met de regelen der Muzyk overeenkomstige van eenig Zangstuk; over het wel uitgevoerde, en schoone van een

Tafereel; over het gelykende van eenige afbeelding, en in dit alles zult gy onnoemlyke maalen of het recht om deswege te oordeelen, hooren betwisten, of van den gevraagden zelve de belydenis bekoomen, dat hy zich in geenen deele gerechtigd acht, om daar over te vonnisfen. — Een weinig nadenken is genoeg, om de hier toe behoorende gevallen schier in 't oneindige te vermenigvuldigen; ja zelfs, om de voorstellen, welke van daar ontspruiten, zo ingewikkeld te maaken, dat dezelve stukken schynen te worden, welker bepaaling de menschelyke vermogens als geheel te boven gaat, en die hooit met zekerheid beslist kunnen worden. — Ten voorbeelde hier van diene alleen deze navolgende Vraag: Wie heeft het meeste recht om over het gebrekkige of uitmemende van een Schilderstuk te oordeelen? — Zyn het de Werkmeesters zelve, dezulken zich met het vervaardigen der Konstwerken als hun beroep bemoeijen? — Of zyn het die Konstrichters, die hunnen smaak naar de Natuur en de groote Meesters, welke allen behaagen, gevormd hebben; schoon zy somwylen, noch eenige regelen der Doorzigtkunde verstaan, noch zelve in staat zouden zyn eenige Verw te temperen? — Of moet eindelyk het meeste Recht tot die uitspraak toegeweezen, en de voorrang gegund worden aan de zulken, die maar niet beroofd zyn van de gemeene en in dezen onontbeerlyke bekwaamheden, die enkel den natuurlyken indruk, zo als deze van zelve by hen verwekt wordt, raadpleegen, en die dus aan gewoonte

of

of vooroordeel niet gebonden, als onbedorven en onpartydige Rechters moeten worden aangemerkt?

Wordt 'er in de bygebragte gesprekken gedacht om eenig burgerlyk Recht, of ook schier om iets, 't welk tot zedelykheid te betrekken is? —— Deze beide denkbeelden blyven voorwaar in alle dergelyke verzekeringen of ontkenningen meestal zo geheel buiten geslooten, dat zelfs in langduurige geschillen van dien aart, de aandacht zich veeltyds naar geen van deze beide kanten wende. —— Men heeft in dit alles op niets anders het oog dan op *waarheid*, verstaande daar door, of de wezenlyke gesteldheid en betrekkingen der zaaken tot elkander, of de overeenkomst van denkbeelden, uitdrukkingen en afbeeldingen, met de buiten ons plaatsgrypende toestanden en betrekkingen; merkende dit *waare* aan, als de grondslag, waar op een ieder wenscht te bouwen, en waar toe hy gedurig van zelve verkiest rugwaards te zien. —— In de meeste gelegenheden, by welke men in dezen zin zich telken dage van het woord *Recht* bedient, koomt dat *waare* dan niet zoo zeer te vooren, als eene zaak van eigenlyken plicht, dan wel als iets welstandigs, iets voeglyks, waar van het afwyken dwaas en onbehaaglyk, waar van het vasthouden een teken van wysheid is, en alzo eigenaartige grond oplevert ter verwekking van hoogachting en goede gevoelens by anderen. —— De betekenis van het woord *Recht* schynt dieshalven in alle dusdanige voorstellen best omschreeven te worden,

den, door de bevoegdheid of gefchiktheid, om aan onze uitfpraak eene waardy by te zetten, welke ons van daar gehoor en opmerking doet erlangen by de zodaanigen, die naar de uitbreiding of naar het rechtmaatige hunner kundigheden eenigszins begeerig zyn.

Blykbaar is het voorts: I. Dat het Recht om te oordeelen, dus opgevat zynde, vernietigt wordt door [illegible] gen van ziel of lighaam; dat [illegible] telen in 't verftand in zaaken [illegible] verlooren gaat, even gelyk [illegible] hildery te vonnisfen, by den [illegible] cht beroofd is. — II. Dat [illegible] afwezigheid van oeffening en [illegible] veeltyds met een natuurlyk on[illegible] e gelyk te ftellen is; zo als de [illegible] - en Wiskonst ontleend, ten overtuiglykste [illegible] — III. Dat wyders dit Recht of deze bevoegdheid tot het welftandig oordeelen, vatbaar is voor aangroeijing en als deszelvs geduurig toeneemende trappen heeft; zo dat van daar de gemeene gevoelens den geenen 't meest gerechtigd keuren ter beoordeeling, die by de hoogfte maate van natuurlyke begaafdheden, ook de meeste hulpmiddelen opgezameld, alle onderwys te baat genoomen, en zich van de getuigenisfen en begrippen van anderen met het meeste voordeel bediend heeft. — IIII. En eindelyk dat dit Recht, in deszelvs betaamlyke uitoeffening, gebonden is aan zo veele onderfcheiden

rege-

regelen, als 'er verſcheidenheid bedacht kan worden van onderwerpen onzer kennis, of van aandoeningen, die op eene onderſcheidene wyze moeten in aanmerking genoomen worden. —— Zeer in 't oog loopende is de wanſtalligheid, wanneer iemand Recht beweerde, om over ons Wereldgeſtel te willen vonnisſen volgens enkele redeneering of verbeelding, zonder zich op waarneemingen te willen gronden. En even duidlyk voelt een ieder het ongerymde, wanneer ik, buiten alle rugzicht op taalkennis en feitlykheden, uitſpraak wilde doen over gebeurtenisſen van den voorigen tyd, en de daar by plaats gehad hebbende omſtandigheden; — of wanneer ik my geheel tot eigen beſpiegelende redeneeringen begeerde te bepaalen, in een geval, waar by het alleen te doen is, om uit eenig overgeleverd Geſchrift of aangekondigde Wet, de waare meening des Schryvers, of het welbehagen en den wil van den Gebieder te verſtaan en open te leggen.

In zo verre het *Recht ter beoordeeling in het Godsdienſtige*, zien kan op deze *bevoegdheid of betreklyke waardy*, laat zich daarop volledig alles toepasſen, wat in andere gevallen plaats kan vinden. —— Ook hier zyn de gevoelens ongetwyffeld van eene zeer verſchillende waardy. —— Het eene verdient grootlyks de voorkeur boven het andere; en veele beſpiegelende ſtukken worden daar toe niet zelden betrokken, tot welkers beſlisſing veelen in dien zin naauwlyks gezegd

 kun-

kunnen worden eenigszins gerechtigd te zyn, om dat dezelve of een nadenken en oeffening vereifchen, waar aan de meesten nimmer eenig deel hadden; — of om dat zy zaaken van Taal- Historie- en Uitlegkunde betreffen, waar mede zy zich nimmer zelfs van verre bemoeiden. —— Daar deze dingen dus onbetwistbaar zyn, zou het de grootfte ongerymdheid teffens en onedelmoedigheid zyn, het beweerde wegens eens ieders Recht om voor zich zelven te oordeelen, te willen opvatten in eenen zin, of deszelvs Verdedigers zulk eene meening te willen aantygen, als bedoelden zy, om van dezen kant het meer bevoegde van den kundigen boven den onbedreevenen in het geringfte tegen te fpreeken. —— Gelyk in andere gevallen, zo kunnen ook hier meenigerlye gefchillen plaats grypen over den aart der noodige kundigheden, welke die meer of mindere bevoegdheid veroorzaaken, waar omtrent wy ter zyner plaats de noodige aanmerkingen hoopen mede te deelen. —— Alleen was het noodig van dit alles melding te maaken, om die verwarringen te verhoeden, welke het niet gedachtig zyn hier aan, meermaalen in de gefprekken over dit onderwerp heeft voortgebragt; Het was noodig om te doen opmerken, hoe men in dezen zo gebruiklyken zin, iemand veel minder gerechtigd kan achten tot zekere uitfpraak, dan een anderen tot een tegenoverftaand gevoelen; en hoe men echter in eene andere betekenis, welke zich vervolgens zal moeten ontwikkelen, het Recht des eerften kan verdedigen, om voor zich zelven alzo te oordeelen, als de zaaken hem waarlyk toefchynen te zyn.

TWEE-

TWEEDE AANMERKING.

Het Voorstel, 't geen te bewyzen staat, bedoelt even min, om het afgetrokken denkbeeld, wegens de Eenheid der Waarheid, en van 's menschen Zedelyke Verplichting te bestryden.

Op die wyze als wy tot dus verre deeden, voortredeneerende, kan men als van zelve koomen tot een besluit: dat 'er nooit eenig Recht, nimmer eenige bevoegdheid tot eenige oordeel zyn kan, dan alleen, in zo verre dat oordeel met het wezenlyke der zaaken overeenkomstig is, en daar aan volledig beantwoordt; vermits zulk een Recht, met andere woorden, op eene *bevoegdheid om te dwaalen* zou nederkoomen, en dit onzinnige zou staaven: Ik houde my, of ik ben, gerechtigd, om de dwaaling voor waarheid aantezien. —— Men kan in 't afgetrokkene zeggen: Daar is onder alle verschillende vonnisvellingen maar één enkel oordeel waarachtig, 't welk zich laat voorstellen als de eenige mooglyke rechte en kortste lyn tusschen twee gegeven punten, waar van alle kromme noodwendig afwyken, schoon de meenigte van dezen zich nooit laat bepaalen. —— De waarheid, kan men alzo staande houden, is ten minsten slechts eenerlye; zy is bestendig en onveranderlyk in alle Wetenschap, die of de

de gefteldheden betreft van de voortbrengzels der Natuur, of op haare werkingen en Wetten ziet, of die opzicht heeft op gebeurde zaaken; die de waare meening van eenig gefchrift of gefprek ten doelwit heeft; of die eindelyk een voorwerp is van het loutere verftand en bloote redeneering. —— In dit alles kan van twee tegenoverftaande begrippen flechts één gevoelen waarachtig zyn; het andere moet noodwendig

v. en dieshalven kan het Recht
om uisvesten by hem, wiens ge-
en ftaat der zaaken op gee-

overbrengen tot den Gods-
tlyk befchouwe als een voor-
afpooring; 't zy men ze van
die lat het zedelyk plichtmaatige
en gen eens opperften Wetgee-

vers daar mede vereenigd zy. —— Men doorloope maar met een vluchtig oog deze en dergelyke Vraagen: Heb ik Recht om eenig dier te flachten en het tot myn voedzel te nuttigen? — ftaat het my vry om mynen Vaderlyken Godsdienst te verlaaten? — of om alle menfchelyke getuigenis in het ftuk van Godsdienst geheel aan eene zyde te zetten, en my alleen te houden aan dat geen, 't welk my volgens het natuurlyk begrip 't aanneemlykst toefchynt? —— Ben ik gerechtigd, om, daar ik weet of erken, dat de Godheid gefprooken en haar welbehagen heeft ontdekt,

dekt; wegens den zin en de meening dier toespraak met myn eigen verstand eenigszins werkzaam te zyn? —— Ook hier kan men van alle de antwoorden, welke op deze vraagen gegeeven kunnen worden, zeggen: dat de waarheid en het welbehagen Gods eenzelvig en onveranderlyk is; dat alzo dit welbehaaglyke voor God, de eenpaarige en aan zich zelv steeds gelyke regelmaat is, van 't geen wy te gevoelen, te gelooven, of te verrichten hebben.

Men heeft daar omtrent wel eens aangemerkt, hoe de regel, wegens het ééne waare, en het valsche van alle afwyking, weinig toepaslyk kan weezen op dat gansche vak van voorwerpen, waar in de aandoeningen der zintuigen, of de bevattingen van het schoone, het roerende, het edele en welstandige gemengd zyn; vermits alles daar minder ziet op iets bestendigs en onveranderlyks buiten ons, dan wel op de indrukken deswege in de menschelyke ziel; indrukken die, wanneer wy ons tot enkele byzonderheden bepaalen, door het maakzel en den toestand van ieders lighaamsgestel oneindig verschillen, en aanleiding kunnen geeven tot tegenoverstaande besluiten; welke ieder haaren grond van waarheid hebben in de byzondere gesteldheden; zo dat hier omtrent het zeggen: dat de Waarheid slegts één is, als gelyk staa met eene andere Machtspreuk, welke echter niemand voor een Stelregel van diepzinnige wysheid zou willen doen doorgaan: „ Dat 'er onder alle soorten van voedzel voor den

 mensch

mensch maar ééne ſpyze zy, of maar ééne mengeling en maate van ſoorten, welke voor hem beſtendig en op den duur het gezondst en heilzaamst is." —— Sommigen hebben daarenboven in bedenking gegeeven, of 'er in de menſchelyke zielen ook niet zulk eene gelykſoortige verſcheidenheid, even als in het zintuiglyke heerſche, ten opzigte der oorſpronglyke vatbaarheden, om over zuivere waarheid en zedelyke verplichting, zo als zy door het enkele verſtand erkend moeten worden, te oordeelen? —— Zonder ons hier omtrent verder intelaaten, merken wy alleen aan, dat dit onveranderlyke van alle waarheid en van alle verplichting, zo als wy in het afgetrokkene kunnen zeggen, dat het in zekere geſtelde omſtandigheden altoos plaats vindt, wel zyne nuttigheid heeft, om 'er aanſpooringen tot eigen bedachtzaamheid, en vermaaningen tegen vooroordeelen en onberaaden vonnisſen uit afteleiden; doch dat het, na 'er deze nuttigheid aan verbonden te hebben, voorts geheel onbruikbaar wordt in alle die gevallen, waar in de eene mensch tegen den anderen overſtaat in de overtuiging, dat hy alle verzuim en verkeerdheid, gezogt hadt af te ſnyden; waarom ook alsdan, gelyk wy boven zagen, de daaglykſche uitdrukkingen en gezegden geduurig zulke ſpreekwyzen en toeeigeningen van Recht veroorlooven, welke zeer dwaas en ongerymd zouden worden, byaldien men ſteeds alles wilde afmeeten naar den regel: dat van alle oordeelen maar één waarachtig zyn kan. —— Dus mag alles wat hier omtrent is by

te

te brengen, gerekend worden, als thans geheel buiten het geſchil, en als zynde vooruit als zeker vooronderſteld en aangenoomen; even zeker aangenoomen, als het geloof, dat een ieder hoofd voor hoofd van zyne handelingen en van het gebruik der middelen, die binnen zyn bereik zyn, om de waarheid te kennen, en zich van zyne verplichtingen te kwyten, aan den Alweetenden Hartenkenner verantwoording zal moeten geeven; vallende 'er nu alleen te ſpreeken over die gedraagingen, welke de menſchen onderling betaamen, in den toeſtand waar in zy zich bevinden; byzonderlyk dan, wanneer de verſchillend denkenden, aan de een en de andere zyde, hun gevoelen als het eenige waare blyven aankleeven; wanneer zy betuigen, of zich verbeelden, dat alles wat tot naſpooring dienen kan, alreeds den volkoomenſten invloed op hen gehad hebbe.

Het is wel ontegenzeglyk, dat 'er, onafhanglyk van onze kennis ſlechts ééne daadlyke ſtand, plaatzing en loop zy der hemelſche lighaamen, die naamlyk, welke daar aan wezenlyk toebehoort. —— Dit is het beginzel, 't welk allen, die zich met eenig onderzoek des aangaande bemoeijen, aanſpoort om dien waarachtigen toeſtand der dingen te ontdekken en na te vorſchen. —— Doch wat kan deze uitſpraak geeven of neemen? Wat kan zy beſlisſen of ophelderen in de geſchillen van Sterrekundigen, die de tegenſtrydige gevoelens deswege op waarneemingen en daar uit voort-

ſpruitende gevolgen wederzyds gegrond achten? —— Niets in het minſte, voorwaar! —— Even min gevolglyk kan dan ook, het beweeren van eens ieders Recht tot eigen oordeel in 't Godsdienſtige, ooit bezwaard worden met eenig verwyt, als of het waarheid en zedelykheid op losſe ſchroeven ſtelde, en het zelve zo veranderlyk waande als eens ieders uitſpraak medebragt. —— De gemeene erkentenis, dat onze denkbeelden de wezenlyke natuur der dingen niet veranderen, doet elk een poogen, om zyn oordeel daar omtrent met juistheid te regelen. Doch wanneer deze poogingen haare werking gehad hebben, en de verdeelde begrippen ſtand blyven behouden, dan kan voorts die algemeene bevatting even weinig van eenige de geringſte nuttigheid zyn, als het den ſtuurman op zee iets baat te weeten, dat zyn ſchip zich zekerlyk bevindt op eene vast bepaalde Lengte, Oost of West van de have zyner afreize, terwyl hem of de middelen ontbreeken om zich volledig van zyn tegenwoordig ſtandpunt te verzekeren, of terwyl zyne gisſing deswegen wordt tegengeſprooken, op beginzelen, welke een ander meer overeenkomſtig met de waarheid toeſchynen, en die de berekening, welke de eerſte daar omtrent verkoozen hadt, voor onaanneemlyk verklaaren.

DERDE

DERDE AANMERKING.

De Grondregel in het Voorſtel omſchreeven, bevat voor eerst deze ontkenningen in zich: Dat niemand der ſtervelingen, zonder eene Godlyke aanwyzing, op enkel redeneerkundige gronden zich zelven van alle dwaaling en misvatting vry kan kennen, of daar voor by anderen als zodanig te houden is. —— Dat ook dit zelvde waarachtig zy ten opzichte van de meening en het verſtand eener geopenbaarde Leer, onderſteld zynde dat 'er eene zodaanige van den Hemel tot ons is gekoomen. —— En dat eindelyk, ten aanzien van het Christendom, geene zulke Opvolgers des Zaligmaakers nu beſtaan, en zedert veele Eeuwen beſtaan hebben, welke zich beroepen kunnen op eenige blyken, die hunnentwege van God getuigen: Dezen zyn myne Geliefden, in welken ik myn welbehaagen heb, hoort hen.

Wanneer wy het als mooglyk onderſtellen, dat de aanſchouwelyke kennis wegens alle Godsdienſtige waarheid, en de verzekering van onfeilbaarheid in dezen, aan iemand onmiddelyk werdt ingeſtort, op eene wyze, die geenerlye redeneering daar over toeliet; dan toch zou alles zich alleen tot dien verlichten bepaalen

 moe-

moeten, en zou 'er geene gelegenheid voor handen zyn, om de overtuiging te doen overgaan tot anderen, welke zich alleen van hunne redelyke vermogens in het nafpooren bedienen moesten. —— Konden wy ook, het zy door onmidlyk inzien, het zy door voldoende bewyzen geraaken tot die zekere overtuiging, dat 'er ergens eenige Godfpraak te vinden was, tot welke wy flechts te naderen hadden, om met alle waarheid door dezelve zo onbeneveld beftraald te te worden, dat 'er geene misverftanden konden overblyven, dan is het niet minder middagklaar, dat daar na alle eigen beoordeeling ganfchelyk zou moeten wyken en te onpas koomen — ook zouden de aanwyzingen van het nieuwe licht zich zeer openbaar maaken, en bekrachtigd moeten worden, door de gelykvormigheid in alle deszelvs uitwerkzelen op de daar mede begunftigden. —— —— Dat 'er eenig hemelsch onderwys daadlyk aan de menfchen is medegedeeld, wordt eenpaarig erkend door hen die zich *Christenen* noemen. —— Ook by Volken hier van onkundig, wordt het mooglyke en daadlyke van zulk eene mededeeling altoos beweerd, ten opzichte van de by hen in zwang gaande Eeredienften, —— Het waare de blykbaarfte ftrydigheid, ftaande te houden, dat het wettig aangenoomene en erkende in dezen, by hen die zulk eene overtuiging koesteren, niet het richtfnoer hunnes oordeels zyn moest, in alle gevallen, waar in zy van de waare meening dier Goddelyke toefpraak onbetwistbaar verzekerd zyn. —— Dit zou op het

het zelvde uitkoomen als zich te beroemen op geschonken onderwys en hulpmiddelen, en ter zelvde tyd voor te geeven, dat men van onderwys en van die hulpmiddelen geenerlye gebruik te maaken hadt. — Dan daar het *Christendom* by de oprichting alle eigen overweging der bewyzen, die het zelve onderschraagden niet vernietigde; daar het ook tot eenige werkzaamheden van den geest daar omtrent plaats overliet; en daar de groote zaaken die het zelve betreffen, sedert vervat zyn in Geschriften, waar omtrent het nu ook het werk is des menschelyken oordeels bezig te zyn, zo ter overtuiging, dat de daar in vervatte zaaken geene verdichte fabelen gelyk zyn, als ook ter rechte bevatting van de hoofdleeringen, en ter overbrenging van veele byzonderheden, op de nu betaamende gevoelens en gedraagingen van hun, die JEZUS als den Godsgezant eerbiedigen; zo moet ook hier omtrent dat zelvde zyne plaats blyven behouden, 't geen door de algemeene ondervinding in eens ieders eigen overtuiging zo hoogst onbetwistbaar is; dat naamlyk, niemand zich van alle dwaaling vry mag kennen, en dat een ieder alzo door geene andere dan door redeneerkundige gronden en duidlykheid van bewyzen, het rechtmaatige zyner begrippen aan anderen kan doen blykbaar worden.

Het eenige geval, 't geen hier in uitzondering zou maaken, zou alleen kunnen zyn, by aldien die zelvde blykbaarheid, die ons van de Leeringen en het God-

Goddelyk gezag des Zaligmaakers overtuigde, ook met zich bragt eene evengelyke zekerheid, dat 'er van zynentwege zich altoos gevolmachtigde Leermeesters en van alle dwaaling bevryde Leidslieden in de wereld bevinden, en deze door onbedrieglyke kenmerken van alle verleiders of zelv verblinden zeer gemaklyk zouden te onderfcheiden zyn. —— In dezen ftaat der zaaken toch, zou de eerbiedenis voor den Hemelfchen Koning, het eerbiedigen van zyne blykbaare Gemachtigden, zo onmidlyk ten gevolge moeten hebben, dat alle liefhebbers van JEZUS ook alleen naar dat blyvend licht hun oog te wenden zouden hebben, en de ontvangene uitfpraaken in alles met gewilligheid zouden moeten erkennen en opvolgen. —— Bekend is het, welke en hoedaanig hier omtrent de leerwyze en de aanmaatiging der *Roomfche* Kerk geworden zy; Eene aanmaatiging, gegrond op gevolgtrekkingen uit gezegden des Zaligmaakers, of op bykoomende redeneeringen, welker ongenoegzaamheid by herhaaling ten overtuiglykften beweezen is. —— Het kan zekerlyk niet behooren tot het oogmerk dezer Verhandelingen, dat wy ons op nieuws verledigen, om die enkele Schriftuurgezegden, welke hier toe getrokken kunnen worden, ftukwyze te ontleeden. —— Ook het eigen onbeftendige dier gewaande gidfen is door het verloop der Eeuwen openbaar genoeg geworden; en wordt ten opzichte van de Kerk van *Rome* als eene ten overvloed bevestigde waarheid toegeftaan onder allen, welke van dezelve zyn afgefcheiden; 't zy ze voorts

voorts als niet verbonden aan eenige Godsdienst-leer beſchouwd moeten worden; 't zy ze bepaaldelyk behooren tot die *Christenen*, die in onderſcheiding van de onderhoorigen aan den *Roomſchen* Bisſchop, zich met den naam van *Protestanten* laaten betytelen, als met welken wy nu, ter ontwikkeling van eene by hen zelf aangenoomene, doch naar 't ſchynt niet altoos duidlyk genoeg begreepene waarheid, meer afzonderlyk te handelen hebben.

VIERDE AANMERKING.

Stelliger wyze wil het beweeren van eens ieders Recht aanduiden en verzekeren: Dat onder de zulken die huns verſtands machtig zyn, eens iegelyken oordeelvelling, genoomen met ryp overleg, en na oprechtlyk van de voor hem verkrygbaare kundigheden het beste gebruik gemaakt te hebben, voor hem *te houden zy als de naaste regel, welke hy in begrippen en handelingen te volgen heeft.*

Het is van zelve duidlyk genoeg, dat hier geheel niet kan geſprooken worden van die ongelukkigen, die byna door niets anders dan door de menſchelyke gedaante, en door de meerdere behoeften, gepaard met mindere hulpmiddelen ter vervulling, van de dieren

onderscheiden zyn. Door hunnen toestand zyn dezen veelal onbekwaam voor eenigen Regel. —— Wie en welken daar onder te tellen zyn, is niet onze zaak om het te beslissen, maar behoort geheel en al tot het vak der Geneeskundigen. —— De menschen in 't gemeen verschillen by de geboorte en in de eerste jaaren zeer weinig van de bovengenoemden. Wy allen hebben een zeker tydvak des levens door de loopen, waar in alles zich langzaam en niet dan by naauwlyks merkbaare trappen ontwikkelt. Evenwel koomen de meesten, schoon met eenige onderscheiding van groey, tot dien stand der volwasfenheid, waar in wy op zekeren gemeenen voet als gerechtigd tot dezelvde voordeelen, als vatbaar voor dezelvde regeling, als staande in dezelvde betrekking tot elkander, en als even verantwoordelyk voor ons bedryf beschouwd moeten worden. —— Alle min bejaarden, zo verre zy als onrypen in het oordeel zyn aantemerken, zyn dus ook onder het gestelde in den Regel in geenen deele te betrekken, maar even als in duizend andere stellingen moet men zich hier den mensch vertegenwoordigen, zo als hy zich gewoonlyk vertoont in de meest voorkoomende handelingen; zo als hy bekwaam geoordeeld wordt om zyn gedrag te bestuuren; en een voorwerp wordt 't geen de medemensch als zyns gelyke te houden heeft, en waar omtrent hy als zodaanig zich aan veele voeglykheid of onvoeglykheid overgeeven kan. —— Alle verdere bedenkingen, waar in men breedvoerig kan uitweiden, over de onderschei-

den

den maate van bekwaamheden ter eigen regeling van het gedrag, koomen hier voorts even weinig te pas, en zouden hier even ongeplaatst zyn, als in een Vertoog, ter ſtaaving van eens iegelyks recht tot het beſtuur zyner eigen bezittingen.

Der aandachtige opmerking behoort echter geenszins te ontglippen de omſchryving welke wy gaaven, van eens ieders oordeelvelling, dat dezelve onderſteld wordt genoomen te zyn na ryp overleg, en na oprechtlyk van de verkrygbaare kundigheden het beste gebruik gemaakt te hebben. —— Ieders grilligheid voor het welſtandig richtſnoer van zyn leven op te geeven, dit toch waare eene ongerymdheid zo openbaar, dat men den inval om ze voort te planten, aan geen mensch van gewoone bezadigdheid toe kan ſchryven. —— Zy van welken wy tegenswoordig handelen, moeten dus geacht worden hun oordeel wel verlicht, hunne driften en begeerten, in alles wat by dit onderzoek ſchadelyk zou kunnen zyn, naar vermogen beſtuurd, en met eigen verſtand en hart 'er eenig werk toe gedaan te hebben. —— Hoe dit geſchieden kan en geſchieden moet, zal het tweede gedeelte des Vertoogs nader moeten uitwyzen. —— In te brengen, dat deze onderſtelling in verre de meeste gevallen blykbaar onwaarachtig is; en ſtaande te houden dat zulk een ryp overleggen en gebruik maaken van alle verkrygbaare kundigheden, noodwendig allen tot één en het zelvde gevoelen zou vereenigen; dit is ten minſten, om 'er nu niets meer

van te zeggen, iets, zo ſtrydig in de byzonderheden tegen de gemeene bevinding in alle andere zaaken, dat het hier geheel niet als een beginzel, waar uit men zou kunnen redeneeren, aanneemlyk is. —— Wy doorgronden geenszins het binnenſte van elkanders gemoed. De uitwendige ſchyn doet onnoemlyk veele maalen vergisſen: dus moeten de perſoonen, van welker oordeelvelling het Voorſtel handelt, geloof by ons verdienen in hunne verzekeringen, dat zy zich aan geen moedwillig verzuim hebben ſchuldig gemaakt. Wy hebben hier, gelyk in zo veele andere zaaken, de menſchen te neemen, zo als wy ze vinden; en voor toegeſtaan te houden, dat 'er wegens het Godsdienſtige zeer uit een loopende gevoelens plaats kunnen grypen, onder menſchen, die allen betuigen, de waarheid naar hun beste vermoogen gezogt te hebben, en voor wier betuigingen in allen deele dezelvde gronden van waarheid zich opdoen.

En wanneer 'er dan gezegd wordt dat deze oordeelvellingen, hoe onbeſtaanbaar ook met elkander, voor een ieder in het zyne, de naaste regel zyn, welke hy in begrippen en handelingen te volgen heeft, zo wil men 'er dit mede te kennen geeven: dat, hoe waarachtig het ook zy, dat in den grooten dag welke alles in het licht zal brengen, deze onderſcheidene gemoeds overleggingen, in haare overeenkomst of ſtrydigheid met den waaren aart der zaaken geopenbaard zullen worden; een ieder hunner evenwel, zo lang hy dus ge-

gesteld is gelyk wy zeiden, en hy geene meerdere klaarheid van elders weet te bekoomen, zich schuldig by God, en verfoeilyk by de menschen zou maaken, door tegen zyne overtuiging aantegaan en dezelve met het gevoelen van zynen bestryder te verwisselen; of ook, daar dit niet mooglyk is, door die overtuiging althans te smooren, of ze met woorden of daaden te verzaaken; zo dat de alzo bekoomene uitspraak, voor een ieder de stemme des geweetens zy, die hy zeer te eerbiedigen, die hy op te volgen heeft, en in welks getrouwe beleeving hy alle bedenking die geene overtuiging des verstands kan aanbrengen, als eene verzoeking tot zonde te bestryden heeft.

VYFDE AANMERKING.

Eindelyk nog beweeren zy die dezen Grondregel aanneemen daar mede, 't zy als een gevolg, 't zy als een nevensgaand of onafscheidlyk denkbeeld van 't voorgaande: —— Dat de zulken, die maar eenigszins betoonen dus gemoedelyk in het oordeelen over den Godsdienst te werk te gaan, in de beleeving van dit hun oordeel door anderen onbelemmerd moeten gelaaten, en hun het volle genot daar van gegunt moet worden, in alles waar door zy anderen in persoonen of goederen niet beschadigen. —— Dat het en nutteloos, en schadelyk, en tegen den aart van allen Godsdienst, tegen dien van den Christelyken in 't

byzonder hoogst ſtrydig zy, door uiterlyk geweld de overtuiging der geenen, die meenen genoegzaam verlicht te zyn, te willen dwarsboomen. —— Dat zulk uiterlyk geweld ook uit eigen aart een verwerplyk middel zy, om hen die zich niet genoeg beraaden mogten hebben, tot eenig in zich zelven wel bewysbaar of anders noodig begrip overtehaalen. —— En dat gevolglyk ook alle Kerklyke en Burgerlyke Wetten en Handelingen met dit alles ſteeds behoorden te ſtrooken; —— alles wat daar tegen inloopt, als onverſtandig en als eene inbreuk op, eene verkorting van 's menſchen wettige Rechten beſchouwd moete worden.

Zeer veelen zyn 'er, die zich wel den naam van *Protestanten* toeigenen, doch echter van het hier ter nedergeſtelde niet alleen in hunne begrippen, maar ook in hunne daaden verre afwyken. —— Wie kan het verhinderen, dat ook hier in, gelyk veeltyds, de menſchen met zich zelven ſtryden, en de beginzelen, die zy zeggen aan te neemen, wederſpreeken en te keer gaan? —— Het is van ons gewislyk niet te vergen, dat wy die ſtrydigheid met zich zelve beſtaanbaar maaken. —— Dus hebben wy in het verklaaren van dien Grondregel ons alleen vooraf te bepaalen tot de meening der zulken, die waarlyk verſtaan 't geen zy zeggen, die eene behoorlyke gelykheid met zich zelven in acht neemen; en alles zo voortedraagen, als het door de kundigſten en ervaarenſten naar ons inzien moet

moet opgegeeven worden; zo als het door hun veelvuldige maalen beweerd is; en zo als het met goede redenen, gelyk vervolgens te bezien staat, kan verdedigd worden.

Volgens 't geen in de Derde Aanmerking begreepen is, zou iemand schielyk kunnen overgaan tot dit besluit: —— Is een ieders oordeelvelling voor hem de naaste regel van begrip en handeling, dan toch hebt gy niets in te brengen tegen, gy hebt u in 't geheel niet te beklaagen over den man, die betuigt zich verplicht te gevoelen, om allen, die niet met hem eens zyn, te vuur en te zwaard te verdelgen. —— Men begrypt van zelven, dat zo lang dit gevoelen beschouwlyk bleef, het even als alle de overigen vallen zou onder het beweerde. —— Wat de uitspraak van het geweten hier in als verbindend op zou leggen, en hoe verre alles hier met eene onergelyke conscientie van eene verkeerde zyde beschouwd kan worden, willen wy ons niet vermeeten te beslissen, die gedachtig zyn aan den toestand, waar in een der heilige Apostelen voor zyn overgang tot betere gezindheden zich bevonden heeft. —— Dit alleen staat zekerlyk vry, dat wy ook omtrent den zodaanigen het middel van ernstige redeneering bezigen, en hem bedenkingen voorhouden uit den Godsdienst zelve, dien hy niet in twyffel zal willen trekken, ontleend, ten einde hem van deze dwaaling te rug te leiden. —— Ook tegen den zodaanigen, en om hem het ongerymde zyns oordeels, waar uit hy

de-

deze verplichting afleidt, te doen gevoelen, gelden dan die bewysgronden, welke ter ſtaaving van den Regel over welke wy handelen in dien zin vervolgens zullen worden aangevoerd. —— Doch al waare het ook dat die redenen geenen indruk by dusdaanigeen verwekten, meenen wy evenwel dat de gemeene rechten van Natuur en Burgerſtaat, om perſoon en goederen te beveiligen, als dan tegen den zodaanigen werken moogen, op gelyke wyze als ten aanzien van beledigingen die uit andere oorzaaken voortſpruiten. —— Die gemeene Rechten laaten zich bewyzen en opmaaken, ook zonder iets van het Godsdienstige in aanmerking te neemen; en daarom behoort alles, 't geen daaromtrent in de gewoone handelingen plaats grypt, ook kracht en ſtand te blyven behouden, in weerwil der begrippen, die eenig belediger, als tot zynen Godsdienst behoorende, mogt verkiezen op te geeven.

Voorts verdient het onze opmerking, dat de zaaken, hier zo wel, als ten aanzien van de meeste voorwerpen onzer overdenking, aan meer dan eene zyde getrokken kunnen worden tot uiterſten, die maar zeer zelden plaats vinden, en die in alle regels welke men als zeker vast ſtelt nu en dan eenige uitzondering maaken, welke de verdediger zelve genoodzaakt is toe te geeven. —— Men kan niet wel beweeren, dat ook zulk een onbelemmerd moet gelaaten worden in de openbaare aanpryzing en verkondiging van zyn gevoelen, die voorgaf Godsdiensthalve zich gerechtigd te hou-

houden, om zich alle de bezittingen van anderen toe te eigenen. —— Men kan niet ſtaande houden, dat 'er geene dwangmiddelen gebezigd zouden moogen worden tegen hen, die het in 't gemeen geëerbiedigde en geheiligde, hoe dwaas en ongerymd het ook zy, op eene ruwe en beledigende wyze beſpotten. —— Het dweepachtige kan zo naby grenſen aan beroerdheid en ongeſteldheid van zinnen; Het voorwendzel van Godsdienſtige overtuiging kan zo zichtbaar aanloopen tegen den overigen levenstrein; het kan door de doorgaande woestheid van zeden zo baarblyklyk worden tegengeſprooken; of het onbeſcheidene, en de enkele lust tot ſpotterny, daar in zo geweldig de overhand hebben, dat van daar alleen die eenig gevoel hebben van braafheid, het beſtraffen van dezen, als van eigenlyke kwaaddoeners, zullen moeten goed keuren. —— Alle deze mooglykheden intusſchen laaten zich in eene Verhandeling als deze niet vooraf beredeneeren. Zy laaten zich, in de byzondere toeſtanden waar in zy voorkoomen, dan alleen voor die enkele gevallen beſlisſen. Geene Wet kan 'er worden uitgedacht, waaromtrent in de toepasſing dit ingewikkelde niet op veelerlye wyze plaats kan grypen; zo dat de bezadigſte Rechter wegens de uitſpraak die hem te doen ſtaat, zich dikwyls verlegen bevinde, en het voor en tegen naauwlyks in de juiste ſchaal kan weegen. —— Des wy ons met die enkele mooglykheden geenszins als zwaarigheden op te houden, en thans alleen te ſpreeken hebben van dien ſtaat der zaaken, waar in de perſoon,

foon, die voor zich zelven eenig oordeel in 't Godsdienstige meent te moeten aankleeven, de gewoone regelen van het bescheidene in de samenleeving niet te buiten gaat, en zich door redeneering tracht aan te pryzen by anderen. —— Willende dus daaromtrent —— I. Dat door geene Kerklyke nog Burgerlyke Wetten aan iemand de toegang vermag geslooten te worden ter opsameling van zodaanige kundigheden, als hy vermeent ter zyner gerustftelling nopens het Godsdienstige noodig of nuttig te weezen. — II. Dat met betrekking tot de gevormde besluiten in dezen, ten opzichte van een ieder, hy zy ook wie hy zy, de zelvde regel gelden moet, welke in alle andere stukken der menschelyke kennis geëerbiedigd en goedgekeurt wordt; om naamlyk in den volkoomensten zin ongehindert en voor eens ieders eigen rekening te laten, de uitspraak en beslissing, waarmede hy zegt zich zelven, als genoomen na ryp overleg, voldaan te hou-[illegible]

[illegible]

moogende geene voorgaande verbintenisſen daar tegen immer worden aangevoerd of gebezigd, om iemands vryheid in dezen te betwisten of dezelve voor hem te belemmeren.

Dus heb ik zo ik meen den Regel waar over te handelen ſtaat, duidlyk genoeg verklaard. Naar veeler oordeel zelf misſchien ben ik daar in al te wydloopig geweest. — Ik verbeeldde my echter, dat niet minder dan dit noodzaaklyk waare, van wege de veelvuldige misverſtanden daar omtrent, zo als zy by meening een plaats vinden; en zo als ook niet weinige voorſtanders van dezen Regel daaromtrent zelve als in het duistere wandelen. Ik gaa derhalven voort, om over deszelvs aanneemlykheid en gegrondheid nu verder ſtukswyze te handelen.

EERSTE BEWYSGROND.

De Mensch beſchouwd zo in zyne Natuur, als ter opzichte van den toeſtand zyner Kundigheden, en de gemeene overtuigingen daar omtrent.

„Het dier," om het met de woorden van CICERO uittedrukken, „bemoeit zich maar zeer weinig met het voorleedene of aanſtaande; het bepaalt zich tot het tegenwoordige en voorhanden zynde; alleen vol-

 gens

gens de roerzels der zinnen. —— De mensch in tegendeel, met reden begaaft, geeft daar door acht op beginzel, op oorzaak, en gevolg; vergelykt het overeenkomstige, en vereenigt het geen geweest is, met het geen dat nu is, en zal zyn, om alzo het ganfche beloop des levens af te bakenen en 'er het noodige toe te bereiden. —— Van daar is hy altoos begeerig naar kennis en wordt daar toe krachtiglyk gedreeven, als tot iets loflyks en uitneemends, waar van het tegengeftelde, onkunde, dwaaling, en misleiding fchandelyk en laag is. —— Deze nafpooring der waarheid is als zyne, hem byzonderlyk eigene, voortreflykheid; zo dat de vaardigheid om het waare fcherp en fchielyk in alles op te merken, den ganfchen lof van wysheid, van voorzichtigheid en goed beleid in 't menschlyk leven in zich bevatte. —— En die zucht naar waarheid gaat by hem gepaard, met een geweldige trek tot eigen beheerfching in dezen, zo dat het edelaartig gemoed dan alleen geneigd zy tot onderwerping en overgang, wanneer het door gefchikt onderwys voldoende verlichting voor zich zelven ontvangt, of het nuttige, het billyke en rechtmaatige bezeft van eenig uitwendig oppergebied." —— Ondertusfchen vertoont zich het waare aan ons niet onmidlyk. Het wordt ons kenbaar alleen door opmerking, vergelyking en beoordeeling. —— Wy hebben gemeene aandoeningen, gemeene vermoogens van ziel en lighaam, doch deze alle zyn gewyzigd op eene onnadenkbaare wyze. —— 't Zy van daar, 't zy van wege de onderfchei-

ſcheiden gelegenheden om het waare te ontdekken en vast te houden, bemerkt men alomme wegens alle takken van kennis eene wonderbaare ſtrydigheid; zich openbaarende zelfs onder hen, wier bekwaamheid en begeerte om alle verkeerdheid afteleggen, door ons menſchen op geenerlye wyze te onderſcheiden is. —— Zo ſtaat de Genees- en Natuurkundige over tegen zyne Medebroeders, in het beoordeelen van den aart, den loop, de kenmerken en geneeswyze eener ziekte, of van de wezenlykheid eeniger verſchynzelen, de oorzaaken die dezelve te weeg bragten, of de gevolgen die 'er uit getrokken moeten worden. —— Zo verſchillen Oudheid- en Hiſtoriekenners over de vroegere inrichtingen en gebruiken; of over de waarheid, de zekerheid, en de omſtandigheden van eenige gebeurtenis. —— Zo zyn de Kooplieden verdeeld over het voordeelige of nuttige eens handels. — Zo loopen Letterkundigen en Rechtsgeleerden verre uit één over den waaren zin van het gezegde eens Schryvers, over de bedoeling of billykheid eener Wet. —— Zo is 'er geene eenpaarigheid van gevoelen over de werken van ſmaak en konst. —— En zo hebben eindelyk zaaken die geheel tot redeneerkundige beſpiegeling behooren, veeltyds haare hemelsbreed van elkander verſchillende voorſtanders.

En wat laat zich van dit alles zeggen? —— Dit voorwaar! dat van alle die ſtukken der menschlyke naſpooring volſtrekt geen is uitgeleerd; Dat zy alle voor

onbegryplyke uitbreiding vatbaar zyn; Dat de meest gevorderden in ieder vak duidlyk bezeffen, welk een klein ſtukje der zaaken ons hier alleen gegeeven is te doorgronden. Dat het oude wel eens door vooringenoomenheid voor het nieuwe dwaaslyk is verworpen. Doch dat ook nieuwe ontdekkingen, die veel licht hadden kunnen verſpreiden, te meermaalen door verkleefdheid aan het oude deerlyk verwaarloosd werden en ongebruikt bleeven liggen.

Wy behoeven nu geheel geen antwoord te geeven aan den man die op deze erinneringen wilde laaten volgen: —— „Daarom, dewyl 'er buiten het wiskundige niets is, waaromtrent de begrippen niet jammerlyk verdeeld zyn, zo beſluit ik: dat het waare voor den mensch geheel niet is uit te vorſchen, en dat het zyn lot zy, hier geduurig voort te dryven in een maalſtroom van verbeeldingen en droomen, waar van niemand zeggen kan, dat de eene boven de andere eenige voorkeur bezit, of waar van hy zich mag laaten voorſtaan, dat oeffening, aandacht en leeslust hem boven domheid en de diepſte onkunde eenigszins verheffen zullen." —— Zulk een Redenaar naar elders verzendende, of hem misſchien geheel onbeantwoord laatende, hebben wy nu alleen den geenen te bezien, die verkoos aldus te vervolgen: —— „Ik gelukkige bevind my met 'er daad in 't bezit van alle waarheid! Myne gevoelens wyken nimmer af van dat geen, 't welk hier door allen met goeden ernst, zo zy meenen, doch ſomtyds zeer ver-

verkeerdlyk gezogt wordt! By my zyn alle schatten van Wysheid en Wetenschap! Ik alleen oordeel gelyk het behoort over alles wat smaak en konst, wat geleerdheid of letterkunde betreft!"

Zonder de enkele mooglykheid te betwisten van het waarachtige eener verzekering van dien aart, althans ten opzichte van eenig byzonder voorwerp der menschlyke kennis, zouden ongetwyffeld alle bedachtsaamen billyk vraagen naar de gronden en redenen, welke die verzekering voor hun aanneemlyk konden maaken; naar de kenmerken van dat verborgene 't geen in hem was, en 't geen alleen beslissen moest of hy zulk een gehoor verdiende, zulk eene betuiging wettigen kon; dan of hy onder de bedriegers of uitzinnige dwaazen moest gerekend worden; en naar die onderscheiden toestanden, of te eerbiedigen, of te verachten, of te beklaagen en met medelyden te beschouwen was. —— En daar zy deze gronden niet ontdekten, zal een ieder gereedlyk toestaan, dat zy wel en wyslyk deeden zulk een voordracht geen geloof te geeven, en ze ten hunnen aanzien als een onzeker geluid, waar aan zy niets hebben, aan te merken.

Maar welke zouden niet de natuurlyke en gemeene gevoelens zyn? byaldien de man dien wy ons nu verbeelden 'er verder byvoegde: —— „ Schoon ik op geene andere gronden, dan die gy verwerpelyk acht, u het eenige verhevene en waare 't geen by my

is,

is, weet te doen gevoelen, zo houd ik het echter daar voor, en ben even gewis als van myne onbedrieglyke kennis verzekerd, dat het niet erkennen van myn gezag alleen aan uwe onbuigzaamheid en onwilligheid is toe te fchryven. —— Daarom moet myne uitfpraak boven die van allen gelden, myn gevoelen de regelmaat zyn van eens ieders begrippen. De begeerte zelfs om iets anders na te fpooren, zo zy niet op myne wyze wordt aangelegd, is zeer misdaadig, en heeft een ieder alzo, zich minder met het beproeven van het redelyke myner onderwyzing te bemoeyen, dan wel het waare uit mynen mond aan te neemen en 'er zich ganfchelyk op te verlaaten!"

In zulk een geval zouden zekerlyk allen die flechts een gemeen menfchen verftand bezaaten, dezen aanftoot tegen alles wat tot onze redelyke Natuur behoort, met verontwaardiging befchouwen. —— Zy zouden bovenal alle eerlykheid en waarheid geheel verbannen achten, byaldien de zodaanige die opgetekende taal nog vergezelde met de ftrydige verzekering, dat hy zich zelven niet opgaf als geheel vry van alle dwaaling, maar dat hy echter zo wel zich overtuigd hieldt van het zekere zyner begrippen, dat hy het voor een vasten regel wilde aanzien, dat alle leergierigen hem byvallen en nergens in van hem verfchillen zouden. —— In de eigen begeerte toch om het waare met behulp der gefchonken vermoogens in alles op te zoeken en 'er toe te geraaken, is niets onbe-

behoorlyks, niets dat iemand benadeelt of hem leed toebrengt! —— Het plaatsgrypen van die begeerte is de waare grondſlag, om die tak van wetenſchap, waar op dezelve zich vestigt, uit te breiden, te volmaaken en ze tot heil des menschdoms te doen gedyen! —— Wat kan 'er dwaazer, wat vernederender zyn voor die hoogere uitbreiding, waar in als eene aanduiding is van 's menſchen verheven aanleg, dan te gelooven, dat eenige konst of wetenſchap altoos in den ſtaat tot welken zy gekoomen is verblyven moete? — Dat het niemand vry behoorde te ſtaan daar in naar nieuwe uitvindingen te ſtreeven, of omtrent het reeds bekende met zyn eigen begrip werkzaam te zyn? Zo dat de gemaakte ontdekkingen als een heiligdom moesten worden aangezien, waar in elk alleen met eene ingewikkelde toeſtemming berusten moet, en waar van men nimmer, noch door byvoeging, noch door eenige vermindering zou moogen afgaan. —— Van de waare geleerden en ervaarnen zal men allerwege hooren betuigen, dat hunne nedrigheid hen doet bezeffen, hoe weinig zy nog gevorderd zyn, en hoe veel lichts 'er in de volgende Eeuwen nog verſpreid zou kunnen worden. —— Zy zullen zien op de duisterheid en Barbaarschheid, welke volgens het geſchiedkundige van elke ſtudie haare afwisſelende tydperken hadden. Zy denken na, hoe zy zelve en hunne voorgangers door te beproeven, te verbeteren, en met eigen oordeel en keuze te leezen en te denken 's menſchen geest verrykt hebben, en zy verblyden zich in alle pooging aange-

wend om op denzelfden weg voort te gaan. — Waar is de opmerkende beoefenaar byna, die zich niet beklaagt, dat 'er in zyn vak van naſpooring nog duizenden van vragen en deelen zyn, die op verſchillende wyzen begrepen en vastgeſteld worden? — Die zich niet beklaagt over veele dwaaze beoordeelaars en ſtoute beſliſſers, die naar zyn gevoelen naauwlyks de eerſte gronden waar op te bouwen valt, kennen, en die zich evenwel machtſpreuken der wysheid, even als waren ze onwederleglyk, veroorlooven? — Maar, zouden zy zeggen, wat aangaat het tegenſtaan van dezen, door het verbieden van verdere oeffening, of door hen op eenige andere wyzen dan met reden te keer te gaan, hoeden wy ons toch voor de gemeene beſpotting! Dat de ſchaamte zelv ons te rug houde van een bedryf, 't welk een ieder als een blyk van het onverdedigbaare onzer begrippen gewisſelyk zou moeten

grilligheden kan wel eens de konst iets winnen, en deze aanleidlyk zyn tot eenen weg, waar op men anders nimmer zou gekoomen zyn! —— En bleek het eens by den uitſlag, dat wy tot hier toe jammerlyk hadden misgetast ('t geen wy naar ons tegenwoordig inzien wel verzekerd zyn nooit te zullen gebeuren) dan voorwaar was 'er veel eer reden ter gelukwenſching dan ter bedroeving; even gelyk het opklaaren van den mist allerwenschlykst is voor hun, die 'er lang op 't onzekere in reizen; en gelyk het een dierbaar geluk zou zyn voor de bewooners van onderaardſche holen, die aldaar hunne dagen in genoegen ſleeten, zonder ooit de boven oppervlakte der aarde bezichtigd te hebben, te verneemen, dat de toegang naar boven geopend was, en dat zy daar aan eene oneindige verſcheidenheid van wonderbaare verſchynzelen kennis erlangen konden. —— Dwaazen zeker zouden 't zyn, die als dan door zulk eene aankondiging zich niet wilden laaten roeren; die niet te beweegen waaren om de duistere ſchuilplaatſen hunner onderaardſche kerkers te verlaaten, en die daar omtrent geenerlye proeven door hunne makkers gedoogen wilden; Doch nog onzinniger wy, indien wy in den zo blykbaare onvolmaakten ſtaat der menſchelyke kundigheden eenig gebod van het — alleen op deze wyze — of van het — tot hier toe en niet verder — willen laaten uitgaan! —— Dat de verdigtzelen der weeldrigſte verbeelding zelfs vryelyk haaren loop hebben! —— Zo lang 'er verſtandigen zyn die ze met reden te keer gaan,

zullen zy wel verdwynen, gelyk zy opkwaamen! Zy zullen de bedachtzaamen nooit op den duur beguichelen, en de waarheid wel zich zelve redden! —— Ja al waaren wy eens beducht, al hadden wy reden om te vreezen dat eene besmetlyke ziekte als 't waare de volgende Geslachten tot de gedrochtlykste gevoelens zou doen overslaan, hoe ongepast en vruchtloos zou hier alle behoedmiddel zyn, 't geen verder gaat, dan de aanbeveeling van ons betere aan de beproeving en opmerking van anderen? —— Zou galg en rad, zou brandstapel of zwaard ons leerlingen kunnen bezorgen daar wy onze eer in stelden? —— Begeeren wy dan tot onze medeleden en opvolgers enkel werktuigen in menschelyke gedaante, die, 't geen wy hun als waarheid instampen, weeten na te klappen, zonder eenig bezef, of hun zelf voldoende bepeinzing? —— Zulk een manier van voortplanting eeniger kennis waare
[illegible] de volledigste verstikking en eigen [illegible]
[illegible] onzer beoefening! want daar niets be-
[illegible] overtuiging
[illegible] het uitbree-
[illegible] van,
[illegible] Formule, die [illegible]
[illegible] waarheid kan uit-
[illegible] is als of ze
[illegible] van allen
[illegible] onbekend is! ——
[illegible] niet het onrecht-
[illegible] van allen dwang

in

in dezen, genoomen al eens dat zulke maatregelen iets goeds bewerken konden? —— Wat zou ons haatlyker weezen dan dat zelvde waar in wy nu onzen lust hebben, byaldien wy 'er door geweld toe waaren opgeleid? Hoe zouden wy woorden kunnen vinden om ons afgryzen uit te drukken, indien wy ons verbeelden dat wy uit de minst befchaafdfte deelen der aarde vroegtydig overgevoerd, langs den weg van pyn of bedreiging tot onzen tegenwoordigen ftand gekoomen men waaren? —— Men behoeft de verbeelding maar om te keeren, en met nu meer naar waarheid verkreegen kundigheden zich te verplaatfen in oorden, alwaar men ftaande hieldt, dat onze gevoelens gewelddaadig moeten worden uitgerooid; alwaar men ons van lyf, van goed, of andere voordeelen die ons toebehooren, beroofde, om ons alzo tot het verzaaken van onze denkwyze en tot het aanneemen van het tegengeftelde te noodzaaken; en het peinzend gemoed, zo lang het de menschlykheid niet heeft uitgefchud, heeft niet meer noodig, dan om aan zich zelven overgelaaten te worden, ten einde ook alhier den regel toepaslyk te maaken van aan anderen niet te doen, 't geen niemand wenfchen of billyk keuren zou dat aan hem gefchiedde.

Behalven al het gezegde behoort ook hier toe nog eene opmerking van onbegrypelyk veel aanbelang, dat naamlyk, ten opzichte van meest alle gedeeltens der menfchelyke wetenfchap, door de ervaarenften en in de verlichtfte tyden altoos zeer geëerbiedigd werden,

Harmonie allezins vreemdelingen zyn. —— Zo geeft een TISSOT raadgeevingen wegens de gezondheid aan den gemeenen man, dien hy het beoordeelen van geneeskundige geſchillen ganſchelyk niet zou toevertrouwen. —— En zo ook wordt de uitſpraak van het waare en billyke niet zelden met gretigheid aangehoord uit den mond van hem, die maar een eerlyk hart en een ſnel verſtand bezit, offchoon eene geleerde opvoeding of een vermoeyend nadenken nimmer by hem plaats greepen, zo dat ook hier de woorden van HORATIUS geduurig hunne overbrenging dulden:

Interdum vulgus rectum videt, est ubi peccat,
Si veteres ita miratur laudatque poëtas,
Ut nihil anteferat, nihil illis comparet; errat.
Si quædam nimis antique, ſi pleraque dure
Dicere credit eos, ignave multa fatetur;
Et ſapit, et mecum facit, et Jove judicat æquo.

TWEEDE BEWYSGROND.

De Godsdienst in 't gemeen in deszelvs geaartheid overwoogen.

Neem de eigen erkentenis weg wegens het beſtaan van eenige hoogere en met verſtand begaafde Oppermacht, eene Oppermacht die over de wereldſche zaaken

ken opzicht heeft en dezelve beheerscht, tot welke wy menschen betrekking hebben, en ten aanzien van welke ons zekere gevoelens en werkzaamheden betaamen, zo in 't gemeen, in het volbrengen van deszelvs wil, als in het eeren en aanneemen van bekendmaakingen welke van daar mogten zyn afgedaalt. —— En alles wat men als dan van Godsdienst stelliger wyze spreeken kan, wordt terstond de onzinnigste wartaal. —— Van zulk of zulk een Godsdienst te zyn, zal dan niets gewichtigers of zaaklykers kunnen aanduiden, dan deeze of geene wyze van kleeding na te volgen; en geenen Godsdienst te omhelzen, zal gelyk staan, met alle overleg daar omtrent in den volstrekften zin voor dwaas te keuren en te verwerpen —— somwylen ook zal het insluiten, even bereid te zyn om alle vertooning die begeerd mogt worden, zonder omzien te willen aanneemen en alle verwisseling toeteftemmen.

Zeer gebruiklyk, helaas! is ten dezen opzichte wel by groot en klein de spreekwyze: —— het kind heeft deze of die Religie —— Doch elk nadenkende bevroede [illegible] de meening, dat [illegible] gesprooken de [illegible] eenigen Godsdienst [illegible] zyn zou, denzelven [illegible] te neemen: doelende [illegible] toewyding, en op het [illegible] der ouderen, om het kind in zekere begrippen te onderwyzen.

En

En hier moeten zekerlyk allen die zich aan de zaak ernſtig gelegen laaten liggen, het koomen tot de kennis der waarheid en het vermyden van de dwaaling, meer dan in eenige andere ſtukken van naſpooring, als zeer gewichtig en belangryk beſchouwen. —— Zy moeten, wanneer zy eenige voor hun welbehaaglyke vastigheid bekoomen meenen te hebben, hartlyk wenſchen, dat zy ter verbreiding van 't geen hun heilzaam ſchynt, iets moogen toebrengen. —— Zy moogen en moeten treuren, en in den geest weemoedig zyn, dat hier omtrent zo verbaazend veele onkunde en dwaaling heerscht. —— En alle die 'er met waare eerbiedenis over nadenken, hoe verſchillend zy ook over 't ſtuk oordeelen, zullen het des aangaande wel volkoomen daar in eens zyn, dat de weinige belangneeming en het ter zyde zetten van eigen keuze hier in boven alle andere dingen zeer algemeen is; terwyl deswege gemeenlyk aanhangen en partyſchappen heerſchen, naar welke de ſtervelingen zich genoemd willen hebben, en waar voor zy yvrig in de bres ſpringen, zonder dat 'er van de duizend ſchier één of zynen eigen aanhang in de byzonderheden kenne, of zich ooit verwaardigd hebbe, om naar 't geen 'er tegen te zeggen valt, ſlechts van verre te verneemen. —— Naar de enkele meerderheid der ſtemmen van zulke ongeſchikte oordeelaars de zaaken af te doen, dit ziet een ieder wel, dat de roekeloosſte aller dwaasheden zyn zou, en ook niemand doorgaans is 'er, die 'er zich aan waagen wil om in gevolge daarvan, van party te veranderen.

 On-

Onderftellen wy dan voor als nog, dat 'er geen voldoende grondflag zy, voor eenige kundigheden wegens eene door de Godheid geopenbaarde Leer. —— Onderftellen wy dat iemand door de zuivere befchouwing der Natuur gekoomen zy, ter bemerking van de dwaaze en ongerymde fabelen en den geheel ongefchikten Eeredienst, welke in de Heidenfche wereld als zo geheiligd werden aangezien; —— onderftellen wy dat hy de waardigfte begrippen vorme van den grootheerlyken Maaker des Heelals, van zyne volmaaktheden, van zyn beftuur, en van zyn geheiligden wil ten opzichte van alle zedelyke gedragingen der menfchen; verwachtende van dien Opperheer, 't zy in dezen tyd, 't zy na de ontbinding dezes vleeschs, eenige belooningen over de geenen die hem zoeken, en geëvenreedigde blyken zyns misnoegens over allen die hem verlaaten. —— En wie kan anders dan den zodaanigen pryzen in zyne bedoeling, om zyne gevoelens in aller harten over te [illegible] en ze aller aanneeming waardig te maaken? —— [illegible] de wereld [illegible] [illegible] Mar[illegible] [illegible] [illegible] maaken.

Doch by aldien nu dusdanig een, alles wat wegens den eersten Bewysgrond gezegd is, op zich zelven toepast, met die nedrigheid welke hem in zyne grootheid voegt,

voegt, zal hy dan evenwel ook niet gelooven moeten, dat ook zyns niet alle de wysheid noch de eenige doorgronding is? —— Zal het onrechtvaardige en vrugtelooze om iets anders dan met reden te onderneemen, hem niet middagklaar in de oogen moeten fchynen? — Zal het niet zyne zinfpreuk weezen: —— „Ik vermag niets tegen de waarheid, maar voor de waarheid?" —— Zal hy bovendien in den eigen aart van den Godsdienst niet eene krachtige beweegreden vinden om te bemerken, dat zo al in eenig ander geval het uitwendig nooddwingen van eenige kracht zyn kan, daar aan in den Godsdienst althans het minst van allen kan gedacht worden? —— Welk mensch kan 'er behagen in fcheppen, dat hy, die niet flechts in naam, maar in der waarheid een *Jood* of *Mahomedaan* is, of die allen Godsdienst fnoodlyk verwerpt, zich met dat alles voege naar, of de leerftellingen beaame van eenige *Christlyke Gezindheid?* —— Wie kan omgekeerd de gedachte verdraagen van eenen, die den *Chrstlyken Godsdienst* voor waarachtig houdende, echter veinst een *Jood* of *Mahomedaan* te zyn? —— Een ieder wie ook, welke gevoelens ook toegedaan, ontdekt terftond de uiterfte affchuwlykheid, zo dra hier de openbaare gemeenfchap met eenigen aanhang ftrydig is niet alleen tegen de eigen beredeneerde overtuiging; maar zelfs tegen den opgevatten waan, en de plaats hebbende vooroordeelen des gemoeds. —— Zulk eene ftrydigheid maar te durven openleggen maakt iemand by zyne eigene en by alle andere party allerver-

 acht-

achtlykst en het gewisse voorwerp der algemeene verfoeying; ten onwraakbaaren betooge, hoe allen, die over Godsdienst zelfs maar oppervlakkig denken, het daar in als ongemerkt eens zyn, dat in zaaken welke hier toe behooren, alles met onvervalschte trouw moet gepaard gaan; en dat de vermomming en de bedrieglyke voorgeevens hier alle verachting en afgryzen verdienen: Het afgryzen, de verachting, en het hoogste misnoegen derhalven nog veel meer van dien onbedrieglyken Hartekenner, voor wien alles naakt en geopend moet zyn.

Wanneer ik my ook verbeeld voor my te zien eenige dusdaanige eerbiedigers Gods in geest en waarheid, die zelfs buiten eene Openbaaring zekerlyk naar meer licht zouden moeten uitzien, en die over zaaken van gewicht strydige denkbeelden hebben mogten, zo zouden zy toch gesamenlyk moeten toestemmen, dat voor den Almachtigen, indien hy zulks verkoos, niets lichter zyn zou, dan het zelvde gevoel, de zelvde overtuiging en erkentenis der waarheid in alle menschelyke gemoederen eensklaps in te storten. —— Hier uit valt wel niet te besluiten, dat het verscheidene hem op zich zelf behaagt; even min, als dat Hy 't zedelyk kwaade, om dat hy het gedoogt, zou goedkeuren. —— Maar 'er volgt ten minsten uit, dat even gelyk wy het kwaade in anderen, daar wy 'er hen nooit kunnen afbrengen, gehengen moeten; zo ook zonder naderen en welverzekerden last, alle opdringing des eenen tegen

gen den anderen, die 'er zyne overtuiging tegen zet, of ook tegen dien die zich de zaak niet verkiest aan te trekken, hier achterwege behoore te blyven, en voor niets minder dan voor een loflyk en pryswaardig werk gerekend mooge worden.

In dit ſtuk derhalven ook, zal uit den eigen aart des Godsdiensts even als te vooren het beſluit moeten vallen, om wel de gemeene nalaatigheid door eigen voorbeeld en door goede redenen ten meesten te verdryven —— maar om tevens dat onverſtand en die wederſtreeving, welke ons dan niet geweeten zal kunnen worden, over te laaten voor Hem, van wien wy anders misſchien veel eer de beſchuldiging te wachten zouden hebben, dat wy door ontydige en onbetaamende geſtrengheid, meer hadden medegewerkt ter verwekking van afkeer, dan ter voortbrenging van liefde tot het goede. —— Laatende het voorts den Heere aanbevoolen, hoe hy de waarheid wil doen zegenpraalen, of welk een gewenschte ſtand van eenigheid ooit op deze wereld plaats zal krygen; en ons vergenoegende met dien loop der dingen, waaromtrent hier ook als in zo veel andere gevallen, naar het ſchynt, het kromme niet kan recht gemaakt worden.

DERDE BEWYSGROND.

De Christelyke Godsdienst byzonder in aanmerking genoomen.

Vry veel zou 'er te zeggen vallen over de inrichtingen en de gesteldheid van het *Jodendom*, en van den Godsdienst daar aan eigen. —— De onpartydige beoordeelaar vindt zich in veele vraagen des aangaande machtig verlegen. Hy vindt nergens een blyk *zelfs*, hoe of wanneer men aldaar door Godsdienstige belydenis tot een eigenlyk lid der Kerk werdt aangenoomen. —— Ik voor my, bespeur, behalven eenige zwaarigheden, veele redenen, die ten sterksten begunstigen het stelzel, dat ook hier het onbedwongen laaten van een ieder in die gevoelens van Godsdienst welke hy voor zich best keurde, plaats greep. —— Ik ken aldaar geen Persoon of Vergadering, die wegens het leerstellige van Gods wege op eigen gezag bepaalingen kon maaken; zulke bepaalingen naamlyk, die aan de beschrevene Wet door een ieder niet getoetst mogten en moesten worden. —— Het gebed van SALOMON wyst my, dat ook veele vreemden tot den dienst van den eenigen God, hoe zeer zy 'er in andere opzichten van verwyderd waaren, werden toegelaaten. —— Ik verneem aldaar niets dringends, om anderen tot het aan-

aanneemen der *Joodsche* zeden, tot de overtuiging van de waarheid van dezen dienst over te haalen; of hun in het bescheiden redeneeren deswege den mond te stoppen of ze te vervolgen. —— Ik zie ook aldaar geweldige afwykingen, die nu eens plaats greepen by de meenigte, dan eens en wel meestal by de Hoofden, die hier als de handhavers en beschermers van het eenige goede zouden moeten voorkoomen. —— Ik bemerk ook hier onderling verschillende Secten, die in zeer gewichtige omstandigheden uit een liepen, en echter geduld werden. —— Dan 't zal best voegen dit alles nu te laaten vaaren, dewyl de opmerking hier op misschien vervolgens nog wel eens te pas zal koomen, en zy die zich *Christenen* heeten, nu meer byzonderlyk tot deze bedeeling met vrucht geweezen kunnen worden.

Het is dan onder hen die als *Christgeloovigen* willen gehouden worden buiten kyf, dat 'er eens een Licht is opgegaan over de wereld, in de zaaken die den dienst betreffen van den eenigen Heer, den Schepper en Onderhouder des Heelals; — een dierbaar Licht, waarin alle heilbegeerigen zich verheugen, waarin zy gronden van onuitspreeklyke troost, van gewenschte verzekeringen, en van de heerlykste uitzichten erlangen, en 't geen zy die 'er zich over bekommeren, hartlyk wenschen geduurig meer en meer in deszelvs zuiverheid te leeren kennen, en over dezen aardbodem des Heere te vermenigvuldigen.

Zon-

Zonder thans acht te ſlaan op de ſtrydige beroepen, waar mede men aan veele zyden beweert, in het volle bezit te zyn van alle de echte en onvervalschte leeringen des *Christendoms*; zo kan men dit geſchil geheel aan zyne plaatſe laaten, dit alles eens voor een oogenblik toegeeven, en echter van eenen anderen kant hier onnoemlyk veele aanmerkingen vinden, betreffende de gedraagingen, welke den bezitter van al dien kostelyken ſchat volgens de duidlyke aanwyzingen des Verlosſers betaamen zouden. —— JEZUS CHRISTUS predikte, toch, zo als een ieder in de *Evangelien* leezen kan, en verrichtede zyne wonderen tot ſtaaving van zyne zending voor eene zeer gemengde ſchaare van allerlye menſchen, grootendeels uit ongeleerden beſtaande; op welker gezond verſtand in het beoordeelen, en op welker oprechtheid om den zin zyner voorſtellen te vatten, hy zich als genoeg verliet. —— Hy merkte de welwillenden in dezen aan als zyne Vrienden, aan wien hy al het heil dezer bedeeling toezeide. —— Ook met de zulken die van een verſchillenden Godsdienst waaren, was hy ſomwylen zeer menschlievend bewoogen, en verleende hun uitneemende getuigenisſen; gelyk aan de *Syro-Phæniefche* Vrouw; den Hoofdman te *Capernaum*, de *Samaritaanen* en anderen. —— Ook dit was het voetſpoor 't geen de Leerlingen bewandelden, toen zy vervolgens onder de *Heidenen* predikten, en die gewichtige omwenteling te weeg bragten, welke alomme zo veelen van den dienst der Afgoden bekeerde;

keerde; hen overhaalde om het dikwerf ongeoorloofd beroep, en de eertyds ſnoode kostwinning vrywillig te verlaaten; of hen blootſtelde aan den haat der zulken, die of om redenen van beter aart, of enkel van wege de veragtering des gewins, de Predikers van de eenvouwdige Heilleer aangaande JEZUS den Gekruisten en Opgewekten, en de genadige beſluiten en beloften Gods in hem, haateden en vervolgden. —— Dit alles duurde verſcheiden jaaren. —— Zo waaren 'er reeds duizenden van echte en waare *Christenen*, die in zeer verſchillende landen en plaatſen Gemeenten uitmaakten, — die ſamenkwaamen, — en het zaligmaakend Geloof in oprechtheid aannaamen; en dat alles, eer 'er wegens dit heerlyke Gods nog iets in geſchrifte vervat was. —— Blykt het niet uit den aart dier toeſtanden, dat alles gewoonlyk aan eens ieders eigen beproeving werdt voorgedraagen; en dat het waare en echte wezen des *Christendoms* eene zaak van niet veel omſlags, van niet veel diepzinnigheid zyn moet? —— Dat 'er tot het rechte begrip en de zuivere erkentenis deszelven geene ongemeene ſchranderheid en geoeffendheid, maar veel eer eene oprechte geneigdheid tot de waarheid en liefde tot het goede noodig zy? Waarom ook deze Leer niet als der wyzen en ſchranderen in hunne eigen oogen, maar als de hooggewaardeerde ſchat by allen die het welbehaagen Gods wilden doen, wordt voorgedraagen.

Daarenboven, welke toch moet volgens deze Leer

mede, dat ieder die hem beleedt, hem alleen Meester noemen en geen ander gezag eerbiedigen moest, om van hem de woorden des eeuwigen levens te hooren? —— Was het te vergeefs dat hy sommige Discipelen vroeg of zy ook niet wilden henen gaan? —— En hoe was het hier omtrent gelegen met de verlichte Apostelen, die wel de waarschuuwing voordroegen, dat die hen verwierpen geen menschen woord, maar Gods woord verwierpen; doch die tevens alles verwachtteden van, en lieten aankoomen op den eigen ernst der menschen, om na hunne gedaane smeekingen zich zelven te behouden en op zo groote zaligheid acht te geeven? —— Leezen wy by hen wel schier iets wonderdaadigs, 't welk niet gepaard ging met nevensgaand onderwys en stilzwygend beroep op der menschen eigen oordeel? —— Zy zelven die eene zo verheven waardigheid bezaaten, hoe zeiden zy zelven, dat zy tot de menschen als tot verstandigen spraaken? —— Hoe wekten zy hen op, om het gezegde te beoordeelen, alle dingen te beproeven en het goede te behouden, en waaren zeer nadruklyk over die tyden, waarin zy voorzagen dat veelen tot gezag wederkeeren, en zich zouden aanmaatigen om heerschappy te voeren over de conscientien? —— Hoe sterk waaren van daar hunne vermaaningen tot de *Christenen* om zich als vryen met zulk een juk niet te laaten belasten? — Waarom zy ook de geschiktheid tot zachtmoedig onderwys, om de kwaaden die tegenstaan te verdraagen, en allen twist en toorn deswege afteleggen, met zo vee-

 le

le woorden telden onder de uitneemendfte verfierfels der geenen, die als opzieners, leeraars en voorgangers na hen koomen mogten. —— Welk een byster, doch ook welk een beflisfend onderfcheid tusfchen SAULUS, den hittigen Vervolger, en PAULUS, den nu wel yvrigen, doch tevens zachtmoedigen en liefderyken Leeraar des *Evangeliums*, wien het als aan woorden ontbrak, om het onzinnige zyner voorige handelwys fterk genoeg naar zyn eigen begrip uittedrukken! —— Indien PAULUS toch (zo het anders ooit loflyk zyn kon in eenen aardfchen zin anderen te dwingen om in te gaan) zou het nalaaten hier van hoogstberisplyk moeten geweest zyn, om dat hy in eene kwaade zaak alzo geyverd hebbende, niets van dit alles hadt laaten blyken of nagejaagd, toen hy met overtuiging wist, zich aan eene betere en hemelfche Leer verbonden te hebben; betoonende alzo dat yveren, 't geen dus onzinnig en zonder verftand gefchiedt, alzins af te keuren, en nu van gevoelen te zyn, dat de waare Wysheid zich aan haare befcheiden vruchten kenlyk moest maaken, en dat de eenigheid des geests door den lieflyken band des Vredes en door het gefaamenlyk en vrywillig betrachten van de waarheid in de liefde moest gezogt en bevorderd worden.

VIERDE BEWYSGROND.

De erkende Beginzelen der Protestanten.

Alle bewys, van dien aart, dat het alleen uit de eigen begrippen der geenen tot wien men ſpreekt, ontleend wordt, ſchynt doorgaans van minder wezenlyke kracht, dan zulke betoogingen, welke deze behulpzels geheel niet behoeven. Echter moet men toch altoos eerst in zekere beginſelen eenſtemmig zyn, en beſpeurt men gemeenlyk, dat men zich hier van eene veel gewenschter uitwerking kan belooven — ook is zulk redeneeren te minder verwerpelyk, in gevalle die begrippen niet ſlechts op eenen loslyk opgevatten waan ſteunen, maar wezenlyk met de waarheid ten vollen overeenkomſtig zyn. —— Zodaanig is het gelegen met den Bewysgrond, welken wy thans aanvoeren.

Welk nadenkend gemoed kan de Kerklyke Geſchiedenisſen hebben ingezien, zonder 'er ten minſten dit uit geleerd te hebben, van hoe weinig vrucht het geweest zy, dat geen 't welk men voor waarheid hieldt, zonder voldoend bewys aan anderen door enkele beſluiten en machtsbepaalingen te willen voorſchryven? —— Zonder 'er uit geleerd te hebben, welk een verbazenden rol tydlyke bedoelingen en menſchelyke drif-

ten ſpeelden onder de ſtrydende partyen? —— Welke elendige verwarringen daar door te weeg gebragt werden, en hoe daar door de uitwendige toeſtand des *Christendoms* eene gedaante hadt verkreegen, van dat geen 't welk JEZUS en de Apostelen geleerd hadden, zeer verre afwykende of 'er vlak uit tegen ſtrydende? —— Dit juk was zo ondraaglyk geworden; alle menſchelyke kundigheden en behaaglyke wetenſchappen hadden 'er zo geweldig een neep door gekregen, dat de barbaarsheid en onkunde allerwege doorgedrongen was. —— De herleefde Letterkunde baande eindelyk eenigszins den weg tot die gelukkige dagen der Hervorming, waar in op verſchillende plaatzen eenige liefhebbers der waarheid het waagden, zich van alle menſchelyke banden los te maaken; de van ouds aangenoomen en bekende Schriften der eerſte Grondvesters van het *Evangelie* met allen lust ter bekooming van kennis te onderzoeken; de waarheid te verſtaan; zich het oordeel wegens de overeenkomst of ſtrydigheid der heerſchende begrippen met dezelve aan te maatigen; en aan de overtuiging welke zy alzo bekwaamen, met alle mooglykheid getrouw te zyn. —— Rekenſchap en verantwoording van hun Geloof te geeven was hunne naaste bezigheid, en ſchoon zy ook (gelyk niet anders weezen kon) hunne verſcheidenheden hadden, vonden zy evenwel genoegzaamen byval onder allen, die maar tot het leezen of begrypen der Heilige Schrift in de eigen moedertaal aanleiding hadden, om de verkeerdheden van het *Paus-*

dom

dom te doen bemerken, waar toe ook het eenmaal opgewekt gezond verſtand genoegzaam kon gerekend worden. —— Zy die zich in dit licht verblydden, verdeelden zich zints weder tot kleindere Gezindheden en verlooren helaas! den eenigen grondſlag huns beſtaans maar al te veel uit het oog.

Voor deze allen evenwel is het onloochenbaar, dat 'er twee zeer beroemde en wyd van een gelegen tydvakken zyn geweest, waar in het verlaaten van, en uitgaan uit die Gezindheid, waar in men opgevoed was, heerlyk en allerrechtmaatigst was, in weerwil van den haat, waar mede zulk eene verandering doorgaans en ook nu nog niet zelden belasterd wordt. —— Zy die als *Jooden* of *Heidenen* de vaderlyke inzettingen vaarwel zeiden, en niet bleeven by 't geen zy geleerd hadden, daarom om dat zy het verwerplyk bevonden en zich iets beters aangeboden zagen, zy werden *Christenen*; en byaldien wy hen hier toe niet ten vollen gerechtigd houden, omhelzen wy eene ſtelling, by welker opvolging zekerlyk alles wat het *Christendom* raakt, zeer ſchielyk zou hebben moeten uitſterven. —— Zy die als Leden der *Roomſche* Kerk voorheen aan deszelvs Leer onderwerping beloofd hadden, begreepen een hooger Meester te moeten volgen, en de Leer van JEZUS alleen te moeten vasthouden, zo als dezelve in de oorſpronglyke Schriften huns oordeels vervat was. —— Ook tweemaal is dus de proef genoomen, dat de waarheid zich zelve wel

den

den weg weet te baanen; dat zy toegang kan vinden tot de gemoederen der menſchen; dat deze het afwykende wel weeten te onderſcheiden, en dat ook op den doorgaanden toeſtand der menſchen ter verkryging van kunde en waarheid zeer toepaslyk mag gemaakt worden, de fraaye gedagte van XENOPHON, waar mede hy zyn geſchrift begint wegens de opvoeding van CYRUS. —— Hy verwondert zich aldaar over de onbeſtendigheid aller Regeeringsvormen, en vraagt hoe het bykoome, dat de mensch doorgaans zo onhandelbaar zy tegen de geenen die hem beheerſchen; daar alle dieren zich hier toe zo gemaklyk vlyen, en zich het gewilligst en vriendlykst betoonen jegens hunne eigenaaren, welke zy zelvs van allen hunnen opbrengst voordeel laaten trekken? —— En hy beſluit 'er over, dat dit onhandelbaare minder te zoeken zy in de beheerschten, dan wel in het eigen verkeerde der heerſchers en in de wyze waar op zy zich jegens anderen gedraagen. —— Ook alzo zou men misſchien over de traagheid en het dwaaze der menſchen in dezen minder te klaagen hebben, indien maar zy die het onderwys op zich neemen, dit naar de behoeften der meesten wyslyk regelden; hen tot eigen beoordeeling allerwegen opſcherpten, de waarheid eenvoudig voordroegen, ze met goede bewyzen ſtaafden, ook tegenſpraak duldden, en in zekere maate aanmoedigden, de onkunde in het onzekere belyden, en het min blykbaare of alleen waarſchynlyke

van

van het gewisse, het min gewichtige van het noodige onderscheiden wilden.

Den geenen, die by dit alles nog eenig gezag der Oudheid verlangen mogt, mag men verzenden naar de plaatzen aangehaald door den geleerden BARBEYRAC in zyne Aanmerkingen over de Verdraagzaamheid pag. 36 en 37. Byzonder uitstekend boven allen is inzonderheid het gezegde van TERTULLIANUS. — „ 't Is een soort van Ongodsdienstigheid de menschen in zaaken van den Godsdienst van hunne vryheid te berooven; hen te beletten dat zy zich eene Godheid verkiezen, hun dien geenen, dien zy willen, niet te laaten aanbidden; en hen te dwingen, dat zy dien aanbidden, dien zy niet willen. —— Geen God, geen mensch zelfs zou hebben willen, dat iemand hem tegen zynen wil diende —— alle menschen hebben een natuurlyk Recht om zulk een Godheid te dienen als hun behaagt; en de Godsdienst des eenen doet den anderen noch goed noch kwaad. —— Ook voegt het den Godsdienst niet de menschen te dwingen, dat ze deezen meer dan een anderen omhelzen, om dat alle Godsdienst vrywillig is en niet door geweld moet worden aangenoomen." —— (*) Het onbestaanbaare van een

(*) Hier laaten zich byvoegen eenige schoone gezegden, welke men ginds en elders verspreidt vindt. —— Zy die den dienst Gods niet als bywerk behandelen, worden ook in het menschlyke de besten bevon-

een tegengesteld gedrag voor hun die zich *Protestanten* noemen, wordt op het geestigst gegispt door den beroemden STEELE in zyne Opdracht aan Paus CLEMENS *den XIden*. —— En waarlyk, hoe noodig het ook soms geworden zy hier over wydloopig te handelen, langs eenen zeer korten weg zal elk *Protestant*, die het *Evangelie* leest, hier toe koomen, en van de vooroordeelen die hy hebben mogt terug gebragt moeten worden, indien hy maar op deze weinige bedenkingen nadruklyk peinst. —— My is geboden JEZUS na te volgen, ziende in die navolging ook op de levens-

wy-

vonden ὅσοι τὸ Θεῖον μὴ ἐν παρέργῳ σέβουσι καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπους ἄριστοι ἴσον LUCIANUS *de Imaginibus.* —— In 't leven van JOSEPHUS den Joodschen Geschiedschryver leest men, hoe hy aan zyne Geloofsgenooten, die sommige aanzienlyke vreemdelingen de besnydenis wilden opdringen, den raad gaf, dat een ieder God naar zyne verkiezing, niet naar dwang dienen moest. Δεῖν ἕκαστον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ προαίρεσιν Θεὸν [illegible] ἀλλὰ μὴ μετὰ βίας. —— ATHANASIUS zelv, wiens gedrag [illegible] met zyne redeneering niet altoos strookte, verweet den Ariaanen dat zy [illegible] tot de burgerlyke macht toevlucht genoomen hadden. [illegible] schryft hy καὶ γὰρ ὁ κύριος αὐτὸς οὐ βιαζόμενος ἀλλὰ [illegible], ἔλεγε πᾶσι μὲν, εἴτις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν. τοῖς δὲ μαθηταῖς, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ἀπελθεῖν; *Epist. ad solitar. vitam agent:* [illegible] est autem prudentis, errantes odisse; alioquin ipse sibi odio [illegible] SENECA *de Ira* lib. 1. cap. XIV. —— MARCUS ANTONINUS [illegible], μεταδίδασκε. εἰ δὲ μὴ, μέμνησο, ὅτι πρὸς τοῦτο ἡ εὐμένειά σοι δέδοται, καὶ οἱ θεοὶ δὲ εὐμενεῖς τοιούτοις εἰσι —— AMMIANUS MARCELLINUS *de Imperatore Valentiniano I.* Postremo hoc moderamine [illegible] inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec [illegible], neque ut hoc coleretur [illegible] nec [illegible] subjectorum cervicem, ad [illegible] has partes, [illegible] XXX.

wyze van hun, die de *Christenen* vermaanden alzo te wandelen gelyk zy hen tot een voorbeeld hadden! —— Maar hoe minzaam was niet het gedrag van hun die zekerlyk de waarheid in vollen maat bezaaten, jegens de dwaalenden, ja zelvs tegen de halstarrigen en vyandigen? —— My is geboden anderen te doen, gelyk ik zelv wensch behandeld te worden! —— Zyn 'er geene landen, geene tyden, alwaar myn Geloof als onverstandig, als verfoeilyk en God onteerend beschouwd werdt! —— Ach hoe moet deze verbeelding het gemoed doen vol loopen van afgryzen, by het gedenken aan dien gruwel der verwoesting, die zo veel goeds in de wereld heeft het onderst boven gekeerd! —— My is geboden eens anders dienstknegt niet te oordeelen! —— Dat ik dan geen gebrek van kwaaden wil stoutelyk opdringe, althans niet aan hun, die blyken geeven van oprechtheid; en wanneer 'er in alle hunne omstandigheden reden is om te gelooven, dat zy ook de liefelyke rust en het genoegen des levens voor dat geen 't welk hun gewichtige waarheid toeschynt zouden veil hebben! —— My is gebleeken, dat de waarheid lang voor menschelyke oogen kan verborgen blyven, —— dat een edel opzet om ze te zoeken veel kan afdoen, —— en dat verandering somwylen zeer groote verbetering zyn kan! —— Dit hebbe ten gevolge bezadigdheid in 't beslissen; genegenheid om van de bestryders te leeren, aflegging van alle hooghartigheid vermyding van woordenstryd; naauwgezetheid voor my zelven, en eene ruime vergunning aan anderen van

en *Burgerstaat* zyn twee woorden, aanduidende twee toestanden, waar door by veelen al de kracht van het aangevoerde wonderbaarlyk schynt weggevaagd en eenslags vernietigd te worden.

Indien ondertusschen het gezegde alzins met de waarheid strookte, en men dan beweeren wilde, dat 'er geen Kerk of Burgerstaat was te bedenken, waar in het Recht des menschen om voor zich zelven te oordeelen ongeschonden kon blyven, zou 'er dan niet veel eer uit volgen, dat men zich nooit noch in eenige Kerk noch in eenigen Burgerstaat begeeven moest? —— En zou dit besluit niet noch veel wettiger zyn dan het andere, dat men uit hoofde eener vrywillig ingevoerde betrekking tegen den duidlyken aart van den Godsdienst zou moogen handelen? —— Dit ter overweeging aanbeveelende, treeden wy toe, om voor eerst dat geen 't welk ten opzichte van de Kerk te zeggen valt, wat nader te bezichtigen.

Wat toch is het, 't geen de Kerk een bestaan doet erlangen? —— Waar uit neemt zy haaren oorsprong? —— Zekerlyk uit niets anders, dan uit de vrywillige overeenkomst van een zeker aantal persoonen om God te dienen, en elkander tot dezen dienst aan te spooren op zulk eene wyze, als zy meenen Hem aangenaam te zyn en tot hun behoud te strekken.

Deze overeenkomst onderstelt buiten twyffel eenige

maatschappy van Geleerden, van lediggangers zelve, tot onderlinge redenwisseling niet lang bestaan kan, zonder eenige door deszelvs Leden aangenoomen wetten; zo moet het insgelyks gelegen zyn met de gemeenschaplyke verbintenis tot eenig Godsdienstig oogmerk. —— Byzonderlyk moet dit plaats grypen onder hen, die gelooven dat de insteller van hunnen Godsdienst het dikwyls saamenkoomen, en het gemeen opbouwen in geloof en heiligmaaking daadelyk bedoeld en aangepreezen heeft. —— Onbeblyk waare het, te willen, dat zy die den *Christlyken* Godsdienst voor waarachtig houden, in hunne gemeene stiehting zich telkens moesten laaten te leur stellen; door de voordracht van eenen, die alle Geloof in eenige Openbaaring voor belachlyk of ongegrond keurde. —— Ook wanneer aan iemand voor het openbaar onderwys en het mededeelen zyner kundigheden in het naspooren der *Christelyke* Leer eenige bezolding waare toegelegd, kan 'er geene verplichting liggen op de menigte, om haare toezegging stand te laaten grypen ook ten aanzien van den man, die van dit oogmerk of ten eenen maale, of verbaazend verre afwykt. —— Waar zyn hier echter de bepaalingen, die in de byzonderheden de voorwaarden billyken, welke eenige Maatschappy verkiest vast te stellen; of die aan den anderen kant de perken aanwyzen, by welke de verplichting der meenigte ten opzichte der verkoorene onderwyzers ophoudt, en waar door tevens aan de eonscientien der geenen, die zich in oprechtheid beyve-

yveren voor de waarheid, geen bezwaar wordt toegebragt? —— Toen eene groote fchaare van *Joodfche* Priesteren vroegtydig den geloove gehoorzaam wordt, *Handel:* VI. vs. 7. laat het zich zekerlyk vraagen: of dezen als nieuw bekeerde *Christenen* toen gemoedelyke zwaarigheid moesten vinden, in het toebrengen der offerhanden en het verder waarneemen hunner bediening? —— als ook —— of zy van den anderen kant door de *Joodfche* Kerk naar deszelven regelen, als vervallen van waardigheid en inkomst befchouwd moesten worden? —— Het antwoord heeft gewislyk zyne duisterheden. —— Sommigen hebben als ten grondflage hunner redeneeringen over dergelyke onderwerpen gelegd, dat geene Maatfchappy eenigszins kan bepaald worden in het ftellen der voorwaarden die hun behaagen, 't zy omtrent de Leden, 't zy omtrent de geenen wien het opzicht over het gemeen onderwys of dienstwerk wordt aanbevoolen. —— Ook dit ftuk heeft zyne tedere zyden, waar in men op veelerlye wyzen tot uiterften die zeer onvoeglyk zyn, door het onderling twisten vervallen kan.

By hen die JEZUS eerbiedigen, die wenfchen dat de fcheuringen wegvalien, die hun eigen feilbaarheid gedagtig, en naar onderwys verlangende zyn, moet zekerlyk eenige ruimte gelaaten worden. —— Zy moeten in het ftellen van de voorwaarden der gemeenfchap en van de aanbevoolen opdragt tot onderwys, zo veel doenlyk het bekoorlyke der eerfte Christelyke eenvoudig-

digheid zich ten voorbeelde ſtellen. —— En in alles zich trachten te regelen naar die openbaare en duidlyke ſtrijdigheden; van welke elk redelyk mensch zou moeten oordeelen, dat ze met elkander geene gemeenſchap of onderlinge vereeniging dulden kunnen. —— Ten opzichte van het voorbeeldige in het zedelyk gedrag der Godsdienſtige Onderwyzers, en hunne aanhoudende naarſtigheid om iets ten gemeenen nutte voort te brengen, laaten zich ook geene vaste regels aanduiden. —— Waarom evenwel begeert men deze niet zo wel met betrekking hier toe, als ten aanzien van de Leer? —— Met alle inmengzel van drift en perſoonlyken haat, welke zich zo dikwerf openbaarde, zal ook hier het waare gemoedlyke van ſommigen wel eens te liefdeloos veroordeeld zyn. —— Zy die eenigszins tusſchen beide willen gaan, zullen zekerlyk van beide zyden gaarne erkennen, dat de Heilige Schriften te weinig aanleiding geeven, om hier omtrent het geoorloofde van het onbetaamlyke altoos duidlyk te onderſcheiden. —— Liefdryk is de wensch om met alle onze Natuurgenooten eenmaal in den Hemel vriendſchaplyk te verkeeren! —— Doch volgt hier uit eenige verplichting, om ons nu met allen te vereenigen tot den dienst des Heeren, op eene wyze die wy als nog voor onvoeglyk houden? —— Ook hier in gelde maar de les: *Een ieder zy in zyn eigen gemoed ten vollen verzekerd!* —— Ook hier in gelde maar de waarneeming van alle tyden, dat de naauwe beperking veel meer dan de veelvuldige inſchiklykheid onbegryp-

 ly-

lyke schade heeft te weeg gebragt. —— En zo maar voorts de liefdaadige gezindheid des harte tot de geenen die buiten zyn gekoesterd en niet verbannen worde, zo maar de Verlaating der aangenoomen Kerkgemeenschap even zeer aan de des begeerenden open staat, als de Intreede; en even weinig als eenig ander burgerlyk bedryf aanleiding geeft tot haat en afgunst; —— zo maar eindelyk de eene Kerkgemeenschap geen beletzel in den weg legt aan de anders oordeelenden, om hun dezelve vryheid van byeenkomst en saamenvergadering te betwisten, of hun daar in hinderlyk te zyn, dan voorwaar zal 'er, ter plaatze alwaar deze dingen stand grypen, geene reden zyn om over onchristelyke handelwyze ten dezen opzichte te klaagen; —— geene zulke gemeenschap tegen het beweerde Recht van eens iegelyks oordeel en beproeving in het minste stryden; —— alle aanstoot om van daar de bediening te lasteren geheel weggenoomen zyn; —— de eigen handel der *Christenen* onderling zodaanig zyn, als zy wenschen moesten, dat hun by de ongeloovigen zou moogen gebeuren; —— Een ieder zich met den Apostel moogen verblyden dat CHRISTUS op allerlye wyze, 't zy onder een dekzel, 't zy in der waarheid verkondigd wordt, en ook het zeggen van den Romeinschen Lierdichter over een ander onderwerp hier toepaslyk zyn:

Hanc veniam petimusque damusque vicissim;
Sed non ut placidis coëant immitia, non ut
Serpentes avibus geminentur, tigribus agni.

DE

DE BURGERSTAAT.

Welke ook de eerste oorsprong der burgerlyke Genootschappen geweest zy, wy allen vinden ze nu in de wereld, en wy vernemen, dat zy naar zeer verschillende bestekken ingericht zyn, terwyl zy echter zekere gemeene hoedanigheden bezitten van *Wetten*, van *Oppergebieders*, enz. welke ons verstand over het geheel nuttig en heilzaam keurt. —— Van daar vinden of neemen sommigen niet zelden gelegenheid tot bedenkingen, welke het hoogst moeilyk voor hun maaken, om het geen wy voorheen beweezen aanteneemen, of te verzwelgen; opperende alzo zwaarigheden, welke hun krachtig genoeg toeschynen om onzen Regel als geheel onmooglyk in de uitvoering te verwerpen, en het Recht des Burgerstaats daar tegen als zeer gewichtig te doen voorkoomen. —— Ondertusschen wordt inderdaad alles hier omtrent veel eer bekrachtigd, dan in 't minste tegengesprooken of verzwakt.

Te zeggen dat iemand tot eenig bedryf gerechtigd is, heeft in eenen burgerlyken zin somwylen alleen zyne betrekking *op de plaatshebbende gebruiken* en *Lands Wetten*, waar in het overvaaren van een rivier, het gaan van de eene grensscheiding tot de andere, telkens verwisseling kan voortbrengen. —— Doch het spreekt

met geoorloofd te ftreeven, door iets dat verdrukking of onrecht ademt; en deze regel past, naar ik meen, zo wel op de begrippen, als op de bezittingen. —— Zeer gemaklyk valt de verbeelding van zulk eene verdeeling der rykdommen, welke meer dan eenige andere dienftig is voor den gemeenen welvaart en de fterkte van den Staat. Maar nooit geeft die inval het recht om over het eigene van ieder Burger naar welgevallen te befchikken, of ter bepaaling van die maate tot dwingend gezag toevlugt te neemen; hoe zeer ze ook op het regeeringsbeleid invloed mooge hebben. —— Dit alles is nog krachtiger ten aanzien der gevoelens. Redelyk is het dat men deze allengs in haaren loop trachte te regelen; maar die eenigheid welke anders den ftaat zo uitftekend zou voegen, houdt op een wezenlyk goed te zyn, zo dra men tot deszelfs daarftelling openlyk geweld of eenvoudig bezwaar gebruikt. Eigen beflisfing is de eerfte aller eigendommen; en geene heerfchappy meer te eerbiedigen, dan die van het geweeten."

. . . .

„ Eenen armen bloed (dus fchryft de beroemde FREDRIK DE IIde) mag men noodzaaken een formulier optezeggen, waar aan hy inwendig toeftemming weigert; en wat wint dan de vervolger? —— Maar klimt men op tot den oorfprong der maatfchappyen, dan is het hoogstblykbaar, dat de Souverein geenerlye recht hoegenaamd hebbe, over de manier van denken zyner Burgeren. Moet men niet van zinnen be-

 roofd

roofd zyn, om zich intebeelden dat de menſchen dus tot huns gelyken geſprooken zouden hebben: Wy verheffen u boven ons, om dat wy de ſlaverny beminnen, en geeven u het recht, om onze gedachten naar welgevallen te beſtuuren? Zy hebben in tegenſtelling hier van gezegd: wy hebben u van noden ter handhaaving van de wetten, waar aan wy gehoorzaam willen zyn ter eigen beheerſching en ter onzer beſcherming. —— Voor 't ovrige eisſchen wy, dat gy onze vryheid ongeſchonden laat. —— Zie hier de beſlisſing der zaak die onwederleglyk is. En zelfs is dit verdraagen zo heilzaam, daar het is ingevoerd; dat het het geluk van den ſtaat uitmaakt. Daar alle Eerdienst vry is, is alles in rust; in plaats dat vervolging de bloedigſte, de langstduurende en meest verwoestende oorlogen verwekt. —— Het minste kwaad 't geen zy veroorzaakt, is de verhuizing der vervolgden. Hoe veel heeft de bevolking geleeden in sommige deelen van *Frankryk*; en hoe kwynt ze nog na de herroeping van dit Edict van *Nantes*? —— De eerste plicht van den mensch is, zynen naasten in alles wat van hem afhangt, by te ſtaan. Dit is het kort begrip der Zedenkunde, en een welgeplaatst hart zal onvernoegd zyn zo het dezen plicht niet vervult."

Wie daarenboven die op den aart der burgerlyke rechten in den gewoonen zin acht geeft, bemerkt niet derzelver verſcheidenheid met die betekenisſen, in welke wy by den aanvang dezes onderzoeks opmerkten,

dat

dat wy veelal gewoon zyn te spreeken van het Recht ter beoordeeling, als aangroeijende naar maate van opgegaderde kunde, en te ondergaande by gebrek van bekwaamheid om 'er gebruik van te maaken. —— De burgerlyke rechten toch groeijen als zodanig nimmer aan. Zy zyn eenzelvig voor den onkundigen en allergeleerdsten. Zy die gelyken rang bekleeden, hebben 'er allen gelyken aanspraak op, 't zy ze zeer schaarsch of ryk bemiddeld zyn. —— Van daar, dat 't geen iemand uit dien hoofde toekoomt, door ziekte of natuurlyke ongesteldheid niet verlooren wordt, en ook hier van de *rechten der ongeboornen* gehandeld kan worden. —— De kinne en doodzwakken, of de opziener over het nog onnoozele kind heeft hier, even zeer als de volwassene en volmaakt gezonde, zyne aanklacht en beschuldiging; hy moet in zyn recht om zich vryelyk tot eene wandeling te verledigen gehandhaafd worden tegen den geweldenaar, die hem in zyn huis benaauwen, of hem berooven wilde van een Recht, welks gebruik nochthans door zynen eigenen toestand voor hem onmooglyk is; alle zodaanige Rechten vervallen hier alleen door burgerlyke misdaadigheid, of door het vonnis der Geneeskundigen, wegens eene gebreklykheid, die het toebrengen van schade aan anderen duchten doet; na het ophouden van welke beroering, de genezene tot het bezit van alles, wat hem anders eigen zou zyn geweest, gerekend wordt weder te keeren.

In

Daar dan zo veel verkeerds en blykbaar ondeugends geheel niet kan vallen onder de beftraffing of het opzicht der burgerlyke Wet, zo behoort gewislyk aan 's menfchen eigen befchikking geheel gelaaten te worden die beoordeeling, welke als een hem aangebooren Recht der Natuur te rekenen is, waaromtrent hy voor God en zyn geweeten alleen verantwoordlyk is, waarmede de Maatfchappy als zodaanig niets te maaken heeft; en waar in de Wetsbepaaling fchier nooit dan kwaad kan te weeg brengen; vermits de burgerlyke Wet geen onderwys dat het verftand kan overtuigen mededeelt; en alle dwang alleen of de loshoofdigen tot fchandelyke geveinsdheid beweegen kan, of de zulken aan onverdiende fmarten blootftellen, die de waarheid zo ver zy ze kennen te dierbaar achten, om ze gewinshalven te verzaaken. —— Indien ook dit Recht des Burgerftaats ergens wettig zou zyn, zo blyft het wettig op alle plaatzen; en het geeft den *Heidenfchen* Vorst even zo veel reden, om den *Christelyken* Godsdienst voor altoos uit zyne Staaten te verbannen, als der *Christelyke* Overheid, om bepaalingen te maaken wegens den aart der Leerftellingen, die zy alleen verkiest te dulden. —— Wie eindelyk die de levenswyze en opvoeding der in hoogheid geplaatften ooit van nader by leerde kennen, zal beweeren durven, dat men

gem bonum esfe! Quanto laxius officiorum patet quam juris regula! Quam multa pietas, humanitas, juftitia, fides exigunt, quæ omnia funt extra publicas tabulas!

men by hen of de meeste verlichting of de gemoedelykste nafpooring in dezen te zoeken heeft?

Zegt men hier op, dat door de verfchillende wyzen van denken verbaazende oneenigheden en beroeringen in 't burgerlyke ontftaan zyn, en dat van daar het heil des Staats daar omtrent eene regeling wettigt, die met de macht des Lands alles wat eenmaal de overhand heeft bekoomen, befchermt en alle nieuwigheden weert. Men denke dan voor eerst na, 't geen wy van den beginne met de woorden van den Heer NECKER voordroegen, en men bepeinze voorts, hoe zulk een gevoelen, dus algemeen opgenoomen, derwyze den doodfteek geeve aan alle bevordering van Godsdienftige Kennis, dat niemand by wien eenige vreeze Gods huisvest, het met mooglykheid fchynt te kunnen dulden (*). Hoe klaar blykt het den opmerkzaamen niet, dat de Godsdienst even dikwerf het voorwendzel als het wezenlyk beweegraad is geweest van die ellendige beroeringen en ftuipen in den Burgerftaat, welke wy nu meenen uit Godsdienstige begrippen haaren oorfprong gehad te hebben? —— En welk eene zonderlingheid dan nog, dat men den Godsdienst als eene reden, om daar in geene veranderingen te gedoogen, tegenwerpt de oude oorloogen die 'er uit ontfprooten mogten zyn; terwyl nog niemand ooit in 't hoofd

(*) Z[illegible] opgemerkt by GROTIUS in zyne [illegible] cap. III. §. 4. [illegible] §. [illegible] 4. [illegible] Tom. III. pag. [illegible]

't hoofd kreeg, om den koophandel of eenige nieuwe uitvindingen in denzelven te betwisten, offchoon 'er beeken bloeds vergooten werden, ter zaake van den minften naaryver welke ten dezen opzichte onder de volken plaats vindt!

Niemand zekerlyk kan het der Overheid ontzeggen, elk een zal het in haar pryslyk oordeelen, dat zy alle uitwendige orde handhaave, dat zy die Leerwyze en begrippen welke by de groote meenigte plaats grypen, trachte voort te planten door gefchikt onderwys; dat zy het beledigende en rustverftoorende onder de twistenden dempe; en daar toe even zo te werk gaa, even zulke inrichtingen maake en zulke Leeraars aanftelle als zy omtrent de overige menfchelyke wetenfchappen gewoon is. Doch even gelyk hier door het anders oordeelen niet belemmerd, het ftaan naar eigen vordering niet bedwongen wordt, en een ieder aldaar het ongerymde van een onveranderlyk voorfchrift duidelyk inziet, zo moet het ook wegens de zaaken van den Godsdienst zich niet minder openbaaren by allen, die het gewichtige der oprechtheid voor God met eenigen nadruk bepeinzen. (*)

By

(*) Vryheid van Geweeten voor te ftaan is hierom ook zeedert de oprichting der Republiek altoos de Grondregel geweest der hooge Machten in *Nederland*, zo dat zy deze beginfelen doorgaans met woorden en daaden voor de hunne erkend en 'er zich op gegrond hebben in veele treffelyke voorfchryvingen, ten behoeve van buitenlandfche verdrukten, welke te wereld kundig zyn om de aanhaaling derzelve hier niet voor overtollig te rekenen.

—— Genoeg is het, dat de Wet de blykbaare gevallen van persoonlyke belediging voorkoome, en wegens het schadelyke of gevaarlyke voor 't gemeen vastftellingen maake; laatende voorts den verderen loop onverhinderd, als wanneer niemand zal kunnen beweeren, dat hem eenige onbillykheid geschiede. —— De beoeffenaar der Electriciteit kan niet klaagen, dat hy in het uitbreiden zyner wetenschap verhinderd wordt, schoon hy wegens het niet verlammen of doodlyk treffen, aan dezelvde regels als andere burgers verbonden zy! —— Het nabyzynd gevaar door Luchtreizen, of Inenting der besmetlyke ziekten, by menschen en beesten, kan nuttige voorzorgen doen gebruiken, en bepaalingen doen beraamen, welke den eenen burger van het grillige der verkiezing of het nuttig geoordeelde door zynen naasten niet geheel doen afhangen. —— De zelvde bepaalingen wegens het Godsdienstige zyn allezins wettig; byaldien zich hier ooit eenige gevallen laaten denken, waar in het oordeel of begrip des eenen eenige persoonlyke schade, benadeeling of vermeerdering van gevaar wegens tydlyke goederen aan den anderen, kon aanbrengen. —— want, wat het gevaar voor de ziel belangt, behalven dat het burgerlyke, gelyk wy zagen, hier in geenszins is betrokken, zo moet toch de overtuiging van een ieder altoos den twist beslissen, of dat vermeende schadelyke ook misschien onder de heilzaamste en aanneemlykste behoore.

Onder alle beschaafden en wyzen pleegt het wyders

in den Burgerſtaat algemeen gepreezen te worden, dat de zorg der Overheid, met die van bekwaame Genees-meesters ſamenloope, om de baatzucht van bedriegers te fnuiken, en de verderflyke gevolgen der gemeene lichtgeloovigheid eenigszins voor te koomen. —— Van daar keurt een ieder het loflyk en wettig, om het oefſenen der Geneeskonst te verbieden aan allen, die van de blyken hunner bekwaamheid geene voldoende proeven aan daar toe geſtelde keurmeesters gegeven hebben, en alzo tot die bediening bevorderd zyn. —— Waarom kan ook dit niet als burgerlyk wettig gelden ten aanzien van den Godsdienst, zonder dat 'er reden zy om over verdrukking en geweld te klaagen? —— Hier op dient ten antwoord: —— De gemelde inrichting zou zeker te veroordeelen zyn, by aldien die Geneesmeesters eens voor een oogenblik geſteld worden, of een ſaamengeraapte hoop onkundigen te zyn, of de Overheid even als de verblinde meenigte met hen zottelyk was ingenoomen: of by aldien het gemaakte beſluit daar toe diende, om elk een ſtrafbaar te maken, die zich met het [illegible] weetenſchap op eene andere wyze [illegible] bezig te houden: indien het dus diende om elk een te [illegible], zich te laaten oppassen door [illegible], wier behandeling hy veel eer ſchadelyk dan [illegible] rekende. —— Alles blyft hier [illegible] welke de in- [illegible] 'er gebruik van [illegible] inte- [illegible] Niemand wordt 'er door bepaald om de aange-

[illegible]

boden hulp niet te moogen weigeren. —— De partyschap klimt hier voorts zelden tot eenige hoogte. En dan nog is de bevordering tot zulk een meesterschap nimmer verbonden aan eenige byzondere leerwys of behandeling. —— Onder de bevorderden vindt geene mindere verscheidenheid plaats, ten aanzien van het byzondere van veelerlye geneeswyzen. —— De titel of waardigheid ter aanpryzing laat zich lichtelyk bekoomen, als gaande het onderzoek over niets meer, dan over de noodige en algemeene gronden. —— Zy wordt gewoonlyk alleen geweigerd aan de zulken, die van alle kennis der eerste beginselen ontbloot zyn. —— En dan nog, hoe wonder vreemd zouden niet alle burgers ophooren, wilde men hun de vryheid betwisten, om onder die bevorderden naar eigen welbehagen den geenen wien het hun gelieft uittekiezen! Een oordeel voorwaar, 't welk een ieder zich om het zeerst aanmaatigt en voorbehoudt, schoon men ook hier die keuze veel al als zeer ongegrond beschouwen, en naar waarheid zeggen mooge, dat van de duizend nauwlyks één de vereischte bekwaamheden bezitte, om nopens die beslissing zich rechtmaatig voor zich zelven te verantwoorden. —— Hoe weinig reden van klachte waaren 'er, indien de Godsdienst nimmer verdere bepaalingen ondergaan hadt dan in dezen plaatse grypen!

Eindelyk behoort hier nog toe de bedenking wegens geldboeten en bezwaaren, die in het burgerlyke veel

al

al als zeer rechtmaatig, althans verre af van eenige onbillykheid geacht worden; en die niet zo zeer voorkomen als ftraffen wegens misdaadigheid, dan wel als wettige en geenszins verwerpelyke lasten, opgelegd aan hun die van hunne natuurlyke vryheid op zekere wyze gebruik gelieven te maaken. —— Ieder heeft Recht voor zich zelven te beflisfen, of hy den echtenftaat, of den ongehuuwden voor zich verkieze; of hy op zekeren weg gelieve te reizen, of denzelven niet te betreeden. —— Doch zou eene belasting op de ongehuwden of op het gebruiken van een toebereiden weg daarom als eene fchending van het Recht der Natuur berispt kunnen worden? Laaten 'er zich zo ook niet veele beroovingen van Eer of andere onaangenaamheden, 't zy van mindere befcherming, 't zy van eenig daadlyk nadeel uitdenken, welke in dezen nuttiglyk te bezigen zyn ter voortplanting van de waarheid en ter uitrooijing van het verkeerde? Hoe vreemd deze bedenking ook hier ter plaatfe fchynen mooge, des kundigen kan het niet onbekend zyn, hoe zulk een voordracht ook by veelen zeer aanneemlyk voorkoome, en hen beguichele, die wel van de vervolging ter dood zich afkeerig betoonen, doch die de by hen vermeende waarheid, gaarne door foortgelyke zachtere middelen, gelyk zy ze gewoonlyk noemen, gehandhaafd zagen, en zich van daar eenig goeds belooven. —— Hoe blykbaar ondertusfchen is niet in de bygebragte voorbeelden, het geheel bepaalde oogmerk, om de noodige uitgaa-

gaaven der Maatſchappy met des te meer evenredigheid te doen draagen, zonder eenig uitzicht om aan denkwyze of verkiezingen het minſte bedwang toetebrengen? —— En hoe volkoomen zeker is het van den anderen kant, dat alles wat van dien aart is, in den Godsdienst alleen werken zal op de lichtvaardigen en onbezonnenen? —— Al waare het ook dat hier ooit iets goeds uit voortkwaame (gelyk een anders doodlyke ſteek by toeval redding in eene borstkwaal kan te weeg brengen) volgens den aart der zaak kan 'er nimmer iets anders dan verderf uit voortſpruiten. —— De liefhebbende menſchen - vriend kan voor veel verleiding by de onſtandvastigen hartelyk ſchroomen. Doch hoe veel ander kwaad is in de wereld 't geen niet te ſtuiten is. —— Wie ook zal hier de maat bepaalen kunnen? 't Geen u van weinig aanbelang in het bezwaar toeſchynt, zal het niet by eenen ander hard genoemd worden, —— en omgekeerd? —— Zy die de voorige bedenkingen wegens den Godsdienst in 't gemeen en den Christelyken in 't byzonder hebben nagedacht, en ze nogmaals herleezen, zullen, naar wy vertrouwen, ook in dezen het waarlyk onvoldoende en onregelmaatige bemerken, en het edelmoedige, het redelyke erkennen van hun, die allen byſtand des uiterlyken dwangs te laag keuren, om 'er hunne goede zaak mede te bezoedelen; en die nedrig genoeg zyn om eenige voorbaarigheid of misſlag in hunne eigen redeneering te vermoeden, byaldien kundige en eerlyke lieden hen

niet met hunnen byval vereeren; laatende de te rechtbrenging der onwilligen, na de voordragt hunner bewyzen gaarne over aan dien Heerſcher in den hooge, wien het kennisneemen daar van alleenlyk in den uitnemendſten zin toebehoort.

TWEE AFZONDERLYKE TEGENBEDENKINGEN.

Een zeker ſoort van Leezers zou kunnen vraagen: Volgt niet uit al het bygebragte, even gewis als het ovrige, dat alle kastyding, hoe ook begreepen, nutteloos is om het verſtand te verlichten of den *wil te buigen*? Past uwe redeneering wegens alle begrip van het plichtmaatige en waare, niet even zeer op den eerſten aanvang en de beginſelen onzer kennis en neigingen, als op den verderen voortgang? Maakt de redeneering dus niet alle dwangmiddel zelfs in de kindſche jaaren verwerplyk? —— En is echter het niet onthouden van de roede, om den jongen te tuchtigen, niet als een der eerſte lesſen, welke de Natuur aan den rechtſchaapen vader geeft om de buitenſpoorigheden te beteugelen; eene les die ook door den Godsdienst ten hoogſten bekrachtigd wordt? —— —— Wy hebben vooraf reeds aangemerkt, dat het vroegſte tydperk des Levens thans niet behoorde tot onze beſpiegeling, als vorderende doorgaans andere regelen dan die, welke op de volwasſenen toepaslyk zyn. Onder dezen *is* toch nooit iemand, die zich over de medemenſchen

een

een gelykſtaande macht met die der ouderen over de kinderen te recht zal kunnen aanmaatigen. —— Doch om nader te koomen; ook hier kan de ouderlyke teugel nergens anders toe werken, dan om zulke buitenſpoorigheden in het daadlyke te bedwingen, welke min afhanglyk zyn van een beſluit des oordeels, dan wel van het weerbarſtige en wufte der neigingen, die zonder eenig nadenken worden ingewilligd. —— En op het oordeel of begrip enkel door kastyding werkzaam te zyn, of deze zelfs daar toe te bezigen, ziet een ieder hoe belachlyk het zy. De ondervinding toont ook daar van dikwyls de deerlyke gevolgen; zo dat zelfs in dezen alle verſtandigen het verre weg eens zyn in het verkieslyke, om de jeugdige gemoederen door eigen bedenking en gepastlyk overreedende ſamenſpraak., meer dan door enkel gezag te leiden. —— De overbrenging op den volwasſenen ſtaat der zulken, die in allen opzichte geacht moeten worden aan zich zelven toevertrouwd te zyn, is derhalven hier in allerongelukkigst, en kan geene verdere aanmerking verdienen.

Nog anderen eindelyk mishaagt wel de zaak zelve niet; zy zien wel het overeenkomſtige der verdedigde ſtelling, met de waarheid, met gezond verſtand en Godsdienst. Maar 'er blyft altoos by hen over eene afkeerigheid, ten opzichte van het openlyk verdedigen en voorſtaan van zulke waarheden. —— Zy vrezen dat het hier mede in de daad al veel op dezelvde wyze gaan zal, als met de opvyzeling van andere

eenig middel zy tot behoud; het eenig middel, om alzo nadenken en inzien te weeg te brengen, en mooglyk naderhand de tegenwoordig zo hard schynende kwelling in een bron van verheuging te doen veranderen?

In het geval waar op hier gedoeld wordt, kunnen voorwaar toestanden voorkoomen en handelingen te voorschyn gebragt worden, welke beide den ouden en den jongen veeltyds tot schande strekken. —— De verscheidenheid van gedachten kan hier wederzyds gedreeven worden tot eene hoogte, waaromtrent de uitspraak twyffelachtig en met een verschillend oog moet worden ingezien door gematigde en bedaarde persoonen, die van buiten worden ingeroepen. —— 'Er is derhalven niets anders over, dan beide niet alleen hunne *Rechten*, maar ook hunne *Plichten* te leeren kennen. —— Zo gewichtig als het is wegens het ééne vry uit te spreeken, zo ontzaglyk belangryk is het niet minder, wegens het andere ingespannen te denken, om de bekoomene vryheid niet te doen ontaarten tot eene losbandigheid, waar mede de betaamlyke verdediger en gebruiker zyner Rechten geenerlye gemeenschap verkiest te hebben. —— Even zo is het met de zaak van den Godsdienst gelegen. Wyslyk is daarom het tweede gedeelte van onzen taak nu derwyze beperkt, dat ook daar omtrent en *ten opzichte van dat plichtmaatig gebruik* het noodige nu aan te wyzen staa, op dat de kenner van zyne bestemming en van zyne Rechten dezelve in zyne handelingen allezins tot de waare bedoe-

anderen aangaande deszelvs verbreiders ſpoedig oordeelen, dat zy met het zuiver en onvervalscht bewaaren van de oorſpronglyke Leer des Evangeliums byster weinig moeten ophebben. —— Onze gepeinzen over het onderwerp dezer Verhandeling bragten ons hieromtrent meermaalen aanmerkingen te binnen, waar van wy meenen dat de mededeeling nuttig zyn kan, en ſtof tot gemaatigdheid in dit beoordeelen zal kunnen opleveren, aan allen die 'er met hunne gedachten ernſtig op ſtil ſtaan.

Hoe zonderling verſcheiden in werkingen en gevolgtrekkingen vertoonen de zulken zich ſomwylen, die het in beginzel eens zyn, althans zeer weinig van elkanderen verſchillen? —— De Gezindheid der *Kwaakers* gelooft zich in het Godsdienstige door de eigen werking en onmidlyke verlichting van Gods Geest allenthalven geleid. Zy kent zich misſchien in het wezenlyke der verbeelding geene mindere onfeilbaarheid toe, dan waar op de Kerk van *Rome* immer boogde. —— Met eene zachtaartige geſteldheid evenwel, en misſchien met eenige redenkaveling, bekommeren zy zich ſchier nimmer om eenigen invloed te verkrygen, veel min om hunne gevoelens door redenen aantepryzen. —— Zeer beſtaanbaar met zich zelven, moet men zeggen, berusten zy met eenige wysheid in het werk des meervermogenden oorſprongs; aan dewelke zy het gerustlyk toebetrouwen, dat dezelve ter bekwaamer tyd zyn beſtek volvoeren en het zelve volkoomen tot ſtand

overtuiging; even als bezaten dezen een uitsluitend voorrecht ter verwerping of bespotting, waar aan zich niemand behoefde te ergeren. (*)

De zulken die het Recht van anderen tot eigen oordeel betwistenden, gaaven in hun gansche gedrag en levenswyze in zeer veele gevallen blyken, dat zy aan den Godsdienst weinige kennis bezaaten, noch met den zelven schier iets anders bedoelden, dan alleen de vertooning, en het genieten of vermeerderen van de tydlyke voordeelen daar aan verbonden. —— Mag men echter van hier wel besluiten, dat allen die hier in dwaalen van den zelvden stempel zyn? —— Ook dit besluit heeft zyne tegenbedenkingen, zo in den onverstandigen yver van eenen SAULUS, als in de onpartydige beschouwing van de levenswyze van eenigen der zulken, van wien het zich laat gelooven, dat de bekommering, voor het geen zy heilzaamst en ter zaligheid leidend keurden, hen ook van daar daaden deedt verrichten, waar omtrent zy door de kracht der vooroordeelen den aart van het verderflyke niet genoeg doorzaagen, en aan de andere zyde overdachten.

Deze toestemming baare dan ook geneigdheid, om het

(*) Zonderling was hieromtrent een Canon van het IV*de* Concilie van Toledo, *de Judæis autem præcipit sancta Synodus, nemini deinceps ad credendum vim inferri. Cui enim vult Deus, miseretur; en quem vult, indurat.*

gen, welke den wyzen afſchetzen, als zich in alles door reden, orde, ſchoonheid en welvoeglykheid laatende beſtuuren; achtende zich niet tot enkel ſpel en jok, maar tot verhevener en ernſtiger zaaken geſchaapen. —— De zulken, die zich enkel aan lust en zinlykheid overgeeven, wilde hy veel eer tot den rang der dieren om onder dezelven te leeven, vernedert hebben, dan toegelaaten tot eenige wichtige onderhandeling; zeggende, dat de rechtvaardigheid haaren grondſlag heeft in de goede trouw, of de overeenkomst van daaden en geſprekken, en dat geene ongerechtigheid grouwlyker is dan der zulken, die wanneer zy het meest op bedrog uit zyn, dan nog braaf willen ſchynen. —— Hy wilde de dapperheid of grootmoedigheid met waarheid-liefde gepaart doen gaan. —— Weigerde den naam eens grooten mans aan hem, die alleen op het oordeel en den lof der onkundige meenigte zag; deedt den aanſpraak op dezen naam beſtaan in het bewerken van het moeilyke en nuttige, en verbande daaruit alle gelykenis met die lafhartigen, die hun gevoelen daar het alleraanneemlykst is, uit vrees voor afgunst niet durven voortedraagen. —— Hy vertoonde den plicht der goedwilligheid, als alle menſchen omvangende, maakende die geenen gelukkig, wien wy iets van het onze leenen, en daar door nuttig kunnen zyn. —— En hy ſprak van de vriendſchap, welke hy zo hoog verhief, als geheellyk de waarheid zoekende, geenerlye geveinsdheid duldende, en geen beſtaan kunnende vinden; en zy vrienden onderling voor elkanderen het hart

eenig voordeel zou kunnen trekken, fchynt verre van hem geweest te zyn: zo dat de verachting des menschdoms van dien kant, om zich eenigszins redelyk en verftandig te gedraagen, als een Hoofdtrek zyns Characters fchyne te hebben uitgemaakt, zo als veele en onderfcheiden plaatzen in zyne gemeenzaame Brieven ten duidlykften aanwyzen. „ Wat al domkoppen (dus fchryft hy) die niet denken! hoe veelen die aan hunne vermaaken zyn overgegeven, en wien het redeneeren vermoeit! wat al eerzuchtigen die enkel met hun doel zyn ingenoomen! hoe weinigen onder de groote meenigte die wenfchen onderwezen en verlicht te worden! —— De dikke mist die van de X^{de} tot de XIII^{de} Eeuw het menschdom verblindde, is geweeken; evenwel zyn de meesten byziende; by fommigen zyn de oogleden als toegekleefd. —— By aldien de Wysgeeren eenen ftaat konden oprichten, geloof my, binnen een halve Eeuw zoude het Volk nieuwe bygeloovigheden zoeken. —— Dit is het zwak der menschheid; het ligt in het weezen van den mensch, het is 'er altoos geweest en zal 'er altoos zyn. —— Het voorwerp van eerbewys kan veranderen, zo als de mode van *Frankryk*; maar wat fcheelt het my, of men zich nederbuige voor een ongeheveld Brood; voor den God Apis; voor den Verbondskist; of voor een Standbeeld? —— 't Is niet de moeite waard daar in te willen kiezen! —— —— Ten opzichte der Vraag: of het volk fabelen misfen kan in een Godsdienftig famenftel; ben ik van een ontkennend gevoelen, vermits die fchepzelen,
 wel-

uit te jouwen; en valschen yver te verdooven; om al-zo de geesten aan eene algemeene verdraagzaamheid te gewennen. Wat ligt 'er voorts aan gelegen welk een dienst het volk aankleeve?"

Zie daar twee voorbeelden van eigen strydigheid met zich zelven, welke ons doen zien hoe de aart der zaake in dezen, de overleggingen der bedachtzaamen al-zins regelen moete; en hoe men in het beoordeelen van eenen Grondregel als die, waar over wy ons bezig hielden, zeer weinig in aanmerking te neemen hebbe de verdere toestanden of handelingen der persoonen, die ze begunstigen, die ze aankleeven of ook dezelven afkeuren. —— —— Hoe weinig zou men zeggen, was 'er noodig geweest om eenen zo doorkundigen en edeldenkenden man als CICERO, zynen roem te doen stellen in het afschaffen en bestryden van de bystérheden zyner Eeuw? en echter was hy deswegen in zyn daaglyksch leven even verachtlyk, of liever veel verachtlyker dan de domme meenigte, welke zyn gezag kon aanzien als eene genoegzaame verdediging om de spoorlooste dwaasheden te heiligen. —— Hoe licht van den anderen kant zouden de gevoelens van eenen FREDRIK, hem tot eenen wraak ademenden Bisschop van *Rome* hebben kunnen maaken, indien maar eenige wending van omstandigheden die tot Staatsbelang gemaakt hadt? —— Naar het zich laat vermoeden, zouden zyne nu heldere denkbeelden van het Recht tot eigen oordeel, dan ook spoedig beneveld of door andere

voor-

Anderen, hun onvermogen gaarne erkennende, bezien mogelyk alles wat 'er ter verdediging hunner vryheid tot eigen keuze kan worden bygebragt, van den kant dier burgerlyke Rechten, die men aan anderen kan *overdraagen*, en waar van altoos *vrywillig afstand* mag gedaan worden. Even gelyk ten aanzien van de gezondheid des lighaams, waar voor zy den besten geneesmeester hunner nabuurschap laaten zorgen, zo waanen zy het ook veiligst, en achten althans niemand te beledigen of eenigszins berisplyk te zyn, wanneer zy alles wat den Godsdienst raakt, aan de bestelling van anderen aanbeveelen; wel verzekerd, dat zy hier in best moogen afgaan op de zulken, die een ongelyk hooger trap van bekwaamheid bereiken, dan zy zich kunnen voorstellen immer te beklimmen. —— Zouden sommigen ook deze hunne traagheid gewettigd achten, door het gebruiklyke onder de ervaarnen zelve in de Geneeskunde, die in geval van ziekte, en wanneer 'er hun eigen toestand in betrokken is, zich zelven gewoonlyk wantrouwen en de hulp van anderen inroepen? —— Over het plichtlyke in dezen, en over het ongeoorloofde van zulk een overdracht, als waar van wy melding maakten, hebben wy nu volgens de opgaaf der Vraag te handelen, zo ter verklaaring als ter bekrachtiging.

En hier beschryf ik dezen plicht, zo als die in 't gemeen tot allen betreklyk is, als eenvoudiglyk

lykfte voorftellen niet te verblinden, eer hy de gemakkelyker en meer openbaare wel begreepen, en zich daar door ter oplosfing van de meer ingewikkelde den weg gebaand heeft.

3. Verders vermaant hy zich zelven, dat in dit onderzoek alle drift en partyzucht zwygen, en hy van alle andere begeerten, behalven die tot het heerlyke en treffende der waarheid, ledig zyn moet. —— Het wereldsch beloop leert hem genoeg, hoe zy ter ontdekking van den wezenlyke toeftand der zaaken zich niet verheffen kunnen, die of door haat, of toorn, of door eigen waan en bewondering, of ook door pyn, droefheid, of eenige geweldige gemoedsbeweging herwaards en derwaards geflingerd, en door de beroerde driften als buiten zich zelven pleegen vervoerd te worden; maakende zulke gefteldheden hier veeltyds traag tot het aanneemen van dat geen, 't welk bedwang van lusten baaren zou, en neigende de vrees en bekommering het gemoed, om dat gevreesde niet van naby te durven bezichtigen. —— Ziekten alle der ziele, die dikwerf belachlyk, fomtyds zeer fchadelyk zyn in het tydlyke, doch die nooit verderflyker kunnen weezen, dan waar het den Godsdienst raakt; vermits zy, die aan deze befmettingen onderhevig zyn, eindelyk zo ver kunnen vervallen, dat zy de tot hen naderende waarheid fchuwen en ontloopen; ze van zich ftooten, daar dezelve haare vriendfchap aanbiedt, en haare

 fchit-

zy, tegen wien wy redenkavelen, het hooge en verhevene eerbiedigen van eenen wyzen en machtigen Oorſprong en Maaker des Heelals; als mede dat zy in den mensch veronderſtellen eenige verantwoordlykheid, eenige plichtſchuldigheid jegens dien goeddoenden en rechtvaardigen Opperheer. —— Dit geſteld zynde; hoe moet het bedaarde gemoed dan niet van zelve neigen om de kennis wegens den grooten Formeerder en zynen wil zeer begeerlyk te achten; en te gelooven, dat het noodige daar omtrent voor den nadenkenden wel verkrygbaar zyn zal zonder veel diepzinnigheid; mids hy ook hier maar het goede waarlyk zoekt; daar toe eenigen arbeid wil beſteeden, en geene begeerlykheden kweekt om zich door vervalſching in ſlaap te wiegen? —— Die God verleende ons voor de lighaamlyke behoeften en tot de daaglykſche bedryven het licht der zon en eenige krachten! Hy begiftigde ons met redelyke vermogens, die ook hier wel niet voor alle misvatting beveiligen, niet voor alle gevaar waarſchuwen, of alle wenſchelyk goed onmidlyk voor ons ſtellen; maar die evenwel in den tegenwoordigen toeſtand veele behulpzels aanbrengen, en wanneer zy naar eisch geoeffend worden, meenigerlye voordeel en genoegen bezorgen kunnen. —— Hoe natuurlyk is van daar niet het vertrouwen, dat de aangelegde moeite ook omtrent het Godsdienſtige niet vruchteloos zyn zal; en vergolden zal worden met het bekoomen van zulk eene gemaatigde blykbaarheid, die ons het waare en beste doet bemerken, met eene overtuiging, hoe-

 daa-

zaak in zyn geval te brengen zy. —— Dan toch moet hy denken behaag ik my zelven 't meest, dan handel ik redelykst en overeenkomſtigst met mynen ſtand, wanneer ik in alle andere zaaken oordeel en opmerking gebruik; rondom my heenen zie; en acht geef op 't geen my en anderen aangaat! —— En zou ik dan in het belangrykſte van alles nalaatig en werkloos blyven? —— 'Er is baarblyklyk veel kwaads in de wereld, en de handelingen der menſchen zyn in duizende gevallen zeer ongeregeld. —— Hoe ſchadelyk zou het kunnen zyn, hier op zelv dwaalende of op bedrog uit zyne leidslieden te betrouwen, derwyze dat ik alle eigen gedagte wegens hun onderwys verdoofde; alle eigen gedagte wegens de manier waar op zy van my willen gehoord zyn; of nopens de rechtmaatigheid hunner begrippen, en de waarachtige ſpringveeren hunner bedryven? —— —— Zonder menſchelyk getuigenis, zonder medehulp, of zo men wil zonder iets overteneemen van de geoeffenden en verſtandigen, zal ik wel hier even min kunnen ſlaagen, als in eenig ander ding ſchier ter wereld waar omtrent dit geduurig te pasſe koomt —— doch ik zal my ook hier van de opmerkzaamheid op het waare geleerde en verſtandige en op de enkele gedaante deszelven bedienen —— den aart der getuigenisſen of de ſtrydigheid daaromtrent bepeinzen; en my zelven kunnen vryen van dat dwaas lichtgeloovige of hardnekkig twyffelende, 't welk beide in dit menschlyk leven zo zeer tot buitenſpoorigheid aanleidlyk is; en waar in de tusſchen beide liggende

mid-

en van ouds af, de eigen naſpoorers en overdenkers van des Heeren Wet gepreezen, aangemoedigt, en hun veelal beloofd wordt dat zy licht en klaarheid vinden zullen. —— Waarom wy ook gemeenlyk by hen die 'er zich aan overgaaven ontdekken, dat zy zich het werk geheel niet beklaagden; noch zich ten beſluite door allerlye verſtrooyingen bedwelmd vonden; maar veel eer dat zy met aandoenlyke blydſchap betuigden, hoe zy daar in een hoogst vermaak genooten hadden, en hoe zy, even gelyk in de naſpooringen der Natuur, geduurig verder en verder waaren opgeleid ter ontdekking van heerlyke wonderen; ja dat, daar zy in het eene geval, zo wel als in het andere ſtuiten mogten, 'er alomme ſtoffe voor hun was tot heilige eerbiedenis en ter aankweeking van een reikhalzend verlangen naar de hoogere en nadere gemeenſchap des geenen die alle ſchatten van wysheid en kennis gewislyk in zich bevat.

Was ook onder de *Jooden* het leezen, het overdenken en bepeinzen van het door God gewrochte of bekend gemaakte niet ten ſterkſten aanbevoolen? —— Was ook daar niet, eene in vroegere tyden voorgevallene *gebeurtenis*, het *daadlyk uitleiden uit Egypte*, de groote ſpil waar op alles draaide? welks gedenken aan alles kracht moest geeven; en waaromtrent gevolglyk alle bevestiging, alle in 't lichtſtelling, bekrachtiging en naſpooring, als een gedeelte van onvermydlyke Godsdienst plicht moest gehouden

konden worden ingebragt ter onttrekking van gehoorzaamheid aan het duidlyk voorgeschreevene; moetende het duidlyke en meer onbetwistbaare hier boven het duistere terstond de overhand hebben; zo dat, gelyk de ondervinding ook bewees, het uitneemende der heilige gezindheden en zedelyke Gemoedsgesteltenissen, hier elk een in de oogen straalen, en hem als de ziel van alle plechtlyke statelykheden moest te vooren koomen.

Wat was wyders het geval by de prediking des Heilands? —— Hy vervoegde zich gelyk wy reeds aanmerkten tot de tydgenooten in 't gemeen. Hy zonderde de lieden van het geringst beroep, ook die van het vrouwlyk geslacht in 't minst niet uit. —— En hy begeerde van hun, dat zy zich aan het oordeel der bedorven voorgangers geheel niet gebonden zouden rekenen; maar dat zy zelve op alles acht geeven, alles beproeven, en onderzoeken zouden met eene zucht tot waarheid, waar in het gemeen gezond verstand ten opzichte van zyn bedryf hen spoedig zou te hulp koomen; indien men maar het te rugzicht op dwaaze Eer of verschrikking voor menschen die hier zo zeer konden in den weg staan geliefde afteleggen. —— Van daar dat JEZUS zich gestadig beriep op dat blykbaar afgescheidene van alle bedrog en op dat openbaar wonderdaadige en grootheerlyke 't welk in hem schitterde, en 't welk van Gods zyde ten onvermydlyken grondslage dienen

 moest,

zeer gewichtige zwaarigheden tot het beoordeelen van hem betrokken konden worden —— als daar waaren de veroordeeling en de afkeerigheid van veele geleerden en machtigen —— het nedrige van zynen ſtand — de opſpraakbaarende verkeering —— het duistere zyner geboorte, het alom aangenoomene en niet tegengeſprookene wegens den afkomst uit *Nazareth* —— het ſchynbaar afwykende van, of ſtrydige met het *Mozaïſche* —— de geringheid en onaanzienlykheid niet beantwoordende aan de gevoelens wegens den *Mesſias* — en eindelyk de kruiſiging als het groote ſtruikelblok. —— —— Dit alles, zou men zeggen, kon ook toen den koelzinnigen onderzoeker langen tyd te rug houden van eenige bepaaling —— 't kon hem dryven, om zich niets ſtelligs aan de een of andere zyde te veroorlooven, en om alle beſlisſing tot aan den eindelyken afloop van alles uit te ſtellen. —— Evenwel beweerde JEZUS, dat die dingen welke den wyzen en verſtandigen zo verborgen ſcheenen, zich zeer gemaklyk openbaaren en met genoegzaame voldoening verſtaan zouden worden door hun, die in den plicht van eigen nadenken en zoeken naar de waarheid, met eene blaakende zucht om ze te eerbiedigen zich loflyk kweeten.

Hoe blykbaar is niet voor een ieder, die zelvde handelwys in de Apostelen, beroepende zich op het vonnis van elks eerlyke beſlisſing wegens de dingen, die 'er toen in de wereld gebeurden; pryzende de zulken die daaglyks onderzogten, of de gepredikte zaaken ook

in veele gevallen laaten gelden, zullen dan hier in geëerbiedigd moeten worden de taal, de beslissingen, de verzekeringen en beloften van Hem, wiens inzien wegens deze dingen boven alle kunde, die ooit onder de menschen zich verspreidde, zo hoog verheven en onloochenbaar was; mitsgaders de ontwyffelbaare begrippen van hun die zyn onderwys onmidlyk genooten hadden. —— En de eigen aart dezer nadenkingen zal voorts zeer gemaklyk aanwyzen, dat het verder twyffelachtige of geteld moete worden onder die dingen waar van wy hier onkundig kunnen blyven, zonder 'er in de groote opleidingen tot een eeuwig leven door gestoord te worden; of dat het zaaken zyn, waar in wy den vinger op den mond behooren te leggen, ons met het zekere der geopenbaarde Leer vergenoegen moeten, en althans niet moeten begeeren wys te zyn, in zulk eene maate, dat onze twyffeling de zaak zelve daarom eenigszins verwerpen of ons van de aangekondigde Leer zou aftrekken.

Hoe moet dit alles niet den geenen die nu onder de *Protestanten* leeft of tot eenige Gezindheid onder dezelve behoort, geweldig dringen om op deze wyze by zich zelven te redenkavelen: —— —— „Schoon ik geene wonderen zie, geene zulke geneezingen aanschouw die my ten waarborg van eenig Godlyk onderwys verstrekken, zo kan ik echter 't geen wegens JEZUS is nagelaaten, gemaklyk uit den eigen inhond beoordeelen, en 't geen tot deszelvs aanpryzing wordt

de oudwyffche fabelen reken! —— dus heb ik ook daarby van dit Godlyk gefchenk my te bedienen, om rekenfchap te kunnen geeven van het Geloof en de Hoop die in my is! —— Van JEZUS en zyne Apostelen heb ik te leeren, wat my als *Christen* te gelooven en te doen ftaat! —— De Leer der Kerk waar in ik ben opgevoed, heb ik daarmede te vergelyken! —— de afwykingen en overeenkomften in haare groote ftrekking gade te ftaan! en het is alzo wel te vermoeden, het is volkomen zeker, dat ik hier in verfchelde regelen die myn gedrag nader beftuuren moeten, ontdekken zal; midsgaders onnoemlyk veele ftukken waar over met menfchelyke geleerdheid, die haare nuttigheid en fchadelykheid aan alle zyden gehad heeft, gefchillen gevoerd zyn, met welke ik my niet behoeve op te houden; gefchillen welker uiteinde nooit eenige ftichting kan voortbrengen, waar in de meer-gevorderden zo 't hun lust, zich vermengen moogen; doch die ik met onbenevelde klaarheid bemerk dat in mynen ftand niet behoeven aangeraakt te worden, en die op de verdeeling of verkoeling der Liefde, onder hen die gefamenlyk naar één doelwit ftreeven, geenen invloed behoorden te hebben. —— Dit welbevestigde zelfs wegens den aart van JEZUS Godsdienst zal my, met weinig overbekende zaaken, genoeg kunnen leeren, of ik my veele moeite hebbe te geeven wegens de geruchtmaakende en zo algemeen verfpreide inftellingen van MAHOMETH; oordeelende deswege met ge-

dan elk ander gefchrift, —— of die op de wyze, waar op deze Boeken in de wereld kwaamen, byna nimmer het oog lieten vallen? —— Beklaaglyk onverftand en traagheid des harte voorwaar van veelen! —— Zo lang deze plaats blyven grypen, mag men wel vermoeden, dat de ftaat der *Christenheid* nimmer haaren eigen luister, dien zy hebben moest, verkrygen zal. —— By de uitfterving van dit plichtverzuim zou gewislyk alles eene gedaante erlangen, die hoogst bekoorlyk zyn moet voor alle liefhebbers der waarheid, voor alle eerbiedigers van JEZUS, die gelooven, dat de kracht van zyn Euangelie tot zaligheid zich alzo aan alle Deugdminnenden openbaaren, en hen ganschlyk zou moeten beheerfchen.

Dienstknegten van JEZUS CHRISTUS! Afgezanten van den Vorst des vredes! of met welken anderen eerwaardigen naam gy ook wilt betiteld zyn, die op uwe waardigheid of aanzien roem draagt om de Leden zyner Kerk te hoeden, het Geloove zuiver te bewaaren en tot opbouw en volmaaking der Heiligen mede te werken, wat ligt 'er van dezen kant al voor uwe rekening, om niet befchuldigd te worden, van den fleutel der kennis weggenoomen en het ingaan aan veelen belet te hebben! —— Ach, vertraag toch in dezen nimmer in het plichtmaatige, om dat eigen beoordeelen in de groote en voornaame grondflagen des geloofs, en in het zekere der Gebeurtenisfen die 'er zo onvermydlyk toe behooren

misſchien alleen de zulke, die tot dezen tyd betrekkelyk zyn, en waar voor gy uwen loon zoudt weg hebben. —— Zo zou het toeneemende der verplichting, naar maate van ſtand, gelegenheid en vermogens, van zelve door een ieder worden ingezien en van hier, zo anders van eenig ding ter wereld, verwagt moogen worden dat de noodelooze en hevige geſchillen van zelve uitſlyten, dat het gewisſe en aanneemlyke met eenpaarige ſtemmen erkend, en de Geever alles goeds ook daar in verheerlykt zou worden!

Wonderbaar vindingryk kan het menſchelyk vernuft zich betoonen, om het mooglyke van de volbrenging dezes plichts derwyze te bezwaaren en in het ongerymde te trekken, dat van daar alle beoeffenaars deszelven voorkoomen, als in eene geduurige verlegenheid, van waar te beginnen en waar te eindigen; en als bevindende zich in den droevigen toeſtand, van altoos te zullen leeren, en nimmer tot de kennis der waarheid te zullen geraaken, of zich daarvan langs hoe meer verwyderende. —— Hier toe worden bygebragt lang gerekte redeneeringen over de kortheid des menſchelyken levens, en het bekrompene van dien tyd, waar in wy ons oordeel ſlypen, en het zelve tot eenige volmaaktheid brengen kunnen; —— midsgaders geſprekken over het moeilyke en tydvervullende van beroep en kostwinning; —— over het gemis by onnoemlyk veelen van de eerſte beginzelen eener verſtandige redenkaveling; zo dat het nadenken ver-

geeren hebben doorgekroopen, —— hy zou alle de jaarboeken van alle volken in zyn geheugen moeten hebben; alle andere Godsdiensten in hunnen oorsprong moeten kennen; alle bewys voor, of alle tegenspraak tegen dezelve, die 'er ooit geopperd is, voor zynen geest dienen te hebben; —— en dan nog de verschillende uitleggingen van ieder Godsdienstig samenstel zeer aandachtig moeten vergelyken, en het beuzelachtige der overleevering daaromtrent zorgvuldig van het wezenlyke moeten kunnen afscheiden. —— Dit kan aanleiding geeven om den *Christen*, die enkel zyne moedertaal verstaat, te vertoonen als ingewikkeld in de moeilykste bespiegelingen, zo draa hy het waagt om het oordeel over zynen Godsdienst aan zich te trekken —— in bespiegelingen, by voorbeeld, wegens de echtheid zyns tegenwoordigen Bybels, —— wegens de verscheidenheid der leezingen, —— de getrouwheid der vertaaling, —— en de eigen meening der woorden in 't oorspronglyke. —— Het kan voorstellen baaren, wegens den plicht des onderzoeks, zo als dezelve geeischt wordt van den geenen, die zich in landen en streeken bevindt, al waar hy van jongs af de afgodery zag plaats grypen; —— of zo als het plichtlyke betaamlyk en uitvoerlyk zou zyn voor den eenvoudigen en welmeenenden landman, dien wy ons verbeelden kunnen, zo als hy in *Italie* woonachtig, niets anders dan een ontegenzeglyk wonder schynt te kunnen vinden, in het vloeibaar worden des bloeds van den Heiligen JANUARIUS, 't welk

 hy

de doen gelden tegen den enkel Natuurlyken Godsdienst, en het ten ſteunzel doen dienen voor de zotſte bygeloovigheid of den ſnoodſten afgodendienst? — Waarom toch laaten deze beſtryders de kracht hunner bedenking niet even zeer gelden, ten opzichte van de Genees-, de Natuurkunde, de Rechtsgeleerdheid, &c? —— Waarom neemen zy niet liever maar in 't gemeen deze ſtelling aan, dat alle nadenken dwaasheid zy; en dat 'er geen goed is, dat boven het kwaade verkieslyk is; geene deugd die boven de verfoeilykſte ondeugd eenigszins te pryzen en te eerbiedigen is? —— Doch zy duiden het dan ook niet ten kwaade, dat hun gebrom geen antwoord ontfange; dewyl het plichtlyke voor allen die eenigzins in ſtaat zyn het zelve te beoeffenen van waarde blyft, hoe waarachtig het ook zy, dat ſommige toeſtanden de vervulling dier plichten zeer bezwaarlyk zou kunnen maaken. —— Is 'er dan geene waarheid, om dat 'er gevallen zyn waar in over het daar mede overeenkomſtige twyffeling vallen kan? —— Is 'er dan geene deugd van milddaadigheid, en valt daar over niets te zeggen, om dat de juiste maate derzelven in de byzonderheden by wyze van ſpecietafel niet is op te geeven; en om dat 'er duizende onzekerheden bedacht kunnen worden, raakende den voorkeur dien ik aan het eene voorwerp myns medelydens boven het andere te geeven heb? —— Is 'er eindelyk geen kuisheid en eerbaarheid, en is het plichtmaatige in dezen moeilyk te bezeffen, om dat

Cicero maakte reeds ten zynen tyde deze bedenking, en zy ligt nu nog bloot voor eens ieders opmerking: dat de keuze wegens de ons meest passende, de voor ons geschiktste en genoeglykste levenswyze, —— de keuze wegens beroep, omgang en verbintenissen, aan een ieder ten klaarsten door de reden werdt aangeweezen; dat de bedachtzaamheid daar in van het grootste belang zy, —— en dat het goede of het kwaade daar in te omhelzen de grondslag van de heerlykste geneugten of van de droevigste elenden worden kan; doch dat de Natuur zelve ons in de noodzaaklykheid heeft gesteld, om die gewichtige keuze te doen te dier tyde, en in die jaaren, waar in het kiezen allerbezwaarlykst, en de ervaarenheid zeer gering is om te beslissen, van hoedaanige leidslieden men zich bedienen en in welken men het noodige vertrouwen stellen zal. —— Indien het naar den wensch ging der geenen die wy zo aanstonds hoorden, zouden zekerlyk alle wyze en verstandige jongelingen, zelfs wegens dit aardsche, alle bepaaling moeten uitstellen tot zo lang zy tyd gehad hadden alle menschen te leeren kennen, alle beroepen te doorgronden, de baaten en schaden van elken toestand op te tellen, en sommen te bereekenen, die zy nooit met mooglykheid omvatten zullen, —— terwyl onder dit alles hun leeven afloopen, en de tyd hunner werkzaamheid geheel vervliegen zou. —— Zie daar de gevolgen en verwarringen, waar toe zulk gehoorgeeven en in het burgerlyke

in de ftruiken, dat hy zich al zyn leeven lang daar in bekneld zal vinden, indien hy geenen uitftap durft te waagen, zonder voor af zekerheid te hebben werwaards dezelve hem zal doen geraaken, —— indien hy niet eenmaal eene vermogende proeve tot uitkomst wil onderneemen; en eeuwig blyft twyffelen, of het best zy zich naar het Ooften, dan wel naar het Westen te bepaalen; beweerende dat alle kanzen hier onzeker zyn, en hy alomme even weinig vastigheid vindt, om te befluiten dat zyn voorneemen ter redding hem gelukken zal. —— Ook kan men fommigen zich verbeelden, als aan gevaarlyke leidslieden vast gekluisterd, die geduurende den reistocht zeggen, dat men nimmer naar einde of middelen vraagen mag; die terwyl zy den reiziger dus geduurig rond voeren, fteeds verzekeren, dat zy u gewislyk ter begeerde plaats zullen doen aanlanden; en die tevens den dood dreigen aan allen, die eenig eigen overleg zouden willen opperen. —— Ongelukkigen zeker zy die dus beftreeden worden, of die door de meenigte der zulken die zich op den weg bevinden, zich derwyze laaten ophouden; —— die door eigen vadzigheid zich van den een naar den ander laaten ftooten; —— of die eindelyk zelve verkiezen, al hun tyd met twistredenen over den waaren zin en de vertaaling der opfchriften ganfchelyk te fpillen! — Wie evenwel zal dit aan het gebrekkige der aanwyzingen zelve wyten kunnen? —— Wie zal de gedagte hier naar iets anders wenden, dan alleen naar den eigen onbeftendigheid of naar de verkeerdheid der geenen,

worden van hun, die zich bevinden in belemmeringen, waar van wy de reden der toelaating niet bevroeden kunnen, hebben wy alleen te gedenken, hoe misſchien veelen van dezen, eenmaal in het Oordeel zullen opſtaan tegen hen, die zich beroemden kinderen des Koningryks te weezen, en die alsdan, of van wege hunne traagheid in 't waardeeren der geſchonken voordeelen, of van wege hunne afwyking van de geaartheden der echte Onderdaanen van Heiland JEZUS, in het verhinderen van anderen, buitengeworpen, en als nooitgekenden afgeweezen zullen worden om in te gaan in de vreugde, beloofd aan hun, die ook in dezen het betere nagejaagd, en 'er als hongeringen en dorſtigen naar gereikhalsd hebben.

Veel zou hier nog bygevoegd kunnen worden, over de waardy van de uitſpraaken der zogenoemde Kerkvergaderingen, die zich wel aanvanglyk vertoonen, als ſamenroepingen der kundigſten en braafſten, om over den Godsdienst te oordeelen; doch waar van de ondervinding die verwachting zo deerlyk te leur ſtelt, en waar van men met de woorden van den grooten MONTESQUIEU zeggen mag, " 't ſchynt dat de hoofden van groote mannen omloopen, wanneer zy by elkander zyn, en dat daar waar de meeste wyzen zyn, de minſte wysheid word gevonden. —— Groote vergaderingen blyven aan kleinigheden en ydele gebruiken hangen en het wezenlyker koomt altyd agter aan." —— Alles wat gezegd is, zou nog byzonder

Hy toch was het, die midden in de blindheid zyner afgodifche Landgenooten, —— midden in een beroep waar aan het losfe en onbedachte gewoonlyk zo heftig aankleeft, zich wist tn verheffen boven de dwaaze gewoonten en denkwyzen zyner Eeuw, —— boven het kinderachtige der Wysgeeren, die met ftaatigheid in de fchoolen konden redenkavelen, en die by de wichelaaryen en eeredienften als dwaazen of liever als verachtlyke fpotters zeer verfoeilyk waaren. —— Hy bemerkte het dwaaze des bygeloofs, te gelyk met alle de bewustheid zyner veelvuldige onkunde. —— Met al het gevoel zyner behoefte, eerbiedigde hy zo het kenbaare Gods in de Natuur, — verkeerde hy zo in den geest met den onbekenden Maaker, —— was hy zo voorbeeldig in gedrag onder bedienden en huisgenooten, — was zulk een liefhebber van het braave en weldaadige, en tevens zo verlangend naar meerdere opheldering, dat hy in de Euangelifche Gedenkfchriften, ook in zynen Heidenfchen toeftand, met den naam van Godvreezend en Godzalig vereerd wordt, —— en zyne aalmoesfen en gebeden befchreeven worden, als in gunstryk aandenken by den Allerhoogften zynde opgeklommen.

Hoe zal ook deze niet veeltyds veroordeeld! —— van verwaandheid befchuldigd! —— misfchien verguisd! —— voor een fchender der Godsdienftigheden uitgemaakt! —— of geteekend zyn geweest als een voorbaarig beflisfer van zaaken, waar mede men hem

 zeide,

in te zien, hy alreeds de vereischte geſchiktheden bezat. —— En 't was uit hoofde van dit alles, dat hy als de Eerſteling der Geloovigen uit de *Heidenen*, op zulk eene zonderlinge wyze tot de begeerde kennis gebragt, en verwaardigd werdt met eene toeſpraak en en ontdekking, waar in het Goddelyke en het menſchelyke van alle zyden allerzonderlingst ſamenloopt — Welk eene ſtof verſchaft dit niet tot ernſtig nadenken, wat CORNELIUS daaromtrent naderhand al verhaald, — welke byzonderheden van zyn leven hy vermeld, en welke raadgeevingen hy na zyne bevestiging in het *Christendom*, aan allen die hem omringden ten opzichte van dit naſpooren der waarheid, en het gebruik maaken van het eigen oordeel in zaaken van den Godsdienst zal gegeeven hebben! —— Verſtrekkende hy alzo ten helderen toonbeelde voor alle volgende tyden, wat heilzoekende beproeving ook in den dikſten nevel die zich ſchier verbeelden laat, vermooge; —— en hoe het te gelooven zy, dat de zulken, die daar in met oprechtheid te werk gaan, ook door zonderlinge beſtuuringen geholpen, en met de allerheerlykſte gevolgen bekroond zullen worden. — —

Heb ik, Myne Heeren, in uwe voornaame bedoeling misgetast, ik houde my ten vollen overtuigd, hoe zeer de behandeling in dezen verſchillen, en van daar het eene Vertoog boven het andere verkieslyk worden kunne. —— Ik voor my ben niet in ſtaat anders te zien, of alles zal hier op het be-

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER CHRISTEN, ZYNES VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAAR ZYNE BEKWAAMHEID, VERPLIGT IS, OM, IN ZAAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZICHZELVEN TE OORDEELEN, DUIDELYKST VERKLAAREN, EN DESZELFS AANNEEMLYKHEID TEN BONDIGSTEN BEWYZEN?

DOOR DEN EERWAARDEN HEER,

PETRUS WEILAND,

LEERAAR DER REMONSTRANTEN TE ROTTERDAM.

Aan wien de Vierde ZILVEREN EERPRYS, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP, is toegekend.

ANTWOORD

OP DE

VRAAG,

HOE ZAL MEN DEN GRONDREGEL DER PROTESTANTEN, DAT IEDER KRISTEN, ZYNS VERSTANDS MAGTIG, GEREGTIGD, EN, NAER VERMOGEN VERPLIGT IS, OM, IN ZAKEN VAN DEN GODSDIENST, VOOR ZIGZELVEN TE OORDEELEN, BEST VERKLAEREN, EN DESZELFS AENNEEMLYKHEID BONDIGST BEWYZEN?

Hoe verſchillend de menſchen in zaken van den Godsdienst denken en oordeelen; 'er is egter maer één Waarheid, en dus ook maer één Godsdienst. —— Deze is eeuwig, onveranderlyk en grondt zig, ten aenzien van ons menſchen en ons tegenwoordig leven, op *eenvoudigheid*, *duidlykheid en noodzakelykheid.*

Hoe zamengeſtelder de gronden en leeringen van eenen Godsdienst —— hoe onduidlyker derzelver voordragt en bewyzen —— hoe onverſchilliger en willekeuriger vele, daerin voorkomende, zaken zyn,

het door menſchen gegeven wordt, die bekwaemheden van geest genoeg hebben, om zelven de Waerheid te kennen, —— en regtſchapenheid van hart genoeg bezitten, om hun eigen belang uit het oog te ſchuiven en te vergeten, en alleenlyk de, door henzelven gekende, Waerheid voortedragen, en aan anderen bekend te maken.

MOSES was de ſtigter van eenen zeer zamengeſtelden Godsdienst; en even daerom moest hy ook eenen byzonderen ſtand, naemlyk den priesterſtand, invoeren. Had MOSES, alleen, *de Leeraer* van zyn volk kunnen en mogen wezen, dan zoude hy zig, hoogstwaerſchynlyk, enkellyk aen de eenvoudige, duidlyke en noodzakelyke waerheden der Nature gehouden hebben. Dan, de omſtandigheden, waerin hy en zyn volk leefden —— de verbindtenis met andere volken, die, reeds lang, den Godsdienst der rede verlaten hadden, en verſcheiden andere oorzaaken verhinderden hem, om Leeraer alleen te wezen. Hy moest ook als Staatsman denken en handelen, en de eenvoudige waerheden van den Godsdienst in vele, op zich zelven en in andere omſtandigheden, geheel onnoodige, nuttelooze en overtollige plegtigheden inkleeden.

By dit alles egter, bleef de eigenlyke Waerheid altyd en alleen Waerheid; hoewel men geenszins kan ontkennen, dat, door langduurigheid van tyd ——

 door

was alles, en het eenige, waertoe deze Godsdienst zig, ten tyde van JESUS bepaelde. —— Maer nu verscheen het licht der wereld! nu zouden de menschen hunnen Vader regt leeren kennen, om hem, naer zyn welbehagen, dat is, in geest en waerheid te dienen. En hier vinden wy den ganschen grondslag van den Kristelyken Godsdienst! —— hier verdwynen de waerde der plegtigheden en gebruiken, de roem der schynheiligheid, en het aenzien eener trotsche, opgeblazen onwetendheid! —— Dit alles had een einde, of zoude een einde nemen, zoodra het licht der Waerheid verscheen, en zyne weldadige kragt ter verlichtinge van het menschdom begon te oeffenen.

Het bygeloof aen de eene, het ongeloof aen de andere zyde, en de uit beide deze bronnen natuurlyk ontspringende bedorvenheid der zeden, nodigden JESUS, om zyne prediking zoo interigten, als hy dezelve ingerigt heeft. —— Dan, al dat geen, welk alleen op deze ontaerding der menschelyke nanature betrekking heeft, of waertoe dezelve aenleidlyk geweest is —— en, in het algemeen, dat geen, welk enkellyk voor JESUS Tydgenoten, uit aenmerking hunner vooroordeelen, dwalingen, eu valsche Godsdienstbegrippen, goed, nuttig en noodzakelyk was, is egter zoodanig niet voor alle menschen, en in alle tyden. Ook moesten de Apostelen, gelyk hun Heer en Meester, hunne mondelinge en schriftlyke voordragt naer de gesteldheid hunner Tydgenoten inrig-

het menschdom, of slegts een gedeelte van het zelve, de zuivere, ongekunstelde Waerheid in hare oorsprongkyke reinheid lang bewaerd heeft, zoo bewees tog altyd het vervolg, dat de onwetendheid, en de, door onwetendheid, of met opzet, onderdrukte Waerheid ook maer slegts tot eene bepaelde hoogte geklommen, en binnen de grenzen van zekeren tyd beperkt was. Want de Waerheid kan onmooglyk geheel verloren gaen, noch aen alle navorsching van weetgierige zielen onttrokken worden; zoolang de God der Waerheid leeft, en de Vader der menschen voor der menschen heil en geluk waekt.

De Hervormers der XVI^de eeuwe zyn, onbetwistbaer, als werktuigen te beschouwen, waer van de goede en wyze Voorzienigheid zig bediende, om den Kristlyken Godsdienst van deszelfs grootste gebreken te zuiveren, en de, van tyd tot tyd ingeslopen zigtbare, en ten deele zeer schadelyke dwalingen kragtdadiglyk uit den weg te ruimen.

Maer was het den grootsten, besten en wysten der menschen —— was het JESUS KRISTUS niet mooglyk, zynen Tydgenoten alle dwalingen te benemen — hun enkel vrye, gezuiverde begrippen inteboezemen, en hen van de Waerheid, als Waerheid, te overtuigen; —— hoe kan men dan, op eenigen grond van waerschynlykheid geloven, dat die Hervormers, die zelven zwakke, aen dwaling onderworpen, ja zelfs, dikwerf, naer

meenigte van de grootste en gewigtigste weldaden, heeft men hun de herstelling van de verschillende staten der menschlyke maatschappye in hunne verloren regten toeteschryven. De Vorsten werden wederom de geëerbiedigde Vaders hunner volken; men rekende het den Leeraren niet meer als eene misdaed toe, een opgeklaerd verstand, algemeene kundigheid, doorzigt in de natuur, taelkunde, menschenkennis, en, in 't algemeen, zulke eigenschappen te bezitten, welken men, naturelyk, by ieder moet vooronderstellen, die hunne Natuurgenoten in de, voor hen, allergewigtigste zaek —— de zaek van den Godsdienst, wil leiden en verlichten. *Zy stonden ieder, wie hy ook ware, het Regt toe, ja hielden elk daar toe verpligt, ten aenzien van den Godsdienst, zelf te denken en te oordeelen.*

En dit was één hunner Grondregelen, waeruit zy hun voornemen, om hunnen medemenschen de oogen te openen, hen van de knellende boeijen des verstands en des gewetens te bevryden, en tot de edele eenvoudigheid van den zagten en gelukkigmakenden Godsdienst van JESUS terugtevoeren, afleidden, en tegen de tegenwerpingen van de vyanden der Waerheid regtvaerdigden.

De Bevorderaers der Hervorminge moesten den aengevoerden gewigtigen Grondregel zooveel te meer aennemen en volgen, dewyl zy zelven, zoodra zy

hooren der Heilige Schriften, en, door een daeraen verbonden eigen nadenken en overwegen, in zaken van den Godsdienst, voor zig zelven zouden oordeelen.

Dan, ſchoon deze, door de Hervormers aengeprezen, en onder de *Protestanten* geldende Grondregel geenszins ingewikkeld, maer, integendeel, zoo duidlyk zy, dat hy door ieder, op het eerſte gezigt, gemaklyk verſtaen, en zyne ware bedoeling ligtlyk ingezien kunnen worden; is het egter noodig, ter nadere verklaringe van denzelven, eenige weinige bepalingen te maken, eer deszelfs aenneemlykheid bewezen worde.

Het ſpreekt van zelfs, dat alleen zulke menſchen geregtigd en verpligt kunnen zyn, om, in zaken van den Godsdienst, voor zig zelven te oordeelen, die genoegzame geestvermogens bezitten, om over zaken van zooveel gewigt en belang, als die van den Godsdienst, met vrugt natedenken en een billyk beſluit optemaken. Dit vereischte wordt, derhalve, naturelyk onderſteld, in iemand, die tot eigen onderzoek en keus, ten aenzien van den Godsdienst geregtigd en verpligt kan geoordeeld worden. —— Ook is het niet minder zeker, dat de verpligting daer toe geëvenredigd moet wezen naer de kragten en vatbaerheden, welken men bezit, om over den Godsdienst te denken, te oordeelen, en zyne keus omtrend den zelven te bepaelen.

ner opvoedinge, is medegedeeld; en welken het derhalve niet kan toegerekend worden, wanneer zy eenen valſchen Godsdienst belyden. —— Immers hunne dwaling is geen zedenlyk gebrek: zy kunnen geenen anderen Godsdienst omhelzen, dan dien, waerin zy geboren en opgevoed zyn; en men kan daeruit niets anders afleiden, dan dat zulke menſchen voor eenen zoo hoogen trap van Godsdienst en gelukzaligheid, van nature, niet geſchikt zyn, als anderen, die meer vermogens bezitten, en voor een vry onderzoek en eene onpartydige beoordeeling vatbaer zyn. —— —— Ongetwyfeld zullen wy, in het andere leven, duidlyk bezeffen, dat de wysheid van God, ook in dit opzigt, alles goed gemaekt heeft.

Maer dat zy, die met een redelyk menſchenverſtand en natuurlyk doorzigt verſierd zyn, ſchoon zy zoovele bekwaemheden en voorregten van den geest niet bezitten, als anderen, die, meer door het geluk begunstigd, tot de kennis der talen en andere voortreffelyke wetenſchappen zyn opgeleid —— dat ook zy van dezen Grondregel niet zyn uitgeſloten, blykt, onder anderen, daeruit, dat de eigendomlyke Waerheden van den Godsdienst, in 't algemeen, en van den Kristlyken Godsdienst in 't byzonder, van zoodanigen aerd zyn, dat zy door den ongeoefendſten zoo wel, als door den geleerdſten kunnen gekend en beoordeeld worden.

De ware Godsdienst moest, naer het oogmerk van

'T Is waer, behoorde dat alles tot de zaken van den Godsdienst, waerover een *Kristen* verpligt is, voor zig zelven te oordeelen, het welk daervoor door sommige Godgeleerden wordt uitgegeven, die hunne uitleggingen en bepalingen van dat geen, welk een *Kristen*, naer hun gedagte, noodig heeft, te geloven en te betragten, in verscheiden groote en zware boekdeelen beschreven hebben, om welken met aendagt te lezen, meer dan de helft van een menschenleeftyd gevorderd wordt; —— dan voorzeker zou de voorgedragen Grondregel der *Protestanten* slegts ten aenzien van weinigen gelden en als verbindende kunnen beschouwd worden. —— Maer neen! de eigenlyke Godsdienst van JESUS bestaet in zulke lotter eenvoudige, duidlyke en noodzakelyke Waerheden, betreffende het geloof in God, als den weldadigen Vader van het gansche menschdom, enz. —— Het geloof in JESUS, als den door God gezonden Leeraer en liefdelyken Verlosser der wereld, enz. —— Die volmaking, welke JESUS, op bevel van God, den natuurlyken Godsdienst heeft aengebragt; als de leer van de vergeving der zonde, op eene vooraf gaende opregte bekeering, —— de leer der opstandinge uit den dood, enz. —— Als mede de door JESUS voorgeschreven regelen van deugd en Godzaligheid, door welken op te volgen het menschdom zyn waer en bestendig geluk noodzakelyk bevestigt, en door welken moedwilliglyk te verwaerloozen, het zig volstrekt ellendig maekt: —— De eigenlyke Godsdienst van JESUS, zeg ik, bestaet in

zul-

dienst, voor zig zelven oordeelen, en geene ſlaefſche volgers van anderen zyn!

Neen! zucht tot Waerheid en Deugd moet de dryfveer onzer onderzoekingen en beoordeelingen wezen; en het gevolg daervan zal gewislyk, zo het op de regte wyze en met het ware oogmerk geſchiede, de uitbreiding onzer kennisſe in de gewigtigſte en heilzaemſte waerheden, en de bevordering onzer wezenlyke gelukzaligheid zyn. Intusſchen moeten wy niets voor valsch houden, alleen daerom, dat wy deszelfs waerheid niet kunnen doorzien; maer alleen dan, als wy de echte kenmerken van deszelfs valschheid, of onbeſtaenbaerheid, gewaer worden. Vinden wy, derhalve, de eene of andere leering, waervan wy noch de gegrondheid, noch de ongegrondheid kunnen ontdekken, dan moeten wy ons oordeel, in zulk een geval, opſchorten, en zoodanige leer noch aennemen, noch verwerpen, tot dat wy beter inlichting en dieper doorzigt van dezelve verkregen hebben.

Wyders behoort tot het beweerde pligtmatig eigen onderzoek van- en oordeel over zaken van den Godsdienst, dat wy, alvorens, ons verſtand, zooveel mogelyk, van het juk der vooroordeelen verlosſen, en het zelve in eene ware en volledige vryheid tragten te ſtellen.

Van der jeugd af, worden ons zekere Godsdienstige

Het dusver aengevoerde ſtrekt alleenlyk ter *verklaringe* van den Grondregel der *Protestantſche* Kerk; volgends welken, *ieder Kristen, zyns verſtands magtig, geregtigd, en naer vermogen verpligt is, om in zaken van den Godsdienst voor zig zelven te oordeelen.*

Dan, daer deze Regel eene zaek van het grootſte gewigt in zig bevat, is het ook noodig, dat dezelve *op de bondigst mooglyke wyze geſtaefd en aenneemlyk gemaekt worde.* Ik zal daerom van de menigvuldige, hiertoe betreklyke, bewysredenen alleen de gewigtigſte en meest afdoende aenvoeren.

Denken en oordeelen is het algemeene Regt van alle menſchen, die denken en oordeelen kunnen. Ja, het is het grootſte voorregt, dat den mensch, ten aenzien van zyne waerde, boven alle ſchepſelen des aerdbodems verheft, en hem, eigenlyk, tot een' mensch maekt. Daer geen ſchepſel, in eenig geval, zyne natuur kan of mag verzaken; zoo kan men dit ook van geen mensch vorderen, of hem van zyn oorſpronglyk, natuurlyk Regt berooven.

De vryheid van zelf te denken en zelf te oordeelen ſtrekt zig derhalve tot alles uit, wat in de wereld is; zonder eenige uitzondering. Hierby egter moet men niet vergeten, dat de tegenwoordige inrigting der menschlyke maetſchappy, en de, volgends diezelfde inrigting, noodzakelyke verſcheidenheid der ſtanden,

 en

zetlyk gedane, uitvinding —— iedere nuttige ontdekking zoude waerſchynlyk, indien niet immer, egter zeer lang, in hare eerſte onvolmaektheid gebleven zyn, wanneer men elkander verhinderd had, of niemand door lust en geneigdheid gedreven ware geworden, om over derzelver algemeene en byzondere nuttigheid, mooglyke verbetering, en over de uitbreiding van derzelver voordeelen te denken en te beſluiten.

Trouwens, men heeft de ongemeen groote vordering in konsten en wetenſchappen, en den bloei van het ryk der Waerheid over het algemeen, inzonderheid aen die natuurlyke weetgierigheid —— aen dien onwederſtaenbaren trek toeteſchryven, waermede ieder mensch, die dezen naem verdient, bezield is, naemlyk, om over zaken, welken belangryk voor hem zyn, te peinzen, te denken, te oordeelen, ten einde zig van derzelver ware natuur en geſteldheid te overtuigen.

Het is waer, want de treurige ondervinding bevestigt het, dat de Godsdienst, welke tog, onder alle goede, nuttige en belangryke zaken, het beste, nuttigſte en belangrykſte is, —— dat de Godsdienst, onaengezien dit, voor vele menſchen van weinig, of geen belang ſchynt te wezen, —— zulk eene tegenzeglykheid zoude, byna, niet te begrypen, veel minder te verklaren zyn, wanneer de ondervinding niet leerde, dat, zelfs, de belangrykſte zaek voor velen ophoudt, zoodanig te wezen, zoolang zy niet levendig overtuigd zyn, dat zy, in de daed gewigtig en belangryk is.

Godsdienst zelf te onderzoeken, egter niet overeenkomstig hun Regt en hunnen Pligt handelen. Het hoofdzakelyke in de beandwoordinge dezer vrage zoude, ongetwyfeld, op dat geen neêrkomen, wat ik, zoo even, als de oorzaken der onverschilligheid omtrend den Godsdienst heb opgegeven.

Dan, de voordzetting van dit onderwerp, hoe gewigtig, anders, op zig zelf, zoude hier te onpas geschieden, daer wy ons in het geval bevinden, waervan ik straks zeide, dat wy nimmer in het zelve moesten komen, naemlyk, van een Regt te verdedigen, welk op zulke onloochenbare gronden rust —— en een' Pligt te bewyzen, welke met het ontwerp van God, ten aenzien van de bestemming der menschen, zoo naeuw verbonden is.

En dit laetste, naemlyk de overeenstemming der vryheid van in den Godsdienst voor zig zelven te oordeelen, met het ontwerp des algoeden Scheppers, stel ik hier als een derde bewys voor. —— Het kan alleenlyk zulke menschen, die nog weinig, of in 't geheel niet, over de natuur der menschen en derzelver verheven verordening gedagt hebben, —— die derhalve den mensch, slegts, als een werktuig, beschouwd en behandeld willen hebben —— —— alleen zulken kan het onbekend wezen, dat de verlichting van 's menschen verstand, met de daeraen verknogte en daervan afhangende verbetering zyns harten, het hoofdoogmerk by

welk onze wyze en weldadige Schepper met ons bedoelde, naemlyk ons verstand te verlichten, ons tot de kennis der Waerheid opteleiden, en, door de overtuiging van dezelve, in deugd en gelukzaligheid te doen toenemen.

Een andere grond ter bevestiginge van de zaek, welke wy beweeren, is daerin gelegen, dat wy alleen dan gezegd kunnen worden, wys en voorzigtig te handelen, wanneer wy, ten aenzien van den Godsdienst, voor ons zelven oordeelen, wel verre van in het oordeel van anderen blindlings te berusten.

'T Is waer, dat een groot gedeelte der *Kristenen* den geestlyken stand beschouwt, als geschikt, om in zaken van den Godsdienst voor anderen te denken, te onderzoeken en te oordeelen. Deze Grondstelling is de steunpilaer van het Pauslyke ryk der domheid. Dan, 'er worden ook zulken onder de *Protestanten* gevonden, die van de *Roomsche* Geestlykheid, in dit opzigt, weinig verschillen, daer zy, om redenen, welken hun onmooglyk tot eer kunnen strekken, niet gaerne zouden zien, dat het zelfdenken in den Godsdienst algemeen wierd, en het oordeelen in zaken van den Godsdienst zig buiten de grenzen van den geeslyken stand uitstrekte.

'T Is ook waer, dat het grootste gedeelte der *Kristenen* de waerheden van den Godsdienst uit vooroordeel, zonder overtuiging, gelooft of aenneemt. Men

ven te oordeelen. Immers, men betreedt een' geheel onzekeren weg, wanneer men de uitſpraek van menſchen tot een rigtſnoer der Waerheid maekt, en aen iemand, wie die ook zy, de bepaling en vastſtelling van dat geen overlaet, wat men geloven of niet geloven moet. Trouwens men zou de ondervinding onbeſchaemd moeten tegenſpreken, wanneer men weigerde, aentenemen, dat zelfs de geleerdſte, verſtandigſte en braefſte menſchen, zoowel in zaken van den Godsdienst, als in opzigt tot wereldlyke dingen, kunnen dwaelen. Wanneer wy de verſcheidenheid der menschlyke kennis van de leeringen des *Kristendoms*, de tegenſtrydigheid, welke in de gevoelens van deze en gene gemeenſchap onder de *Kristenen* plaets heeft, overwegen, en den yver beſchouwen, waermede ieder zyne meening verdedigt; dan moeſten wy het billyk beſluit opmaken, dat wy, in de daed, ongelukkig zouden wezen, wanneer wy geen beteren grond voor ons geloof konden aenwyzen, dan de uitſpraek van andere menſchen.

De verſcheidenheid der vatbaerheden, de verſchillende opvoeding, en vele andere omſtandigheden brengen ongelyke en van elkander verſchillende gedagten en oordeelen voord; terwyl lynregt tegen elkander overſtaende Godsdienſtige begrippen hunne verdedigers en martelaers gevonden hebben. — Behalve dit; wie is in ſtaet, om alle de geheime dryfveeren opteſpooren, welken de menſchen, zelfs Ge-

leer-

Wat is 'er, derhalve, billyker — wat pligtmatiger, dan dat wy zelven over den Godsdienst nadenken — de gronden van ons geloof onderzoeken en beoordeelen, om, langs dezen weg, tot eene zekere overtuiging te geraeken, zonder welke, al ons geloof slegts een ongegrond vermoeden — onze hoop een ydel vertrouwen — onze yver een onverdedigbaer bygeloof is?

Het spreekt van zelfs, dat al het tot dusver aengevoerde, en 't geen verder ter staving van den aengenomen Grondregel der *Protestanten* zal bygebragt worden, op de billyke vooronderstelling rust, dat ieder mensch verpligt is, Godsdienst te hebben. En deze vooronderstelling is zeer geoorlofd, vooral in het tegenwoordige geval, dewyl hier van den pligt van *Kristenen* gewaegd wordt, en men onder dezen de gemaekte vooronderstelling ontwyfelbaer aenneemt. Is ieder mensch nu, verpligt, Godsdienst te hebben, dan moet hy ook niet alleen geregtigd, maer zelfs verpligt zyn, om in zaken van den Godsdienst voor zig zelven te oordeelen; dewyl hy op geen' anderen grond van zynen Godsdienst verzekerd kan wezen, en zonder dit zyn Godsdienst volstrekt geene waerde kan hebben. En dit is myne vyfde bewysreden.

Hoe is het mooglyk, de waerheden van den Godsdienst als waerheden aentenemen, zonder dezelven als waerheden te kennen? En hoe kunnen wy tot deze kennis geraeken, zonder eigen onderzoek en vrye be-

goedkeuring van onzen hemelſchen Vader vleijen, wanneer wy in zaken van den Godsdienst eene onbedagte, roekelooze keus doen; daer hy de merkteekens bekend gemaekt heeft, waerdoor wy de waerheid van de dwaling kunnen onderſcheiden; —— ja, het kan niet anders, dan eene moedwillige, ondankbare verſmading van Gods goedertierenheid en menſchenliefde wezen, waerdoor hy ons ontdekt heeft, wat wy moeten gelooven, en zyne ontdekkingen zoo plegtiglyk heeft laten bevestigen, wanneer *Kristenen* weigeren, door een redelyk onderzoek en eene vrye beoordeeling, zig van hunne Godsdienſtige kennis te verzekeren.

Eene zekere mate van eigen nadenken en zelf onderzoek is ook voor onze Godsdienſtige kennis volſtrekt noodzakelyk, wanneer die behoorlyk werkzaem zal wezen; en zonder dezelve zal het hart immer ongebeterd blyven. Door eigen overweging en beoordeeling van dat geen, wat de Godsdienst beveelt en belooft, leert men eerst regt deszelfs waerde en voortreflykheid kennen, wordt men eerst een waer *Kristen*. —— Zal de liefde tot God en JESUS KRISTUS ter bevorderinge onzer wezenlyke gelukzaligheid kragtig en werkzaem in onze harten wezen, dan moeten wy de beweeggronden daertoe niet alleen kennen, maer ook, door onderzoek en eigen beoordeeling, van derzelver gewigt en noodzakelykheid overtuigd worden. En volgen wy onze overtuiging; dan ondervinden wy, gewislyk, den kalmſten vrede des ge-

vervalt, zoo kan deze hem in geen opzigt ſchuldig maken, dewyl hy de voorhanden zynde middelen aengewend heeft, om de waerheid te vinden en de dwaling te vermyden.

Doch, om myne taek geheel te voltooijen, zal ik, eindelyk, den aengevoerden Grondregel der *Protestanten*, door de uitdrukkelykſte verklaringen van JESUS Godsdienst zelven, tragten te ſtaeven en aenneemlyk te maken. Dan, om de palen eener gewone Verhandelinge niet te buiten te treden, zal ik uit de menigvuldige plaetſen, welken het Nieuwe Testament, met betrekking tot dit onderwerp, in zig bevat, ſlegts eenige weinigen kiezen, welken de beweerde zaek buiten alle billyke tegenſpraek ſtellen.

De Apostel PAULUS verzekert ons, dat de Godsdienst, welken hy verkondigde, een *redelyke Godsdienst* is. Men kan geenszins loogchenen, dat de Apostel deze eigenſchap aen den Godsdienst van JESUS toekent, in zooverre dezelve louter zulke waerheden voordraegt, welken niets ongerymds niets, dat tegen de vrye, gezonde rede aenloopt, in zig behelzen: dat hy, derhalve, den redelyken en eenvoudigen Godsdienst der *Kristenen* tegen de dwaelleer der *Heidenen*, en het mengelmoes der *Joodſche* plegtigheden overplaetſte. En hierby moet men noodzakelyk aennemen, dat hy de waerheid zyner verzekeringe, en de beſliſſing van dat geen, wat hy leerde,

 aen

konden beroepen; maer zy waren zoover af, van den *Kristenen*, of hun, die het wilden worden, de vryheid van over de waerheden van den Godsdienst natedenken, en daeromtrend voor zig zelven te oordeelen, te benemen, en een blind geloof, eene slaefsche toestemming en aenneming van dat geen, welk zy voordroegen, van hen te vorderen, dat zy zig, by verschillende gelegenheden, op het eigen oordeel van anderen, op derzelver gewaerwording en ondervinding uitdruklyk beriepen.

Deze zelfde waerdige, heilige PAULUS vermaent en verpligt zyne *Kristenen*, om te *beproeven* (te onderzoeken, natevorschen,) *welke de goede, welbehaegende en volmaekte wil van God zy.* De kennis van dezen Godlyken wil, waervan, de Apostel spreekt; is tog, ontwyfelbaer, het voornaemste gedeelte der gansche Godlyke openbaringe, dewyl daernaer onze gezindheden, begeerten en handelingen gevormd en gerigt moeten worden. Dezen wil van God mogen wy, niet alleen, maer moeten wy ook *beproeven*, onderzoeken, naspooren. —— Doch waer is eene zaek in de wereld, hoe groot of kleen, hoe gering of gewigtig die ook zyn moog, welke iemand zoude kunnen beproeven, wanneer hy zyn eigen verstand niet gebruikte, de natuur der zake niet onderzogt, hare eigenschappen niet overweegde noch tragtte, hare strekking te leeren kennen: —— met één woord, wanneer hy niet zelf dagt en oordeelde?

Het

Vaderen beloofde, MESSIAS ware. Mogten en moesten reeds de *Joden* in de Boeken des Ouden Testaments lezen, om de waerheid natespooren, de leeringen der *Profeten* en derzelver uitspraken, ten aenzien van den toekomstigen Wereldverlosser, met de leer, het leven en de daden van JESUS onpartydig te vergelyken, om, volgends hunne eigen beoordeeling, zig te overtuigen, dat hy, waerlyk, die gene wass, door wien de wereld gered en gelukkig zoude worden; — hoe veel meer moeten dan de *Kristenen* het Regt hebben — hoeveel grooter en sterker moet niet hunne Verpligting zyn, de veel duidlyker en gewigtiger Schriften des Nieuwen Testaments te lezen, te onderzoeken, zig van de waerheid der leere van JESUS en deszelfs Apostelen te overtuigen — over het leven en den dood van JESUS ernstig natedenken, om hun redelyk Kristlyk geloof op eenen vasten grond te vestigen, en de zalige vrugten van dit leven en dezen dood aen hun eigen verstand, en aen hun eigen hart gewaer te worden!

By alle de dusver aengevoerde bewyzen, waermede wy onzen Grondregel tragtten te staeven, voegen wy nog, tot slot, de zeer merkwaerdige woorden van JESUS, volgends welken hy *het eeuwig leven* daerin stelt, *dat de menschen God, als den eenigen waren God, en hem zelven, als den van dezen God tot heil en zaligheid der menschen gezonden Messias kennen.* Door de kennis, waervan de Zaligmaker hier spreekt, kan onmooglyk de zoo algemeen heerschende mondbelyde-

 nis

nen eindigen, dewyl, naer myn inzien, voldoende genoeg bewezen is, *dat ieder Kristen, zyns verstands magtig, geregtigd, en, naer vermogen, verpligt is, om in zaken van den Godsdienst, voor zig zelven te oordeelen*, en ik, om de aenneemlykheid van dezen Grondregel der *Protestanten* te bewyzen, niets bondiger en meer afdoende wist aentevoeren, dan te toonen, dat dezelve op onomstootlyke waerheden der gezonde Rede, en op de duidlykste uitspraken der Heilige Schrift rust. Doch onaengezien dit, blyft het egter zeker, dat de gestaefde Grondregel niet zoo algemeen door de *Protestanten* gevolgd wordt, als men, in den eersten opslag, naturelyk zoude verwagten; of dat velen, die wy als bekwaem en geschikt beschreven hebben, om over den Godsdienst voor zig zelven te oordeelen, te regt van gedagten zynde, dat men daertoe, vooral, noodig heeft, de Heilige Schrift te lezen, onaengezien all' hunne aengewende moeite, egter geheel onovertuigd blyven, en aen het einde hunner onderzoekingen, nog slegts dat geen geloven, of voorwenden te geloven, welk hun, in hunne jeugd, als de eenige ware Godsdienst is voorgedragen. —— Dan, ik gevoel my gedrongen, schoon dit zoude kunnen gerekend worden, tot de opgegeven taek niet te behooren, nog kortlyk de twee voornaemste redenen hiervan aentevoeren, en de geschiktste middelen aentewyzen, om dit gebrek voortekomen.

§. ...

Het is bekend, dat de *Kristenen* der *Protestantsche*

van anderen dikwerf voor zeer geleerd gehouden, en door denzelven, om verklaringen en ophelderingen in het een of ander, aengezogt worden. Menigmael zelfs daegen zy anderen uit, en nodigen dezelven, om zig met hun in een Godsdienstig gesprek intelaten. En dan komt dikwyls de verstandigste man te kort, naerdien hy vele vragen niet kan beandwoorden, welken zy zeer vaerdig oplossen; by voorbeeld, hoe lang, hoog en breed de Ark van NOACH geweest zy? hoe vele werklieden aen den Tempel van SALOMO gearbeid hebben? enz. enz. Zoo kennen sommigen het geheele Boek van RUTH, het Hooglied van SALOMO, en anderen, genoegzaem van buiten; maer de inhoud des vyfden hoofddeels van het Evangelie van MATTHEUS, gelyk ook het zeventiende en volgende hoofddeel van het Evangelie van JOANNES is hun grootstendeels onbekend, naerdien menigmael hunne gansche kennis, ten aenzien van het Nieuwe Testament, zig enkelyk tot de Openbaring van JOANNES bepaelt.

Ik zoude deze geringschynende byzonderheid niet aengevoerd hebben, wanneer ik niet, na rype overweging, bevonden had, dat dezelve veel gewigtiger is, dan men gemeenlyk denkt, dewyl daerdoor, juist, het valsche denkbeeld veroorzaekt wordt, dat de eigenlyke Godsdienst in eene geschiedkundige kennis van dat geen gelegen is, welk de Bybelsche Boeken in zig bevatten; en dat iemand een goed of slegt *Kristen* is, naer mate hy meer of minder uit den Bybel weet te redeneeren en te verhaelen.

nomen wierd! De, in onze dagen, aenmerklyk verbeterde taelkunde; de ongemeen groote vorderingen in de natuurkunde en in de geschiedenis der nature; de vollediger en uitgebreider wereldkennis, en andere, daertoe dienende, voorregten, welken wy thands bezitten, in aenmerking genomen zynde, mogten wy, in de daed, eene Overzetting van den Bybel verwachten, welke met veel meer vrugt, dan de tegenwoordige, door elk zoude kunnen gelezen worden, en waerdoor derhalve iedere ware menschenvriend zynen edelen wensch zoude vervuld zien.

Het mangelt ons wel niet aen geleerde mannen, die door hunne voortreflyke uitlegkunde hen, die zig in de Godgeleerdheid oefenen, in staet stelden, of nog stellen, om helderer en betere begrippen van den inhoud des Bybels te erlangen. Maer laet de gansche Bybel door eenen SCHULTENS, SEMLER, of MICHAELIS, of door eenen anderen man van gelyke verdiensten, vertaeld en verklaerd zyn; gesteld, dat hun werk de regtvaerdige goedkeuring en toestemming van ieder redelykdenkend *Kristen* wegdrage; zoo zal daerdoor egter nog nimmer, in de tegenwoordige omstandigheden, aen den wensch ten beste van het algemeen voldaen worden.

Want, vooreerst, komen ook deze geleerde en schrandere mannen, in hunne voorstellingen, niet volmaekt overeen; zoodat dikwerf de verscheidenheid van

één

tydige mannen eene met den inhoud en het oogmerk van het oorſpronglyke meer overeenkomſtige Overzetting van den Bybel laten vervaerdigen. Dat zulk een werk van eene groote en uitgebreide nuttigheid zoude wezen, kan alleen door hem ontkend worden, die met de verlichting der wereld niet gediend is —— die liever de oogen zyner medemenſchen zou willen toebinden, dan openen, en die, over het algemeen, in de wezenlyke welvaert der menschheid weinig belang ſtelt. Maer de menſchenvriend zoude zig hartelyk verheugen, wanneer hy zulk een heerlyk middel ter algemeene verlichtinge mogte beleeven; hy zoude reeds, by voorraed, de nakomelingſchap geluk wenſchen met de ongemeen groote vorderingen, welken men in de kennis der gewigtigſte Waerheden zoude maken; inzonderheid, wanneer met een gelukkige Vertaling der Heilige Boeken, een even gelukkig Uittrekſel van dezelven verbonden wierd.

Zulk een Uittrekſel ſchynt nog nuttiger en noodzakelyker te wezen, dan eene nadere Overzetting van den ganſchen Bybel zelve; vooral wanneer het alleenlyk het wezenlyke van de Boeken des Ouden, en byzonder van die des Nieuwen Testaments in zig behelsde. —— De voordragt daervan moest niet enkellyk in eene woordlyke vertaling, maer in den waren zin der ſprekers beſtaen. Het oogmerk, by het vervaerdigen van zulk een boek, zoude geen ander moe-

vorderde, leenden zy zig zelven nog tot het onderrigten van de jeugd, en vervaerdigden boeken, die bestemd waren, om den minverlichten Leeraren eene aenwyzing te geven, hoe zy zig in het onderwyzen der kinderen te gedragen hadden.

Deze ter bevorderinge van het gewigtigste oogmerk uitgegeven leerboeken waren, voor die tyden, aengezien de alombeerschende, byna dierlyke onwetendheid der menschen, zeer goed en lofwaerdig, en behelsden, naer de overtuiging der Hervormeren, de eenige zuivere Waerheid van den Godsdienst. Maer wie kan met eenig regt beweeren, dat de overtuiging van eenige weinige, regtschapen, en, in hunnen tyd, zeer geleerde mannen, of zelfs de overtuiging van eene gansche geleerde vergadering, de overtuiging van alle volgende geslachten moet zyn en blyven? Ik geloof niet, dat 'er één wetenschap is, waerin dezelve ook bestaen moog, van welker uitvinder of verbeteraer, hoeveel verdiensten die anders ook hebbe, men zoo iets zal aennemen en verzekeren. En waerom zou de Godsdienst, die het edelste en beste van alles, wat wetenswaerdig is, in zig bevat —— waerom zou die alleen aen zulk eene afhanglykheid van het aenzien en de meeningen van anderen onderworpen wezen?

De trapswyze verlichting der wereld heeft ook de kragt van dit vooroordeel niet weinig verzwakt. Men heeft leeren inzien, dat niets in de wereld van alle

 moog-

wanneer zy iets meer, dan slegts blyken van sommiger verstand en doorzigt zullen wezen. En hier moeten wy toestemmen, dat, in vergelyking van de groote menigte van verbeteringvoorslagen, de eigenlyke verbetering van het schoolonderrigt nog zeer gering is.

Het is waer, dat in sommige landen, en byzonder in *Duitschland*, zeer lofwaerdige inrigtingen ten dezen aenzien reeds gemaekt zyn, en nog dagelyks gemaekt worden; doch over het geheel genomen, is de *Protestantsche* wereld van heur ware belang, dat is, van de beste middelen ter bevordering van waerheid en deugd, en van de werkzaemste aenwending derzelven, nog verre na niet genoeg overtuigd; ten minsten schynt het getal der genen, die daervan overtuigd zyn, nog veel te klein, om eene algemeene verandering in dit gewigtige stuk te weeg te brengen. En egter zal en kan geen redelyk denkend man ontkennen, dat ten aenzien van de leerboeken, en de bekwaemheden der genen, die de jeugd in den Godsdienst onderwyzen, zulk eene verandering volstrekt noodzakelyk is. Want zoolang de *Heidelbergsche Catechismus* en die van LUTHER de Grondboeken blyven, waeruit men de jeugd in den Godsdienst onderrigt, zoolang zullen zelfdenkende en zelfoordeelende *Kristenen* onder beide partyen iets zeldzaems blyven; en het grootste gedeelte derzelven zal uit naem

den, welken voor haren ouderdom en voor hare vatbaerheden gefchikt zyn, en welken haer in ftaet ftellen, om, naer mate harer toenemende jaren, de Waerheid beter te kennen, en derzelver kragt aen haer hart te gevoelen.

Zyn wy eenmael zoo gelukkig, van deze heilzame wenfchen vervuld te zien; wordt eenmael het onzekere fundament, waerop de Godsdienst der meeste *Kristenen* gegrond is, door bekwame bouwmeesters veranderd en verbeterd; worden de bronnen, waeruit volwasfen *Kristenen* hunnen dorst naer waerheid moeten lesfchen, gezuiverd, en meer overeenkomstig met derzelver behoeften gemaekt; —— dan, maer dan ook alleen, hebben wy de gelukkige tyden te verwachten, waerin het wezen van den Godsdienst niet meer in een zwerm van onverftaenbare woorden en fpreekwyzen —— niet meer in eene doode kennis der gefchiedenisfe van den Godsdienst —— niet meer in eene ydele verbeelding van het, meestal, kwalyk begrepen woord, *Geloof*, en, over het algemeen, niet meer in dubbelzinnige en wezenlooze dingen gefteld; maer waerin dadelyk gelukkigmakende waerheden algemeener worden, en de eigenlyke geest van JESUS Godsdienst, ter bevorderinge van ware deugd en duurzaem menfchen geluk alom zal beginnen te heerfchen. Want de Waerheid, en, in 't byzonder, die waerheid, waerop het gezamenlyke ge-

